

Zeszyty Naukowe
Gdańskiej Szkoły Wyższej

Tom 15
2015
ISSN 2300-9055
Rocznik

Zeszyty Naukowe
Gdańskiej Szkoły Wyższej

Pełna lista recenzentów czasopisma
oraz zasady recenzowania artykułów i wytyczne dla autorów
dostępne są pod adresem: <http://gsw.gda.pl/wydawnictwo> w zakładce „Zeszyty Naukowe”

Niniejsza wersja papierowa jest wersją pierwotną *Zeszytów Naukowych Gdańskiej Szkoły Wyższej*

Do 2011 r. pod nazwą:
Zeszyty Naukowe Gdańskiej Wyższej Szkoły Administracji, ISSN 1896-2505

Redaktor naczelny
Tomasz Mikołajczewski

Wydanie pierwsze, objętość 14,9 ark. wyd., nakład 300 egz., Gdańsk 2015

Druk i oprawa
Mazowieckie Centrum Poligrafii
05-270 Marki, ul. Lisi Jar 29, tel. 22 497 66 55, www.c-p.com.pl

© Copyright by Gdańska Szkoła Wyższa, Gdańsk 2015

GSW

GDAŃSKA SZKOŁA WYŻSZA

W y d a w c a
WYDAWNICTWO GDAŃSKIEJ SZKOŁY WYŻSZEJ
do 2011 r. pod nazwą Wydawnictwo Gdańskiej Wyższej Szkoły Administracji

80-656 Gdańsk, ul. Wydmy 3
tel. 58 305 08 12, tel. 58 305 08 89

Zamówienia: wydawnictwo@gsw.gda.pl

<http://gsw.gda.pl/WYDAWNICTWO>

ISSN 2300-9055

Spis treści

Prawo Nauki o administracji

Paulina Błażejewska	
Udział Polski we Wspólnej Polityce Bezpieczeństwa i Obrony w ramach Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa Unii Europejskiej	11
Mirosław Borkowski	
Making cosmetic treatments — selected administrative — legal issues	19
Dawid Gawinkowski	
Disraeli a Gladstone. Dwa oblicza wiktoriańskiej Wielkiej Brytanii	29
Przemysław Kierończyk	
Bardzo krótka historia poprawki J. Grév’ego	39
Przemysław Kierończyk	
Projekt konstytucji IV Republiki Francuskiej z 19 kwietnia 1946 r.	45

Ekonomia Nauki o zarządzaniu

Mariusz Fierek	
Wyzwania transportowe związane z członkostwem Polski w Unii Europejskiej w kontekście „Planu utworzenia jednolitego europejskiego obszaru transportu” ...	55
Magdalena Warmińska, Tomasz Kozłowski, Patrycja Kozłowska, Jerzy Kozłowski	
Logistyka zaopatrzenia w przedsiębiorstwach produkcyjnych	71
Barbara Kubska-Maciejewicz	
Koszty zewnętrzne działalności gospodarczej i politycznej	81
Wioleta Mikołajczewska	
Emotional portrayal of an employee	95
Karolina Muzyczka	
Nowe połączenie polityk, wsparcie instytucjonalne i prawo w zakresie rozwoju obszarów wiejskich	105
Waldemar Polak, Ewa Polak	
Motywy podejmowania działalności gospodarczej w Polsce przez inwestorów zagranicznych	119

Waldemar Polak, Ewa Polak	
Perspektywy rozwoju przyszłych BIZ	129
Aleksander Rezmer	
The role of a science-technology park in development of innovative engineering companies	137
Paulina Sigurska-Fierek, Mariusz Fierek	
Autoprezentacja i savoir-vivre pracownika idealnego.....	143

Filozofia

Socjologia

Pedagogika

Katarzyna Panasiuk, Bazyli Panasiuk	
Koncepcja diagnozy, terapii i profilaktyki uzależnień od hazardu	153
Katarzyna Panasiuk, Bazyli Panasiuk	
Psychoprofilaktyka uzależnień od komputera, Internetu i mass mediów (próba generalizacji)	171

Nauki techniczne

Stanisław Gumkowski, Piotr Lampart, Jacek Żabski	
Badania eksperymentalne procesu suszenia zrębków.....	193
Krzysztof Andraszewicz, Joanna Orczyk, Tomasz Kozłowski	
Ekonomiczne i ekologiczne zastosowania agregatów kogeneracyjnych wykonanych z wykorzystaniem silników Stirlinga.....	215
Tadeusz Noch	
Ingenieurwesen der Sicherheit von Bauobjekten und Arbeitsräumen.....	229
Sławomir Radomski	
Częściowa metoda najmniejszych kwadratów (PLS) w badaniach adopcji i akceptacji technologii informacyjnej w organizacji.....	239
Indeks autorów	249

» Prawo

» Nauki
o administracji

Paulina Błażejewska

Instytut Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Wrocławskiego

Udział Polski we Wspólnej Polityce Bezpieczeństwa i Obrony w ramach Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa Unii Europejskiej

Streszczenie

Polska jest aktywnym państwem na forum Unii Europejskiej w zakresie zapewniania bezpieczeństwa członków organizacji. Wspólna Polityka Bezpieczeństwa i Obrony utworzona w ramach Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa stanowi istotne narzędzie działalności w tym zakresie. Uczestnictwo Polski w licznych misjach i operacjach pokojowych, tworzenie grup bojowych, rozwój badań nad zdolnościami obronnymi, udział w konferencjach międzynarodowych i w pracach Europejskiej Agencji Obrony to jedne z wielu działań w ramach Unii Europejskiej. Artykuł przedstawia polską aktywność w kształtowaniu bezpieczeństwa w ramach unijnych struktur.

Słowa kluczowe

bezpieczeństwo europejskie, Wspólna Polityka Bezpieczeństwa i Obrony UE, Wspólna Polityka Zagraniczna i Bezpieczeństwa UE, Strategia Bezpieczeństwa Narodowego RP, grupy bojowe UE, Europejska Agencja Obrony

Polish participation in the Common Security and Defence Policy within the Common Foreign and Security Policy European Union

Abstract

Poland is an active state in the European Union in ensuring the safety of members of the organization. The Common Security and Defence Policy established within the Common Foreign and Security Policy is an important tool in this area of activity. Polish participation in numerous peacekeeping missions and operations, the creation of battle groups, the development of research on defence capabilities, participation in international conferences and the European Defence Agency is one of the many activities in the framework of the European Union. The article presents the activity in the development of Polish security within the EU structures.

Keywords

European security, the Common Security and Defence Policy, the Common Foreign and Security Policy, the National Security Strategy of the Republic of Poland, the EU battle groups, the European Defence Agency

Wstęp

Polskie bezpieczeństwo regionalne było zapewniane w ramach Unii Europejskiej jeszcze przed akcesją w 2004 roku. Wraz z powstaniem Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa Unii Europejskiej w 1992 roku, a potem w jej

ramach Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony w 1999 roku, Polska starała się uczestniczyć w licznych unijnych przedsięwzięciach m.in. w operacjach wojskowych czy konsultacjach na temat aktualnych zagrożeń w Europie¹. Po uzyskaniu członkostwa w Unii Europejskiej przez Polskę skoncentrowanie się na kwestiach bezpieczeństwa zaczęło stanowić jeden z priorytetów działalności na forum organizacji, głównie też z racji wdrażania takich zdolności obronnych, aby nie kolidowały one z natowskimi kompetencjami. W wyniku tego Polska jako amerykański pośrednik w Europie nie zawsze była odbierana przychylnie przez inne państwa unijne w pracach nad Wspólną Polityką Bezpieczeństwa i Obrony. W ostatniej dekadzie, wraz z uzgodnieniami kwestii współpracy Unii Europejskiej z Sojuszem Północnoatlantyckim, zaczęto popierać również polskie inicjatywy. Istotna staje się również działalność na rzecz modernizacji sił zbrojnych.

Artykuł przedstawia zaangażowanie Polski w działalność na forum organizacji w zakresie bezpieczeństwa od upadku komunizmu do czasów współczesnych. Wykazane zostają główne cele w kształtowaniu Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony Unii Europejskiej oraz podjęte inicjatywy w tym obszarze.

Współpraca w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa regionalnego przed przystąpieniem do Unii Europejskiej

Wraz z przemianami roku 1989 roku wśród zasadniczych celów Polski było zapewnienie bezpieczeństwa w regionie. Jednymi z głównych zagrożeń była ponowna potencjalna dominacja rosyjska lub niemiecka, nielegalne migracje, przestępczość zorganizowana czy konflikty asymetryczne w państwach sąsiednich m.in. ruchy niepodległościowe i terroryzm. Cel ten można było osiągnąć dzięki przystąpieniu w struktury Sojuszu Północnoatlantyckiego oraz Unii Europejskiej². W stosunku do tej drugiej organizacji początkowo rozwój gospodarczy był wymiernym polem działalności Polski, jednakże już w latach dziewięćdziesiątych wykazywano zainteresowanie aspektem militarnym w ramach konsultacji z Unią Zachodnioeuropejską. Głównymi tematami było zapewnienie bezpieczeństwa i stabilizacji w Europie oraz kontrola zbrojeń i rozbrojenie. Kolejnym krokiem do zbliżenia państw członkowskich z zachodnioeuropejską polityką było zorganizowanie konferencji w 1994 roku w ramach dokumentu „Pakt o Stabilności” przy współudziale Kanady i Stanów Zjednoczonych. Podczas niej poruszono kwestie graniczne, bezpieczeństwa europejskiego i praw mniejszości narodowych. W tym samym roku na szczycie w Essen w przedstawionej państwom członkowskim „Strategii integracji z krajami stowarzyszeniowymi Europy Środkowej i Wschodniej” opisano m.in. mechanizmy i procedury Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa³. W 1997 roku Polska w „Narodowej strategii integracji” wykazała, że spełnia wszelkie kryteria w tym obszarze⁴.

¹ T. Hoffmann, *Polska w Unii Europejskiej w latach 2004–2009. Udział w wybranych politykach publicznych*, wyd. Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2012, s. 121–132.

² Do Traktatu z Maastricht z 1992 roku pod nazwą Wspólnoty Europejskiej.

³ T. Hoffmann, *op. cit.*, s. 200–204.

⁴ J. Zając, *Wspólna Polityka Zagraniczna i Bezpieczeństwa Unii Europejskiej jako wyzwanie dla Polski*, (w:) *Unia Europejska i Polska wobec dylematów integracyjnych na początku XXI wieku*, M. Stolarczyk

Wraz z powołaniem Europejskiej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony w 1999 roku w ramach Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa Polska balansowała między tą strukturą a Sojuszem Północnoatlantyckim. Użycie europejskich sił według polskich polityków było niedoprecyzowane. Ponadto wyrażali postulat, że Europejska Polityka Bezpieczeństwa i Obrony powinna być komplementarna wobec natowskich inicjatyw⁵. Takie stanowisko wywołało oburzenie wśród państw unijnych i Polskę nazywano amerykańskim koniem trojańskim⁶. Ponadto w Traktacie ustanawiającym Konstytucję dla Europy według polskich polityków w podejmowaniu decyzji odnośnie bezpieczeństwa europejskiego powinny być zaangażowane wszystkie państwa członkowskie z uwzględnieniem znaczącej roli Sojuszu Północnoatlantyckiego w jego kształtowaniu⁷. Sprzeciwiano się rozszerzeniu formuł współpracy: wzmocnionej na kwestie wojskowe i obronne oraz strukturalnej w ramach Europejskiej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony. Nieprzychylnie odnoszono się także do tworzenia organów planistycznych celem przygotowywania i prowadzenia operacji zarządzania kryzysowego⁸. Sporym problemem dla Polski stała się również kwestia iracka. Poparcie dla polityki Stanów Zjednoczonych postawiło polskie władze w negatywnym świetle na forum Unii Europejskiej. Jednakże dzięki porozumieniom „Berlin plus” z 2003 roku udało się przezwyciężyć nieporozumienia odnośnie różnych stanowisk zapewnienia bezpieczeństwa euroatlantyckiego⁹.

Jednakże Warszawa angażowała się stopniowo w działalność Europejskiej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony. W 2000 roku zgłosiła kontrybucję w ramach Europejskiego Celu Operacyjnego¹⁰. W 2001 roku powołano polskiego przedstawiciela przy Komitecie Wojskowym UE oraz oficera kontraktowego przy Sztabie Wojskowym UE¹¹. W 2003 roku wdrożyła się również w tzw. misje petersberskie prowadzące działania poza granicami unijnymi angażując w ramach nich 1500 żołnierzy¹².

Wraz z podpisaniem Traktatu Akcesyjnego w Atenach w 2003 roku, Warszawa postanowiła również przyjąć nową strategię bezpieczeństwa narodowego. Wskazywano, że Polska będzie zaangażowana we Wspólną Politykę Zagraniczną i Bezpieczeństwa, głównie na rzecz rozwoju Europejskiej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony, Wschodniego Wymiaru Unii Europejskiej, europejskiego rynku uzbrojenia, a także strefy Schengen. Jednakże nadal zaznaczano, że zdolności wojskowe i cywilne w ramach Unii, stanowią jednocześnie europejski filar Sojuszu Północnoatlantyckiego. Podkreślenie komplementarności obu organizacji w tym zakresie było kluczowym elementem strategii¹³. Warszawa uczestniczyła również w opracowywaniu Europejskiej Strategii

(red.), wyd. Adam Marszałek, Toruń 2006, s. 431.

⁵ T. Hoffmann, *op. cit.*, s. 208–209.

⁶ J. Zając, *op. cit.*, s. 432.

⁷ *Ibidem*, s. 434.

⁸ R. Zięba, *Polska we Wspólnej Polityce Bezpieczeństwa i Obrony Unii Europejskiej*, „Polityka i Społeczeństwo”, 10/2012, s. 165.

⁹ T. Hoffmann, *op. cit.*, s. 211.

¹⁰ *Ibidem*, s. 227.

¹¹ *Ibidem*, s. 208.

¹² R. Zięba, *op. cit.*, s. 160–161.

¹³ S. Koziej, *Strategie Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z 2003 i 2007 roku*, Warszawa-Ursynów 2008, s. 15–16.

Bezpieczeństwa, a następnie jej realizacji w aspektach nierozprzestrzeniania broni masowego rażenia, walki z terroryzmem międzynarodowym, sytuacji na Bliskim Wschodzie i w rejonie Morza Śródziemnego¹⁴.

Działalność w ramach Unii Europejskiej

Wraz z przystąpieniem w struktury unijne w 2004 roku, Polska aktywnie włączyła się w prace unijne celem zapewnienia bezpieczeństwa. Bierze czynny udział w operacjach pokojowych w ramach struktur Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony¹⁵, realizuje Europejski Plan Rozwoju Zdolności Obronnych, a także uczestniczy w pracach grup projektowych odpowiedzialnych za dowództwo operacyjne, tankowanie w powietrzu, grupy poszukiwawczo-ratownicze, strategiczny transport powietrzny oraz ochronę przed bronią masowego rażenia. Warszawa przyjęła również Kodeks postępowania w zakresie zamówień obronnych odnoszący się do udziału państw zagranicznych w przetargach zbrojeniowych¹⁶. Współpraca intensywniej zaczęła się rozwijać od 2007 roku, kiedy prezydentem Stanów Zjednoczonych został Barack Obama. Polityka amerykańska była przychylna współpracy ze strukturami bezpieczeństwa Unii Europejskiej. W 2009 roku na spotkaniu ministrów spraw zagranicznych Polski i Francji w Chobielinie ustalono o wzmocnieniu Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony. Był to jeden z oficjalniejszych wyrazów zmiany stanowiska „starych” państw Unii do zacieśnienia relacji z Sojuszem Północnoatlantyckim. Na spotkaniu prezydenta Francji Nicolasa Sarkozy’ego z polskim premierem Donaldem Tuskiem w Paryżu potwierdzono w deklaracji postanowienia z Chobielina¹⁷. Polska wykazywała również dużą aktywność na rzecz wzmocnienia bezpieczeństwa podczas sprawowania prezydencji w Radzie Unii Europejskiej w drugiej połowie 2011 roku. Skoncentrowano się na czterech głównych obszarach tematycznych. Pierwszym z nich były grupy bojowe Unii Europejskiej. Warszawa wnosiła o wydłużenie stacjonowania grup do roku, ich współdziałania z podmiotami cywilnymi oraz współfinansowania przedsięwzięcia przez wszystkie państwa członkowskie. Wzmocnienie zdolności unijnych do planowania i prowadzenia operacji stanowiło następny obszar starań Polski w obszarze Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony. Kolejnym tematem był rozwój prac w zakresie inicjatywy „Pooling and Sharing”, dotyczącej efektywnego pozyskiwania i wykorzystywania zdolności obronnych. Ostatnią kwestią, istotną również z punktu widzenia polskiego interesu narodowego, były współpraca z państwami wschodnimi oraz Sojuszem Północnoatlantyckim. Podczas sprawowania prezydencji Polska brała aktywny udział w pracach komitetów i grup roboczych odnośnie operacji wojskowych w Bośni i w Rogu Afryki. Warszawa przyczyniła się również do kompromisowego rozwiązania w sprawie rekonfiguracji operacji EUFOR Althea w Bośni i Hercegowinie¹⁸. Niestety ze względu

¹⁴ P. Turczyński, *Wspólna Polityka Zagraniczna i Bezpieczeństwa UE*, wyd. I-BiS, Wrocław 2007, s. 123.

¹⁵ Europejska Polityka Bezpieczeństwa i Obrony zmieniła nazwę wraz z Traktatem z Lizbony z 2007 roku na Wspólną Politykę Bezpieczeństwa i Obrony.

¹⁶ T. Hoffmann, *op. cit.*, s. 220–221.

¹⁷ R. Zięba, *op. cit.*, s. 166.

¹⁸ *Zaangażowanie Polski w realizację Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony UE — wymiar wojskowy*, DPBM MON (opr.), http://archiwalny.mon.gov.pl/pl/strona/196/LG_51_53; odczyt z dnia 29.12.2014 r.

na kryzys waluty euro nie udało się przeforsować w pełni polskich inicjatyw¹⁹. W 2013 roku na posiedzeniu Rady Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej wskazano na konieczność zmian Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony Unii Europejskiej. Zwrócono uwagę na potrzebę znowelizowania strategii bezpieczeństwa do aktualnych wyzwań. Kolejną kwestią była współpraca Sojuszu Północnoatlantyckiego z Unią Europejską, która wymagała określenia kolejnych zasad opartych głównie o mechanizmy systemowe. Wskazano również na niekonkurencyjność przemysłów zbrojeniowych w stosunku do globalnego rynku oraz wciąż nierozwiązane konflikty na Bliskim Wschodzie, w Afryce i we wschodnim sąsiedztwie Unii Europejskiej (m.in. w Mołdawii i w Gruzji)²⁰.

Polska również jest aktywna na forum Europejskiej Agencji Obrony powołanej w 2004 roku, która rozwija zdolności obronne na potrzeby unijnych operacji, wspiera i udoskonala europejską współpracę w dziedzinie uzbrojenia, wzmacnia przemysł obronny i bazę technologiczną oraz przeprowadza badania. Polska jako jedno z państw założycielskich agencji miała szansę na równi ze „starymi” państwami Unii Europejskiej uczestniczyć od początku w jej działalności, głównie w jednostkach badawczo-rozwojowych, które służą również modernizacji polskich sił zbrojnych czy pozyskiwaniu nowych zamówień²¹. W 2006 roku Polska przystąpiła do „Międzyrządowego reżimu stymulującego konkurencyjność europejskiego rynku zbrojeniowego” w ramach agencji²².

Polska zaangażowała się w rozwiązywanie konfliktów międzynarodowych z ramienia Unii Europejskiej na całym świecie. Jeszcze przed akcesją od 2003 roku siedemnastu polskich żołnierzy uczestniczyło w operacji „Concordia”, a następnie w misji policyjnej „Proxima” w Macedonii. W kolejnym roku zaangażowano się w operację wojskową EUFOR „Althea” w Bośni i Hercegowinie, która zastąpiła działania natowskiej misji SFOR²³. W 2006 roku polski kontyngent udał się do Konga w ramach operacji wojskowej EUFOR-RD Congo przy współudziale Organizacji Narodów Zjednoczonych. W 2008 roku również na kontynencie afrykańskim podjęto zmagania w ramach operacji EUFOR Czad, gdzie polscy żołnierze w szczególności ochraniali obozy uchodźców i pracowników ONZ²⁴. Delegowani zostali także oficerowie do dowództwa EUNAVFOR Atalanta, operacji morskiej zwalczającej piractwo u wybrzeży Rogu Afryki²⁵. W misji cywilnej EUBAM Mołdowa w 2007 roku w wyniku destabilizacji przez ruchy separatystyczne Republiki Naddniestrza również uczestniczył polski kontyngent. Jednymi z najistotniejszych działań Polski jest misja cywilna EULEX Kosowo w 2008 roku, która ma za cel stabilizację instytucji

¹⁹ R. Zięba, *op. cit.*, s. 167.

²⁰ *Polityka bezpieczeństwa i obrony UE wymaga zmian*, <http://www.euractiv.pl/wersja-do-druku/arttykul/polityka-bezpieczestwa-i-obrony-ue-wymaga-zmian-004499>; odczyt z dnia 29.12.2014 r.

²¹ T. Hoffmann, *op. cit.*, s. 215–216.

²² *Zaangażowanie Polski w realizację Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony UE — wymiar wojskowy*, DPBM MON (opr.), http://archiwalny.mon.gov.pl/pl/strona/196/LG_51_53; odczyt z dnia 29.12.2014 r.

²³ R. Zięba, *op. cit.*, s. 164.

²⁴ P. Borkowski, *Polska w Unii Europejskiej*, (w:) *Udział Polski w organizacjach międzynarodowych*, S. Parzymies, I. Popiuk-Rysińska (red.), wyd. SCHOLAR, Warszawa 2012, s. 127.

²⁵ *Zaangażowanie Polski w realizację Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony UE — wymiar wojskowy*, DPBM MON (opr.), http://archiwalny.mon.gov.pl/pl/strona/196/LG_51_53; odczyt z dnia 29.12.2014 r.

państwowych. W tym samym roku Polski Zespół Obserwacyjny udał się do Gruzji po konflikcie zbrojnym z Rosją (EUMM Georgia)²⁶.

Od 2004 roku tworzone są również grupy bojowe w celach misji humanitarnych, prewencyjnych, stabilizacyjnych, w tym wymuszania i utrzymania pokoju²⁷. Polska zaangażowała się w tworzenie trzech grup. Pierwsza z nich utworzona została w 2006 roku wraz z Niemcami, Słowacją, Litwą i Łotwą. Od 2010 roku Polska pełni rolę państwa ramowego. W drugiej Weimarskiej Grupie Bojowej od 2013 roku Warszawa współdziała z Niemcami i Francją²⁸. Trzecia to Wyszehradzka Grupa Bojowa obejmująca Polskę, Czechy, Słowację i Węgry. Plany jej utworzenia z uczestnictwem Ukrainy pojawiły się już w 2007 roku w bazie lotniczej Sliač na Słowacji. Dopiero po podpisaniu listu intencyjnego w 2013 roku w Warszawie poczyniono w tej kwestii istotne kroki. Polska ma odgrywać rolę państwa ramowego w formułowaniu jednostki. Wyszehradzka Grupa Bojowa będzie liczyła wstępnie 2500 żołnierzy: 950 polskich, 750 czeskich, 400 węgierskich i 400 słowackich²⁹. Na spotkaniu ministrów obrony w Wyszehradzie w 2014 roku podpisano porozumienie w sprawie powstania Wyszehradzkiej Grupy Bojowej w 2016 roku³⁰.

Zakończenie

W Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z 2014 roku wskazuje się, że Wspólna Polityka Bezpieczeństwa i Obrony pozostaje nadal jedną z głównych płaszczyzn aktywności: „Unia Europejska i rozwijana w jej ramach Wspólna Polityka Bezpieczeństwa i Obrony (WPBiO) będą stanowiły istotny czynnik bezpieczeństwa Polski. Dalszy rozwój WPBiO zależy od postępu procesów integracyjnych w Unii Europejskiej, intensyfikacji współdziałania UE i NATO, politycznej woli budowy zdolności obronnych oraz aktywnego zaangażowania operacyjnego UE w swoim sąsiedztwie. Ważne jest dążenie do rozwijania w ramach Unii Europejskiej współpracy w zakresie urzeczywistniania Przestrzeni Wolności, Bezpieczeństwa i Sprawiedliwości, w szczególności w obszarze wymiaru sprawiedliwości i spraw wewnętrznych. W interesie Polski jest ambitne podejście do tych wyzwań”³¹. Konflikt rosyjsko-ukraiński trwający od 2014 roku i ataki terrorystyczne we Francji to ostatnie wydarzenia, które zagrażają bezpośrednio bezpieczeństwu Europy. Wspólna Polityka Bezpieczeństwa i Obrony Unii Europejskiej powinna zmierzyć się w pierwszej kolejności z tymi wyzwaniami, jak również zaangażowanie Polski jest w tych obszarach bardzo istotne.

²⁶ P. Borkowski, *op. cit.*, s. 126–127.

²⁷ P. Błażejewska, *Polsko-czeska współpraca wojskowa w latach 1993–2014*, (w:) *Publikacja pokonferencyjna. Ogólnopolski Zjazd Internacjologów Studentów*, wyd. Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014, s. 32.

²⁸ R. Zięba, *op. cit.*, s. 162.

²⁹ P. Błażejewska, *op. cit.*, s. 32–33.

³⁰ Ł. Zalesiński, *Grupa Bojowa V4 coraz bliżej powstania*, <http://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/11853?t=Grupa-Bojowa-V4-coraz-blizej-powstania>; odczyt z dnia 29.12.2014 r.

³¹ *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2014*, Warszawa 2014, s. 21, www.bbn.gov.pl/ftp/SBN%20RP.pdf.

Bibliografia

1. Hoffmann T., *Polska w Unii Europejskiej w latach 2004–2009. Udział w wybranych politykach publicznych*, wyd. Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2012.
2. Koziej S., *Strategie Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z 2003 i 2007 roku*, Warszawa-Ursynów 2008.
3. *Polityka bezpieczeństwa i obrony UE wymaga zmian*, <http://www.euractiv.pl/wersja-do-druku/artukul/polityka-bezpieczestwa-i-obrony-ue-wymaga-zmian-004499>.
4. *Publikacja pokonferencyjna. Ogólnopolski Zjazd Internacjologów Studentów*, wyd. Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2014.
5. *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2014*, Warszawa 2014, www.bbn.gov.pl/ftp/SBN%20RP.pdf.
6. Turczyński P., *Wspólna Polityka Zagraniczna i Bezpieczeństwa UE*, wyd. I-BiS, Wrocław 2007.
7. *Udział Polski w organizacjach międzynarodowych*, Parzymies S., Popiuk-Rysińska I. (red.), wyd. SCHOLAR, Warszawa 2012.
8. *Unia Europejska i Polska wobec dylematów integracyjnych na początku XXI wieku*, Stolarczyk M. (red.), wyd. Adam Marszałek, Toruń 2006.
9. *Zaangażowanie Polski w realizację Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony UE — wymiar wojskowy*, DPBM MON (opr.), http://archiwalny.mon.gov.pl/pl/strona/196/LG_51_53.
10. Zalesiński Ł., *Grupa Bojowa V4 coraz bliżej powstania*, <http://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/11853?t=Grupa-Bojowa-V4-coraz-blizej-powstania>.
11. Zięba R., *Polska we Wspólnej Polityce Bezpieczeństwa i Obrony Unii Europejskiej*, „Polityka i Społeczeństwo”, 10/2012.

Mirosław Borkowski

Gdańska Szkoła Wyższa

Making cosmetic treatments — selected administrative — legal issues

Abstract

It is becoming more common to perform beauty treatments, unfortunately, very often these treatments are carried out in various beauty salons by unqualified persons. Polish legislation in the provision of such services is not sufficient. There is no legislation defining among other treatments, the rules precisely defining the principles and conditions for implementing them. For four years there is no existing provisions on sanitary and hygienic requirements to be met by facilities in which services are provided treatments. Due to the large number of cosmetic procedures performed, and the concern for the safety of clients / patients should quickly resolve the issues.

Keywords

beauty services, performing cosmetic services, sanitary and hygienic requirements, providing health, aesthetic medicine, object

Wykonywanie zabiegów kosmetycznych — wybrane zagadnienia administracyjnoprawne

Streszczenie

Coraz powszechniejsze staje się wykonywanie zabiegów upiększających, niestety bardzo często zabiegi te wykonywane są w różnych zakładach kosmetycznych przez osoby bez odpowiednich kwalifikacji. Polskie ustawodawstwo w zakresie świadczenia tego typu usług nie jest wystarczające. Brakuje przepisów definiujących między innymi zabiegi kosmetyczne, przepisów dokładnie określających zasady i warunki wykonywania ich. Od czterech lat nie ma obowiązujących przepisów dotyczących wymagań sanitarnohigienicznych, jakim powinny odpowiadać obiekty, w których świadczone są usługi kosmetyczne. W związku z dużą ilością wykonywanych zabiegów kosmetycznych oraz w trosce o bezpieczeństwo klientów / pacjentów należy bardzo szybko uregulować tę problematykę.

Słowa kluczowe

usługi kosmetyczne, wykonywanie usług kosmetycznych, wymagania sanitarno-higieniczne, świadczenie zdrowotne, medycyna estetyczna, obiekt

I

Today, most people become “a slave of the myth of beauty”. It was he who “instructs” men, women and even children dressing in an appropriate way, changing or improving their appearance, even with often painful and complicated procedures. We live in an era in which — unfortunately, in many cases — beauty defines the “value”

of a woman, a man, affects the opportunities for promotion, professional position, facilitates the effectiveness of the action. “Healthy lifestyle”, well-groomed appearance, non-traditional approach to leisure activities are just some of the factors influencing the social position and self-esteem of people. These factors, in turn, influence the development of new professions related to concern about the appearance of a man.

While the desire to be beautiful, rich and “young till death”, basically in line with the functioning of almost all cultures — and it is hard to argue with the “obvious matter of course”, it is worth considering the legal aspects and principles for beauty treatments, traditionally called “cosmetic treatments”.

“Cosmetic” industry in recent years, is experiencing a tremendous boom. It is estimated that the Polish cosmetics market is worth approx. EUR 3 billion, and the dynamics of its growth is approx. 10% per annum. The market of cosmetic services, i.e. All kinds of cosmetic treatments are “valued” at approx. 1.5 billion dollars per year. Carrying out this type of treatment has become extremely popular. However, this mass-made treatments is not reflected in the current legal situation. It might seem that if there is a widespread phenomenon, it should mean that the legal status of such activity is regulated, and thus should not raise any objections and doubts. Well — at least in the range of cosmetic treatments and their possible execution by authorised entities in the Republic of Polish — it is not.

None, valid on the territory of Poland legislative provision does not define the term “cosmetic treatment” also in modest literature describing this type of activity underlines generally, that “the concept of treatment (intervention) cosmetic is interpreted broadly”¹. With so specified range should not be surprising that in the area of the procedure, on the one hand “fits” both very simple operations consisting like cleaning and beautifying the face using only cosmetic products or pedicure and manicure, but on the other hand — includes to them very complicated treatments using specialized medical devices and medicinal products.

Theme of the essay is to present selected aspects of administrative — legal matters related to the functioning of the “cosmetic parlours”. Type of activity performed and qualify it for a specific group of treatments is directly related to, among other things with the power to perform them with the need to acquire specific knowledge and skills.

It also determines the place and procedures for carrying out treatments. Is also associated is with the technical and sanitary-hygienic for premises where the treatments are available.

The person who decides for “cosmetic procedure” has to choose for example: Treatments for eyebrows and eyelashes, cleaning back, French manicure, blink, depilation and laser depilation performed on selected parts of the human body. From the information contained on the websites of the various “salons”, “beauty parlours” or “beauticians” you can learn about the existence of treatments such as: vacuum modelling breast microdermabrasion, Moroccan treasure, renlive anti-age of mesotherapy micro needle derma Jet active, revitalising — lifting Renlive Botowite whether treatment with alfadroksy acids and polihydroksy acids exfoliating and regenerating. You can

¹R. Kubiak, *Odpowiedzialność karna za wykonywanie zabiegów kosmetycznych. Zagadnienia teorii i praktyki*, Kraków 2012, p. 11.

mention a: peeling, peeling with sauna, pureeing or piercing or piercing earlobes, the cartilage of the nose, lips².

The very names of these — given as an example only — procedures may provide that such procedures should be performed by highly qualified specialists who know among other things, human anatomy, organic chemistry and even the basics of the Polish language and a foreign language. At least in some cases, to perform the treatment, in addition, it requires the ability to use various devices and medical devices. Due to customer safety, cosmetic surgery should be performed in a specially prepared for this purpose premises, suitably equipped.

It should also be noted that diversity made as “beauty treatments”, used and applied products and goods during these procedures and, above all, the invasiveness of operations performed, should be a prerequisite for separation of professions authorised to perform certain types of treatments.

II

The starting point for further considerations regarding both the definition of “cosmetic surgery” and the scope of activities covered by this definition is the concept of “health service”.

According to Article 2 paragraph 1 point 10, Act of 15 April 2011 on medical activity (consolidated text Journal of Laws of 2015 item 618, as amended, from 6 May 2015; hereinafter “u.d.l.”), *health care are activities aimed at preserving, saving, restoring or improving the health and other medical activities resulting from the treatment process or the separate regulatory rules for their implementation*.

This basic element of “medical activity” can be granted by means of data communication systems or communication systems — art. 3, paragraph 1 u.d.l. In addition, the activity of a therapeutic may rely on health promotion or

carrying out teaching and research in connection with the provision of health and health promotion, including the implementation of new medical technologies and treatments — Article 3, paragraph 2 u.d.l. However, the scope of medical activity for the separation and definition of “cosmetic surgery” does not matter, and therefore will not be subject to further analysis.

The term “health service” is defined in the Act of 27 August 2004 on health care benefits financed from public funds (consolidated text Journal of Laws of 2015 item 581, hereinafter “u.ś.o.z.”). According to the of Article 5 paragraph 40 services that the provision is “action for prevention, preserving, saving, restoring or improving the health and other medical effects resulting from the treatment process or the separate regulatory rules for awarding contracts”.

These are the definitions of a very similar wording and scope. You can even say that the definition of “health benefits” contained in the Act on medical activity repeats the old definition in u.ś.o.z. and its scope is poorer only “preventive measures”.

²The names of some treatments have been taken from the websites of several salons and beauticians. Because of their widespread use, I do not think it expedient to provide specific names or addresses of these entities. Such a decision is dictated by the fear of suspicion, e.g. The so-called. Black PR. Retained the original spelling.

Used in both presented definitions, phrases are very general and require additional interpretation, even to specify the content and scope of the same “health benefits”.

Increasingly, in common use, in the context of performing “cosmetic procedures” terms are used to determine “medical treatment”, “medical treatment” or “plastic surgery”. Clients / patients of beauty salons or beauticians, in which performed a variety of beauty treatments probably will not reflect on the “legality” made in these treatments, they can not assess whether in the plant can be carried out specific treatment. In most cases, they do not distinguish between a cosmetic treatment for beauty therapy, the medical procedure, during which the operations are performed, which ultimately improves the appearance of the patient. In pursuit of “the beauty”, patients / clients do not always think about the possible consequences of improperly performed operations by the staff “without permission”.

Is necessary to ask about concerning the relation of a variety of beauty treatments to the already mentioned above health benefits. Consider the possible interdependencies between “cosmetic treatment”, “therapeutic treatment”, “medical procedure” or “plastic surgery” and just the provision of health.

From the above cited Act on medical activity shows that health benefits are the essence of medical activity, which can be done by doctors and nurses within the therapeutic business conducted in an appropriate form — art. 4, paragraph 1 with art. 5 paragraph 1 and 2, points 1 and 2 u.d.l.

So it may seem that all activities not included in the area of “health benefits” may be performed by persons who have no medical training. This thesis also confirms the proposal of the proposed new Regulation of the Minister of Health on sanitary requirements to be met by facilities in which services are provided, among others, beauty services³.

These are defined as services in the field of regeneration, care and beautification of the body, including treatments in the area of aesthetic medicine and cosmetic surgery — paragraph 2, point 17 of the draft regulation.

In paragraph 2, point 37 and 38 of the Regulation provide definitions of:

- the treatment of the area of cosmetic surgery, by which must be understood as treatments related to the correction of real or noticeable defects in the human body, non-health services, within the meaning cited above already u.d.l.;
- operation in the area of aesthetic medicine, by which is understood out of surgical treatments tied to the prevention of ageing of the human skin, its reconstruction, aimed restore the state before the process and procedures related to the correction of broad aesthetic defects of various ground, other than health services, within the meaning of u.d.l.

Unfortunately, this is not correct segregation. It is not difficult to find procedure, in which the delimitation of medical treatments from treatments “medicated” will be very problematic. The same can not be determine whether the procedure can be performed by a beautician or doctor. The draft regulation also noted this problem,

³ The draft regulation will be subject to more detailed analysis later in the article. Will also be given the full name of the project and place of publication.

because it finds that “objects in which the procedures are performed in the field of cosmetic medicine and cosmetic surgery, meet the requirements specified for entities carrying out medical activities”.

Used division introduces the categories of treatments that are not legally regulated in other generally applicable regulations. The draft regulation is incompatible with the general principles contained in the Regulation of the Prime Minister of 20 June 2002 on “The Rules of Legislative Technique” (Journal of Laws of 2002, No. 100, item 908, as amended). The distinction between the above mentioned treatments do not falls within the scope of matters to normalise⁴.

It should also be noted that in the proposed regulation, in several places you find refers to t, *the services...* referred to in par. 1, point 1, and thus, among others, services and cosmetic tattooing, *medical devices or tools, by which must be understood as objects used during the service, violate or may violate the continuity of human tissues and disturb the continuity of human tissues but in contact with the skin*. Such a regulation suggests the therapeutic nature of beauty and so treatments performed by authorised, trained doctors.

III

Regulation of the Minister of Labour and Social Policy of 7 August 2014 on the classification of professions and specialties for the needs of the labour market and its scope (Journal of Laws of 2014, item 1145, dated 28 August 2014) issued pursuant to Article 36 paragraph 8 of the Act of 20 April 2004. On employment promotion and labour market institutions (Journal of Laws of 2013, item 674, as amended) determined the classification of professions and specialties for the needs of the labour market. In this comprehensive classification annexed to the regulation lists a number of occupational groups, which can be associated with the cosmetic industry, with the performance, broadly defined, beauty treatments.

Given the name of cosmetic procedures performed and their scope, it can be assumed that at least part of them can be carried out by “professionals for health” — a group of 22 in / in the standings. In this group, distinguished among other things:

- doctor — a specialist allergy (221, 201);
- doctor — a specialist in thoracic surgery (221, 207);
- doctor — a specialist in vascular surgery (221, 208);
- doctor — a specialist in plastic surgery (221, 211);
- other doctors specialists (221, 290).

Using the still widely understood concept of “cosmetic surgery” can be said that a group of doctors performing such procedures can be counted:

- dentist — a specialist in dental surgery (226, 201);
- dentist — facial surgery (226, 202). In the group of 229 covering “other health professionals” are mentioned, among others:
- health professionals not elsewhere classified (229);

⁴Similar objections to this part of the project has been formulated in the opinion of the Government Legislation Centre issued on 6 August 2012 — A letter RCL.DPS.542-1047/11.

- cosmetologists (229, 903);
- other health care professionals not elsewhere classified (229, 990), who may also perform beauty treatments. It is worth mentioning also:
- operators of medical equipment (3211);
- pure operators of equipment sterilisation, sanitary equipment and medical equipment (321, 101).

The aforementioned classification is also a group of 514 includes hairdressers, beauticians and related occupations. Within its framework, it stands out in turn subgroup: 5142 on “beauticians and related”, which lists such competitions as:

- 514, 201 — makeup;
- 514, 202 — beautician;
- 514, 203 — manicurist;
- 514, 205 — employee solarium;
- 514, 207 — techniques of cosmetic services;
- 514, 208 — makeup artist;
- 514, 290 — other beauticians and related services. It is a professional group, whose representatives in a manner that does not raise any objections, is authorised to perform cosmetic procedures traditionally understood.

The reading of the Regulation and the review mentioned in the competition only confirms their diversity, thus it indicates the varied nature of cosmetic operations. It is also worth mentioning that as a heterogeneous education program in order to gain the right profession or the powers necessary to perform the steps / beauty treatments.

IV

As mentioned above, depending on the type performed a beauty therapy / cosmetic surgery, they are valid, but rather should apply the relevant sanitary requirements for the kind of services provided in beauty salons. More and more often in areas where they are made beauty treatments there is a breach of tissues, patients / clients are exposed so the risk of infection. For disturbing should be considered a situation in which from 2 January 2012. to the present day⁵ there is no direct binding legal act regulating the sanitary requirements to be met by the place in which are made beauty treatments.

It is worth noting that the first regulation in force in the Polish Republic, which were governed by detailed sanitary requirements in beauty salons was the Minister of Health of 17 February 2004. On specific sanitary requirements to be met by hairdressers, cosmetic, tattoo and renewal biological (Journal of Laws of 2004, No. 31, item 273, as amended).

Since the repeal of that regulation is not applicable legal acts regulating the crucial issues of security clients beauticians, hairdressers, tattoo and wellness.

Further discussion of this matter will therefore be based on the draft ministerial regulation. Unfortunately, it is clear that the regulation in such a form should not be

⁵ The article was accepted for publication on 15 February 2016. So more than 4 years we have to deal with the lack of legal regulations in respect of health requirements to be met by, among others cosmetic parlours.

marketed law. Draft Regulation of the Minister of Health in the charcoal on the detailed requirements to be met by facilities in which services are provided barbershops, beauty, tattoo and wellness (version from 18 May 2012, available on the website: www.mz.gov.pl) is full design defects. One of them has already signalled above and another concerns the application of the concept of “object” which, in reference to the provisions of the Act of 7 July 1994. Construction Law (Journal of Laws of 2013, item 1409, as amended)⁶. May be the cause of many misunderstandings and primarily associated with the definition of “work” — Article 3, paragraph 1 of the construction Law⁷.

In the following paragraphs of the draft Regulation of 18 May 2012. It speaks among other things about the technical and organizational conditions of the provision of cosmetic services.

And so, according to the wording of section 3 paragraph. 1 of the draft regulation, the objects, which are provided beauty services, *should be located in a separate building or premises or constitute a separate part of the building or premises*. What’s more, in the same paragraph states that *the object shall also be separated position in the premises of another object service or trade*.

The next program of the project in question is that “in the facility can be provided more than one service” — § 3 paragraph 2. This raises the question of the types of services provided at the facility. Is the content and form of that provision means that in one object can be performed all mentioned in the draft regulation service, i.e. Hairdressing, cosmetics, tattoo and wellness, or in one object can be located several “objects”, which will be carried out one type of service. And finally, it can be understood as the ability to locate, in one object, e.g. A few “facilities in which services are provided cosmetic” and, for example. One object in which the services are provided tattoo.

In view of the content of § 3, paragraph 2, it is possible e.g. Provision of services such as hairdressing and. Services in the field of cosmetic surgery — as long as they kept other technical conditions necessary for the conduct of such services in the facility.

Such questions, in connection with the improper use of the term “object” for the conduct of services you can bet more. Carried out, in an appropriate manner, the interpretation of this paragraph may dispel and clarify many doubts related to where and how the provision of cosmetic services, but more “logical” and, above all, consistent with the legislative technique would be appropriate drafting those regulations certainly incorrect.

⁶In the period 1918–2004, the Republic of Poland in effect two acts relating to sanitary regulations for hairdressers and barbers. The first of these was the Regulation of the Minister of Public Health of 6 March 1922. Issued in consultation with the Minister of Internal Affairs of the rules for hairdressers and barbers (Journal of Laws of 1935, No. 40, item 337), which was in force until 25 September 1935, it was repealed by Regulation of the Minister of Social Welfare of 18 September 1935, of sanitary rules for hairdressers and barbers (Journal of Laws of 1935, No. 78, item 483). It is also worth mentioning the Regulation of the Minister of Health of 29 August 1958. On the health conditions required for reasons of sanitary — epidemiological studies of people performing some activities commercial (Journal of Laws of 1958, No. 56, item 275), which concerned between others: hairdressers, cosmetics, and makeup. This regulation has lost its legal force 1 January 2003, With the entry into force new regulations of 30 August 2002. Conformity Assessment System (i.e., Journal of Laws of 2014, item. 1645, as amended).

⁷Opinion of the Minister of Transport Construction and Maritime Economy dated 8 June 2012, Letter: DP 3 No. 0260-553/12.

Other proposals for legislation on the technical aspects of the operation “objects”, which may be provided beauty services no longer give rise to such doubts, although they are not free from defects.

The project involves (paragraphs 3 and 4) that the “object” should consist of several rooms, including at least one in which the services are provided. In addition, should be separate rooms:

- performing the functions of waiting for customers;
- acting as the locker room or space to store clothing providers of services. In each “object” must be room hygiene-sanitary facilities for customers and service providers, the fact that they may be common areas for both groups.

An important issue is the obligation to have premises or places where equipment is stored to maintain cleanliness.

Any object of the provision of these services must have a room or cabinets for cosmetic products. It can be assumed that in this case, the majority of establishments choose to store these products in the rack and is arranged in such a way that at least a portion of the products visible to the customers. Unfortunately, in light of the regulatory proposals contained in the later part of the project, it is not in dispute — will be explained later in this work. With the draft regulation that clean underwear can also be stored indoors or in cabinets. In contrast, dirty underwear and clothing or working can be stored in premises or places for storage. It would perhaps decisively conclude that this type of underwear and clothing should be stored only in areas and is fulfilling additional requirements for e.g. The limited access by unauthorised persons, additional closures or e.g. Ventilation system.

A separate room or part of the premises is to be used for sterilisation or, in certain cases, sterilisation any office.

As highlighted in the explanatory memorandum to the draft regulation, the premise of its creation is present a danger to consumer health facilities (...) by exposure to infection diseases. Therefore, the issue of security of clients / patients is strongly emphasised in the text of the entire project. This is reflected among other things, the preparation of the annexes to the Regulation:

- No. 1: for the detailed requirements for charcoal facilities where sterilisation is performed;
- No. 2: conditions for sterilisation or other products;
- No. 3: procedures for cleaning and decontamination facilities where sterilisation is performed.

Regulated in these conditions and rules regarding the operation of these objects and tasks involved seem to confirm the main premise of the project.

In the following analysis of the project, it is worth considering the modification of the contents of paragraphs 3 and 5, which refers to “the surface to such an arrangement, install and use the supplies and equipment that will provide appropriate to the requirements of hygiene and health services”. This adjustment is very general, which can be variously interpreted.

There is probably no major problems with the accurate determination of the surface of the premises where treatment will be made. You can e.g. make the surfaces

of the room on the amount and type of equipment and the number of people staying in the room during the performance of cosmetic surgery. Manufacturers of medical devices and equipment, technical parameters of the device can be administered, e.g. A minimum surface facilities required for the proper operation of the device. Another solution may be to set minimum space for one person — excluding the area occupied by the equipment, appliances, furniture.

In the following provisions of the draft regulation has pointed to the need to equip the objects in the installation:

- water supply with hot and cold water, which may be network or local collective supply of water intake — Article 3, paragraph 6, points 1 and 2;
- sewerage system, connected to the sewerage system of collective sewage or local machine to collect liquid waste or sewerage system — Article 3, paragraph 6, point 1.

If the project provider so accurately describes things very clear on the need for a facility in the water supply, you can consider the introduction of regulations concerning the obligation to “connect” to the energy networks or to have their own sources of energy supply. Please note that this is justified because the project establishes the principle of “air exchange according to the services carried out not less than 1.5 exchanges per hour” — Article 3, paragraph 7 — which can only be achieved with the use of devices that use electrical energy.

Each object in which treatments are to be should be equipped with containers for waste collection — Article 3, section 6, paragraph 4. In these objects must be determined manual handling waste, in accordance with the provisions on waste. Notwithstanding the need to regulate the problem of “waste” in the user, the project indicates the compulsory nature of certain rules. According to the wording of Article 17, paragraphs 1–4, waste should be stored in sealed containers fitted with plastic bags and containers should be placed in any room in which services are provided. The specially designed and properly labelled containers should collect the used materials that could be contaminated blood, secretions lob. The same rule applies to tools. Separate collection refers to the collection of “waste arising from the provision of services which can cause tearing of the tissues of men”. This type of waste is collected in a place of their origin.

The draft regulation allows, in facilities where services are cosmetic, the possibility of “administration or sale of soft drinks” — Article 4 paragraph 1. The sale of these products must take place under the conditions specified in the regulations on food safety and nutrition. So you should pay attention to, inter alia, the possibility of the sale of beverages in appropriate containers and properly labelled — Article 24, paragraph 3 and 4 of the Act of 25 August 2006 food safety and nutrition (Journal of Law of 2010, No. 136, item 914, as amended).

On the other hand, sales of cosmetics — according to the wording of Article 4, paragraph 2 — should be done in a “dedicated for this purpose premises or places”. From the statement of the content of this section and referenced already Article 3, paragraph 4, point 7, it can be concluded that the facility in which the services are provided care should be separate two rooms — one for storage of cosmetic products and the second — in which the sale is made. Designer allows, however, the possibility of selling cosmetics in a separate place. To avoid such unnecessary considerations should

simplify these rules stating e.g. The sale of cosmetic products can be done in the place of storage or in a room where they are stored. There is also no contraindications to cosmetic products were exhibited and sold in such areas as e.g. Reception or in separate locations such as. In the locker room.

By the way, note the inconsistency of some project providers.

In Article 2, paragraph 8, defines cosmetics, toiletries as within the meaning of cosmetics. From 2011. Effective regulation of the European Parliament and Council Regulation (EC) No 1223/2009 of 30 November 2009. On cosmetic products (Acts. Office. EU L 2009.343.59), in which the Regulation, in Article 2, paragraph 1, item a) introduced and defined “cosmetic product”. Thus, in the “legal circulation” should be used to this very notion. The draft regulation, in one place — Article 2, paragraph 8 — defined as “cosmetic” as a cosmetic, in another — Article 3, paragraph 2, point 7 refers to “cosmetic product” and in Article 4, paragraph 2 — again “returns” to cosmetic concepts. It is therefore to rule that these concepts are used interchangeably — as project provider does not mention.

The above considerations do not cover the issue of the technical and legal conditions for performing cosmetic procedures. This topic will be continued in subsequent editions of the “Zeszyty Naukowe Gdańskiej Szkoły Wyższej” (“Scientific Papers of the Gdańsk School of Higher Education”). At the end it is worth to emphasize again that indicated there were only selected element for performing cosmetic procedures — common cosmetic procedures, not cosmetic medicine treatments provided in the course of treatment.

Dawid Gawinkowski

Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Disraeli a Gladstone. Dwa oblicza wiktoriańskiej Wielkiej Brytanii

Streszczenie

Benjamin Disraeli i William Ewart Gladstone zasadniczo wpłynęli na kształt brytyjskiej polityki. Ich idee, aktywność polityczna oraz długie debaty parlamentarne dotyczące najważniejszych zagadnień epoki wpływały na masy oraz na bieg historii świata. Wartość ich działalności można mierzyć za pomocą żywotności idei. Zarówno Disraeli, jak i Gladstone są sukcesywnie przywoływani przez najbardziej wpływowych współczesnych brytyjskich polityków. Artykuł ma na celu przedstawienie głównych idei oraz odmiennych punktów widzenia dziwiętnastowiecznych antagonistów. Poruszone zostają takie kluczowe dla ówczesnej Wielkiej Brytanii kwestie, jak: ekonomia, polityka partyjna, polityka zagraniczna czy reformy konstytucyjne. Ponadto artykuł przedstawia poglądy oraz opinie badaczy przedmiotu.

Słowa kluczowe

Benjamin Disraeli, William Gladstone, konserwatyzm, liberalizm, reformy prawa wyborczego w XIX w, konflikt polityczny, Kanclerz Skarbu, polityka fiskalna, one-nation conservatism, Tory democracy

Benjamin Disraeli and William Gladstone. Two visages of Victorian Great Britain

Abstract

Benjamin Disraeli and William Ewart Gladstone shaped modern British politics. Their ideas, political actions and parliamentary debates concerning main questions of their era influenced masses and determined world's history. Value of their actions may be measured by vitality. Both Disraeli and Gladstone are contemporarily evoked by most influential modern British politicians. This paper is to present their main ideas and sources of variances concerning topics such as: economics, party politics, foreign affairs and constitutional reforms in XIX century Great Britain. Additionally it presents views and opinions of historians related with raised questions.

Keywords

Benjamin Disraeli William Gladstone, conservatism, liberalism, reform acts in XIX century, political conflicts, Chancellor of the Exchequer, fiscal policy, one-nation conservatism, Tory democracy

Benjamin Disraeli i William Ewart Gladstone mieli ogromny wpływ na kształt oraz charakter brytyjskiej polityki w XIX w. Ich poglądy, argumenty oraz

debaty niejednokrotnie redefiniowały postrzeganie przez ówczesną opinię publiczną podstawowych problemów społecznych, gospodarczych oraz ustrojowych. Starcia dwóch polityków dotyczyły wszelakich zagadnień. Począwszy od technicznych, o pozornie marginalnym znaczeniu, jak i fundamentalnych rozważań aksjologicznych determinujących idee funkcjonujące w społeczeństwie. Warto nadmienić, iż imperium brytyjskie było wówczas u szczytu swojej międzynarodowej potęgi. W związku z tym rezultaty słownych pojedynków odbijały się szerokim echem poza granicami Wielkiej Brytanii. Tymczasem w krajowym parlamencie debatowano na temat zasadności podatku dochodowego, polityki imperialnej oraz kolonialnej, reform prawa wyborczego, wolnego handlu, protekcjonizmu, kwestii religijnych, praw i wolności obywateli oraz o rozwiązaniach socjalnych mających na celu poprawę bytu najuboższych klas społecznych.

Benjamin Disraeli urodził się 21 grudnia 1804 r. w Londynie. Jego rodzina miała pochodzenie żydowskie. Ojciec Isaac D'Israeli był literatem oraz historykiem. Rodzice zdecydowali się ochrzcić dzieci, co umożliwiło późniejszą karierę polityczną Disraeliego. W młodości spędzał dużo czasu w otoczeniu książek z bogatej biblioteki ojca. W odróżnieniu od swojego rodzeństwa nie ukończył znaczących i prestiżowych szkół. Nie znajdując satysfakcji w wykonywaniu zawodu prawniczego zdecydował się z niego zrezygnować. Jego charakter dobrze korelował z romantycznymi poglądami. Disraeli był emocjonalny, ambitny, zmienny i pełen fantazji. Zanim się ożenił ze starszą od siebie wdową miał liczne kochanki (zazwyczaj starsze i zamężne). Początkowe nieudane próby dojścia do sławy i zdobycia fortuny zaowocowały wysokimi długami, które spłacił dopiero wiele lat później. Niepowodzenia oraz brak pewności co do kierunku w jego życiu powodowały u niego depresję. Napisał wiele romansów¹ i pamfletów politycznych². Jedynym znaczącym traktatem politycznym jaki wyszedł spod jego pióra było opublikowane *Vindication of the English Constitution*, w którym zaprezentował podstawy aksjologiczne swoich poglądów oraz kierunek ich rozwoju. Podczas pierwszych kampanii wyborczych szczególnie widoczne było romantyczne usposobienie oraz wielkie ambicje polityka. Powyższe wyrażało się między innymi dwoma tendencjami. Po pierwsze brakiem zdecydowania co do politycznej proveniencji — Disraeli zmieniał poglądy wahając się pomiędzy środowiskami torysów i radykałów. Po drugie barwnością pierwszych kampanii. Nie dość, że młody polityk był kontrowersyjnym literatem oraz dandysem to prowadził spotkania z wyborcami często w niekonwencjonalny sposób (kolorowe stroje, wystąpienia na dachu itp.).

Ostatecznie wiąże się ze środowiskiem konserwatywnym i dopiero podczas piątej z kolei elekcji udaje mu się uzyskać mandat do Izby Gmin. Pragnąc natychmiastowego sukcesu i uznania wygłasza fatalną pierwszą mowę (ang. *maiden speech*)³. Później stara się bezskutecznie o miejsce w rządzie Sir Roberta Peela⁴. W związku z brakiem możliwości awansu wiąże się z grupą młodych konserwatystów darzących nostalgią

¹ Do najbardziej znanych zaliczyć należy *Vivian Grey*, *Lothair* oraz tzw. trylogię Młodej Anglii, tj.: *Coningsby or the New Generation*, *Sybil or the Two Nations* i *Tancred and the New Crusade*.

² Tutaj przede wszystkim wskazać należy: *What is he?* oraz zbiór *Letters of Rannymede*.

³ Szerzej zob. R. Blake, *Disraeli*, Londyn 1998, s. 148–150.

⁴ Disraeli konsekwentnie zaprzeczał, że miał takie ambicje.

czasy feudalne (Młoda Anglia ang. *Young England*⁵). Przedstawiciele tej frakcji mają poglądy romantyczne, skupione na krytyce wszechobecnego utylitaryzmu. Ostatecznie konfliktuje się z przywódcą Partii Konserwatywnej — osią sporu są ustawy zbożowe⁶. Sir Robert Peel zdecydował się na ich uchYLENIE, tymczasem Disraeli jako przedstawiciel bardziej tradycjonalistycznego skrzydła partii mocno oponował (pomimo tego, że w młodości krytykował ustawy zbożowe). Autor *Sybil* był zdania, że Peel i jego stronnicy chcą stworzyć Partię konserwatywną pozbawioną całkowicie zasad. W konsekwencji dochodzi do rozłamu w partii, a konserwatyści na wiele lat tracą możliwość uzyskania stabilnej większości sejmowej. Po upadku Peela Disraeli konsekwentnie zdobywa wpływy w partii i buduje swoją rozpoznawalność. Podejmuje wówczas różne, daremne próby mające na celu umożliwić zbudowanie trwałej koalicji rządowej przez Partię konserwatywną. Do historii przeszło jego ówczesne powiedzenie: „Anglia nie kocha koalicji”. W międzyczasie zostaje przywódcą konserwatystów w Izbie Gmin oraz trzykrotnie Kanclerzem Skarbu⁷. Niemniej jednak możliwości wprowadzenia zmian w polityce fiskalnej państwa były mocno ograniczone przez czynniki niezależne od Disraeliego (sytuacja międzynarodowa czy kalendarz budżetowy). Jednym z większych sukcesów przypisywanych Disraeliemu, jest przeprowadzenie drugiej reformy prawa wyborczej (*Second Reform Act*) podczas jego pierwszego premierostwa. Warto nadmienić, iż wprowadzone wówczas zmiany wynikały przede wszystkim ze specyfiki sytuacji politycznej w parlamencie, a nie z przekonań osobistych polityka⁸. Pomimo nowego prawa konserwatyści ponieśli znaczącą porażkę podczas następnych wyborów.

Disraeli powrócił do władzy w 1874 r. osiągając jednocześnie największe zwycięstwo w swoim życiu. Konserwatysta podkreślał, że władza przyszła do niego zbyt późno. Zaawansowany wiek często uniemożliwiał wielogodzinną pracę. Disraeliemu brakowało przywiązania do szczegółów nie posiadał także konkretnych planów. W związku z tym sporą część kompetencji w zakresie szczegółowych rozwiązań delegował swoim współpracownikom. Pomimo tego wokół ówczesnej działalności polityka wyrosło kilka mitów, a nie bez znaczenia dla ich kształtowania była postawa samego Disraeliego i jego silne przeświadczenie o roli bohaterów i jednostek w historii.

Okres władzy Disraeliego kojarzony jest z kilkoma zagadnieniami. Po pierwsze z reformą społeczną. Za jego rządów przeprowadzono szereg zmian w przepisach prawa

⁵Szerzej zob.: *idem, The Conservative Party from Peel to Mayor*, Londyn 1997, s. 54–57. Jako członków nielicznej grupy wskazać można takie osoby, jak: Lord John Manners, George Smythe, Henry Thomas Hope czy Alexander Baillie-Cochrane.

⁶Ponadto Disraeli krytykował kierunek, w jakim zaczęli podążać konserwatyści. W szczególności porzucenie interesów klas ziemskich, brak przeciwdziałania upadkowi społeczeństwa organicznego oraz nadmierne akceptowanie zmian zgodnych z poglądami wigów. Poza tym polityk nie zgadza się z założeniami Manifestu z Tamworth (będącego kredo ideowym Sir Roberta Peela oraz jego wizji Partii konserwatywnej), które niegdyś sam popierał.

⁷W 1852 r. oraz w latach 1858–1859. Każdy z owych okresów sprawowania funkcji wiązał się z niestabilną sytuacją polityczną w Izbie Gmin. W konsekwencji konserwatyści mieli stosunkowo małe możliwości implementacji zmian kierunkowych zgodnych z ich założeniami.

⁸Szerzej zob.: W.F. Monypenny, G.E. Buckle, *The Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield*, t. 4, Nowy Jork 1916, s. 484–534.

dotyczących polityki socjalnej państwa⁹. Po drugie z polityką imperialną. Disraeli przyczynił się do nadania królowej tytułu cesarzowej Indii¹⁰ oraz nabył udziały w spółce obsługującej Kanał Sueski¹¹. Po trzecie uczestniczył w Kongresie Berlińskim¹², którego postanowienia w Wielkiej Brytanii zostały okrzyknięte sukcesem. Disraeli był tym, który przyniósł honorowy pokój (ang. *peace with honour*). Polityk niedługo cieszył się szczytem popularności. Na skutek pogarszającej się sytuacji międzynarodowej notowania rządu konsekwentnie spadały, co ostatecznie przełożyło się na spektakularną porażkę konserwatystów w następnej elekcji. Niedługo potem, w kwietniu 1881 r., Benjamin Disraeli zmarł.

Nie miał żadnych dzieci, a jego majątek przejął zasłużony współpracownik. Polityk pozostawił natomiast umiejętnie wykreowany wokół swojej osoby mit¹³. Przez całe życie dążył do zatarcia „niewłaściwego” pochodzenia oraz zbudowania swojego wizerunku jako przedstawiciela wyższej klasy. W wymiarze ideowym odwoływał się do potrzeby odbudowy społeczeństwa organicznego, ochrony tradycyjnej brytyjskiej konstytucji, krytykował utylitaryzm jako dogmat aksjologiczny oraz legislację opartą wyłącznie o powyższą zasadę. Wierzył, że instytucje oraz ich kompetencje wykreowane przez proces długotrwałej praktyki należy zachować. Dla autora *Sybil*, który doświadczył wielu bezproduktywnych lat w opozycji, budowa partii jako organizacji za pomocą, której realizowane są powyższe zadania była kwestią priorytetową (czasami wręcz zastanawiano się, czy nie jest celem samym w sobie).

Dziedzictwo Disraeliego przetrwało następne pokolenia, a jego osoba po dziś jest przedmiotem debat naukowych i odwołań. Nurt konserwatyzmu *Tory democracy* (czy też *one-nation conservatism*) jest jednoznacznie kojarzony z Disraelim. Zwolennicy tej orientacji skupiają się między innymi na potrzebie wsparcia najniższych oraz najuboższych grup społecznych w celu zminimalizowania możliwości przesunięcia się ich sympatii w stronę ruchów radykalnych. Tradycyjną paternalistyczną rolę w takim ładzie społecznym odgrywać miały naturalne wyższe stany (w przypadku Disraeliego byli to arystokratyczni właściciele ziemscy). Dzisiaj jego dziedzictwo jest przywoływane przez najważniejszych polityków w Wielkiej Brytanii.

Największym politycznym rywalem Disraeliego był William Ewart Gladstone. Polityk urodził się 29 grudnia 1809 r. Wywodził się z zamożnej rodziny potentata

⁹ W szczególności chodzi o takie ustawy, jak: *Artisan's and Labourers' Dwellings Improvement Act* (1875), *The Public Health Act* (1875), *Sale of Food and Drugs Act* (1875), *Conspiracy and Protection of Property Act* (1875), *Employers and Workmen Act* (1875), *Education Act* (1876) oraz *Factory Act* (1878). Przez lata przyjmowany był pogląd, iż stanowiły one przede wszystkim realizację założeń Disraeliego związanych z jego postulatami poprawy życia najuboższych. Niemniej jednak badania częściowo zmieniają powyższe. Szerzej zob.: P. Smith, *Disraelian Conservatism and social reform*, Londyn 1967, s. 319 i *passim*.

¹⁰ Za sprawą ustawy: *An Act to enable Her most Gracious majesty to make an addition to the Royal Style and Titles appertaining to the Imperial Crown of the United Kingdom and its Dependencies*. Gladstone protestował przeciwko temu rozwiązaniu. Szerzej na ten temat zob.: D. Hurd, E. Young, *Disraeli*, s. 203.

¹¹ R. Blake, *Disraeli*, s. 559–587.

¹² Kongres berliński odbył się w 1878 r. Prowadzone wówczas obrady dotyczyły przede wszystkim rewizji postanowień traktatu pokojowego w San Stefano regulującego relacje powojenne pomiędzy Rosją, a Turcją. Szerzej na temat roli Disraeliego w kongresie zob.: *ibidem*, s. 629–654.

¹³ Szerzej na temat dziedzictwa Disraeliego zob.: J.K. Walton, *Disraeli*, s. 59–68.

finansowego. Stosunkowo szybko osiągnął społeczny sukces i zdobył poważanie angielskiego *society*. Już w wieku 22 lat uzyskał mandat (jako torys) do Izby Gmin z okręgu wyborczego w Newark. Skończył prestiżowe szkoły, takie jak Eton College oraz Uniwersytet Oksfordzki. Był wierzącym oraz praktykującym anglikaninem — w młodości rozważał nawet możliwość przejścia w stan duchowny. Znany był ze swojej pracowitości oraz skrajnie konserwatywnych poglądów. Przepelniony wiarą Gladstone był osobą punktualną, pedantyczną oraz zorganizowaną. Niemniej jednak brakowało mu odpowiedniego podejścia do kobiet, co przede wszystkim wynikało z jego specyficznego usposobienia. Powyższe wyrażało się między innymi problemami na tle seksualnym¹⁴.

Gdy w Wielkiej Brytanii rozgorzała debata na temat pierwszej reformy prawa wyborczego (ang. *Reform Act*¹⁵) zdecydował, że to polityka pozostanie jego głównym zajęciem. Pomimo młodego wieku był szanowany oraz akceptowany przez kierownictwo torysów, w tym przez Sir Roberta Peela (aczkolwiek zbyt konserwatywne poglądy młodego polityka czasami zniechęcały przywódcę partii). W jego pierwszym rządzie zajmował niższy urząd (był m.in. młodszym lordem skarbu oraz podsekreterzem stanu). Jeszcze przed trzydziestym rokiem życia przygotował swoją rozprawę na temat roli kościoła zatytułowaną *The State in Its Relations with the Church*.

Gdy Peel był u szczytu swojej politycznej kariery i tworzył konserwatywny rząd nie zapomniał o swoim uczniu. Ostatecznie Gladstone został przewodniczącym Zarządu Handlu¹⁶, by w niedługim czasie po wyborze zrezygnować z funkcji w zaskakujących okolicznościach (decyzja była podyktowana mniej istotnymi kwestiami ideowymi¹⁷). Polityk długo nie pozostał poza rządem. Po kilku miesiącach został powołany na stanowisko ministra wojny i kolonii, które zajmował aż do upadku rządu na skutek uchylecia ustaw zbożowych¹⁸. Część z konserwatystów skupiła się wokół byłego premiera tworząc grupę jego zwolenników, w której znalazł się także Gladstone (*Peelites*). Prezentowali się jako zwolennicy umiarkowanej zmiany. Po śmierci Sir Roberta Peela na czele grupy stanął Gladstone. Odrzucił propozycje współpracy z konserwatystami. Za długich rządów Lorda Palmerstona¹⁹ był Kanclerzem Skarbu (1852–1855, 1859–1866)

¹⁴ W czasie kryzysu korzystał z usług prostytutek, za co się mocno obwiniał. Szerzej zob. R. Jenkins, *Gladstone*, Londyn 1995, s. 112–115.

¹⁵ Pełna nazwa ustawy to: *An Act to amend the representation of the people in England and Wales*. Na skutek zmian w prawie zwiększona została reprezentacja mężczyzn uprawnionych do głosowania. Zmianom sprzeciwiali się co do zasady torysi. Politycy związani z tym stronnictwem początkowo skutecznie blokowali reformę w Izbie Lordów. Pomimo tych starań ustawa ostatecznie została uchwalona. Szerzej na temat poszczególnych rozwiązań zob.: S. Lang, *Parliamentary Reform 1785–1928*, Florence 1999, s. 28.

¹⁶ W XIX w. wykształciła się praktyka, iż przewodniczący Zarządu Handlu co do zasady był członkiem gabinetu rządowego. Podstawowym zadaniem osoby zajmującej urząd była troska o poprawę polityki handlowej kraju.

¹⁷ Spór dotyczył dotacji dla Kościoła rzymskokatolickiego, szerzej zob.: R. Aldous, *op. cit.*, s. 35–36.

¹⁸ Kwestia uchylecia ustaw zbożowych (ang. *Corn Laws*) mocno antagonizowała brytyjskie społeczeństwo. Dyskusja toczyła się wokół zasadności protekcyjnych rozwiązań w handlu. Sir Robert Peel doprowadził do ich uchylecia, co nie spotkała się z akceptacją znaczącej części konserwatywnych parlamentarzystów, którym przewodził Lord George Bentinck oraz Benjamin Disraeli.

¹⁹ Henry John Temple reprezentował Partię Liberalną. Dzięki prowadzonej przez swój rząd polityce zyskał ogromną społeczną popularność. Okres jego rządów stabilizował scenę polityczną, co było

dążył przede wszystkim do równowagi pomiędzy opodatkowaniem bezpośrednim i pośrednim. Był zwolennikiem obniżek podatków (w czasie swojej działalności uchylał między innymi cła na produkty), wolnego handlu i leseferyzmu. Pomimo tego, że był przeciwnikiem podatku dochodowego to nigdy nie udało mu się go ostatecznie zlikwidować i rozwiązanie początkowo przedstawiane jako tymczasowe stało się permanentnym składnikiem współczesnych systemów podatkowych.

Jeszcze w latach pięćdziesiątych XIX w. był przeciwnikiem zmian w prawie wyborczym. Aczkolwiek w tym okresie można obserwować stopniowe przemianę światopoglądową u polityka — od konserwatysty do liberała. Jednak gdy w 1866 r. debatę kolejny raz zdominowała potrzeba reformy to Gladstone przygotował swój własny projekt²⁰. Podczas wyborów w 1874 r. deklarował, że jeżeli uda mu się kolejny raz zwyciężyć i jego rząd otrzyma odpowiednie poparcie to zlikwiduje podatek dochodowy. W czasie swojego bogatego życia politycznego był czterokrotnie premierem oraz Kanclerzem Skarbu. Ponadto był sekretarzem ds. wojny i kolonii oraz Lordem Strażnikiem Tajnej Pieczęci²¹. Po śmierci Disraeliego jak zauważa Richard Aldous: „W rzeczywistości Gladstone odnalazł siebie w pułapce dziedzictwa i agendy Disraeliego”²². Niejako okoliczności częściowo zmuszały go do prowadzenia polityki, której kierunek wyznaczył jego największy antagonist (szczególnie dotyczyło to imperialistycznej polityki zagranicznej²³). Zdołał jednak przeprowadzić trzecią reformę prawa wyborczego w 1884 r.²⁴ Gladstone stopniowo przesunął się w stronę lewicową. Dick Leonard zauważa: „Gladstone, który powrócił do władzy w 1880 r. był inną osobą od tej, które przegrała w 1874 r. (...) jednak podkreślał, że nie jest egalitarystą. Jego reputacja z biednym i klasami pracującymi polepszała się ale z drugiej strony postrzegany był przez wyższe klasy coraz częściej jako niebezpieczny demagog”²⁵. Końcowy okres działalności politycznej Gladstone’a zdominowany został przez jego próby przyjęcia ustaw związanych z *home rule*²⁶. Powyższa aktywność przyczyniła się do rozłamu w Partii Liberalnej (której zbudowanie było jedną z większych zasług Gladstone’a). W wieku 84 lat Gladstone zrezygnował z polityki. Przeżył jeszcze cztery lata na emeryturze. Zostawił po sobie, w odróżnieniu od Disraeliego, ośmioro dzieci. Jego dziedzictwem poza wyśmienitym kunsztem oratorskim oraz zbudowaniem

szczególnie uciążliwe dla ambitnego Disraeliego. Swoje zarzuty wobec Lorda Palmerstona miał także Gladstone. Szerzej zob.: D. Leonard, *Great Rivalry, Gladstone & Disraeli*, Londyn 2013, s. 95–96, 101.

²⁰ Projekt nie został uchwalony. Zawarte w nim rozwiązania uznawano za umiarkowane, gdyby go uchwalono prawo wyborcze przysługiwałoby kolejnym 400 tysiącom osób. Szerzej na temat rozwiązań zob.: D. Hurd, E. Young, *op. cit.*, s. 151.

²¹ W hierarchii Wielkich Urzędników Państwowych Wielkiej Brytanii zajmuje piąte miejsce. Osoba piastująca to stanowisko zajmowała się opieką nad Królewską Tajną Pieczęcią.

²² R. Aldous, *op. cit.*, s. 321.

²³ Dotyczy to w szczególności polityki imperialnej oraz poszerzania wpływów brytyjskich np. w Egipcie.

²⁴ Nazwa ustawy: *Representation of the People act 1884*. Na skutek zmian w prawie uprawnionych do głosowania było ponad 5,5 miliona osób. Szerzej na ten temat zob.: R. Jenkins, *op. cit.*, s. 485–500.

²⁵ D. Leonard, *op. cit.*, s. 184.

²⁶ Ustawy zmierzały do decentralizacji rządu oraz do przekazania niektórych zadań bezpośrednio do Irlandii (m.in. poprzez utworzenie irlandzkiego ciała ustawodawczego oraz organu wykonawczego). Pierwsza próba upadła w Izbie Gmin (1886 r.), a druga w Izbie Lordów (1893 r.). Szerzej na temat *home rule* w Irlandii oraz Gladstone’a zob.: A. O’Day, *Irish Home Rule 1867–1921*, Nowy Jork 1998, s. 92–178; E.J. Feuchtwanger, *Gladstone*, Londyn 1975, s. 281.

nowoczesnej partii były przede wszystkim kwestie polityki ekonomicznej. Wieloletnie funkcjonowanie na stanowisku Kanclerza Skarbu umożliwiło mu zbudowanie stabilnej pozycji ustrojowej dla tej funkcji w ramach rady ministrów. Poza tym jego wyraziste poglądy fiskalne odcisnęły trwałe piętno w historii myśli ekonomicznej²⁷.

Różnice w biografiach obu postaci są więcej niż oczywiste. Wskazać można chociażby odmienności w: pochodzeniu, karierach, obranych drogach, poglądach politycznych oraz religijnych, cechach charakteru czy upodobaniach. Przejawem powyższego może być nawet tak prozaiczna sprawa jak kwestie ogrodnictwa. Benjamin Disraeli uwielbiał sadzić nowe drzewa w swoim ogrodzie i obserwować ich wzrost. Tymczasem jego odwieczny oponent William Ewart Gladstone lubował się w ich ścinaniu. Niemniej jednak nie jest tak, że we wszystkich aspektach można wykazać jedynie przeciwieństwa. Zdarzały się także sytuacje w których podążali w tym samym kierunku, różniąc się jedynie radykalizmem²⁸. W związku z tym, że obaj uczestniczyli w centrum życia politycznego swojej wspólnej ojczyzny pozostawali niejako skazani na siebie i na wzajemną rywalizację. Warto podkreślić, że Gladstone potrafił rezygnować z wpływowego stanowiska czy pozycji dla swoich poglądów, tymczasem Disraeli niejednokrotnie zmieniał swoje poglądy żeby zachować stabilność swojej partii. Oboje na skutek różnych okoliczności zmieniali swoje poglądy na tematy społeczne, ekonomiczne czy ustrojowe.

Politycy pierwszy raz spotkali się na przyjęciu organizowanym przez Lorda Lyndhursta 17 stycznia 1835 r. (Benjamin był protegowanym gospodarza). Jak zauważa Richard Aldous: „Gladstone i Disraeli byli niechętni sobie od początku. Nie było empatii pomiędzy mężczyznami. (...) Gdy przedstawiono Gladstone’owi Disraeliego zrozumiał on, że nowy znajomy jest jedną z niewielu osób, które powodują że milknie. (...) natomiast Disraeli wkrótce po poznaniu młodego Gladstone’a napisał do swojej siostry: »Raczej nudny«”²⁹. Tymczasem przedstawiciel Partii Liberalnej nawet nie odnotował powyższego wydarzenia w swoich wspomnieniach. Przynajmniej początkowo wzajemna niechęć nie była bezwzględna. Na przykład Disraeli, gdy konserwatyści nie posiadali stabilnej większości w parlamencie próbował dojść do porozumienia ze swoim antagonistą³⁰. Zdarzało się także, że Gladstone doceniał kunszt oratorski Disraeliego³¹ czy zajmował podobne stanowisko w przedmiocie debat³².

²⁷ Szerzej zob.: J. Schumpeter, *History of Economic Analysis*, Oksford 1996, s. 379–381, 736.

²⁸ Co do zasady można powiedzieć, że oboje prezentowali podobne stanowiska względem ogólnej polityki fiskalnej państwa. Byli zwolennikami oszczędności oraz wykorzystywania nadwyżek budżetowych do zmniejszania opodatkowania.

²⁹ R. Aldous, *The Lion and the Unicorn, Gladstone vs. Disraeli*, Londyn 2007, s. 10–11.

³⁰ Dotyczy to sytuacji z roku 1858, gdy Lord Derby wraz z Disraelim szukali sojuszników, którzy umożliwiliby przetrwanie nowopowstałego konserwatywnego rządu. Szerzej zob.: W.F. Monypenny, G.E. Buckle, *op. cit.*, s. 116–119.

³¹ Szczególnie podczas debat dotyczących uchylecia ustaw zbożowych pod koniec lat czterdziestych XIX w. Szerzej zob. W. Sichel, *Lord Beaconsfield*, Londyn 1914, s. 78. Ogólnie wskazuje się, że Disraeli był pewny siebie, miał doskonałą pamięć, stosował umiejętnie ironię oraz sarkazm. Szerzej na ten temat zob.: W.F. Monypenny, G.E. Buckle, *The Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield*, t. 5, Nowy Jork 1920, s. 516–517.

³² Na przykład politycy zgodnie krytykowali ministra skarbu Sir George’a Cornewalla Lewisa. Wartym odnotowania jest fakt, iż poprzednikiem na ww. stanowisku był Gladstone, a następcą Disraeli.

Konflikt pomiędzy politykami powoli rodził się już w czasach sporów dotyczących ustaw zbożowych. Niemniej jednak pełną parlamentarną krasę przybrał dopiero podczas debaty na temat pierwszego budżetu przygotowanego przez Benjamina Disraeliego. W dyskusji na temat projektu wziął udział także Gladstone, który skutecznie wyraził krytyczne stanowisko względem propozycji torysa³³. Robert Blake wskazuje, że tamto wystąpienie przyczyniło się do uniemożliwienia pogodzenia zwaśnionych frakcji konserwatywnych, trwale definiując podziały na scenie politycznej³⁴. Benjamin Disraeli nie pozostawał dłużny. Powyższe jest szczególnie widoczne podczas debat dotyczących prawa wyborczego. Konserwatyści szli wówczas na liczne ustępstwa i za sprawą Disraeliego akceptowali propozycje opozycji. Jedynie poprawki Gladstone'a były konsekwentnie przez polityków odrzucane. Niedługo po przyjęciu reformy w obawie przed tym, że w przypadku rozpadu mniejszościowego rządu konserwatystów do władzy wróci Gladstone, Disraeli zdecydował się wnioskować o rozwiązanie parlamentu³⁵.

Niejednokrotnie zdarzało się, że porażka jednego z polityków oznaczała sukces drugiego. Gdy między innymi za sprawą oratorskiego kunsztu Disraeliego upadał rząd Sir Roberta Peela to również Gladstone stracił stanowisko ministerialne (w konsekwencji nie był nawet wówczas posłem). Kilka lat później wziął rewanż i spektakularnie pokonał Disraeliego podczas debaty budżetowej³⁶. Ich wzajemna rywalizacja stała się szczególnie widoczna, gdy obaj stanęli na czele swoich politycznych środowisk. W roku 1868 Benjamin Disraeli pierwszy raz został premierem. Niedługo cieszył się władzą (konserwatyści mieli mniejszość w Izbie Gmin). Kilka miesięcy później na skutek elekcji liberałowie zdobyli władzę, a Gladstone sformował swój rząd. Przy następnych wyborach role się już odwróciły i to konserwatysta zatriumfował odnosząc największe zwycięstwo polityczne w swojej karierze — pierwszy raz zdobywając stabilną większość w Izbie Gmin³⁷. Na skutek tego zwycięstwa Disraeliego Gladstone przeszedł na tymczasową emeryturę. Wrócił kilkanaście miesięcy później z ostrą krytyką polityki zagranicznej swojego konkurenta³⁸. Podsumowując ówczesną debatę

³³ Całą interesującą debatę pomiędzy politykami zob.: 16 grudnia 1852 r., *Hansard HC*, t. 123, rubryka 1666–93 (strona internetowa: <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1852/dec/16/ways-and-means-financial-statement>, 29.12.2015 r.); szerzej zob. na temat rodzącego się spotu także: D. Leonard, *op. cit.*, s. 90–93.

³⁴ R. Blake, *op. cit.*, s. 346.

³⁵ Oficjalnym powodem miała być potrzeba umożliwienia głosowania wyborcom, którzy otrzymali to prawo na podstawie *Second Reform Act*.

³⁶ R. Aldous, *op. cit.*, s. 82–83.

³⁷ Wskazuje się, że sukces Disraeliego był możliwy między innymi dlatego, że prowadzony pod przywództwem Gladstone'a rząd skonfliktował się z wieloma grupami społecznymi. Szerzej zob.: B. Coleman, *Conservatism and the Conservative Party in nineteenth-century Britain*, Londyn 1988, s. 144.

³⁸ Spory dotyczyły tzw. *The Eastern Question*, czyli debaty na temat roli jaką powinna zajmować upadająca Turcja w porządku międzynarodowym oraz co w tym kontekście powinna zrobić Wielka Brytania, by zachować swoje wpływy. Gladstone krytykował postawę Disraeliego, który bagatelizował zbrodnie dokonywane przez Turków na chrześcijańskich mniejszościach. Liberalny polityk opublikował pamflet *The Bulgarian Horrors and the Question of the East*. Zaangażowanie Benjamina Disraeliego w tę sprawę wynikało głównie z tego, iż Turcja stanowiła jego zdaniem naturalną przeciwwagę dla rosnącej we wpływy w regionie Rosji. Szerzej na ten temat zob.: R.W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone, and the Eastern Question. A Study in Diplomacy and Party Politics*, Nowy Jork 1972, s. 51–102.

jaką toczyli na oczach całej Wielkiej Brytanii politycy Robert Blake stwierdza: „Im bardziej antyturecki był Gladstone tym bardziej rusofobiczny był Disraeli”³⁹.

Starcia obu polityków na trwałe zmieniły oblicze brytyjskiego parlamentaryzmu zarówno w wymiarze ideowym, jak i technicznym. Różnice pomiędzy politykami dostrzegała sama królowa Wiktorja. Benjamin Disraeli szybko zyskał jej sympatię. Poza barwnym literackim stylem korespondencji ceniła w polityku fakt, że dzielił się z nią informacjami z posiedzeń gabinetu. Tymczasem Gladstone’a darzyła nieskrywaną niechęcią. W odróżnieniu od konserwatysty polityk Partii Liberalnej zdawkowo przekazywał jej wiadomości. Był to tylko jeden z elementów jakie różniły Disraeliego i Gladstone’a w relacjach z królową Wiktorją. Autor *Sybil* był zdania, że jego największy antagonistą pozbawiony był imaginacji, a jego poglądy reprezentowały głównie interesy zwolenników utylitarystycznych rozwiązań wigowskiej oligarchii. Tymczasem dla Gladstone’a Disraeli pozostawał bezideowym i oportunistycznym szarlatanem politycznym, który stanowił emanację wszystkiego co złe w brytyjskiej polityce. Spory jakie toczyli, ich osobowości oraz idee przez nich reprezentowane skupiły na długie lata środowiska polityczne tworząc główną oś różnic pomiędzy liberałami a konserwatystami.

³⁹ R. Blake, *op. cit.*, s. 607.

Przemysław Kierończyk

Gdańska Szkoła Wyższa

Bardzo krótka historia poprawki J. Grévy'ego

Streszczenie

Niniejszy artykuł jest próbą przypomnienia pomysłu wprowadzenia we Francji systemu ustrojowego opartego na założeniu nadrzędności parlamentu. Koncepcja pojawiła się w okresie rewolucji 1848 r., stanowiąc próbę obrony jej demokratycznego charakteru. W czasie debaty nad konstytucją deputowany J. Grévy złożył poprawkę, mającą na celu oparcie ustroju na koncepcji silnego parlamentu, która została jednak odrzucona. Autor artykułu przypomina okoliczności tamtych wydarzeń.

Słowa kluczowe

Grévy, poprawka, 1848, konstytucja

A very brief history of the so-called "J. Grévy amendment"

Abstract

This article is an attempt to remind the idea of introducing in France the political system based on the assumption of the primacy of parliament. The concept emerged during the 1848 revolution, constituting the attempt of the defence of her democratic character. During the debate on the constitution, deputy J. Grévy submitted the amendment, being aimed at basing of the system on the concept the strong parliament. Amendment however was rejected. The author of the article recalls the circumstances of those events.

Keywords

Grévy, amendment, 1848, constitution

Niniejszy artykuł jest próbą przypomnienia pomysłu wprowadzenia we Francji systemu ustrojowego opartego na założeniu nadrzędności parlamentu¹. Koncepcja pojawiła się w okresie rewolucji 1848 r., stanowiąc próbę obrony jej demokratycznego

¹ Szerzej o zagadnieniu systemów rządów opartych na założeniu preponderencji parlamentu np. w: P. Kierończyk, *Nadrzędność parlamentu — mit czy realna alternatywa ustrojowa. Analiza wybranych przykładów*, Gdańsk 2009. Zagadnienie to ma niezwykle bogatą literaturę, wzmiankowaną chociażby w rozdziale I wyżej wymienionej książki. Tytułem przykładu można wskazać chociażby pracę P. Sarneckiego, *Założenia systemu „rządów zgromadzenia” i możliwości ich adaptacji do przyszłej konstytucji RP*, (w:) M. Domagała (red.), *Konstytucyjne systemy rządów. Możliwości adaptacji do warunków polskich*, Warszawa 1997.

charakteru, mocno już nadwątlonego dramatycznymi wydarzeniami tak zwanych „dni czerwcowych”.

Przypomnijmy pokrótce, że monarchia „lipcowa”², osłabiona szeregiem skandali i wszechogarniającym kryzysem ekonomicznym została obalona w lutym 1848 roku³. 24 lutego Izba Deputowanych, sterroryzowana obecnością powstańców na sali obrad powierzyła władzę Rządowi Tymczasowemu. Szefem prowizorycznej egzekutywy został D. de l'Eure⁴, sędziwy weteran I Republiki i uczestnik już dwóch rewolucji (1789 i 1848), a pierwszą decyzją rządu było proklamowanie kolejnej republiki. W kwietniu 1848 r. odbyły się wybory parlamentarne. Zgromadzenie Narodowe zebrało się 5 maja 1848 r. powołując władzę wykonawczą (Komisję złożoną z 5 osób). W czerwcu 1848 r. doszło do próby powstania robotniczego, krwawo stłumionej głównie przez Gwardię Narodową kierowaną przez ministra wojny gen. L.E. Cavaignaca⁵. 28 czerwca 1848 r. gen. Cavaignac zostaje prezydentem ministrów⁶. Okres rewolucji kończy się uchwaleniem 4 listopada konstytucji Republiki.

Warto nadmienić, że dekret z 5 marca 1848 r., na podstawie którego przeprowadzono wybory do Zgromadzenia (23 i 24 kwietnia 1848 r.) wprowadził — rewolucyjną wówczas — zasadę powszechnego prawa wyborczego (dla mężczyzn)⁷. Frekwencja była bardzo wysoka, bo głosowało 7.835.000 z 9.400.000 uprawnionych (czyli 83,69%)⁸. Przebieg wyborów był bardzo uroczysty⁹, ale wyniki zgoda nierewolucyjne¹⁰. W takiej sytuacji powrócenie do wizji jakobińskich rządów zgromadzenia było zgoda

² Tradycyjna nazwa dla okresu rządów króla Ludwika Filipa I (1830–1848), zapoczątkowana obaleniem dynastii Burbonów (Karola X) w wyniku tzw. „rewolucji lipcowej” i wyniesieniem na tron przedstawiciela bocznej linii Burbonów (dynastii orleańskiej). Zob. np. charakterystykę w: P. Vigier, *La monarchie de juillet*, Hachette, Paris 1962 oraz w: M. Morabito, D. Bourmaud, *Historia konstytucyjna i polityczna Francji (1789–1958)*, Białystok 1996. Krótki opis monarchii lipcowej np. na stronach internetowych: <http://www.insecula.com/salle/EP0343.html>.

³ Jedną z najlepszych, a jednocześnie syntetycznych analiz kryzysu we Francji można znaleźć w: M. Wąsowicz, *Między tronem, gieldą i barykadą. Francja 1830–1848*, Warszawa 1994, s. 269–288. Tamże, na s. 289–306, przedstawienie przebiegu rewolucji lutowej, która obaliła rządy Ludwika Filipa.

⁴ Jacques Charles Dupont de l'Eure (1767–1855). Biografia w języku francuskim na stronach internetowych http://fr.wikipedia.org/wiki/Jacques_Charles_Dupont_de_l%27Eure.

⁵ Louis Eugène Cavaignac (1802–1857). Krótka charakterystyka w: A. Axelrod, C. Phillips *Władcy, tyrani, dyktatorzy. Leksykon*, Warszawa 2000, s. 102–104. Biografia w języku francuskim na stronach internetowych http://fr.wikipedia.org/wiki/Eug%C3%A8ne_Cavaignac_%28homme_politique%29.

⁶ Zob. szerzej w: F.A. de Luna, *The French Republic under Cavaignac. 1848*, Princeton 1969.

⁷ Liczba wyborców, ograniczona wcześniej drastycznym cenzusem majątkowym, zwiększyła się prawie 40-krotnie. J. Baszkiewicz, *Historia Francji*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974, s. 548.

⁸ Zob. http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/suffrage_universel/suffrage-1848.asp.

⁹ K. Biskupski, *Założenia ustrojowe współczesnej Francji, ze szczególnym uwzględnieniem urzędu Prezydenta Republiki*, Toruń 1963, s. 28.

¹⁰ „Politycznie wśród blisko 900 posłów było mniej niż 100 radykalnych demokratów (...) Prawie 300 — to legitymiści (...) Pośrodku 500 republikanów nader umiarkowanych w sympatii dla demokracji politycznej, zdecydowanie niechętnych wszelkim reformom społecznym”. Warto zaznaczyć, że 3/4 deputowanych spełniało warunki cenzusu majątkowego, obowiązującego w czasach „monarchii orleańskiej”. J. Baszkiewicz, *Historia...*, op. cit., s. 548–549.

nierealne, co miało okazać się podczas prac Zgromadzenia, które miało zostać także konstytuanta¹¹.

Prace komisji konstytucyjnej zaowocowały projektem będącym swoistą hybrydą, próbą połączenia rzeczywistych skrajności. Chciano stworzyć system będący konglomeratem republikańskiej tradycji parlamentarnej (związanej z jednoizbowością legislatury) z modelem prezydenckim, występującym w Stanach Zjednoczonych¹². W efekcie powstał system prezydencki, w którym władza ustawodawcza przysługiwała jednoizbowemu parlamentowi, a wykonawcza — prezydentowi. Była to istotna innowacja — skupienie władzy wykonawczej w jednych rękach. Dotychczasowe konstytucje republikańskie zakładały kolegialność organów wykonawczych¹³. Głowa państwa miała być wybierana na 4 lata w wyborach powszechnych. Zgodnie z zasadą podziału władz, prezydent był nieodpowiedzialny politycznie przed zgromadzeniem, ale nie mógł także parlamentu rozwiązać przed upływem czteroletniej kadencji¹⁴.

Postanowienia projektu same w sobie nie miały charakteru antydemokratycznego, jednak istniało zagrożenie, że silnie zarysowana koncepcja prezydentury może posłużyć jako środek do restauracji monarchii. Było to bardzo prawdopodobne, biorąc pod uwagę popularność Ludwika Napoleona¹⁵ i tradycji bonapartystycznych¹⁶.

Głównym przeciwnikiem konstytucji w brzmieniu przewidującym jednoosobową władzę wykonawczą, wybraną w wyborach powszechnych okazał się J. Grévy — deputowany z Jury¹⁷. Jego sojusznikiem był F. Pyat¹⁸ — przyszły uczestnik Komuny Paryskiej¹⁹. Najbardziej zagorzała dyskusja toczyła się 6 października 1848 r.

¹¹ Nie wnika się w tym miejscu w znaczenie pojęcia „konstytuanta”. Ogólnie poglądy autora na ten temat przedstawione zostały w: P. Kierończyk, *Wprowadzenie do nauki prawa konstytucyjnego dla studentów administracji*, Gdańsk 2008, s. 62.

¹² P. Bastid, *Le gouvernement d'assemblée*, Paris 1956, s. 322, tak pisał o swoistym koaglomeracie rozwiązań „rewolucyjnych” i „amerykańskich”: „La commission de la constitution avait en effet amalgamé avec un système d'assemblée unique inspire de la tradition révolutionnaire une présidence de la République du type américain”.

¹³ Zwraca się na to uwagę na stronach internetowych parlamentu francuskiego, poświęconych jego historii: „Les Constituants de 1848 ont délgué le pouvoir exécutif à un Président. Grande innovation: jusqu'alors la notion de République excluait tout gouvernement d'un seul. Toutes les constitutions républicaines avaient établi des exécutifs collégiaux”. http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/suffrage_universel/suffrage-1848.asp.

¹⁴ Tekst konstytucji z 1848 r. w języku francuskim jest dostępny na stronach internetowych: <http://mjp.univ-perp.fr/france/col848.htm>.

¹⁵ Żyjący w latach 1808–1873 bratanek Napoleona I (syn Ludwika Bonaparte, króla Holandii w latach 1806–1810 i Hortensji de Beauharnais, córki cesarzowej Józefiny z pierwszego małżeństwa). Panował później jako Napoleon III. Zob. praca biograficzna A. Liebfeld, *Napoleon III*. Warszawa, 1979.

¹⁶ 17 września 1848 r. odbyły się wybory uzupełniające do Zgromadzenia. Ludwik Napoleon Bonaparte zebrał w nich najwięcej (300.000) głosów. J. Baszkiewicz, *Historia...*, op. cit., s. 553.

¹⁷ Późniejszy (1879–1887) prezydent Francji, zagorzały republikanin. Najnowsza, obszerna biografia — M. Bodin, L. Briot, P. Bruniaux, J. Grévy. *Un Jurassien président*, Dole 2007. Krótka notka biograficzna w języku francuskim na stronach internetowych http://fr.wikipedia.org/wiki/Jules_Gr%C3%A9vy.

¹⁸ Félix Aimé Pyat (1810–1889). Najnowsza biografia pióra M. Colombet-Schieferera, *Felix Pyat (1810–1889), Révolutionnaire Berrichon*, Bénévent Editions 2011.

¹⁹ Argumentacja Pyata, odwołującego się idei kolegialności przy sprawowaniu władzy, popierającego pomysł egzekutywy powoływanej przez parlament i przed nim odpowiedzialnej została przedstawiona w: P. Bastid, *Le gouvernement d'assemblée*, op. cit., s. 323. Warto zauważyć, że w wypowiedziach Pyata przewijał się wątek władzy wykonawczej jako „ramienia” władzy ustawodawczej: „tous les inconvénients

Grévy, popierając Pyata, mówił między innymi: „Czy zapomnieliście jak wybory roku X dały Bonapartemu moc utworzenia tronu i objęcia go? I ciągle mówicie, że chcecie utworzyć demokratyczną republikę! Co więcej możecie zrobić jeśli chcecie odtworzyć monarchię pod inną nazwą? Jeżeli władza zostanie powierzona jednostce, niezależnie jaką nazwę jej dacie Króla czy Prezydenta — to jest władza monarchiczna.”²⁰ Mówca z Jury z pewną emfazą podkreślał przy tym, że skupienie władzy w zgromadzeniu jest istotą władzy ludu, stając tym samym w gronie zwolenników preponderancji parlamentu, godnych następców radykałów z okresu Wielkiej Rewolucji²¹.

Sens poprawki zgłoszonej przez Grévy'ego sprowadzał się do zastąpienia instytucji prezydenta kolegialnym organem wykonawczym, podporządkowanym zgromadzeniu²². Dokładnie zaś proponował wybór przewodniczącego władzy wykonawczej przez parlament (na czas nieokreślony), z możliwością odwołania go przez legislaturę w każdym momencie, z uprawnieniem powoływania i odwoływania ministrów²³.

Ostatecznie poprawka Grévy'ego została odrzucona w dniu 7 października 1848 r. większością 643 głosów przeciwko 158.

Obawy deputowanego Jury i wiceprzewodniczącego Zgromadzenia sprawdziły się. Wkrótce — 10 grudnia 1848 r. — odbyły się powszechne wybory prezydenckie²⁴. Zdecydowaną większością głosów zwyciężył Ludwik Napoleon²⁵. Rozpoczęła się już bezpośrednia droga ku II Cesarstwu, które ostatecznie po zamachu stanu z 2 grudnia

tombent si le pouvoir exécutif est ce qu'il doit être, le bras de l'Assemblée; le bras obéit à la tête, il exécute unitairement la volonté de tous”. Zob. także: O. Camy, *Cours de droit constitutionnel général*; <http://www.droitconstitutionnel.net/cours-histoire.htm#Section%203%20-%20la%20III%C3%A8me%20R%C3%A9publique%20et%20l'E2%80%99av%C3%A8nement%20du%20parlementarisme%20moniste>. *Ibidem*, charakterystyka poglądów ustrojowych radykalnych republikanów: „*Leur projet constitutionnel est simple et logique: un peuple souverain, une seule assemblée pour délibérer en son nom, un exécutif subordonné à cette assemblée*”.

²⁰ *The President of France. Jules Grevy, his humble origin and high advance*, The New York Times z 18 lipca 1881 r., na stronach internetowych http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?_r=2&res=9E0CE2DD133EE433A2575BC1A9619C94609FD7CF.

²¹ Zob. np. charakterystyczną wypowiedź Grévy'ego o „władzy w zgromadzeniu, która w demokracji nie powinna być gdzie indziej” wygłoszoną 6 października 1848 r.: „*Dans un gouvernement populaire, le pouvoir est dans une assemblée; c'est là sa condition, comme la condition du pouvoir dans une monarchie est d'appartenir à un homme (...) Le pouvoir sera dans une Assemblée. Dans une démocratie, il ne peut, il ne doit pas être ailleurs*”. A. Le Pillouer, *La notion de «régime d'assemblée» et les origines de la classification des régimes politiques*, „*Revue Française de Droit Constitutionnel*” 2 (58)/2004, s. 320, przyp. 65.

²² „*Jules Grévy auteur en 1848 d'un amendement qui tendait à la suppression du chef de l'Etat et à son remplacement par un exécutif collégial sous la dépendance de l'Assemblée*”. <http://www.dacodoc.fr/1-droit-public/4-droit-constitutionnel/1833-la-constitution-grevy-et-le-regime-dassemblee.html>.

²³ „*Le chef du pouvoir exécutif est élu par l'assemblée. Il est élu pour un temps illimité. Il est toujours révocable. Il nomme et révoque les ministres*”. P. Bastid, *Le gouvernement d'assemblée*, op. cit., s. 323.

²⁴ Odbywały się w departamentach francuskich i w Algierii, zgodnie z art. 46 konstytucji z 4 listopada 1848 r. Szerzej o tych wyborach w: A.J. Tudesq, *L'Election présidentielle de Louis Napoléon Bonaparte, 10 décembre 1848*, Paris 1965.

²⁵ Przyczyny zwycięstwa przyszłego księcia-prezydenta były złożone: rozdrobienie jego przeciwników; poparcie prawicy (A. Thiers sądził, że to „kretyn [Ludwik Napoleon — przyp. aut.], którym łatwo pokierować”); a także sympatia chłopów (65%) wyborców do tradycji bonapartyzmu. J. Baszkiewicz, *Historia...*, op. cit., s. 554.

1851 r.²⁶ zostało ustanowione plebiscytami przeprowadzonymi 21–22 grudnia 1851 r. i 21–22 listopada 1852 r.

Istnieje ciekawe zagadnienie — jakie były rzeczywiste intencje Grévy'ego, czy rzeczywiście polityk ów chciał doprowadzić do stworzenia systemu ustrojowego, w którym egzekutywa będzie niezwykle słaba? Jaka miała być istota systemu rządu, który chciał zaproponować²⁷? Czy miała to być formuła parlamentarno-komitetowa, czy raczej, mimo gromkich zapewnień o woli wprowadzenia dominacji parlamentu, Grévy miał docelowo na myśli raczej jakiś model parlamentarno-gabinetowy, może z lekko „wzmocnioną” władzą ustawodawczą²⁸? Choć poprawka bywa nazywana „sławną”²⁹ wiemy o niej w sumie niewiele.

Pewną pomocą przy dokonywaniu oceny intencji autora poprawki może być jednak styl sprawowania władzy prezydenckiej w późniejszych latach przez Grévy'ego. Wybrany na prezydenta w 1879 r. J. Grévy złożył przed obiema izbami parlamentu oświadczenie, iż podporządkuje się nadrzędnym zasadom systemu parlamentarnego i nigdy nie wejdzie w spór z wolą narodu wyrażaną przez jego konstytucyjne organy. Deklaracja zapoczątkowała praktykę tzw. „konstytucji Grévy'ego”, której przesłanie zaaprobowali późniejsi prezydenci III Republiki, a która w wyraźny sposób zmieniła jej ustrój polityczny³⁰. Jak widać z powyższego, można założyć, że J. Grévy zgłaszając około 20 lat wcześniej swoją „słynną” poprawkę miał rzeczywiście w intencjach wprowadzenie ustroju opartego na preponderancji parlamentu.

²⁶ Niedawno ukazała się kolejna publikacja odnosząca się do tego zagadnienia A. Decaux, *Coup d'Etat à l'Elysée. Le 2 décembre 1851*, Paris 2008. Zob. także <http://www.lesmees.org/1851/1851h00.htm>.

²⁷ „En bref, ces républicains confondaient régime parlementaire et régime d'assemblée”. O. Camy, *Cours...*, *op. cit.*

²⁸ W stylu późniejszego, tzw. „bałtyckiego” systemu rządów, charakteryzującego się silną pozycją władzy ustawodawczej i dzisiejszego ustroju Łotwy. Zob. P. Kierończyk, *Wprowadzenie...*, *op. cit.*, rozdział II, *idem*, *Nadrzędność...*, *op. cit.*, s. 218–240, *idem*, *Państwo łotewskie. Geneza i ustrój konstytucyjny*, Gdańsk 2008.

²⁹ Zob. sformułowanie „*fameux*” (podkreślenie autora niniejszego artykułu) *amendement Grévy, formulé en octobre 1848*”, A. Le Pillouer, *La notion...*, *op. cit.*, s. 313.

³⁰ P. Winczorek, *Nicowanie ustroju*, „Rzeczpospolita”, dostępne na stronach internetowych: <http://www.rp.pl/artykul/9133,214267.html>.

Przemysław Kierończyk

Gdańska Szkoła Wyższa

Projekt konstytucji IV Republiki Francuskiej z 19 kwietnia 1946 r.

Streszczenie

Autor przedstawia projekt konstytucji Francji z 16 kwietnia 1946 roku, uchwalony głosami komunistów i socjalistów. Odrzucony w referendum, nigdy nie wszedł on w życie i nie stał się podstawą ustroju IV Republiki (1946–1958). Projekt oparty został za założeniu silnego parlamentu i w tym zakresie stanowił pewne odstępstwo od typowych rozwiązań parlamentarno gabinetowych, zakładających równowagę władz. Konkretna klasyfikacja systemu rządu przewidywanego przez projekt, budzi jednak pewne wątpliwości, na które zwraca uwagę autor artykułu.

Słowa kluczowe

Projekt, konstytucja, Francja, 1946

The draft constitution of the French Fourth Republic from 19 April 1946

Abstract

The author presents a draft constitution for France, which was on April 16, 1946 adopted by communists and socialists votes. Rejected in the referendum, never entered into force and never became the constitutional basis for the Fourth Republic (1946–1958). The project was based for the assumption of a strong parliament and in this respect constitute a deviation from the typical solutions of parliamentary-cabinet system of government, usually adopting the “balance of authorities”. The specific classification of system of government predicted by draft raises some doubts, which draws attention to the author of the article.

Keywords

Draft, constitution, France, 1946

1. Po doświadczeniach drugiej wojny światowej pojawił się problem określenia ustroju odradzającej się, demokratycznej Republiki Francuskiej, przy czym podstawowym zagadnieniem spornym była kwestia stosunku do ustroju Francji, określonego przez ustawy konstytucyjne z 1875 roku¹. W oczach wielu Francuzów

¹Konstytucję pisaną, ale o charakterze złożonym, III Republiki Francuskiej (1875–1940) tworzyły 3 ustawy konstytucyjne (*lois constitutionnelles de 1875*): „O organizacji Senatu” — z 24 lutego 1875 roku (*Loi du 24 février 1875 relative à l'organisation du Sénat*); „O organizacji władz publicznych” — z 25

III Republika była już formułą ustrojową przebrzmiałą i cokolwiek zdyskredytowaną. Zarzucano ówczesnemu systemowi rządów głównie olbrzymią ilość kryzysów gabinetowych². Ostatecznie o losach III Republiki zadecydowano rozstrzygnąć w drodze referendum. Zarządzono je ordonansiem z 17 sierpnia 1945 roku³, a odbyło się ono 21 października 1945⁴. Wyniki były dla przedwojennego modelu ustrojowego miażdżące⁵. Ponad 96% głosujących uznało, że regulacje konstytucyjne z 1875 r. nie powinny stanowić podstawy ustrojowej wyzwolonej Francji⁶. Nowa Francja miała być zatem IV Republiką. Dokładna wizja jej ustroju pozostawała jednak w tym momencie dziejowym dosyć enigmatyczna.

Wraz z referendum odbyły się wybory do Zgromadzenia, które przyniosły niezaprzeczalne zwycięstwo (i dominację) partii lewicowych. Można wręcz mówić o historycznym rozmiarze tego zwycięstwa. Przy frekwencji wynoszącej 79,8%, partia komunistyczna (*Parti communiste français*) uzyskała 26,2% głosów i 159 miejsc w parlamencie⁷. Ruch ludowo-republikański (*Mouvement républicain populaire*, MRP) — o obliczu chrześcijańsko-demokratycznym i centrowym) uzyskał odpowiednio 23,9% głosów i 150 mandatów. Socjaliści (*Section française de l'Internationale ouvrière*,

lutego 1875 roku (*Loi du 25 février 1875 relative à l'organisation des pouvoirs publics*); „O stosunkach między władzami publicznymi” — z 16 czerwca 1875 roku (*Loi du 16 juillet 1875 sur les rapports des pouvoirs publics*). Teksty tych aktów prawnych dostępne są na stronach internetowych: http://fr.wikisource.org/wiki/Lois_constitutionnelles_de_1875#Loi_du_24_f.C3.A9vrier_1875_relative_.C3.A0_1.27organisation_du_.S.C3.A9nat; <http://mjp.univ-perp.fr/france/co1875.htm>.

² Wystarczy powiedzieć, że w latach 1875–1914 Francja miała 140 gabinetów. G. Górski, *Historia administracji*, Warszawa 2001, s. 244.

³ *Ordonnance n 45-1836 du 17 août 1945 instituant une consultation du peuple français par voie de référendum et fixant le terme des pouvoirs de l'Assemblée consultative provisoire*. Tekst tego aktu w języku francuskim jest dostępny na stronach internetowych: <http://mjp.univ-perp.fr/france/co1944-5.htm>. Szerzej zagadnienie referendum francuskiego przedstawia W. Skrzydło, *Istota przemian polityczno-ustrojowych powojennej Francji (IV i V Republika)*, Lublin 1963.

⁴ Na marginesie można odnotować pewien związek referendum francuskiego z ówczesnymi losami Polski. Pomysł przeprowadzenia referendum w Polsce niechący podsunął S. Mikołajczyk, odwołując się na jednym z posiedzeń rządu do doświadczeń referendum francuskiego. Idea została podchwyciona przez polityków z Polskiej Partii Robotniczej i ostatecznie wprowadzona w czyn w czerwcu 1946 r. A. Garlicki, *Historia 1815–2004. Polska i świat*, Warszawa 2005, s. 445–446. O samym polskim referendum szerzej w: P. Kierończyk, *Wprowadzenie do nauki prawa konstytucyjnego dla studentów administracji*, Gdańsk 2008, s. 235–237. Zob. także uwagi w rozdziale drugim niniejszej książki.

⁵ Formalnie referendum nie dotyczyło ustroju III Republiki. Jednak odpowiedź na pierwsze z dwóch pytań, sprowadzające się do tego czy wybierane równocześnie z referendum Zgromadzenie ma być konstytuanta (art. 2 ordonansu z 17 sierpnia 1945 r. — „*Voulez-vous que l'Assemblée élue ce jour soit constituante?*”) była jednoznaczna z akceptacją lub nie przedwojennego ustroju. Drugie pytanie dotyczyło tymczasowej organizacji władz: „*Si le corps électoral a répondu «Oui» à la première question, approuvez-vous que les pouvoirs publics soient, jusqu'à la mise en oeuvre de la nouvelle Constitution, organisés conformément au projet de loi ci-contre?*” (art. 4 ww. ordonansu).

⁶ Przeciw III Republice, czyli za konstytuanta, głosowało 18.584.746 (tj. 72,18 uprawnionych do głosowania i 96,37% głosujących), „za” — 699.136 (odpowiednio — 2,71% i 3,63%). Zob.: <http://mjp.univ-perp.fr/france/ref1945.htm>; M. Morabito, *Histoire constitutionnelle de la France (1789–1958)*, Paris 2004, s. 373; zob. także M. Duverger, *Institutions politiques et droit constitutionnel*, Paris 1960, s. 464. Notabene na drugie pytanie też padła większość odpowiedzi twierdzących (nieco powyżej 66%). Konsekwencją odpowiedzi twierdzącej na drugie pytanie było przyjęcie ustawy konstytucyjnej z 2 listopada 1945 roku — tymczasowo regulującej ustrój Francji.

⁷ Ogólna liczba deputowanych wynosiła 586.

SFIO) — 23,4% i 146 mandatów⁸. Dodajmy jeszcze, że umiarkowani (*Modérés*) otrzymali 15,6% głosów, radykałowie i UDSR (*Union démocratique et socialiste de la Résistance*) — 10,5%.

Było rzeczą oczywistą, że poglądy na przyszły ustroj państwa przedstawiciele poszczególnych partii dosyć się różniły⁹. Jak zwracał uwagę W. Skrzydło: „Założenia konstytucyjne komunistów, a częściowo i socjalistów podkreślały zasadę nadrzędności parlamentu, natomiast koncepcje burżuazji (czyli przede wszystkim MRP — przyp. aut.) wyrażały tendencje do ograniczenia roli legislatury na rzecz egzekutywy”¹⁰. Opracować projekt konstytucji miała specjalna komisja konstytucyjna, powołana przez Zgromadzenie¹¹. Podczas jej prac do najważniejszych kwestii spornych należały: problem wyboru pomiędzy jedno i dwuizbowością (lewica preferowała prostszą strukturę parlamentu), zagadnienie referendum, relacje pomiędzy władzą ustawodawczą i wykonawczą, oraz instytucja prezydenta (lewica pierwotnie zamierzała ją znieść, później dyskusja toczyła się wokół zagadnienia sposobu wyboru). Pierwotnie PCF, SFIO i MRP relatywnie ze sobą współdziałały w rozwiązywaniu problemów ustrojowych, później zaznaczył się silny konflikt pomiędzy lewicą i MRP¹².

2. Ostatecznie projekt ustawy zasadniczej opracowany przez komisję konstytucyjną został uchwalony przez Zgromadzenie głosami komunistów i socjalistów¹³ 19 kwietnia 1946 roku¹⁴. Nie oznaczało to jednak, że automatycznie stanie się obowiązującym prawem, gdyż zgodnie z postanowieniami ustawy konstytucyjnej z 2 listopada 1945 roku¹⁵, przyjętej po referendum z 21 października 1945 r. ustawa zasadnicza musiała zostać przyjęta także w referendum.

MRP i siły prawicowe rozpoczęły na wielką skalę akcję propagandową przeciwko uchwalonemu projektowi. Projekt wywołał też zastrzeżenia hierarchów

⁸ Dane zawierające wyniki wyborów można znaleźć np. na stronach internetowych http://www.roi-president.com/elections_legislatives/constituante_legislatives_1945.php. K. Biskupski, *Założenia ustrojowe współczesnej Francji, ze szczególnym uwzględnieniem urzędu Prezydenta Republiki*, Toruń 1963 s. 40, podaje nieco inne wyniki (różniące się niekiedy ułamkami procent od wyżej wymienionych). Wynika to być może z nieuwzględniania sił sojuszniczych, startujących w wyborach razem z głównymi partiami politycznymi.

⁹ Przedstawia je K. Grzybowski, *Demokracja francuska*, Kraków 1947, s. 166–175. Tenże zwraca uwagę np. na poglądy L. Bluma (socjalisty), który uważał „za pożądany dla Francji wzór ustroju Szwajcarii lub Stanów Zjednoczonych (...)”. *Ibidem*, s. 171. Trzeba przyznać, że były to (i są) skrajnie odmienne wzorce ustrojowe, zatem trudno doszukać się w tym przekonaniu pełnej racjonalności.

¹⁰ W. Skrzydło, *Ustrój polityczny Francji*, Warszawa 1992, s. 20.

¹¹ Działała w okresie 30 listopada 1945–25 kwietnia 1946 r. Otrzymała łącznie 75 posiedzeń. Składała się z 42 członków, jej skład odzwierciedlał podziały polityczne w Zgromadzeniu. W. Skrzydło, *Ustrój...*, *op. cit.*, s. 20 (zob. *ibidem*, przypisy 17 i 18).

¹² *Ibidem*, s. 20 i 21.

¹³ Za projektem padło 309 głosów, przeciwko 249. *Ibidem*, s. 21, zob. przypis 19 i pierwsze zdanie na stronie internetowej wymienionej w następnym przypisie w niniejszej książce.

¹⁴ Tekst w języku francuskim na stronach internetowych: <http://mjp.univ-perp.fr/france/co1946p.htm>.

¹⁵ Artykuł 2 ustawy konstytucyjnej z 2 listopada 1945 r. brzmiał: „*L'Assemblée établit la Constitution nouvelle*”. Art. 3: „*La Constitution adoptée par l'Assemblée sera soumise à l'approbation du corps électoral des citoyens français, par voie de référendum, dans le mois qui suivra son adoption par l'Assemblée*”. Tekst tego aktu w języku francuskim na stronach internetowych: <http://mjp.univ-perp.fr/france/co1945.htm>.

kościół katolickiego. Wręcz wrogie stanowisko w stosunku do niego zajął gen. de Gaulle'a¹⁶. W kampanii propagandowej pojawiły się tezy o zagrożeniu „sowietyzacją”. Propagandowo wykorzystywano przede wszystkim postanowienia projektu dotyczące kompetencji państwa do ustawowego określenia zakresu własności prywatnej i własności społecznej dóbr, których eksploatacja miała posiadać charakter „służby publicznej” lub „faktycznego monopolu”¹⁷. Jeden z głównych argumentów przeciwników konstytucji był także związany z wprowadzeniem „dyktatury parlamentu”. Miałoby ułatwić zdobycie pełni władzy komunistom (w drodze postępowania wyborczego)¹⁸.

Projekt składał się ze 125 artykułów, ujętych w 10 rozdziałów. Integralną jego częścią była „Deklaracja praw człowieka” (podzielona na dwa fragmenty: I „Wolności” i II „Prawa socjalne ekonomiczne”, w sumie obejmowała artykuły od 1 do 40). Nawiązywała ona w swej krótkiej preambule do znamiennych dat historii Francji — 1789, 1793, 1795 i 1848. Istotna część jej przepisów miała także ewidentną genezę chociażby w pierwszej „Deklaracji praw człowieka”. Pojawił się jednak nie znany wcześniej — przynajmniej w takiej objętości — katalog praw socjalnych. W tej części „Deklaracji” zawarte były także postanowienia wzbudzające największe kontrowersje. Chodzi tu oczywiście o otwarcie możliwości szerokiego stosowania procedur nacjonalizacyjnych. Jak zauważył J. Baszkiewicz — „Zerwano z burżuazyjną zasadą prywatnej własności »nietykalnej i świętej«”¹⁹.

W myśl postanowień projektu podmiotem władzy najwyższej był lud²⁰, który swoją suwerenność wykonywał poprzez deputowanych w Zgromadzeniu Narodowym²¹. Jednoizbowe Zgromadzenie, wybierane na pięcioletnią kadencję (art. 50), pełniło wyłączną funkcję ustawodawczą, tzn. nie mogło jej przekazać komukolwiek (art. 66 *in fine*). Funkcję ustrojodawczą wypełniało natomiast łącznie z narodem, którego decyzja podjęta w drodze referendum była konieczna do zmiany konstytucji (art. 47 *in fine* i art. 123).

¹⁶ W. Skrzydło, *Ustrój...*, op. cit., s. 21. Poglądy ustrojowe de Gaulle'a były zdecydowanie odmienne. Był on zdecydowanym zwolennikiem silnej egzekutywy, a swoje opinie wyartykułował przede wszystkim w słynnym przemówieniu w Bayeux 16 czerwca 1946 roku. 12 lat później generał był faktycznym twórcą V Republiki, czyli aktualnej formuły ustrojowej Francji. Zob. http://fr.wikipedia.org/wiki/Discours_de_Bayeux#Deuxi.C3.A8me_discours_de_Bayeux.

¹⁷ J. Baszkiewicz, *Francja*, Warszawa 1997, s. 124–125. Notabene zob. art. 35 projektu: „*Le droit de propriété ne saurait être exercé contrairement à l'utilité sociale ou de manière à porter préjudice à la sûreté, à la liberté, à l'existence ou à la propriété d'autrui. Tout bien, toute entreprise dont l'exploitation a ou acquiert les caractères d'un service public national ou d'un monopole de fait doit devenir la propriété de la collectivité*”.

¹⁸ W. Skrzydło, *Ustrój...*, op. cit., s. 21.

¹⁹ J. Baszkiewicz, *Historia Francji*, Ossolineum 1974, s. 702.

²⁰ Artykuł 43 projektu głosił: „*La souveraineté appartient au peuple. Elle s'exerce conformément à la Constitution*”. O suwerenności ludu mówił także art. 2 z „Deklaracji praw człowieka” — „*Le principe de toute souveraineté réside essentiellement dans le peuple. Nul corps, nul individu ne peut exercer d'autorité qui n'en émane expressément. La loi est l'expression de la volonté nationale. Elle est la même pour tous, soit qu'elle protège, soit qu'elle punisse, soit qu'elle oblige. Cette volonté s'exprime par les représentants élus du peuple*”.

²¹ Artykuł 47 projektu — „*Le peuple français exerce sa souveraineté par ses députés à l'Assemblée nationale, élus au suffrage universel, égal, direct et secret (...)*”.

Relacje parlamentu z rządem oparte było na przewadze legislatywy. Premier był wybierany przez Zgromadzenie Narodowe bezwzględną większością głosów deputowanych — art. 76. Jednak prawo wysuwania kandydatur przysługiwało prezydentowi — art. 85, on też formalnie powoływał dekretem członków rządu — art. 77. Członkowie rządu byli odpowiedzialni politycznie przed izbą zarówno solidarnie, jak i indywidualnie — art. 80. Zagadnienie wotum zaufania i nieufności regulowały art. 81 i 82 konstytucji (wymagana była bezwzględna większość głosów deputowanych).

Bardzo interesująco była przewidziana kwestia rozwiązywania Zgromadzenia Narodowego przed upływem kadencji. Po pierwsze — dysponowało ono prawem samorozwiązania (art. 83 — co ciekawe umieszczony w rozdziale IV, dotyczącym rządu). Natomiast o ile w ciągu roku²² wystąpiłyby dwa kryzysy ministerialne, Rada Ministrów mogła postanowić o rozwiązaniu izby (decyzję miał ogłaszać dekretem prezydent). Możliwość skrócenia kadencji legislatywy w ten sposób była możliwa jednak tylko w drugiej połowie jej kadencji (art. 84 *in fine*).

Bardzo słaba była pozycja głowy państwa (Prezydenta Republiki). Miał być wybierany przez Zgromadzenie Narodowe, co ciekawe — wysoką większością (kwalifikowaną 2/3, która mogła być obniżona w określonym przypadku do 3/5 — art. 93). Kadencja głowy państwa — już tradycyjnie we Francji — miała wynosić 7 lat. Zasadę *incompatibilis* wprowadzał art. 109. Za zdradę stanu prezydent odpowiadał przed Sądem Najwyższym, po oskarżeniu go przez Zgromadzenie Narodowe (art. 107 i 90). Zgodnie z art. 102 podpisywał ustawy uchwalone przez parlament. Nie posiadał prawa weta — jeżeli ustawa nie została podpisana przez prezydenta, promulgował ją przewodniczący parlamentu (art. 102). Nie dysponował także prawem rozwiązywania parlamentu przed upływem kadencji — czynił to rząd.

Wszystkie akty urzędowe prezydenta miały podlegać kontrasygnacie premiera i ministra (art. 103). Prezydent wykonywał tradycyjne funkcje głowy państwa — między innymi dysponował prawem czynnej biernej legacji (mianowania i przyjmowania przedstawicieli dyplomatycznych), ratyfikował umowy międzynarodowe — art. 97. Nie posiadał jednak prawa łaski, które było wykonywane przez Najwyższą Radę Magistratury²³. Dysponował także kompetencjami kreacyjnymi (art. 96) — nominował m.in. członków rządu, radców stanu, Wielkiego Kanclerza Legii Honorowej, członków Najwyższej Rady Obrony Narodowej. Z urzędu przewodniczył Najwyższej Radzie Magistratury i Najwyższej Radzie Obrony Narodowej²⁴ (art. 100 i 101). Co ciekawe, określono, że to on przewodniczy Radzie Ministrów (art. 99)²⁵. Wreszcie, „dysponował” siłami zbrojnymi — art. 98.

²² Art. 84 postępuje się określeniem „sesji rocznej” (*session annuelle*).

²³ Inne możliwe tłumaczenie: Wyższa Rada Magistratury.

²⁴ Inne możliwe tłumaczenie: Wyższa Rada Obrony Narodowej.

²⁵ Gdyby konstytucja została przyjęta w referendum, zapewne powróciłby spór doktrynalny znany już z III Republiki — czy prezydent w istocie przewodniczy na posiedzeniach rządu, czy tylko jest obecny, a obradami kieruje premier? J. Stembrowicz, *Rząd w systemie parlamentarnym*, Warszawa 1982, s. 79 przypis 35. Zob. jednak art. 99 zdanie drugie projektu z kwietnia 1946 r. (odnośnie do przewodniczenia przez prezydenta rządowi): „*Il fait établir et conserve les procès-verbaux des séances*”.

K. Biskupski podkreślał charakterystyczne zmiany dotyczące wymiaru sprawiedliwości w projekcie z kwietnia 1946 r. Władza sądowa została powiązana bardziej ze Zgromadzeniem, co przejawiało się w powołaniu Najwyższej Rady Magistratury, w której większość stanowili wybrańcy Zgromadzenia Narodowego²⁶. Rada składała się z: prezydenta (przewodniczącego Rady), kanclerza, ministra sprawiedliwości, 6 członków wybieranych przez parlament (spoza grona posłów) i 4 przedstawicieli magistratury²⁷. Notabene na istotne znaczenie możliwości wpływu legislatury na judykaturę zwracał uwagę także P. Bastid, polemizując z poglądami o niezależności władzy sądowniczej od Zgromadzenia Narodowego²⁸.

Ostatecznie opisywany tu projekt konstytucji nie wszedł w życie. Został odrzucony w referendum, przeprowadzonym już 5 maja 1946 roku. Warto odnotować, że nastąpiło to niewielką większością głosów, przy dosyć dużej absencji wyborców²⁹.

3. Ocena założeń projektu konstytucji z 19 kwietnia 1946 r. musi być złożona i zapewne istotny wpływ na nią będą miały zawsze poglądy polityczne i ustrojowe oceniającego. Trudności te potęguje oczywisty fakt, że nie znamy skutków zastosowania przedstawianej tu regulacji w praktyce ustrojowej. Nie do końca jednoznaczne tym samym będą chociażby ustalenia — jaki konkretnie system rządów miała wprowadzać ta ustawa zasadnicza?

Jak uważał K. Biskupski „po przeszło 150 latach Francja sięgnęła do tradycji jakobińskiej konstytucji”³⁰. Opinię tą potwierdzał J. Baszkiewicz: „projekt kwietniowy inspirowany był radykalno-demokratyczną tradycją Wielkiej Rewolucji z jej jakobińskiego okresu oraz tradycją 1848 r.”³¹ Podobnie, aczkolwiek bardziej oględnie, wypowiadał się K. Grzybowski³².

W. Skrzydło uważał natomiast, że ostateczny kształt projektu konstytucji stanowił dzieło kompromisu pomiędzy poglądami reprezentowanymi przez główne partie ówczesnej Francji. Autor ten wyrażał także opinię, że zarówno system prezydencki, jak i komitetowy nie miały w ówczesnej Francji szans realizacji, a w komisji ścierały się dwie główne koncepcje — klasycznego ustroju parlamentarno-gabinetowego i zracjonalizowanego parlamentaryzmu „w którym premier i ministrowie to już nie agenci głowy państwa, lecz parlamentu. On bowiem bierze udział w tworzeniu rządu przy zredukowanej roli głowy państwa”³³. Poglądy zwolenników tezy, że projekt z 1946 r. nie przewidywał formuły „*gouvernement d’assemblée*” przedstawił pokrótce także P. Bastid³⁴, zwracając uwagę, że podnoszą oni fakt istnienia instytucji prezydenta nieodpowiedzialnego politycznie przed parlamentem, pozycję ustrojową członków

²⁶ K. Biskupski, *Założenia...*, *op. cit.*, s. 41.

²⁷ Skład Najwyższej Rady Magistratury ustalał art. 112 projektu konstytucji.

²⁸ P. Bastid, *Le gouvernement d’assemblée*, Paris 1956, s. 334–335.

²⁹ K. Biskupski, *Problemy ustrojoznawstwa*, Toruń 1968, s. 206–207.

³⁰ K. Biskupski, *Założenia...*, *op. cit.*, s. 41.

³¹ J. Baszkiewicz, *Historia...*, *op. cit.*, s. 702.

³² „Organizacja naczelných władz państwowych odbiega (...) od dotąd przyjmowanych zasad (...) nawiązując w pewnym stopniu do tradycji jakobińskiej”. K. Grzybowski, *Demokracja francuska*, *op. cit.*, s. 180, podobnie na s. 181.

³³ W. Skrzydło, *Ustrój...*, *op. cit.*, s. 20.

³⁴ Zob. przypis 37.

rządu, przypominającą tą w ustroju parlamentarno-gabinetowym oraz niezależność wymiaru sprawiedliwości.

Istnieją też poglądy uznające, że w projekcie zaproponowano ustrój parlamentarno-komitetowy³⁵. Niekiedy wypowiedzi naukowców były nawet bardziej radykalne. K. Biskupski uważał, że „układ stosunków między naczelnymi organami państwa określa projekt w sposób zbliżony do zasad systemu ‘rządów zgromadzenia’, nawiązując tym samym do jakobińskiej tradycji ustrojowej”³⁶. Zwolennikiem takiej klasyfikacji był także P. Bastid³⁷. Jest to jednak pogląd dyskusyjny.

Zdaniem autora niniejszego artykułu, twórcy projektu konstytucji raczej chcieli zaproponować formułę „zracjonalizowanego systemu parlamentarno-gabinetowego”, w którym owa „racjonalizacja” miała polegać na wzmocnieniu pozycji parlamentu. Za pozostawaniem w kręgu rozwiązań parlamentarno-gabinetowych w przypadku tej konstytucji świadczy chociażby utrzymanie typowych instytucji — wotum zaufania i nieufności (art. 81 i 82). Tym samym ustrój proponowany Francji w 1946 r., można uznać za w jakimś sensie zbliżony do wprowadzonego konstytucją Łotwy z 1922 roku (obowiązującą także dziś — po latach przerwy)³⁸. Jak wiadomo jednak, w odróżnieniu od konstytucji Łotwy projekt konstytucji francuskiej z 19 kwietnia 1946 r. nigdy nie stał się podstawą prawną organizacji państwa. IV Republika otrzymała inną konstytucję³⁹.

Jak dziś wiemy, 12 lat później IV Republika (i jej konstytucja) zakończyły swój żywot w dosyć dramatycznych okolicznościach, wraz z powrotem męża opatrnościowego — gen. de Gaulle’a — do władzy i utworzeniem V Republiki, z ustrojem opartym na koncepcjach ustrojowych nowego premiera, a wkrótce — prezydenta. Należy jednak wątpić, czy omawiany w niniejszym artykule projekt z 19 kwietnia 1946 r. byłby lepszą i stabilniejszą podstawą ustrojową IV Republiki oraz pozwoliłby uniknąć kryzysu politycznego drugiej połowy lat 50. Autor niniejszego opracowania uważa to za dosyć mało prawdopodobne.

³⁵ Tak np. uważał J. Fauvet, *La IVe République*, Paris 1959, s. 51–52.

³⁶ K. Biskupski, *Założenia...*, *op. cit.*, s. 40.

³⁷ P. Bastid, *Le gouvernement d'assemblée*, Paris 1956, s. 335. Zob. wzmiankowaną tamże w przypisie 1 opinię I. Berlia.

³⁸ Chodzi o rozwiązanie pozostające zasadniczo parlamentarno-gabinetowym systemem rządu, ale z relatywnie silniejszą władzą ustawodawczą. Zob. P. Kierończyk, *Państwo łotewskie. Geneza i ustrój konstytucyjny*, Gdańsk 2008, w szczególności s. 105–106, 112 i 137–138.

³⁹ Konstytucja IV Republiki z 27 października 1946 r. Tekst tej ustawy zasadniczej jest dostępny np. na stronach internetowych: http://www.culture.gouv.fr/public/mistral/caran_fr?ACTION=CHERCHER&FIELD_98=TYPEDOC&VALUE_98=%20Constitution%20de%201946&DOM=All&REL_SPECIFIC=3 i <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-de-1946-ive-republique.5109.html>.

» Ekonomia

» Nauki
o zarządzaniu

Mariusz Fierek

Gdańska Szkoła Wyższa

Wyzwania transportowe związane z członkostwem Polski w Unii Europejskiej w kontekście „Planu utworzenia jednolitego europejskiego obszaru transportu”

Streszczenie

Celem podjętych badań jest zaprezentowanie wyzwań transportowych związanych z członkostwem Polski w Unii Europejskiej w kontekście „Planu utworzenia jednolitego europejskiego obszaru transportu”. Dla realizacji celu badań koniecznym było pokazanie negocjacji w obszarze „Polityka transportowa” oraz stopnia rozwoju i stanu technicznego polskiej infrastruktury transportu. Przedstawiono również dostosowanie polskiego transportu do regulacyjnych reguł gospodarczych Unii Europejskiej oraz zaprezentowano rodzaje sprzeczności w procesie dostosowania polskiego transportu do wymogów Unii Europejskiej.

Słowa kluczowe

członkostwo, „Plan utworzenia jednolitego europejskiego obszaru transportu”, Polska, Unia Europejska, wyzwania transportowe

Transport challenges related to the Poland's membership in the European Union in the context of the “Roadmap to a Single European Transport Area”

Abstract

The aim of the research is to present transport challenges related to Poland's membership in the European Union in the context of the “Roadmap to a Single European Transport Area”. In order to conduct the research it was necessary to illustrate the process of negotiations in the “Transport Policy” area as well as the degree of development and technical condition of Poland's transport facilities. The adjustment of Polish transport sector to the economic regulations of the EU was also described, including various contradictions in that complex process.

Keywords

membership, “Roadmap to a Single European Transport Area”, Poland, the European Union, transport challenges

Wstęp

Europa potrzebuje dobrze rozwiniętej sieci transportowej, aby:

- wspierać handel i wzrost gospodarczy,
- tworzyć miejsca pracy i warunki sprzyjające koniunkturze.

Sieci transportowe są ważną częścią łańcucha dostaw i tworzą podstawy gospodarki we wszystkich krajach, umożliwiając:

- efektywną dystrybucję towarów,
- przemieszczanie się ludzi.

Połączenia drogowe, kolejowe czy lotnicze:

- łączą i zbliżają ludzi,
- poprawiają jakość życia,
- sprawiają, że nawet odległe miejsca są dostępne.

Transport stanowi podstawę europejskiego procesu integracji i jest ściśle związany z tworzeniem rynku wewnętrznego, co sprzyja:

- zatrudnieniu,
- wzrostowi gospodarczemu.

Był on jedną z pierwszych dziedzin, które objęto wspólną polityką Unii Europejskiej. Uznano bowiem, że będzie miał duży wpływ na zagwarantowanie trzech z czterech swobód stanowiących podstawy wspólnego rynku zapisane w traktacie rzymskim z 1957 r. — swobody przepływu:

- osób,
- towarów,
- usług.

Swobód tych nie da się realizować bez sprawnie działających połączeń i sieci transportowych. Dlatego polityka transportowa Unii Europejskiej zawsze skupiała się na przewyżnianiu przeszkód utrudniających transport między państwami członkowskimi oraz na tworzeniu jednolitego europejskiego obszaru transportu, działającego na zasadach uczciwej konkurencji między różnymi formami transportu, tj. transport:

- drogowy,
- kolejowy,
- lotniczy,
- wodny¹.

Proces integracji z Unią Europejską spowodował bardzo duże zmiany w sektorze polskiego transportu już w latach 90., kiedy dokonano daleko idącego zaadaptowania do narodowego systemu prawnego transportowego *acquis communautaire* i kontynuowano w tym sektorze zmiany:

- własnościowe,
- strukturalne,
- organizacyjne².

Polska jest zobowiązana do wypełnienia następujących pod umów międzynarodowych:

- AGR — *Europejska umowa o głównych międzynarodowych arteriach ruchu*,
- AGC — *Europejska umowa o głównych międzynarodowych liniach kolejowych*,
- AGTC — *Europejska umowa o ważniejszych międzynarodowych liniach transportu kombinowanego i obiektach towarzyszących*³.

¹ Zrozumieć politykę Unii Europejskiej — Transport, Komisja Europejska, Luksemburg 2014, s. 3.

² J. Burniewicz, K. Szałucki, *Wpływ członkostwa w Unii Europejskiej na transport w Polsce*, Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, Warszawa 2003, s. 6.

³ B. Despiney, J. Pasławski, *Regionalne i unijne uwarunkowania rozwoju transportu w Polsce*, (w:) *TRANSLOG 2001. System transportowy Polski — koordynacja, globalizacja, legislacja*,

Negocjacje w obszarze *Polityka transportowa*

Stanowisko negocjacyjne Polski w obszarze *Polityka transportowa* zostało przekazane stronie unijnej 15 lipca 1999 r.⁴

Negocjacje w obszarze *Polityka transportowa*, które zostały otwarte 12 listopada 1999 r., a które zakończono 10 czerwca 2002 r., doprowadziły w dużym stopniu do zaakceptowania postulatów przedstawionych przez Polskę w stanowisku negocjacyjnym z 12 marca 2002 r., w tym dotyczących niektórych postulowanych okresów przejściowych⁵. Dotyczyły one:

- transportu kolejowego, drogowego,
- żeglugi śródlądowej,
- transportu kombinowanego, lotniczego i morskiego,
- infrastruktury transportowej⁶.

Problematyka transportu morskiego znajdowała się też w zakresie innych obszarów negocjacyjnych, tj.:

- swoboda przepływu kapitału,
- swoboda przepływu towarów,
- polityka konkurencji,
- statystyka,
- polityka społeczna i zatrudnienie⁷.

Negocjacje w omawianym obszarze trwały prawie 3 lata, w których następował proces restrukturyzacji oraz prywatyzacji największych polskich przewoźników:

- PLL LOT,
- PKP,
- PKS.

Jednocześnie w okresie tym następowały zmiany w zakresie prawa wspólnotowego. Szczególnie należy podkreślić przyjęcie przez Unię Europejską nowego pakietu w zakresie transportu kolejowego, do którego Polska była zobligowana ustosunkować się w trakcie negocjacji⁸. Ostatecznie:

- zostały ustalone okresy przejściowe w transporcie drogowym i kolejowym,

Zachodniopomorskie Stowarzyszenie Międzynarodowych Przewoźników Drogowych i Spedytorów, Szczecin 2001, s. 307.

⁴A. Stępiak, *Stan negocjacji akcesyjnych ze szczególnym uwzględnieniem obszaru transportu*, (w:) D. Rucińska (red.), *Dostosowanie polskiego transportu do Unii Europejskiej. Poniesione koszty, spodziewane korzyści*, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2002, s. 157.

⁵M. Gąsiewski, T. Wojciechowicz, *Polityka transportowa*, (w:) Z. Brodecki (red.), *Infrastruktura*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2004, s. 402.

⁶A. Pogonowska-Szuszkiewicz, *Wprowadzenie*, (w:) *Zasady i warunki funkcjonowania transportu drogowego w Unii Europejskiej. Wybrane zagadnienia*, Zrzeszenie Międzynarodowych Przewoźników Drogowych w Polsce, Warszawa 2003, s. 1.

⁷A. Gdula, *Założenia polityki transportowej w odniesieniu do transportu morskiego z uwzględnieniem wymogów i standardów Unii Europejskiej*, (w:) *XVI Sejmik Morski. Żegluga i porty morskie w perspektywie integracji Polski z Unią Europejską*, Katolickie Stowarzyszenie „Civitas Christiana” & FOKA, Szczecin 2001, s. 61.

⁸*Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej*, Urząd Rady Ministrów, Warszawa 2002, s. 23.

- nie zaakceptowano okresów przejściowych, o które Polska początkowo występowała, w dziedzinie transportu lotniczego⁹.

Transport drogowy

W zakresie transportu drogowego Polska uzyskała okres przejściowy do 31 grudnia 2010 r. w odniesieniu do dyrektywy 96/53 ustanawiającej dla pewnych pojazdów drogowych, poruszających się wewnątrz Wspólnoty, maksymalnych dopuszczalnych wymiarów w ruchu krajowym i międzynarodowym oraz maksymalnej dopuszczalnej wagi w ruchu międzynarodowym pod m.in. następującymi warunkami:

- w miarę dostosowywania sieci drogowej, stopniowo będzie następowało otwarcie polskiej sieci drogowej dla maksymalnych wspólnotowych limitów obciążeń w transporcie międzynarodowym; od dnia członkostwa Polska udostępni uzgodnione w trakcie negocjacji odcinki sieci dróg TINA do ruchu w międzynarodowym transporcie drogowym, pod warunkiem uzyskiwania każdorazowo zezwoleń administracyjnych na przejazd po odcinkach dróg niedostosowanych za odpowiednią opłatą; od 1 stycznia 2009 r. wszystkie pojazdy określone w dyrektywie 96/53 nie będą podlegały żadnym opłatom na głównej drogowej sieci tranzytowej, uzgodnionej w trakcie negocjacji; w przypadku załadunku i wyładunku przejazd po niedostosowanej części sieci drogowej o znaczeniu drugorzędnym będzie dozwolony podczas trwania całego okresu przejściowego,
- dodatkowe, czasowe opłaty za użytkowanie niedostosowanej części sieci drogowej do standardów Unii Europejskiej będą pobierane w sposób niedyskryminacyjny, zróżnicowany, jeśli chodzi o pojazdy wyposażone w zawieszenie pneumatyczne, w taki sposób, że pojazdy o takim zawieszeniu będą płaciły niższą opłatę (niższa o co najmniej 25%),
- pojazdy w międzynarodowym transporcie kombinowanym o ciężarze 44 t o nacisku 10 t na pojedynczą oś będą mogły poruszać się po sieci dróg w Polsce dostosowanej już obecnie do tego standardu, natomiast te, których nacisk na pojedynczą oś przekroczy 10 t będą podlegały systemowi dodatkowych opłat przewidzianych dla tego rodzaju pojazdów zgodnie z polskim stanowiskiem negocjacyjnym.

Od dnia uzyskania członkostwa Polska uzyskała pełen dostęp do rynku międzynarodowych samochodowych przewozów towarowych.

Polscy przewoźnicy są wyłączeni z możliwości wykonywania drogowych przewozów kabotażowych w państwach członkowskich Unii Europejskiej przez 3 lata (z możliwością przedłużenia go do maksimum 5 lat).

Wyłączenie to dotyczy także możliwości wykonywania przewozów kabotażowych przez przewoźników państw członkowskich Unii Europejskiej na terytorium Polski.

Polska uzyskała jednocześnie zapewnienie o możliwości zawierania dwustronnych umów z państwami członkowskimi Unii Europejskiej w sprawie stopniowej liberalizacji usług kabotażowych.

⁹M. Gąsiewski, T. Wojciechowicz, *op. cit.*, s. 402.

Należy podkreślić, że zaproponowany przez Unię Europejską okres przejściowy w zakresie drogowych przewozów kabotażowych w państwach członkowskich został także zaakceptowany przez inne kraje kandydujące¹⁰.

Transport kolejowy

Zasadniczą trudnością, która została przedstawiona w stanowisku negocyjacyjnym Polski w obszarze kolejowej polityki transportowej, było zapewnienie międzynarodowym ugrupowaniom kolejowym dostępu do infrastruktury, zgodnie z dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie rozwoju kolei Wspólnoty.

Udzielenie dostępu do całej polskiej infrastruktury kolejowej od momentu akcesji mogłoby spowodować wyparcie narodowych przewoźników z rynku¹¹.

Przyznano okres przejściowy do końca 2006 r. na dopuszczenie przewoźników pochodzących z innych państw członkowskich do polskiej sieci TERFN.

Zgodnie z załącznikiem do *Traktatu Akcesyjnego* przynajmniej 20% całkowitej przepustowości Transeuropejskiej Sieci Towarowego Transportu Kolejowego w Polsce przeznaczona jest dla kolei innych niż PKP, a wszystkie trasy od początku do celu podróży umożliwiają zachowanie czasu porównywalnego z PKP Cargo SA¹². Okres przejściowy pozwoli na:

- dokończenie przemian związanych z restrukturyzacją i procesami przekształceń własnościowych narodowego przewoźnika PKP SA,
- stopniowe przystosowanie polskich przewoźników kolejowych do zaistnienia w warunkach ostrej konkurencji w momencie pełnej liberalizacji przewozów towarowych w Unii Europejskiej, przewidzianej z początkiem 2008 r.

W wyniku kompromisu z Unią Europejską, przyjęte w negocjacjach rozwiązanie zakłada, że Polska przyzna międzynarodowym ugrupowaniom kolejowym (jakie zgodnie z prawem wspólnotowym mogłyby powstać tylko z udziałem przewoźnika polskiego) oraz przedsiębiorstwom kolejowym wykonującym międzynarodowe przewozy kombinowane dostęp do polskiej sieci kolejowej w celach dokonywania przewozów międzynarodowych i tranzytu, opartych na równoprawnych zasadach wraz z datą członkostwa w Unii Europejskiej¹³.

Transport lotniczy

W zakresie transportu lotniczego Polska zadeklarowała, że do momentu uzyskania członkostwa wdroży całość dorobku prawnego Unii Europejskiej. Oznacza to, że Polska wraz z dniem przystąpienia do Unii Europejskiej zliberalizowała:

- dostęp do tras lotniczych zgodnie z rozporządzeniem w sprawie dostępu przewoźników wspólnotowych do wewnątrzwspólnotowych tras lotniczych,

¹⁰ *Bilans negocjacji o członkostwo Polski w UE*, Infoeuropa, Warszawa 2002, s. 14–15.

¹¹ T. Augustowski, *Polska infrastruktura w zjednoczonej Europie. Integracja i rozwój*, „Transport i Komunikacja” 2003, nr 1, s. 15.

¹² M. Gąsiewski, T. Wojciechowicz, *op. cit.*, s. 404.

¹³ *Informacja w sprawie wyniku negocjacji Polski z Unią Europejską w obszarze polityki transportowej*, Ministerstwo Infrastruktury, Warszawa 2002, s. 1.

- prawo do zakładania przedsiębiorstw lotniczych zgodnie z rozporządzeniem w sprawie w sprawie licencjonowania przewoźników lotniczych¹⁴.

Osiągnięty w obszarze lotnictwa wynik negocjacyjny dał polskim przewoźnikom lotniczym korzystne warunki do przygotowania się do czekających ich zaostrożonej konkurencji na rynku Unii Europejskiej po dacie członkostwa¹⁵.

Stopień rozwoju i stan techniczny polskiej infrastruktury transportu

Dystans Polski do Unii Europejskiej pogłębiają narastające zaniedbania w zakresie infrastruktury transportowej, będące skutkiem wieloletniego niedoinwestowania i nieprzestrzegania podstawowych zasad jej rozwoju, niestety nasilające się w okresie transformacji polskiej gospodarki¹⁶.

Infrastruktura transportu, jako materialny składnik sfery realnej w tym sektorze gospodarki, jest ważnym czynnikiem określającym efektywność funkcjonowania systemu transportowego, silnie oddziałującym na dynamikę wzrostu gospodarczego.

Jest ona także podstawowym elementem budowy korytarzy transportowych łączących polski system transportowy z systemem unijnym.

Obecny stopień rozwoju i stan techniczny polskiej infrastruktury transportu, tak jej elementów liniowych, jak i punktowych, jest przedmiotem szczególnej troski i niepokoju nie tylko w związku z akcesją Polski do Unii Europejskiej, ale także realizacją programu strukturalnej przebudowy gospodarki w ramach koncepcji zrównoważonego rozwoju.

Infrastruktura transportu stała się bowiem jedną z podstawowych barier wzrostu gospodarczego i modernizacji kraju, hamujących proces transformacji gospodarczej oraz pełnej integracji Polski z Unią Europejską w obszarze polityki transportowej, głównie w zakresie dostępu do sieci i dostępu do rynku.

Unia Europejska stawia natomiast konkretne wymagania ilościowe i jakościowe, tak techniczne, jak i ekonomiczne, w odniesieniu do niektórych składników tej infrastruktury, przede wszystkim drogowej i kolejowej, zobowiązując Polskę do ich spełnienia możliwie jak najszybciej.

W tym celu już w raporcie TINA z 1999 r. określono potrzeby rozwojowe istniejące w tym zakresie w Polsce w odniesieniu do wszystkich składników infrastruktury transportu oraz oszacowano wielkość środków finansowych niezbędnych do ich realizacji.

Unia Europejska uznała bowiem, iż te właśnie, wyspecyfikowane w raporcie TINA specjalne, priorytetowe elementy infrastruktury powinny być rozwijane w pierwszej kolejności, zobowiązując się jednocześnie, świadoma braku możliwości finansowych ich realizacji przez Polskę, partycypować finansowo w ramach

¹⁴ *Bilans...*, op. cit., s. 14.

¹⁵ *Informacja...*, op. cit., s. 2.

¹⁶ K. Wojewódzka-Król, *Ocena dotychczasowej polityki rozwoju transportu w Polsce*, (w:) K. Wojewódzka-Król (red.), *Rozwój infrastruktury transportu*, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2002, s. 153.

przedakcesyjnych form wsparcia dla kandydatów w ich realizacji, głównie za pomocą funduszu ISPA¹⁷.

Zważywszy na to, iż sieć drogowa układu TINA stanowi w Polsce zaledwie 27% ogólnej długości sieci dróg krajowych i mniej niż 22% łącznej długości dróg krajowych i wojewódzkich o znaczeniu międzynarodowym, których standard, stan nawierzchni i maksymalne dopuszczalne obciążenie, jest zdecydowanie niski lub zły, można założyć, że ogólne potrzeby tylko w tym zakresie kształtują się na poziomie minimum 105 mld zł (w tym sieć TINA 70 mld zł), 30% dróg wojewódzkich wymaga bowiem natychmiastowych remontów, a stan nawierzchni na 126 tys. km dróg powiatowych nie jest nawet oficjalnie rozpoznany¹⁸.

Kolejowa sieć TINA stanowi w Polsce niewiele ponad 50% długości sieci kolejowej o podstawowym dla kraju (czyli państwowym) znaczeniu.

Potrzeby inwestycyjne w zakresie tylko modernizacji tej sieci, bez uwzględniania nakładów na jej bieżące utrzymanie, wynoszą ok. 90 mld zł (w tym sama tylko modernizacja sieci TINA, do której zaliczono także niektóre odcinki regionalnej sieci kolejowej, wymaga nakładów w wysokości 59 mld zł).

Sieć ta, zaliczana w większości do układu sieci AGC, czyli sieci kolejowej o znaczeniu międzynarodowym, w tym również dla transportu kombinowanego — sieć AGTC, wyznaczona wg kryteriów EKG ONZ, spełniać musi bowiem wymogi techniczne gwarantujące:

- zapewnienie szybkości dla pociągów pasażerskich do 160 km/godz., a pociągów towarowych do 120 km/godz.,
- dostosowanie nośności linii do nacisku 225 kN/oś.

Obecnie tylko niewielka część sieci kolejowej spełnia wszystkie tego typu międzynarodowe wymogi, które stosuje również Unia Europejska.

Zły stan techniczny wielu składników infrastruktury kolejowej nie tylko nie pozwala na realizację zobowiązań Polski wynikających z zawartych umów międzynarodowych AGC i AGTC oraz ustawodawstwa unijnego (interoperacyjność techniczna), ale stwarza także realne zagrożenie dla bezpieczeństwa ruchu pociągów.

To z kolei w ruchu towarowym prowadzi do zastosowania na torach głównych licznych, stałych ograniczeń prędkości handlowej.

W rezultacie pogarsza się sukcesywnie oferta handlowa (przewozowa) kolei, co prowadzi do obniżenia jej konkurencyjności rynkowej w relacji do transportu drogowego, na rynku wewnętrznym (krajowym) oraz w układzie międzynarodowym, wobec obcych towarzystw lub ugrupowań kolejowych.

W związku z tym w celu zahamowania procesu utraty ważnych dla kolei segmentów rynku transportowego oraz podniesienia standardu bezpieczeństwa ruchu konieczne są ogromne nakłady kapitałowe w tym subsystemie infrastruktury transportu¹⁹.

¹⁷ A. Grzelakowski, *Infrastruktura transportowa jako bariera wzrostu i modernizacji kraju*, (w:) Z. Brodecki (red.), *op. cit.*, s. 103–104.

¹⁸ *Ibidem*, s. 104.

¹⁹ *Ibidem*, s. 105.

Zobowiązania te, odnoszące się ogólnie do sieci drogowej, jej modernizacji w kontekście wymogów unijnych i udostępniania do ruchu międzynarodowego dla określonych typów ciężkich pojazdów od momentu akcesji, co wiąże się z potrzebą zapewnienia wszystkim przewoźnikom drogowym równych warunków dostępu do rynku, zostały precyzyjnie określone w uzgodnionym ostatecznym stanowisku negocyjacyjnym i ujęte w *Traktacie Akcesyjnym*.

Realizacja tych zobowiązań wiąże się, na co już wskazywano, z możliwością szerokiego dostępu Polski do funduszy Unii Europejskiej, tj. Funduszu Spójności i funduszy strukturalnych służących bezpośredniemu wsparciu finansowemu inwestycji infrastrukturalnych.

Potrzeby w tym zakresie są bowiem ogromne. W samym tylko obszarze drogownictwa przewiduje się, że udział środków z Unii Europejskiej niezbędnych do dostosowania sieci drogowej TINA w latach 2007–2013 powinien wynieść ok. 7,1 mld euro.

Na realizację innych przedsięwzięć rozwojowych i modernizowanych w sektorze transportu, modernizację sieci kolejowej, rozbudowę infrastruktury portów lotniczych i morskich, terminali transportu kombinowanego itp., włączonych do sieci TINA niezbędne jest w tym okresie minimum 4–5 mld euro z Unii Europejskiej.

Środki te uzupełnione własnymi środkami publicznymi (budżetowymi oraz kredytami z EBI), jak również zapewne częściowo prywatnymi, pozyskiwanymi z ramach rozwoju formuły partnerstwa publiczno-prawnego, pozwolą zapewne Polsce na realizację podstawowych inwestycji infrastrukturalnych w dziedzinie transportu i dostosowanie się do wymogów Unii Europejskiej w niezbędnym, minimalnym zakresie²⁰.

Dostosowanie polskiego transportu do regulacyjnych reguł gospodarczych Unii Europejskiej

System regulacyjny transportu Unii Europejskiej dobrze funkcjonuje w krajach członkowskich, mających od lat ustabilizowany system gospodarki rynkowej, gdzie nie jest potrzebna żadna skokowa transformacja, układy podmiotowe sektora transportu są dostosowane do potrzeb rynku, infrastruktura publiczna i majątek przedsiębiorstw nie wymaga gruntownej modernizacji.

Zupełnie inaczej jest w transporcie b. krajów kandydujących do członkostwa. Dokonanie równocześnie i kosztownej operacji modernizacji majątku transportowego i gwałtowne wystawienie przewoźników na konkurencję międzynarodową może prowadzić do degradacji handlowej i finansowej całych gałęzi transportu.

Mało przekonujące są argumenty ekspertów unijnych, że po modernizacji infrastruktury transportowej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej obniżą się koszty eksploatacji taboru przewoźników i wzrośnie ich konkurencyjność.

Z dobrodziejstwa zbudowania sieci autostrad i dróg ekspresowych bardziej skorzystają przewoźnicy zagraniczni niż krajowi, a na realizację programu inwestycyjnego w tym zakresie potrzeba ponad 100 mld zł.

²⁰ *Ibidem*, s. 107–108.

Zobowiązanie przedsiębiorstw do stosowania unijnych norm czasu pracy kierowców, zaostrzonych norm technicznych i zasad bezpieczeństwa nie dokona się bez wzrostu kosztów przy jednoczesnym zmniejszeniu wydajności pracy.

Powszechny dostęp do rynków kabotażowych doprowadzi do zmniejszenia wolumenu świadczonych usług obecnie istniejących przedsiębiorstw transportowych²¹.

Proces integracji z Europą Zachodnią wymusza na polskim rządzie, przewoźnikach i spedytorach dostosowanie technologii transportowych do wymagań Unii Europejskiej²².

Dostosowanie polskiego transportu do regulacyjnych reguł gospodarczych Unii Europejskiej, postrzeganych przez pryzmat przedsiębiorstw, to przede wszystkim nabycie umiejętności funkcjonowania na rynkach międzynarodowych.

Rynki transportowe państw Unii Europejskiej ukształtowały już jednak struktury globalnych przestrzeni gospodarczych, których działanie wynika z następujących zasad:

- wolnej konkurencji i swobody działalności gospodarczej firm transportowych,
- swobody wyboru środka transportowego i przewoźnika przez użytkowników transportu,
- równego traktowania przez państwa zarówno przewoźników, jak i użytkowników transportu,
- koordynacji inwestycji infrastruktury o znaczeniu międzynarodowym²³.

Zarówno polscy przewoźnicy, jak też korzystający z usług przewoźników odniosą korzyści w wyniku przyjęcia przez Polskę standardów unijnych w zakresie polityki transportowej.

Poprawi się bezpieczeństwo przewozów, a także jakość infrastruktury transportowej. Polska otrzyma bowiem dodatkowe środki na:

- budowę nowych dróg, autostrad, linii kolejowych,
- modernizację istniejącej już infrastruktury transportowej.

Dzięki liberalizacji przewozów lotniczych spadną ceny biletów, zwiększy się ilość i jakość wykonywanych usług, zarówno w odniesieniu do przewozów wewnątrz kraju, jak też do państw członkowskich Unii Europejskiej.

Dzięki procesom liberalizacji usług transportowych polscy przewoźnicy będą mogli konkurować na jednolitym rynku, rozwijając w ten sposób swoją dotychczasową działalność.

Udział w polityce transportowej Unii Europejskiej w dłuższej perspektywie będzie oznaczać zrównoważony rozwój wszystkich rodzajów transportu — drogowego, kolejowego, żegluga śródlądowej, morskiego i lotniczego.

²¹ J. Burniewicz, *System transportowy Polski w warunkach integracji z Unią Europejską*, (w:) *TRANSLOG 2001...*, op. cit., s. 126.

²² B. Wiśnicki, *Rozwój transportu multimodalnego w Polsce*, „Zeszyty naukowe” 2003, nr 69, Wyższa Szkoła Morska w Szczecinie, s. 196.

²³ K. Szalucki, *Mechanizmy adaptacyjne polskich przedsiębiorstw transportowych wobec wyzwań rynku globalnego*, (w:) D. Rucińska (red.), *Dostosowanie polskiego transportu do Unii Europejskiej. Wyzwania dla przedsiębiorstw*, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2001, s. 43.

To także dostęp do nowoczesnych technologii, m.in. do tworzonego obecnie systemu nawigacji satelitarnej *Galileo*, który będzie szeroko stosowany w dziedzinie transportu²⁴.

Rodzaje sprzeczności w procesie dostosowania polskiego transportu do wymogów Unii Europejskiej

Polski system transportowy upodabnia się do systemu Unii Europejskiej pod względem zaniku ingerencji władz publicznych w podział rynku między gałęzie i pomiędzy przewoźników.

Międzygałęziowa koordynacja przewozów, mimo że ma racjonalne uzasadnienie w poziomie kosztów społecznych, nie jest możliwa za pomocą np. środków administracyjnych zniechęcających do nadmiernego korzystania z transportu samochodowego i motoryzacji indywidualnej.

W Unii Europejskiej jedną z niezmiennych zasad wspólnej polityki transportowej pozostaje swoboda wyboru środka transportu przez użytkownika. W Polsce nie może być inaczej²⁵.

W polskim systemie transportowym w okresie po uzyskaniu członkostwa w Unii Europejskiej będą musiały nastąpić znacznie radykalniejsze zmiany, niż te, które obserwowane były w latach 90.

Będą one poważnym wyzwaniem dla władz publicznych i przewoźników, ale przyniosą satysfakcjonujące efekty dla użytkowników. Zmiany te można podzielić na:

- oczekiwane,
- wymuszone.

Te pierwsze wiążą się z nadzieją, że będąc w Unii Europejskiej uzyska się większe możliwości modernizacji majątku transportowego i pełny dostęp do rynków transportowych.

Drugi rodzaj zmian, wymuszonych, wiąże się z koniecznością praktycznego stosowania się do zaostrożonych regulacji unijnych w zakresie zakładania przedsiębiorstw, uczciwości konkurencji, bezpieczeństwa przewozów, ochrony środowiska, ochrony konsumentów.

Bez presji ze strony Unii Europejskiej ten drugi rodzaj zmian w polskim systemie transportowym byłby odkładany na jak najpóźniejszy okres.

W zakresie modernizacji infrastruktury transportowej Polska ma do czynienia zarówno ze zmianami oczekiwanymi przez Polskę, jak i zmianami wymuszonymi przez Unię Europejską.

Polskie oczekiwania na nowe szanse finansowania inwestycji infrastrukturalnych obejmują w zasadzie wszystkie gałęzie transportu, z wyraźną koncentracją w zakresie rozbudowy sieci drogowej i autostrad²⁶.

Znaczne potrzeby w zakresie dostosowania infrastruktury transportu w Polsce do standardów europejskich z jednej strony oraz ograniczone możliwości budżetowe z drugiej, powodują, że skuteczna realizacja założeń polityki rozwoju transportu

²⁴ *Bilans...*, op. cit., s. 15.

²⁵ J. Burniewicz, *System...*, op. cit., s. 124.

²⁶ *Ibidem*, s. 124.

w Polsce w dużym stopniu jest uwarunkowana wsparciem finansowym ze środków międzynarodowych.

Dotyczy to zwłaszcza finansowania infrastruktury międzynarodowej, w procesie rozwoju której występują typowe dla takich przedsięwzięć problemy:

- konflikty interesów wspólnych i narodowych dotyczące przede wszystkim priorytetów w budowie infrastruktury, w tym kolejności budowy autostrad (np. Unia Europejska preferuje prowadzące do portów zachodnioeuropejskich autostrady wschód — zachód, dla polskich portów morskich priorytetem są połączenia północ — południe),
- dylematy związane ze zmianą potrzeb infrastrukturalnych w obliczu wejścia Polski do Unii Europejskiej (np. przejścia graniczne na granicy zachodniej straciły na znaczeniu, wzrosła zaś ranga przejść na granicy wschodniej, która stała się granicą zewnętrzną Unii Europejskiej),
- problemy oceny efektywności inwestycji (w punktu widzenia Unii Europejskiej szczególnie ważne są przedsięwzięcia w relacjach o dużym popycie na przewozy np. połączenia Berlin — Moskwa, natomiast z punktu widzenia Polski w relacjach o małym popycie, w wielu słabo rozwiniętych regionach inwestycje infrastrukturalne mogłyby stymulować rozwój gospodarczy i pomóc w rozwiązywaniu problemów społeczno-gospodarczych)²⁷.

Tabela 1.

Rodzaje sprzeczności w procesie dostosowania polskiego transportu
do wymogów Unii Europejskiej

Efekty oczekiwane	Efekty prawdopodobne
pobudzenie wzrostu gospodarczego i wzrost produkcji transportowej	zmniejszenie transportochłonności gospodarki narodowej; stagnacja lub zmniejszenie wielkości przewozów
większa efektywność inwestowania w infrastrukturę transportową	inwestycjom w infrastrukturze nie będą towarzyszyły dodatkowe efekty produkcyjne w sektorze transportu
nowe technologie i wzrost racjonalności gospodarowania	surowsze normy techniczne, wzrost kosztów eksploatacji środków transportu, obniżenie konkurencyjności usług
wolny dostęp do rynków generujący dodatkowe miejsca pracy w transporcie	ostrzejsza konkurencja na otwartych rynkach to presja na obniżkę kosztów pracy i racjonalizację zatrudnienia
dodatkowe obciążenia finansowe wynikające z dostosowania infrastruktury do norm Unii Europejskiej	historyczna szansa uzyskania bezzwrotnej pomocy finansowej Unii Europejskiej na modernizację infrastruktury transportowej
dodatkowe obciążenia finansowe związane z modernizacją taboru transportowego	brak możliwości pokrycia kosztów modernizacji taboru przez państwo
harmonizacja fiskalna zwiększająca wpływy budżetowe z sektora transportu	wyższe opodatkowanie czynników produkcji przedsiębiorstw transportowych (środków transportu i paliw silnikowych)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Burnewicz J., *Sprzeczności w procesie dostosowania polskiego transportu do Unii Europejskiej*, (w:) D. Rucińska, E. Adamowicz (red.), *Dostosowanie polskiego transportu do Unii Europejskiej. Współpraca i konkurencja transportu w poszerzonej Europie*, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2003, s. 59.

²⁷ M. Fierek, P. Gałka, *Znaczenie infrastruktury transportowej w rozwoju gospodarczym województwa warmińsko-mazurskiego*, (w:) *Translog 2004. Transport jako czynnik integracji regionów*, Fundacja na rzecz Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2004, s. 91.

Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej skutkuje w transporcie bezpośrednio koniecznością poniesienia wydatków obciążających finanse publiczne, związanych z infrastrukturą i akceptacją uregulowań prawa unijnego w zakresie bezpieczeństwa, dostępu do zawodu przewoźnika, spełnienia wymagań technicznych, wymagań ochrony środowiska oraz korzyściami wynikającymi z poszerzenia zakresu konkurencji. W efekcie może to przynieść obniżkę kosztów transportu drogowego.

Ważną konsekwencją integracji jest liberalizacja rynków transportowych, a więc zmniejszenie barier dostępu do rynków transportowych, co oznacza, że usługi te powinny być świadczone na podobnych zasadach z uwagi na konkurencyjność poszczególnych krajów i działających tam przedsiębiorstw. Główny efekt liberalizacji rynków transportowych stanowi:

- obniżka cen usług,
- dostosowanie struktury gałęziowej transportu do potrzeb użytkowników,
- odbiurokratyzowanie struktur w transporcie.

Liberalizacja, to jeden z głównych kierunków polityki transportowej Unii Europejskiej. Na szeroko rozumianą liberalizację składają się:

- ograniczenie barier dostępu do rynku,
- prywatyzacja publicznych przewoźników usług transportowych,
- ograniczenia w zakresie pomocy publicznej dla przedsiębiorstw świadczących usługi transportowe,
- skuteczny system kontroli warunków konkurencji i przeciwdziałanie praktykom monopolistycznym²⁸.

Rozwój gospodarki rynkowej w Polsce jest uwarunkowany wydajnie funkcjonującą infrastrukturą transportu, bez której nie będzie rozwoju:

- handlu zagranicznego,
- międzyregionalnego podziału pracy.

Nie trzeba poza tym zapominać, że Polska jest krajem *par excellence* tranzytowym. Poza centralnym położeniem w Europie, tranzytowi przez Polskę sprzyjają dogodne warunki terenowe, Polska jest jednym z najbardziej równinnych państw Europy.

Stąd pominięcie tego kluczowego czynnika wydaje się być niemożliwe z punktu widzenia dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego kraju.

Dołączenie Polski do europejskiej sieci transportowej jest ważne pod względem przyszłego rozwoju gospodarczego kraju, jak i jego udziału w nowym podziale pracy²⁹.

Podsumowanie

Rozwój sprawnego, zintegrowanego systemu transportowego w Polsce wymagać będzie:

- kontynuowania procesu urynkwienia sektora transportu,

²⁸ B. Grad, *Uwarunkowania prawne i organizacyjne konkurencji na rynku usług lokalnego transportu zbiorowego*, (w:) *II Europejski Kongres Transportowy TRANSLOG 2003*, Fundacja na rzecz Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2003, s. 174.

²⁹ B. Despiney, J. Paślawski, *op. cit.*, s. 297–298.

- tworzenia podstaw systemowych do efektywnego włączania polskiej infrastruktury transportowej do sieci europejskiej.

Do zadań priorytetowych należy modernizacja linii kolejowych i dróg oraz budowa autostrad w układzie kierunkowym pokrywającym się z przebiegiem transeuropejskich korytarzy transportowych, które w przyszłości obejmą swym zasięgiem również polską sieć transportową o znaczeniu międzynarodowym³⁰.

W ramach instrumentu *Łącząc Europę* (jest to fundusz przeznaczony na inwestycje w dziedzinie transportu, energii i infrastruktury informatycznej na lata 2014–2020) większość środków — ok. 26 mld euro — przeznaczono na transport. Znaczną część tej puli zarezerwowano dla najbardziej potrzebujących regionów w Unii Europejskiej.

Celem jest usprawnienie komunikacji między wschodnią a zachodnią Europą i wybudowanie ważnych połączeń krajowych i międzynarodowych.

Pomoże to w rozwijaniu transeuropejskiej sieci transportowej, w szczególności planowanej sieci bazowej³¹.

Najnowszy dokument Komisji Europejskiej dotyczący transportu to wydany w 2011 r. *Plan utworzenia jednolitego europejskiego obszaru transportu*.

Zarysowano w nim perspektywy rozwoju transportu w Europie do 2050 r. i zalecono gruntowne zmiany strategii działań politycznych w tej dziedzinie. Autorzy dokumentu przedstawili także szereg konkretnych celów i inicjatyw. Wyzwania:

- popyt na transport wzrośnie (przewiduje się, że do 2050 r. sam tylko transport towarowy zwiększy się o 80%) i nadal postępować będzie urbanizacja,
- sektor transportu Unii Europejskiej, szczególnie transport drogowy, jest niemal w 100% uzależniony od ropy naftowej jako źródła energii; ze względu na niestabilność rynków ropy i duże prawdopodobieństwo wystąpienia w przyszłości trudności w jej pozyskiwaniu należy poszukiwać niezawodnych alternatyw dla paliw kopalnych,
- Unia Europejska zobowiązała się do ograniczenia emisji gazów cieplarnianych o co najmniej 80% do 2050 r.; transport jest jednym z głównych źródeł zanieczyszczeń — generuje ok. 1/4 emisji gazów cieplarnianych w Unii Europejskiej — dlatego osiągnięcie celu Unii Europejskiej wymaga znacznego ograniczenia zanieczyszczeń w tym sektorze,
- jednym z największych problemów związanych z transportem jest zagęszczenie ruchu, zwłaszcza na drogach i w powietrzu; zatory komunikacyjne w Europie co roku powodują straty w wysokości ok. 1% PKB oraz zwiększone emisje dwutlenku węgla i innych zanieczyszczeń; problemy te wymagają rozwiązania,
- konieczne jest zwiększenie efektywności transportu; wymaga to m.in. poprawienia logistyki oraz zmiany nawyków wśród podróżnych poprzez jak najskuteczniejsze wykorzystanie technologii informacyjnych i łączności satelitarnej; zamiast używać jednego środka transportu, Europa powinna lepiej łączyć wszelkie jego dostępne formy i sieci, optymalizując w ten sposób wykorzystanie i zdolności przewozowe środków transportu,

³⁰ S. Dziadek, B. Kos, *Dostosowanie polskiej infrastruktury transportu do standardów europejskich — źródła finansowania*, (w:) D. Rucińska (red.), *Dostosowanie polskiego transportu do Unii Europejskiej. Poniesione..., op. cit.*, s. 46.

³¹ *Zrozumieć..., op. cit.*, s. 16–17.

- aby utrzymać konkurencyjność europejskiego sektora transportu na globalnych rynkach i jego czołową pozycję pod względem zaawansowania technologicznego, należy skupić się na badaniach i innowacjach,
- infrastruktura — celem jest dokończenie transeuropejskiej sieci transportowej, skuteczniejsze łączenie transportu drogowego, kolejowego, lotniczego i wodnego (żegluga morskiej i śródlądowej) w jeden zharmonizowany łańcuch logistyczny, usunięcie „wąskich gardeł” oraz uzupełnienie brakujących połączeń, zwłaszcza transgranicznych; europejska infrastruktura transportowa wymaga modernizowania i utrzymywania w dobrym stanie, a konieczne do tego celu fundusze powinny pochodzić zarówno ze źródeł publicznych, jak i prywatnych,
- choć proces tworzenia rynku wewnętrznego w dziedzinie transportu jest dość zaawansowany, w niektórych sektorach, tj. transport drogowy i kolejowy, otwarcie rynków i zapewnienie uczciwej konkurencji wymaga jeszcze wielu starań.

Cele na przyszłość:

- działania w całej Europie należy skoncentrować na optymalizacji połączeń między różnymi formami transportu drogowego, kolejowego, lotniczego i wodnego (morskiego i śródlądowego),
- w trosce o poprawę jakości życia podróżnych należy kontynuować rozbudowę transeuropejskiej sieci transportowej oraz zapewnić płynność i wysoką jakość połączeń, co jest niezbędne do rozwoju rynku wewnętrznego,
- należy wspierać inwestycje w sektorze transportu poprzez zagwarantowanie na poziomie europejskim i krajowym odpowiednich i skutecznych uregulowań prawnych,
- należy opracować innowacyjne instrumenty finansowania infrastruktury transportowej, zadbać o jak najlepsze wykorzystanie możliwości dostępnych w ramach instrumentu *Łącząc Europę* oraz znaleźć sposoby uzupełnienia finansowania krajowego i regionalnego środkami z europejskich funduszy strukturalnych i inwestycyjnych,
- należy wspierać integrację różnych sektorów transportu, która w coraz większym stopniu opiera się na zasadzie niedyskryminacji polegającej na tym, że ogólne koszty infrastruktury finansują jej użytkownicy (zasada „użytkownik płaci”),
- należy opracować wspólne europejskie normy bezpieczeństwa transportu oraz wzmocnić rolę i wpływ Europy w transporcie międzynarodowym,
- należy doprowadzić do końca prace nad utworzeniem jednolitej europejskiej przestrzeni powietrznej oraz zakończyć negocjacje w sprawie czwartego pakietu kolejowego,
- aby zwiększyć innowacyjność rynku transportu lotniczego i kolejowego z korzyścią dla obywateli i biznesu, należy podjąć współpracę z najważniejszymi przedsiębiorstwami w sektorze w ramach partnerstw publiczno-prywatnych, tj. *SESAR* i *Shift 2 Rail*³².

³² *Ibidem*, s. 18–19.

Bibliografia

1. Augustowski T., *Polska infrastruktura w zjednoczonej Europie. Integracja i rozwój*, „Transport i Komunikacja” 2003, nr 1.
2. *Bilans negocjacji o członkostwo Polski w UE*, Infoeuropa, Warszawa 2002.
3. Burnewicz J., *Sprzecznosci w procesie dostosowania polskiego transportu do Unii Europejskiej*, (w:) D. Rucińska, E. Adamowicz (red.), *Dostosowanie polskiego transportu do Unii Europejskiej. Współpraca i konkurencja transportu w poszerzonej Europie*, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2003.
4. Burnewicz J., *System transportowy Polski w warunkach integracji z Unią Europejską*, (w:) TRANSLOG 2001. *System transportowy Polski — koordynacja, globalizacja, legislacja*, Zachodniopomorskie Stowarzyszenie Międzynarodowych Przewoźników Drogowych i Spedytorów, Szczecin 2001.
5. Burnewicz J., Szałucki K., *Wpływ członkostwa w Unii Europejskiej na transport w Polsce*, Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, Warszawa 2003.
6. Despiney B., Paślawski J., *Regionalne i unijne uwarunkowania rozwoju transportu w Polsce*, (w:) TRANSLOG 2001. *System transportowy Polski — koordynacja, globalizacja, legislacja*, Zachodniopomorskie Stowarzyszenie Międzynarodowych Przewoźników Drogowych i Spedytorów, Szczecin 2001.
7. Dziadek S., Kos B., *Dostosowanie polskiej infrastruktury transportu do standardów europejskich — źródła finansowania*, (w:) D. Rucińska (red.), *Dostosowanie polskiego transportu do Unii Europejskiej. Poniesione koszty, spodziewane korzyści*, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2002, s. 46.
8. Fierek M., Gałka P., *Znaczenie infrastruktury transportowej w rozwoju gospodarczym województwa warmińsko-mazurskiego*, (w:) Translog 2004. *Transport jako czynnik integracji regionów*, Fundacja na rzecz Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2004.
9. Gąsiewski M., Wojciechowicz T., *Polityka transportowa*, (w:) Z. Brodecki (red.), *Infrastruktura*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2004.
10. Gdula A., *Założenia polityki transportowej w odniesieniu do transportu morskiego z uwzględnieniem wymogów i standardów Unii Europejskiej*, (w:) XVI Sejmik Morski. *Żegluga i porty morskie w perspektywie integracji Polski z Unią Europejską*, Katolickie Stowarzyszenie „Civitas Christiana” & FOKA, Szczecin 2001.
11. Grad B., *Uwarunkowania prawne i organizacyjne konkurencji na rynku usług lokalnego transportu zbiorowego*, (w:) II Europejski Kongres Transportowy TRANSLOG 2003, Fundacja na rzecz Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2003.
12. Grzelakowski A., *Infrastruktura transportowa jako bariera wzrostu i modernizacji kraju*, (w:) Z. Brodecki (red.), *Infrastruktura*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2004.
13. *Informacja w sprawie wyniku negocjacji Polski z Unią Europejską w obszarze polityka transportowa*, Ministerstwo Infrastruktury, Warszawa, 2002.
14. Pogonowska-Szuskiewicz A., *Wprowadzenie*, (w:) *Zasady i warunki funkcjonowania transportu drogowego w Unii Europejskiej. Wybrane zagadnienia*, Zrzeszenie Międzynarodowych Przewoźników Drogowych w Polsce, Warszawa 2003.
15. *Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej*, Urząd Rady Ministrów, Warszawa 2002, s. 23.

16. Stępnia A., *Stan negocjacji akcesyjnych ze szczególnym uwzględnieniem obszaru transportu*, (w:) D. Rucińska (red.), *Dostosowanie polskiego transportu do Unii Europejskiej. Poniesione koszty, spodziewane korzyści*, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2002.
17. Szałucki K., *Mechanizmy adaptacyjne polskich przedsiębiorstw transportowych wobec wyzwań rynku globalnego*, (w:) D. Rucińska (red.), *Dostosowanie polskiego transportu do Unii Europejskiej. Wyzwania dla przedsiębiorstw*, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2001.
18. Wiśnicki B., *Rozwój transportu multimodalnego w Polsce*, „Zeszyty naukowe” 2003, nr 69, Wyższa Szkoła Morska w Szczecinie.
19. Wojewódzka-Król K., *Ocena dotychczasowej polityki rozwoju transportu w Polsce*, (w:) K. Wojewódzka-Król (red.), *Rozwój infrastruktury transportu*, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2002.
20. *Zrozumieć politykę Unii Europejskiej — Transport*, Komisja Europejska, Luksemburg 2014.

**Magdalena Warmińska¹, Tomasz Kozłowski²,
Patrycja Kozłowska¹, Jerzy Kozłowski³**

¹ Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy

² Gdańska Szkoła Wyższa

³ Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy im. J.J. Śniadeckich w Bydgoszczy

Logistyka zaopatrzenia w przedsiębiorstwach produkcyjnych

Streszczenie

W pracy przedstawiono podstawowe treści związane z zaopatrzeniem w przedsiębiorstwach produkcyjnych. Przedstawiono wyniki badań pilotażowych mających na celu wstępną ocenę zaopatrzenia przeprowadzoną na podstawie wyników badań ankietowych w przedsiębiorstwach produkcyjnych.

Słowa kluczowe

zaopatrzenie, logistyka zaopatrzenia, dostawcy

Supply logistics in manufacturing enterprises

Abstract

The work frame includes the basic content associated with the supply in manufacturing enterprises. It presents the results of the pilot studies designed to supply an initial assessment carried out on the basis of the surveys enterprises results.

Keywords

supply, logistics supply, suppliers

Wstęp

Logistyka należy obecnie do najbardziej dynamicznie rozwijających się nauk zarządzania. Szybkość zmian zachodzących w otoczeniu wymusza na przedsiębiorstwach ciągle dostosowywanie się, której alternatywą jest przegrywanie na coraz bardziej konkurencyjnym rynku. Dziś już nie wystarczy tanio wytwarzać produkty o wysokiej jakości, trzeba także zwracać uwagę na obsługę klienta oraz przepływ produktów i informacji w łańcuchu logistycznym, wykraczającym poza wewnątrzzakładowy system produkcyjny. Gdy firma traci swoją zdolność przystosowawczą, wtedy jej działalność staje się nierentowna, a ona sama skazana jest na upadek. Ta zmieniająca się perspektywa wymusza na przedsiębiorstwach coraz elastyczniejsze podejście do systemów sterowania produkcją, by uzyskać przewagę konkurencyjną. Obok podstawowych wskaźników logistycznych przedsiębiorstwo musi rozważyć aspekt czasu w warunkach rosnącego nacisku na szybką odpowiedź na zapotrzebowanie klienta.

Ma to swoje implikacje na szczeblu operacyjnym oraz w strategii przedsiębiorstwa, i wymaga skoordynowania działań w łańcuchu logistycznym: od dostawców surowców, przez producentów i dystrybutorów, do detalicznych punktów sprzedaży. Logistyka pełni integralną rolę w zarządzaniu łańcuchem dostaw, który koordynuje logistykę zaopatrzenia, produkcji i dystrybucji.

Pojęcie i zakres zaopatrzenia

Pojęcia zaopatrzenia można interpretować na co najmniej trzy sposoby:

- 1) komórka, dział, jednostka organizacyjna przedsiębiorstwa;
- 2) całość systemu obejmującego zaopatrzenie własne, dostawców zewnętrznych oraz relacje między nimi;
- 3) czynność zaopatrywania, czyli zbiór działań, w wyniku których dobra dostarczane są w odpowiednim czasie, we właściwej ilości, kondycji, we właściwe miejsce¹.

W literaturze przedmiotu można znaleźć również inne określenia terminu zaopatrzenie, tak jak na przykład zakupy zaopatrzeniowe. Termin ten definiowany jest jako funkcja w przedsiębiorstwie odpowiadająca za pozyskiwanie wyposażenia, materiałów, części i usług poprzez nabywanie, dzierżawienie w celu ich odsprzedaży lub przetworzenia w procesie produkcji². Bardzo istotnym celem działu zaopatrzenia jest realizacja zakupów, dóbr w taki sposób, by zapewnić przedsiębiorstwu ciągłość realizacji swoich podstawowych zadań. Działania te mogą być różne ze względu na rodzaj przedsiębiorstwa.

Logistyka zaopatrzenia

Obszar logistyki zaopatrzenia obejmuje takie działania, jak ustalenie zapotrzebowania odbiorców, zamawianie towaru, odbiór towaru, jego przemieszczanie, składowanie, utrzymywanie odpowiednich zapasów, ich ewidencja, ochrona i kontrola. Do zadań realizowanych w ramach logistyki zaopatrzenia należy również ocena dostawców, negocjacje cen i warunków współpracy z dostawcami, analiza rynku dostawców, poszukiwanie nowych dostawców, itp.

Coraz więcej przedsiębiorstw dąży do minimalizacji całkowitych kosztów przepływu produktu, informacji przy zachowaniu przez klientów poziomu jakości, obsługi dostaw. Starając zapewnić się jak najkrótszy czas realizacji zamówienia oraz możliwie wysokiej niezawodności, częstotliwości i elastyczności dostaw przy założonym poziomie kosztów przepływu, a także optymalizacji poziomu zapasów w skali łańcucha dostaw. Łańcuch dostaw stanowi połączenie przedsiębiorstw biorących udział w dostarczaniu produktu na rynek finalnemu konsumentowi. Skuteczne zarządzanie opiera się na integracji i zarządzaniu trzema rodzajami przepływów albo procesów podstawowych: produktów, informacji i pieniędzy. Jednym z podstawowych zadań w zarządzaniu łańcuchem dostaw jest ograniczenie niepewności, która jest przyczyną zakupów na zapas lub tworzenia zapasów bezpieczeństwa. Przedsiębiorstwo powinno brać pod uwagę również występujące braki na stanach magazynowych,

¹K. Kowalska, *Logistyka zaopatrzenia*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Katowice 2005.

²K. Lyons, *Zakupy zaopatrzeniowe*, PWE, Warszawa 2004.

które grożą utratą klientów. Logistyka zaopatrzenia, produkcji i dystrybucji powinna być tak skoordynowana by zaspokojenie potrzeb klienta, a tym samym sprzedaż była najważniejszym celem³.

Istotny wpływ na koszty powstające w logistyce zaopatrzenia mają stosowane trzy zasady zewnętrznego zaopatrzenia materiałowego⁴:

1. Indywidualne zaopatrzenie w razie zapotrzebowania — nie zachodzi potrzeba magazynowania materiałów, niskie jest zaangażowanie kapitału i koszty magazynowania, wadą jest możliwość przestojów produkcji przy opóźnieniu dostaw, skutkiem brak optymalnego wykorzystania urządzeń produkcyjnych, często występuje w przypadku produkcji jednostkowej pod przyjęte zamówienie klienta np. kanały wentylacyjne o średnicy 3 m z blachy czarnej o szczególnych parametrach.
2. Zaopatrzenie z utrzymywaniem zapasów — materiały są utrzymywane w zapasie we własnym przedsiębiorstwie, z przeznaczeniem dla pokrycia wewnętrznego zaopatrzenia materiałowego, dostępne w każdym czasie po wystąpieniu zapotrzebowania, szczególnie wykorzystywana w przypadku importu surowców z Dalekiego Wschodu, np. maty rattanowe, bambus.
3. Dostawa zsynchronizowana z produkcją lub zużyciem — dostawca musi dostarczyć materiał w terminach, które wynikają z przebiegu produkcji w zaopatrywanym przedsiębiorstwie, bieżące zaopatrzenie dzienne jest kierowane na ogół bezpośrednio ze środków transportu do miejsc produkcji, zapasy magazynowe są utrzymywane jedynie w formie niewielkich zapasów bezpieczeństwa, dzięki takiemu systemowi zaangażowanie kapitału i koszty magazynowania są niskie, dostawy są synchronizowane z produkcją oraz wymagają niezawodnych dostawców.

W przedsiębiorstwach produkcyjnych wykorzystuje się często minimum dwie zasady zewnętrznego zaopatrzenia materiałowego, a czasami wszystkie trzy. Proces zaopatrzenia łączy uczestników łańcucha dostaw i zapewnia pożądaną jakość tworzoną przez dostawców w tym łańcuchu. Zaopatrzenie możemy zdefiniować w węższym znaczeniu, jako akt zakupu towarów i usług dla przedsiębiorstwa, zaś w szerszym znaczeniu, jako proces pozyskiwania dóbr i usług dla przedsiębiorstwa. Proces zaopatrzenia jest realizacją cyklu czynności, działań, które należy wykonać w celu nabycia dóbr i usług zgodnych z wymaganiami. Głównym zadaniem zaopatrzenia jest zagwarantowanie, że materiały niezbędne do zachowania ciągłości produkcji zostaną dostarczone w momencie, gdy będą właśnie potrzebne⁵.

Sterowanie w obszarze zakupów wpływa w oczywisty sposób na poziom zapasów, koszty transportu i planowanie produkcji. Zakup dużej partii materiałów do produkcji obniża koszty transportu, również dzięki możliwości uzyskania rabatów ilościowych, ale równocześnie zwiększa późniejsze koszty utrzymywania zapasów. Z drugiej zaś strony, zamawianie małych ilości z reguły prowadzi do utraty rabatów

³J. Dyczkowska, *Logistyka zaopatrzenia i produkcji — wpływ na logistykę dystrybucji*, „Prace Naukowe Politechniki Warszawskiej” 2012, z. 84.

⁴Pfohl H.Ch., *Systemy logistyczne. Podstawy organizacji i zarządzania*, Wydawnictwo Biblioteka Logistyka, Poznań 2001.

⁵B Słowiński, *Wprowadzenie do logistyki*, Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Koszalińskiej, Koszalin 2008.

ilościowych, jak również wzrostu kosztów administrowania zakupami ze względu na większą liczbę lokowanych u dostawców zamówień⁶.

W logistyce zaopatrzenia najistotniejszymi problemami do rozwiązania są:

- 1) ustalenie docelowej liczby dostawców — optymalne wydaje się minimum dwóch,
- 2) ustalenie „geografii” dostawców — znaczący kooperanci w promieniu 100 km od siedziby,
- 3) określenie polityki cenowej — dotyczącej terminów płatności,
- 4) określenie metody wyboru dostawców — jakość czy cena.

Znaczna liczba dostawców zmniejsza wprawdzie ryzyko braku na czas określonej ilości surowca do produkcji, zwiększa wartość stanów magazynowych i koszty systemu zaopatrzenia. Najkorzystniejszym ekonomicznie rozwiązaniem byłoby pozyskanie dostawców mających swoje siedziby w bliskiej odległości od siedziby firmy. W przypadku dużego rozproszenia firma zmuszona jest do gromadzenia nadmiernych ilości materiałów w magazynach, co z kolei wiąże się z dodatkowymi kosztami⁷.

Charakterystyka badanych przedsiębiorstw

Badania przeprowadzone zostały wśród 97 przedsiębiorstw produkcyjnych w woj. pomorskim i warmińsko-mazurskim. Przedsiębiorstwa podzielono pod względem wielkości: duże, średnie i małe (bez mikroprzedsiębiorstw), a kryterium podziału była liczba zatrudnionych w przedsiębiorstwie osób (zgodnie z Rozporządzeniem Komisji (WE) 800/2008 z dnia 6 sierpnia 2008 r.). W większości były to przedsiębiorstwa z kapitałem polskim, działające na rynku krajowym. Były to przedsiębiorstwa branży spożywczej, elektronicznej, budowlanej.

Tabela 1.

Charakterystyka badanych przedsiębiorstw

Wielkość przedsiębiorstwa	Branża przedsiębiorstwa	Liczba badanych przedsiębiorstw	Udział procentowy w grupie
małe	spożywcza	4	4,1
	budowlana	12	12,4
	elektroniczna	6	6,2
średnie	spożywcza	8	8,2
	budowlana	17	17,5
	elektroniczna	14	14,5
duże	spożywcza	12	12,4
	budowlana	14	14,4
	elektroniczna	10	10,3
Suma		97	100

Zródło: opracowanie własne.

⁶M. Christopher, *Logistyka i zarządzanie łańcuchem podaży*, Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 2003.

⁷M. Urbaniak, *Marketing przemysłowy*, WPE INFOR, Warszawa 1999.

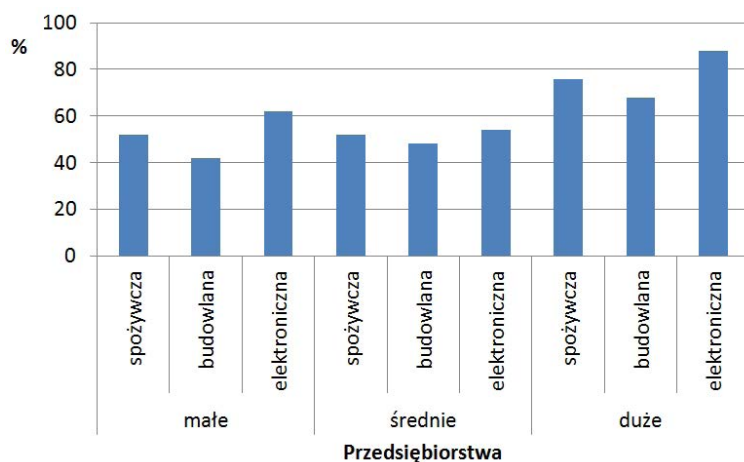
Omówienie wyników

Analiza rynku zaopatrzenia jest pierwszym i nieodłącznym elementem podejmowania decyzji o charakterze strategicznym i operatywnym w procesie zarządzania zakupami. Analizie należy poddać podaż na rynku surowców i materiałów, które przedsiębiorstwo do produkcji. Odpowiedzialny za badanie rynku jest zazwyczaj analityk rynków surowcowo-materiałowych, który na zlecenie zarządu:

- 1) ustala, jakie informacje są potrzebne do podejmowania decyzji (konkretne wytyczne otrzymuje od zarządu) i w jaki sposób będą one opracowywane,
- 2) gromadzi informacje — może to być ciągły proces monitoringu wybranego segmentu rynku ze szczególnym uwzględnieniem zachodzących zmian,
- 3) przetwarza i wstępnie opracowuje dane w celu nadania im odpowiednich formatów umożliwiających prowadzenie dalszej analizy,
- 4) wizualizuje zgromadzone dane przy pomocy technik statystyki opisowej, takich jak histogramy, wykresy słupkowe, wykresy rozrzutu, obliczanie podstawowych statystyk pozycyjnych i inne,
- 5) prowadzi analizę zebranych danych zgodnie z modelami i metodami analizy,
- 6) danych przeznaczonymi do analizy rynku,
- 7) dokonuje syntezy danych w postaci raportów dla zarządu (podsumowań, zestawień, wniosków, zaleceń),
- 8) przechowuje i ponownie wykorzystuje informacje.

W gromadzeniu danych na temat producentów i surowców może wykorzystywać katalogi, cenniki, reklamy, itp. Ponadto informacje o producentach można czerpać ze specjalnych spisów wytwórców.

Z przeprowadzonych badań wynika, iż znaczna część dużych przedsiębiorstw, niezależnie od branży prowadzi badania rynku zaopatrzenia.

Rys. 1. Badanie rynku zaopatrzenia

Źródło: opracowanie własne.

Jako źródło informacji o potencjalnych dostawcach najczęściej wskazywanymi są: Internet oraz oferty i zapytania ofertowe.

Dzięki wyborowi najbardziej odpowiedniego dla charakteru działalności firmy dostawcy, firma może efektywnie realizować plan związany z podstawową działalnością handlową, produkcyjną lub usługową.

Dokonując wyboru dostawcy należy kierować się⁸:

1. Jakością — jest jednym z najważniejszych czynników branych pod uwagę przy wyborze dostawcy. Jakość często odnosi się do szczególnych wymagań, jakie użytkownik ma w stosunku do danego produktu, dostarczanego przez dostawcę. W praktyce jakość dotyczy także takich dodatkowych czynników, jak okres użytkowania (żywność) produktu, łatwość jego naprawy, wymagania związane z konserwacją, łatwość w użyciu i niezawodność. Jeśli chodzi o jakość związaną z dostawcą, firmy sprawdzają u przyszłego wykonawcy normy wytwarzania, jakość techniczną wytworzonych produktów, jakie gwarancje jakościowe zapewnia dostawca oraz mogą się zapoznać z systemem kontroli jakości, który występuje u danego wykonawcy produktu lub usługi.
2. Czasem — potencjalny dostawca jest sprawdzany pod względem:
 - dotrzymywania terminów dostaw;
 - gotowości do realizacji dostaw na warunkach klienta;
 - szybkości realizacji niezaplanowanych dostaw;
 - wyrozumiałości przy zakłóceniach w realizacji kontraktu o dostawę.
3. Ceną — ważnym czynnikiem przy wyborze dostawcy jest cena i warunki dostawy. Firma dokonująca wyboru sprawdza:
 - poziom ceny;
 - stabilność ceny;
 - kto ponosi koszty dostawy i transportu;
 - wysokość rabatów;
 - możliwość negocjacji cenowych.
4. Serwisem — w przypadku dostawców, np. maszyn i urządzeń, odbiorcy uzyskują informację o:
 - zakresie serwisu w czasie dostawy i po niej;
 - lokalizacji magazynów części zamiennych;
 - szkoleń i instruktaży w zakresie obsługi urządzeń;
 - realizacji reklamacji.
5. Niezawodnością — obejmuje realizację dostawy oraz czynniki, które większość specjalistów ds. zaopatrzenia stawia na drugim i trzecim miejscu pod względem ważności. Aby zapobiec przestojom linii produkcyjnej, wynikającym z dłuższych niż oczekiwane czasów realizacji dostaw surowców, materiałów i części, nabywca wymaga od swoich kontrahentów regularnych, terminowych dostaw.
6. Potencjałem — uwzględnia: obiekty produkcyjne danego dostawcy i ich zdolności techniczne; umiejętności zarządcze i organizacyjne; sterowanie produkcją; zdolność

⁸T. Wojciechowski, *Marketing i logistyka na rynku środków produkcji*, PWE, Warszawa 1995; S. Krawczyk, *Logistyka w zarządzaniu marketingiem*, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, Wrocław 2000.

- dostawcy do zapewnienia wymaganej jakości i ilości materiałów we właściwym czasie. Dzięki dużemu potencjałowi dostawcy mają możliwość zaspakajania potrzeb w długim czasie oraz realizację zamówień o różnych wielkościach. Sprawne zarządzanie pozwala unikać strajków na terenie dostawcy i przestojów w dostawach.
7. Kondycją finansową — w przypadku dostawcy o niestabilnej sytuacji finansowej istnieje niebezpieczeństwo zakłóceń w zapewnianej przezeń regularnej długoterminowej obsłudze. Finansowy upadek dostawcy staje się głównym problemem i źródłem zakłóceń w działalności łańcucha dostaw.
 8. Lokalizacją — firma musi rozważyć, jakiego dostawcę wybrać: miejscowego czy też zlokalizowanego w większej odległości. Dostawcy dalej położeni od nabywcy mogą mu zaoferować niższe ceny, większe umiejętności techniczne, większą niezawodność dostaw i wyższą jakość. Firmy mogą również być zainteresowane źródłem dostaw dla dostawcy oraz mogą się spodziewać ryzyka dostawy, w przypadku innej narodowości niż polska. Na korzyść miejscowych dostawców przemawiają takie fakty, jak:
 - możliwość realizacji pilnych zamówień;
 - dotrzymywania ustalonych terminów;
 - możliwość ściślejszej współpracy między dostawcą a nabywcą.

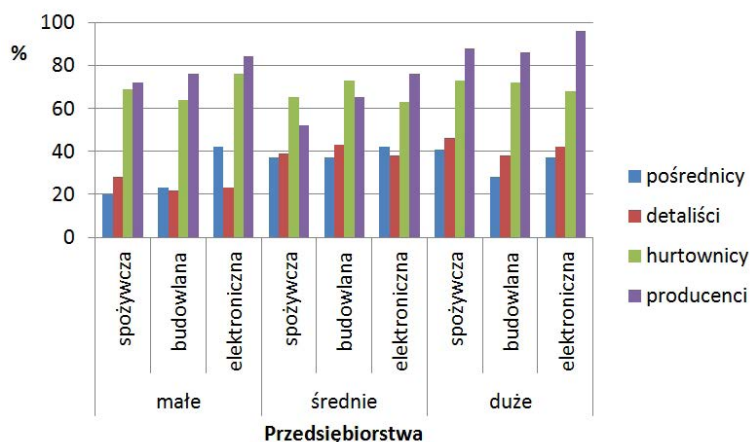
Tabela 2.

Kryteria wyboru dostawców

Wielkość przedsiębiorstwa	Branża przedsiębiorstwa	Jakość	Cena	Niezawodność	Serwis	Czas	Kondycja finansowa	Lokalizacja	Potencjał
		%	%	%	%	%	%	%	%
małe	spożywcza	89	94	31	32	79	20	73	14
	budowlana	83	96	27	45	80	17	28	17
	elektroniczna	100	85	32	68	79	23	35	18
średnie	spożywcza	81	97	33	30	74	14	67	14
	budowlana	79	80	43	54	79	16	45	12
	elektroniczna	99	79	32	75	74	25	48	19
duże	spożywcza	89	91	32	46	80	19	67	17
	budowlana	85	84	28	64	82	21	35	14
	elektroniczna	100	96	33	75	83	25	28	21

Zródło: opracowanie własne.

Tabela 2 przedstawia kryteria decydujące o wyborze dostawców w badanych przedsiębiorstwach. Jako najbardziej istotne kryterium wyboru dostawców we wszystkich badanych przedsiębiorstwach wskazywana była jakość i cena, a w dalszej kolejności czas, rozumiany jako czas dostawy. Dla przedsiębiorstw branży elektronicznej istotnym kryterium był również serwis, natomiast lokalizacja była ważnym czynnikiem przy wyborze dostawców dla branży spożywczej.

Rys. 2. Miejsce dokonywania zakupów

Źródło: opracowanie własne.

Głównym miejscem zaopatrzenia, w przeprowadzonym badaniu, okazali się producenci oraz hurtownicy. Niewielki odsetek, niezależnie od branży przedsiębiorstwa stanowili detaliści i pośrednicy. Odbiciem tych zależności jest rodzaj umów zawieranych z dostawcami. W literaturze przedmiotu podaje się dwie przeciwstawne strategie zaopatrzenia⁹. Jedna z nich oparta jest na umowach krótkookresowych z dostawcami oraz konkurencji, natomiast druga polega na współpracy długookresowej oraz synchronizacji zaopatrzenia i sprzedaży.

1. Strategia wykorzystująca konkurencję pomiędzy dostawcami.

Zalety:

- obniżka kosztów, a tym samym cen, dzięki współzawodnictwu dostawców;
- wiele źródeł zaopatrzenia;
- niezależność od dostawców.

Wady:

- trudności w planowaniu sprzedaży;
- koszty związane z opóźnionymi dostawami;
- konieczność utrzymywania zapasów;
- ponoszenie dodatkowych kosztów w wypadku zawierania dodatkowych umów na dostawy w razie większego zapotrzebowania;
- konieczność ciągłej analizy rynku zakupów.

2. Strategia bazująca na synchronizacji dostaw z przebiegiem procesu sprzedaży.

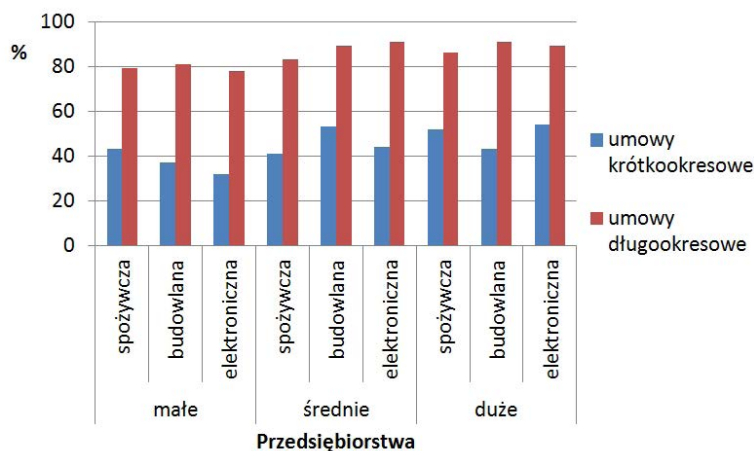
Zalety:

- zaopatrzenie przy minimalnych zapasach;
- niższe koszty utrzymania zapasów;
- możliwość zawierania umów długookresowych na lepszych warunkach;
- brak konieczności ciągłej analizy rynków zakupów.

⁹B. Śliwczyński, *Controlling w zarządzaniu logistyką*, Wyższa Szkoła Logistyki, Poznań 2007.

Wady:

- ograniczona liczba dostawców;
- konieczność ścisłej współpracy z dostawcami.

Rys. 3. Rodzaje umów zawieranych z dostawcami

Źródło: opracowanie własne.

Z przeprowadzonych badań wynika, iż niezależnie od wielkości przedsiębiorstwa oraz branży w rodzajach umów zawieranych z dostawcami dominują umowy długookresowe. Przedsiębiorstwa zawierają z dostawcami umowy długofalowe — ramowe, w celu zapewnienia niezawodności i szybkości dostaw oraz korzystniejszych warunków zakupu. Drugi rodzaj umów pojawiał się rzadziej w odpowiedzi na nowe potrzeby u klientów. Ważna jest wówczas umiejętność zdobywania szybkich źródeł dostaw. Daje ona przedsiębiorstwu przewagę czasową nad konkurencją. Pozwala na szybką reakcję na docierające z rynku informacje dotyczące zapotrzebowań klientów¹⁰.

Podsumowanie

Zaopatrzenie materiałowe odgrywa istotną rolę w działaniu każdego przedsiębiorstwa. Od jego sposobu realizacji zależy przebieg kolejnych działań w systemie logistycznym przedsiębiorstwa. Znacząco wpływa na przebieg samego procesu produkcyjnego i jego poszczególne etapy i operacje, generowane koszty, liczba przestojów i opóźnień, a w ostatecznym efekcie również zadowolenie odbiorcy końcowego. Działania te wywołują konieczność podejmowania decyzji mających duży wpływ na ekonomikę przedsiębiorstwa, w szczególności na poziom kosztów, wielkość zysku, itp. Dotyczą one między innymi odpowiedzi na pytania: produkcja własna czy zakup; ile kupować; kiedy kupować; gdzie kupować. Zagadnienia te są bardzo istotne z punktu widzenia przedsiębiorstwa, ponieważ decydują o wielkości zapasów, co wpływa na kondycję finansową przedsiębiorstwa. Rozstrzygnięcie decyzji gdzie kupować należy poprzedzić analizą listy potencjalnych dostawców i źródeł

¹⁰ W. Weiss, *Integracyjna rola zarządzania zapasami*, „Logistyka” 2003, nr 1.

zakupu. Decyzję o wyborze konkretnego dostawcy warunkuje wiele czynników. Punktem odniesienia jest zestaw przyjętych kryteriów, którymi mogą być na przykład cena i opusty, jakość produktu, warunki umowy, formy sprzedaży, zakres obsługi, ilości oferowane w jednorazowej dostawie, sposób załatwiania reklamacji, możliwości składowania towaru u dostawcy, zdolności produkcyjne dostawcy, lokalizacja dostawcy, sytuacja finansowa dostawcy, serwis, rodzaj i sposób opakowania, dotychczasowa ocena dostawcy, możliwości szkolenia klienta, możliwość utrzymywania zapasu bezpieczeństwa, możliwość dostaw doraźnych (awaryjnych), itp.¹¹

Przedstawione w niniejszej pracy badania pilotażowe wskazują na pozytywną sytuację w sferze zaopatrzenia przedsiębiorstw produkcyjnych. Badane przedsiębiorstwa prowadziły badania rynku, najważniejszym kryterium wyboru dostawców były jakość oraz cena, a współpraca z dostawcami wieloletnia.

Bibliografia

1. Christopher M., *Logistyka i zarządzanie łańcuchem podaży*, Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 2003.
2. Dyczkowska J., *Logistyka zaopatrzenia i produkcji — wpływ na logistykę dystrybucji*, „Prace Naukowe Politechniki Warszawskiej” 2012, z. 84.
3. Klepacki B., Martyniuk R., *Zarządzanie procesami zaopatrzenia w przedsiębiorstwie*, „Logistyka” 2012, nr 6.
4. Kowalska K., *Logistyka zaopatrzenia*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Katowice 2005.
5. Krawczyk S., *Logistyka w zarządzaniu marketingiem*, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, Wrocław 2000.
6. Lysons K., *Zakupy zaopatrzeniowe*, PWE, Warszawa 2004.
7. Pfohl H.Ch., *Systemy logistyczne. Podstawy organizacji i zarządzania*, Wydawnictwo Biblioteka Logistyka, Poznań 2001.
8. Słowiński B., *Wprowadzenie do logistyki*, Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Koszalińskiej, Koszalin 2008.
9. Śliwczyński B., *Controlling w zarządzaniu logistyką*, Wyższa Szkoła Logistyki, Poznań 2007.
10. Urbaniak M., *Marketing przemysłowy*, WPE INFOR, Warszawa 1999.
11. Weiss W., *Integracyjna rola zarządzania zapasami*, „Logistyka” 2003, nr 1.
12. Wojciechowski T., *Marketing i logistyka na rynku środków produkcji*, PWE, Warszawa 1995.

¹¹ B. Klepacki, Martyniuk R., *Zarządzanie procesami zaopatrzenia w przedsiębiorstwie*, „Logistyka” 2012, nr 6.

Barbara Kubska-Maciejewicz

Wyższa Szkoła Bankowa w Gdańsku

Koszty zewnętrzne działalności gospodarczej i politycznej

Streszczenie

Efekty zewnętrzne, takie jak koszty i korzyści zewnętrzne, generowane są przez działalność człowieka. Cechą charakterystyczną efektów zewnętrznych jest to, że inny podmiot je generuje, a inne podmioty je ponoszą. Bardzo ważne i szeroko dyskutowane są koszty zewnętrzne działalności produkcyjnej — szczególnie te związane z dewastacją środowiska naturalnego. Ze względu na ich skalę i zagrożenie państwa podejmują szereg działań administracyjnych i rynkowych mających na celu łagodzenie ich skutków. W wielu przypadkach zanieczyszczenie środowiska stanowi zagrożenie dla zdrowia lub życia, co zwiększa wagę problemu. Do głównych „wytwórców” kosztów zewnętrznych zalicza się transport samochodowy i energetykę. Oprócz kosztów zewnętrznych działalności gospodarczej można mówić o kosztach zewnętrznych działalności politycznej. Władza ustawodawcza i wykonawcza podejmuje decyzje, których skutki ponosi społeczeństwo lub jego część. Koszty zewnętrzne decyzji politycznych powstają najczęściej na skutek luk w stanowionym prawie lub zmiany prawa niezgodnie z Konstytucją RP. Największym kosztem zewnętrznym działalności politycznej jest spadek zaufania do prawa.

Słowa kluczowe

koszty i korzyści zewnętrzne związane z działalnością gospodarczą, koszty i korzyści zewnętrzne związane z działalnością polityczną

External costs of economic and political activity

Abstract

Externalities, such as external costs and benefits, are anthropogenic, i.e. generated by human activity. Their characteristic is that one party generates, and another incurs them. Some of the most important and widely discussed external costs, are the external costs of manufacturing activities, in particular those related to the devastation of natural environment. Due to their scale and potential damage, the states attempt an array of administrative and market actions to alleviate their effects. In many cases environmental pollution endangers health or life, which makes the problem much worse. Some of the main “producers” of external costs are road transport and energy industry. Apart from economic activity, political activity can be considered another source of external costs. The legislature and the executive make decisions which affect the entire society or its part. External costs of political decisions are usually generated as a result of legal loopholes or law reforms not in accordance with the constitution. The biggest external cost of political activity is the falling trust in the legal system.

Keywords

external costs and benefits of economic activity, external costs and benefits of political activity

Wstęp

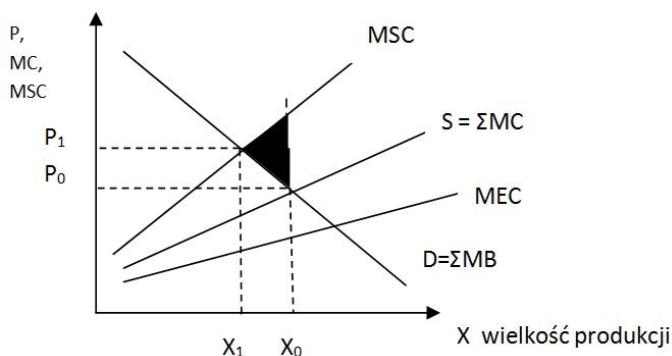
Działalność podmiotów rynkowych generuje efekty zewnętrzne, przymiotnik zewnętrzne oznacza, że efektów tej działalności nie ponoszą te podmioty, które je wygenerowały tylko zupełnie inne podmioty. Efekty zewnętrzne mogą występować w formie kosztów zewnętrznych lub korzyści zewnętrznych.

Koszty zewnętrzne powstają wtedy, gdy podmioty działające na rynku przerzucają część skutków lub kosztów swojej działalności na inne podmioty lub na całe społeczeństwo¹. Powstawanie kosztów zewnętrznych jest skutkiem niedoskonałości mechanizmu rynkowego wynikających z braku przymusu ekonomicznego lub bodźców do uwzględniania wszystkich ponoszonych kosztów działalności prowadzonej przez podmiot; w efekcie część kosztów związanych z działalnością gospodarczą przerzucana jest na jednostki nieuczestniczące bezpośrednio w procesie wymiany².

Koszty zewnętrzne związane z działalnością gospodarczą są jednym z najważniejszych problemów ekonomicznych zarówno w skali mikro-, jak i makroekonomicznej.

1. Nieefektywność — konsekwencja kosztów zewnętrznych działalności gospodarczej

Występowanie kosztów zewnętrznych prowadzi do nieefektywnych rozwiązań dotyczących ceny i wielkości produkcji. W mikroekonomii analizę kosztów zewnętrznych prowadzi się w warunkach konkurencji doskonałej.

Wykres 1. Koszty zewnętrzne produkcji oraz ich skutki ekonomiczne
 MC — koszt krańcowy produkcji, MSC — społeczny koszt krańcowy
 (suma kosztów krańcowych produkcji i kosztów zewnętrznych), MB — korzyści
 krańcowe z konsumpcji, MEC — krańcowe koszty zewnętrzne produkcji,
 D — popyt, S — podaż, P — cena

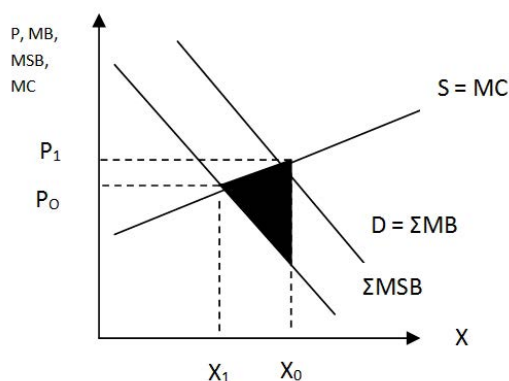
Źródło: T. Kamińska, B. Kubska-Maciejewicz, J. Laudańska-Trynka, *Teoria podejmowania decyzji przez podmioty rynkowe*, Wyd. UG 2001.

¹R. Milewski, E. Kwiatkowski E., *Podstawy ekonomii*, PWN 2005, s. 204.

²T. Kamińska, B. Kubska-Maciejewicz, J. Laudańska-Trynka, *Teoria podejmowania decyzji przez podmioty rynkowe*, Wyd. UG 2001, s. 189.

Bez uwzględnienia kosztów zewnętrznych, rynek znajdzie się w równowadze przy cenie P_0 i wielkości obrotów X_0 ; dla wielkości obrotów X_0 , koszt krańcowy równy jest krańcowej korzyści z konsumpcji ($MC = MB$). Aby określić krańcowe społeczne koszty produkcji (MSC) należy do d kosztów krańcowych (MC) dodać krańcowe koszty zewnętrzne (MEC)³. Po uwzględnieniu kosztów zewnętrznych efektywny poziom produkcji powinien wynieść X_1 , dla tej wielkości produkcji społeczny koszt krańcowy produkcji równy jest krańcowym korzyściom z konsumpcji; uwzględnienie kosztów zewnętrznych (internalizacja) powinno doprowadzić do zmniejszenia wielkości obrotów na rynku (produkcji). Spowoduje to likwidację nieefektywności rynkowej wynikającej z istnienia kosztów zewnętrznych (czerwone pole trójkąta na rysunku).

Obok kosztów zewnętrznych produkcji występują koszty zewnętrzne konsumpcji — pojawiają się wraz zakupem i spożyciem dóbr uciążliwych dla otoczenia. Tak jak w przypadku kosztów zewnętrznych produkcji są one ponoszone przez podmioty trzecie, niebiorące udziału w procesie konsumpcji tych dóbr.

Wykres 2. Koszty zewnętrzne konsumpcji i ich skutki ekonomiczne

MB — indywidualna korzyść z konsumpcji,

MSB — krańcowa korzyść społeczna

Źródło: T. Kamińska, B. Kubska-Maciejewicz, J. Laudańska-Trynka, *Teoria podejmowania decyzji przez podmioty rynkowe*, Wyd. UG 2001.

Bez uwzględnienia kosztów zewnętrznych konsumpcji, rynek będzie w równowadze przy wielkości produkcji X_0 i cenie P_0 , a koszt krańcowy (MC) równy jest indywidualnym korzyściom krańcowym (MB). Konsumpcja dobra związana jest z kosztami zewnętrznymi konsumpcji — jest to różnica między prywatną (indywidualną) krańcową korzyścią z konsumpcji a społeczną korzyścią z konsumpcji. Uwzględnienie kosztów zewnętrznych konsumpcji doprowadzi do zmniejszenia produkcji.

Koszty zewnętrzne konsumpcji są uciążliwe i ponoszone przez poszczególnych ludzi lub całe społeczeństwo.

Do najczęściej wymienianych kosztów zewnętrznych konsumpcji należy przebywanie osób niepalących w towarzystwie palaczy — mamy tu do czynienia

³ *Ibidem*, s. 189.

z kosztami zewnętrznymi konsumpcji ponoszonymi przez poszczególnych ludzi (dyskomfort, bierne palenie), jednak palenie tytoniu generuje również koszty zewnętrzne konsumpcji ponoszone przez społeczeństwo — nakłady na leczenie chorób „tytoniowych” (rak płuc).

Dla mieszkańców miast, osiedli kosztem zewnętrznym konsumpcji są np. zanieczyszczone przez czworonogi parki, skwery, trawniki. Im większe zbiorowisko, w którym przebywa jednostka, tym częściej styka się z kosztami zewnętrznymi konsumpcji; np. mieszkanie w dużym bloku oznacza zdecydowanie większe narażenie na koszty zewnętrzne konsumpcji związane z zachowaniem sąsiadów (hałas i zapylenie jako konsekwencja przeprowadzanych przez sąsiadów remontów).

2. Rodzaje kosztów zewnętrznych związanych z działalnością gospodarczą

Powszechnie za koszt zewnętrzny uważane jest zanieczyszczenie środowiska naturalnego, będące skutkiem działalności gospodarczej. Głównie chodzi o:

- skażenie powietrza dwutlenkiem węgla przez producentów,
- zanieczyszczenie wód powierzchniowych lub gruntowych,
- skażenie gruntu przez toksyczne odpady,
- skażenie powietrza spalinami, skażenie związkami siarki, których uwolnienie do atmosfery jest zjawiskiem społecznie niepożądanym.

Koszty zewnętrzne związane z zanieczyszczeniem środowiska z reguły w większości ponosi społeczeństwo.

Wielkim problem są koszty zewnętrzne generowane przez transport samochodowy. Zalicza się do nich:

- zanieczyszczenie powietrza dwutlenkiem węgla,
- dewastację środowiska naturalnego,
- wypadki drogowe, ich skutki i konsekwencje,
- zwiększenie natężenia hałasu,
- pękanie murów domów stojących przy drogach o dużym natężeniu ruchu, szczególnie samochodów ciężarowych.

Kolejnym emitentem kosztów zewnętrznych są producenci energii elektrycznej. W skład kosztów zewnętrznych związanych z produkcją energii elektrycznej wchodzi⁴:

- koszty związane z utratą zdrowia (wdychanie produktów spalania paliw organicznych, takich jak pyły, dwutlenek siarki i tlenki azotu, prowadzi do pogorszenia funkcjonowania płuc, zwiększenia częstotliwości występowania chorób układu oddechowego i naczyniowo-sercowego),
- koszty szkód w środowisku,
- koszty efektu cieplarnianego,
- koszty możliwych awarii.

⁴ A. Strupczewski, U. Radović, *Koszty zewnętrzna wytwarzania energii elektrycznej w Polsce*, „Biuletyn Miesięczny PSE”, styczeń 2006, s. 14.

Koszty zewnętrzne mogą powstawać przy różnej działalności, np. spektakularnym przykładem kosztów zewnętrznych powstałych przy budowie drugiej nitki metra w Warszawie są⁵:

- pękanie murów kamienic w okolicach prowadzonych prac,
- konieczność ewakuacji mieszkańców i ich niepokój o bezpieczeństwo budynków,
- zamknięcie Mostu Świętokrzyskiego i tunelu pod Wisłostradą dla ruchu.

3. Ingerencja państwa w celu ograniczenia skutków kosztów zewnętrznych

Brak przymusu ekonomicznego lub bodźców do uwzględniania kosztów zewnętrznych przez producentów zmusza państwo do ingerencji na rynku w celu ograniczenia ujemnych skutków związanych z tym zjawiskiem. Do podstawowych narzędzi, jakimi dysponuje państwo w tym zakresie, należą między innymi:

1. Podatki i opłaty ekologiczne.
2. Dopuszczalne normy zanieczyszczenia powietrza.
3. Opłaty za korzystanie ze środowiska naturalnego.
4. Kary za zanieczyszczenie środowiska.
5. Wspieranie inwestycji proekologicznych.
6. Koncesjonowanie działalności szkodliwej dla środowiska.
7. Zbywalne prawa do skażenia środowiska naturalnego.

Ad. 1. Podatki i opłaty ekologiczne

Do podstawowych „ekologicznych” narzędzi fiskalnych zalicza się różnego rodzaju opłaty i podatki. Powodują one obciążenia finansowe gospodarstw domowych oraz podmiotów gospodarczych z tytułu korzystania ze środowiska, w tym także jego zanieczyszczania. Opłaty ekologiczne można podzielić na dwie grupy: opłatę środowiskową oraz opłatę produktową. Opłaty za korzystanie ze środowiska wnoszą się za⁶:

- wprowadzanie gazów lub pyłów do powietrza,
- wprowadzanie ścieków do wód lub do ziemi,
- pobór wód,
- składowanie odpadów.

Opłata produktowa, czyli podatek ekologiczny, doliczana jest do cen produktów, które w fazie produkcji, konsumpcji czy też poprodukcyjnego składowania są uciążliwe dla środowiska. Inaczej mówiąc są to obligatoryjne świadczenia na rzecz budżetu za wprowadzanie do publicznego obrotu i korzystanie z produktów, które powodują zanieczyszczenie środowiska. Celem opłat produktowych jest także ograniczenie zużycia produktów ekologicznie uciążliwych i zastępowanie produktami bardziej przyjaznymi dla środowiska. Opłaty produktowe dotyczyć powinny przede wszystkim:

- gospodarki odpadami (np. akumulatory i opony samochodowe, oleje i smary, baterie rtęciowo-kadmowe, świetlówki rtęciowe, opakowania jednorazowe, sprzęt AGD),
- gospodarki paliwami.

⁵ <http://polskalokalna.pl/wiadomosci/mazowieckie/news/kolejne-ewakuowane-osoby-moga-wrocic-do-mieszkan,1852574,3286>.

⁶ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. — Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2013 r., poz. 1232).

Ad. 2. Dopuszczalne normy zanieczyszczenia środowiska

Jedną z powszechniej stosowanych metod ograniczania zanieczyszczeń środowiska jest administracyjne wyznaczanie norm zanieczyszczenia. Pomimo wyznaczenia dopuszczalnego poziomu skażenia powietrza, często przekracza on dopuszczalne normy. O wadze problemu świadczy rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 14 sierpnia 2012 r. ustalające poziom narażenia dla stężenia pyłu zawieszonego PM_{2,5} w powietrzu na poziomie 18 µg/m³ oraz termin osiągnięcia tego poziomu na dzień 1 stycznia 2020 r.

Tabela 1.

Wartość wskaźnika średniego narażenia na pył PM_{2,5} [µg/m³] w polskich miastach w roku 2012 wg Głównego Inspektoratu Ochrony Środowiska

Aglomeracja/miasto	Wskaźnika średniego narażenia na pył PM _{2,5} [µg/m ³]
Aglomeracja wrocławska	29,0
Aglomeracja krakowska	38,1
Rzeszów	28,8
Opole	25,8
Aglomeracja górnośląska	36,4
Aglomeracja rybnicko-jastrzębska	36,6
Bielsko-biała	36,8
Aglomeracja warszawska	26,6
Kielce	32,0
Częstochowa	36,0
Kalisz	30,3

Źródło: Obwieszczenie Ministra Środowiska z dnia 26 września 2013 r. (Monitor Polski z dnia 30 września 2013 r.).

We wszystkich polskich aglomeracjach miejskich mamy prawie ponad dwukrotnie wyższe niż dopuszczalne zanieczyszczenie powietrza pyłem PM_{2,5}. Wydaje się, że wprowadzenie norm zanieczyszczenia powietrza nie jest skutecznym sposobem walki z tym problemem, szczególnie, że kary za przekroczenie tych norm niejednokrotnie bywają niższe niż koszt, jaki należałoby ponieść w celu redukcji zanieczyszczenia.

Ad. 3. Opłaty za korzystanie ze środowiska

Opłaty za korzystanie ze środowiska w Polsce regulowane są przez:

- Prawo ochrony środowiska,
- Prawo ochrony przyrody,
- Prawo geologiczne i górnicze,
- ustawy o recyklingu pojazdów wycofanych z eksploatacji, o zużytym sprzęcie elektrycznym i elektronicznym oraz o bateriach i akumulatorach.

Ad. 4. Kary za zanieczyszczanie środowiska

System odpowiedzialności za szkody w środowisku został w Polsce zmodyfikowany i rozszerzony. Ustawa z 13 kwietnia 2007 r. o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie wprowadzała do polskiego porządku prawnego dyrektywę 2004/35/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 21 kwietnia 2004 r. w sprawie odpowiedzialności za środowisko w odniesieniu do zapobiegania i zaradzania szkodom wyrządzonym środowisku naturalnym. Podstawowym jej celem było zapewnienie rzeczywistego wdrożenia zasady „zanieczyszczający płaci”⁷.

Tabela 2.

Przestępstwa karne wg dyrektywy UE

1.	Zrzucanie, emisja lub wprowadzanie substancji lub promieniowania jonizującego do powietrza, gleby lub wody
2.	Zbieranie, transport, transgraniczne nielegalne przemieszczanie odpadów, odzysk lub unieszkodliwianie odpadów, w tym nadzór nad tymi działaniami oraz późniejsze postępowanie z miejscami unieszkodliwiania odpadów, w tym także działania podejmowane następnie w charakterze sprzedawcy lub pośrednika (zagospodarowanie odpadów)
3.	Eksploracja zakładu, w którym prowadzona jest działalność niebezpieczna lub w którym są składowane lub wykorzystywane niebezpieczne substancje bądź preparaty
4.	Produkcja, przetwarzanie, obsługa, wykorzystywanie, posiadanie, przechowywanie, transport, przywóz, wywóz i usuwanie materiałów jądrowych lub innych niebezpiecznych substancji radioaktywnych
5.	Zabijanie, niszczenie, posiadanie lub przywłaszczanie sobie okazów chronionych gatunków dzięki fauny lub flory, handel okazami chronionych gatunków
6.	Jakiegolwiek postępowanie, które powoduje zanieczyszczenie siedliska przyrodniczego na terenie chronionym
7.	Produkcja, przywóz, wywóz, wprowadzanie do obrotu lub wykorzystywanie substancji zubożających warstwę ozonową

Ad. 5. Wsparcie inwestycji proekologicznych

Fundusze unijne są obecnie jednym z podstawowych źródeł finansowania inwestycji środowiskowych w Polsce. Wysokość środków z Unii Europejskiej przewidzianych na ochronę środowiska w naszym kraju w latach 2004–2006 to około 2,5 mld euro. W latach 2007–2013 wysokość środków unijnych przeznaczonych na ochronę środowiska w Polsce zwiększyła się do ok. 6 mld euro.

Jednym z podstawowych źródeł wsparcia inwestycji środowiskowych jest unijny Fundusz Spójności (przed akcesją — ISPA). Jego celem jest dofinansowanie zadań inwestycyjnych władz publicznych w zakresie ochrony środowiska i realizacji zobowiązań Polski wobec UE wynikających z Traktatu Akcesyjnego. Priorytetowe działania realizowane z Funduszu Spójności to poprawa jakości wód powierzchniowych, polepszenie jakości i dystrybucji wody przeznaczonej do spożycia, poprawa jakości powietrza, racjonalizacja gospodarki odpadami oraz ochrona powierzchni ziemi. We wszystkich największych miastach Polski realizowane są duże inwestycje

⁷<http://www.ochronasrodowiska.eu/ochrona-wody-i-gleby/surowsze-kary-za-zanieczyszczanie-srodowiska-1259468.html>.

infrastrukturalne (tzn. takie, których wartość całkowita przekracza 10 mln euro) dofinansowane z Funduszu Spójności.

Również w ramach poniższych czterech funduszy strukturalnych można ubiegać się o dofinansowanie inwestycji w tym inwestycji proekologicznych:

- Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR),
- Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnych, Sekcji Orientacji (EFOiGR),
- Finansowego Instrumentu Wspierania Rybołówstwa (FIWR),
- Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS).

Ad. 6. Koncesjonowanie działalności szkodliwej dla środowiska

W celu kontrolowania i ograniczenia działalności szkodliwej dla środowiska, a tym samym do ograniczenia powstawania kosztów zewnętrznych związanych z nią, wprowadzono system koncesji, czyli pozwoleń na prowadzenie określonej działalności. Na podstawie Prawa geologicznego i górniczego, koncesja wymagana jest przy:

- poszukiwaniu lub rozpoznawaniu złóż kopalin, o których mowa w art. 10 ust. 1,
- wydobywaniu kopalin ze złóż,
- podziemnym bezzbiornikowym magazynowaniu substancji,
- podziemnym składowaniu odpadów,
- podziemnym składowaniu dwutlenku węgla.

Ad. 7. Zbywalne prawa do skażenia środowiska naturalnego

System handlu emisjami polega na tym, że⁸:

- administracyjnie wyznacza się dopuszczalny poziom emisji zanieczyszczeń dla danego obszaru lub sektora gospodarki,
- następnie dzieli się go na wiele jednostkowych uprawnień do emisji, które są przyznawane poszczególnym podmiotom gospodarczym dopuszczonym do tego mechanizmu,
- w efekcie podziału uprawnień część podmiotów uzyskuje liczbę uprawnień, które z nadwyżką pokrywają obecny poziom emisji zanieczyszczeń, część podmiotów otrzymuje uprawnienia do emisji niższe niż ich obecna skala emisji zanieczyszczeń,
- w konsekwencji część podmiotów posiada niewykorzystane uprawnienia, którymi zainteresowane są te podmioty, które otrzymały uprawnienia do emisji w liczbie mniejszej niż ich aktualna emisja,
- za emisję zanieczyszczeń ponad poziom przyznanego limitu i bez zezwolenia nakładane są kary finansowe,
- podmioty, których emisja jest większa niż dopuszczalny, przyznany limit chcą odkupić niewykorzystane limity od innych podmiotów. Będą zainteresowane kupnem tak długo, jak cena wystawionego na sprzedaż limitu będzie niższa od kary za emisję zanieczyszczeń.

Regulacje rynkowe poziomu korzystania z dóbr i usług środowiska, a w szczególności regulacje służące ochronie środowiska, mają zastosowanie w wielu krajach. Przodują pod tym względem Stany Zjednoczone. W Unii Europejskiej zakres

⁸ Por. A. Graczyk, *Mechanizmy rynkowe w ochronie środowiska jako czynnik zrównoważonego rozwoju*, „Problemy ekorozwoju — Problems of sustainable development” 2009, vol. 4, No. 1, s. 99–108.

rynkowej regulacji dostępu do środowiska jest jeszcze stosunkowo mniejszy, ale istnieje wyraźne dążenie do jego rozszerzenia.

4. Koszty zewnętrzne działalności politycznej

Każda władza podejmuje decyzje, których skutki dotyczą innych podmiotów (producentów, konsumentów, pracodawców itp.) — oczywiście generuje to efekty zewnętrzne, czyli korzyści i koszty zewnętrzne.

Koszty zewnętrzne najczęściej utożsamiane są z działalnością produkcyjną, największe wymierne materialnie koszty zewnętrzne powodowane są przez producentów, jednak powstawać mogą one w trakcie działań każdego z podmiotów rynkowych.

Władza ustawodawcza i wykonawcza, podejmując decyzje, wpływa nimi na sytuację poszczególnych podmiotów — najczęściej generując korzyści zewnętrzne np.:

- uproszczenie procedury zakładania własnej działalności gospodarczej ułatwia obywatelom jej otwarcie,
- stabilny system podatkowy daje poczucie stabilizacji zarówno podmiotom prawnym, jak i fizycznym,
- dobre prawo i jego skuteczna egzekucja daje obywatelom poczucie prawnego bezpieczeństwa.

Można stwierdzić, że celem każdej władzy jest maksymalizacja korzyści zewnętrznych, jakie z tytułu sprawowania władzy otrzymuje społeczeństwo — wpływa to korzystnie na ocenę i popularność władzy wśród elektoratu. Jednak podejmowanie decyzji na szczeblu władzy generuje również koszty zewnętrzne działalności politycznej (sprawowania władzy), mogą być one materialne i niematerialne.

Najogólniej rzecz ujmując można powiedzieć, że złe prawo, a dokładnie jego skutki, to nic innego, jak koszt zewnętrzny działalności władzy ponoszony przez społeczeństwo. Decyzje podejmowane przez władze dotyczą wszystkich obywateli, można powiedzieć, że dotyczą wszystkich podmiotów działających na rynku (producentów, sprzedawców, nabywców, pracodawców, pracobiorców). Jeżeli prawo stanowione przez władzę ustawodawczą lub decyzje podejmowane przez władze wykonawcze są złe, wadliwe lub niedokładne, to skutki w postaci kosztów zewnętrznych ponosić będą nie parlamentarzyści lub członkowie władz centralnych, lecz obywatele — tego rodzaju koszty można nazwać kosztami zewnętrznymi działalności władz centralnych lub działalności politycznej.

Decyzje podejmowane na szczeblu władz samorządowych, lokalnych mogą generować koszty zewnętrzne, które będą ponoszone przez społeczność lokalną.

5. Decyzje polityczne generujące koszty zewnętrzne

Ani parlament, ani rząd nie prowadzą działalności gospodarczej, jednak wszystkie ich decyzje wpływają na życie gospodarczo-społeczne w kraju. Zdarza się, że decyzje podejmowane przez władzę ustawodawczą i wykonawczą generują koszty zewnętrzne dla innych podmiotów gospodarczych (producentów, konsumentów).

Przykładem decyzji politycznej, która wygenerowała koszty zewnętrzne (materialne i niematerialne) była zmiana uprawnień do pobierania emerytury.

W okresie od 2009 do 2011 r. osoby osiągnące wiek emerytalny były uprawnione do pobierania emerytury bez konieczności rozwiązywania umowy o pracę. Prawo to zostało uchylone w grudniu 2010 r. ustawą o zmianie ustawy o finansach publicznych oraz niektórych innych ustaw. Zmiana ta oznaczała nie tylko to, że osoby nabywające prawa emerytalne w 2011 roku muszą, w celu pobierania emerytury rozwiązać umowę o pracę (minimum na 1 dzień), ale również osoby, które uzyskały prawo do emerytury w okresie 2009–2010 bez konieczności rozwiązania umowy o pracę obecnie muszą albo zrezygnować z emerytury, albo rozwiązać umowę o pracę — prawie 40 tys. osób musiało zdecydować, czy wybiera etat, czy emeryturę.

Takie rozwiązanie prawne naruszyło zaufanie do prawa i złamało podstawowy kanon prawny „prawo nie działa wstecz”. Odpowiednie zapisy ustawy z 2010 roku zostały zaskarżone do Trybunału Konstytucyjnego; a ten uznał za niezgodne z konstytucją przepisy, które zmusiły do rozwiązania umowy o pracę tych pracowników, którzy już wcześniej uzyskali prawo do emerytury (Trybunał swoim wyrokiem naprawił prawo).

Z informacji podanych przez ZUS wynika, że prawie 19 tys. osób zawiesiło świadczenia na podstawie niekonstytucyjnych przepisów. Skorzystał na tym budżet państwa — jak wyliczył ZUS, oszczędności na tej grupie wyniosły ok. 640 mln złotych⁹.

Zgodnie z ustawą z 13 grudnia 2013 r. o ustaleniu i wypłacie emerytur, do których prawo uległo zawieszeniu w okresie od 1 października 2011 r. do 21 listopada 2012 r., przyjętą po wyroku Trybunału Konstytucyjnego, rząd musi zwrócić zawieszone emerytury wraz z ustawowymi odsetkami prawie 23 tysiącom osób, co stanowi koszt około 1 miliarda złotych (wg wyliczeń ZUS)¹⁰.

Przypadek „zawieszonych” emerytur jest dobrą ilustracją złego prawa i kosztów zewnętrznych z tym związanych:

1. Ustawa z dnia 16 grudnia 2010 r. cofająca prawa nabyte naruszyła zaufanie części obywateli do państwa — to chyba najwyższy koszt zewnętrzny jaki władza może wygenerować.
2. Ustawa z dnia 16 grudnia 2010 r. pogorszyła status materialny osób, których zapisy ustawy zmuszały do rezygnacji z pracy lub emerytury.
3. Naprawa prawa jest bardzo kosztowna — wypłata zaległych emerytur wraz z odsetkami to blisko miliard złotych (pieniądze na wypłaty świadczeń społecznych pochodzą z budżetu państwa czyli z podatków obywateli).
4. Zwiększone transfery do ZUS spowodują konieczność oszczędności w innych wydatkach budżetowych.

Kolejną decyzją polityczną, która spowodowała powstanie kosztów zewnętrznych jest tzw. ustawa o bestiach¹¹. Dotyczy ona izolacji szczególnie niebezpiecznych przestępców, którzy od początku 2014 roku zaczęli opuszczać zakłady karne. Dotyczy sprawców, którym na mocy amnestii, karę śmierci zamieniono w 1989 roku na karę 25 lat pozbawienia wolności. Ustawa wprowadza możliwość psychiatrycznego izolowania osób, które odbyły już karę i które sąd, na podstawie opinii biegłych psychiatrów,

⁹<http://tvn24bis.pl/zawieszone-emerytury-w-senacie-nowe-przepisy-od-2014-roku,383475.html>.

¹⁰Gazeta Podatkowa nr 82 (706) z dnia 14.10.2010 r.

¹¹Ustawa z dnia 22 listopada 2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób (Dz.U. z 2014 r., poz. 24).

psychologa i seksuologa, uzna za szczególnie niebezpieczne dla społeczeństwa. Ustawa ta miała naprawić błąd ustawodawcy z 1989 roku, który zamienił wyrok śmierci na karę 25 lat, a nie na dożywocie.

Ustawa przewiduje możliwość odosobnienia szczególnie niebezpiecznych przestępców w specjalnych ośrodkach. Problem w tym, że zdaniem ekspertów podważa dwie fundamentalne zasady prawa:

- nie można wymierzyć kary dwukrotnie za ten sam czyn,
- prawo nie działa wstecz.

Ponadto Rzecznik Praw Obywatelskich wskazuje, że¹²:

- w ustawie zostały użyte „zwroty niedookreślone w postaci »wysokiego« i »bardzo wysokiego« prawdopodobieństwa popełnienia określonego w ustawie rodzaju czynu zabronionego” przez osobę, której dotyczy wniosek o uznanie jej za stwarzającą zagrożenie,
- ustawa nie daje „jasnych i precyzyjnych” narzędzi umożliwiających wytyczenie granicy pomiędzy wysokim a bardzo wysokim prawdopodobieństwem popełnienia określonych czynów zabronionych.

Wprowadzenie ustawy w życie kosztować może co najmniej 50 mln złotych, a miesięczny koszt utrzymania jednej osoby izolowanej w zamkniętym ośrodku szacuje się na 17 tys. zł¹³. Zarówno Prezydent, jak i Rzecznik Praw Obywatelskich skierowali ustawę do Trybunału Konstytucyjnego.

Ustawa o bestiach to również przykład złego, niechlujnego prawa, generuje ona koszty zewnętrzne:

- niematerialne — naruszenie zaufania do jakości stanowionego prawa przez władzę ustawodawczą,
- materialne — koszt utrzymania zamkniętego ośrodka dla izolowanych, poniesie go społeczeństwo bowiem utrzymanie ośrodka finansowane jest z budżetu państwa.

Dość często nieprecyzyjne przepisy dotyczące egzekucji skarbowej, szczególnie wobec przedsiębiorstw, prowadzą do błędnych interpretacji przepisów i błędnych decyzji urzędników skarbowych prowadzących w konsekwencji do upadku przedsiębiorstw. Zgodnie z obowiązującym prawem podatnik ma obowiązek zapłacić naliczony podatek i dopiero po jego uiszczeniu może się odwołać się do sądu od decyzji urzędu skarbowego. W przypadku uchylenia zaskarżonej decyzji zapłacony podatek wraz z ustawowymi odsetkami musi być podatnikowi zwrócony.

Najbardziej znaną sprawą tego rodzaju była sprawa Romana Kluski, założyciela firmy komputerowej Optimus. W 2000 roku firma była liderem na polskim rynku komputerowym. Przeprowadzona w tym czasie kontrola skarbową stwierdziła obchodzenie prawa podatkowego w celu wyłudzenia zwrotów VAT i nałożyła domiar podatkowy w łącznej wysokości 18,4 mln zł. Naczelny Sąd Administracyjny w 2003 r. uznał decyzje fiskusa za bezprawne. W 2003 r. Krakowska Prokuratura Apelacyjna umarza śledztwo przeciwko Romanowi Klusce i innym członkom zarządu z powodu

¹² <http://www.fakt.pl/podatnik-wyda-majatek-na-leczenie-pedofila-mariusz-trynkiewicza,artykuly,441968,1.html>.

¹³ *Ibidem*.

braku przestępstwa. W grudniu 2006 r. Ministerstwo Finansów publikuje tzw. białą księgę, w której stwierdza, że nie można przypisać winy urzędnikom skarbowym zajmującym się sprawą Optimusa¹⁴. W konsekwencji nałożenia domiaru firma Optimus w latach 2002–2003 zwolniła 400 pracowników, a na przełomie lat 2008–2009 zawiesiła działalność.

Również w tym przypadku można mówić o dużych kosztach zewnętrznych w wymiarze ekonomicznym i społecznym, takich jak:

- utrata zaufania do prawa,
- utrata zaufania do urzędników państwowych,
- utrata pracy i pogorszenie sytuacji materialnej pracowników Optimusa.

Ciekawą, z punktu widzenia efektów zewnętrznych, jest decyzja o zwolnieniu z opłat za przejazd autostradą A1 w sierpniowe weekendy w 2014 roku. Na skutek niezadowolenia kierowców stojących w ogromnych korkach w drodze na lub z urlopu na morze podjęta została decyzja o otwarciu „bramek” na wjazdach i zjazdach na A1. Przejazd autostradą A1 we wszystkie sierpniowe weekendy był bezpłatny. Zwolnienie z opłat obowiązywało od godziny 16.00 w piątki (oraz w czwartek 14 sierpnia) do niedzieli do godziny 23.59. Gdańsk Transport Company SA porozumiał się w tej sprawie z Ministerstwem Infrastruktury i Rozwoju, a Premier uzasadniał tę decyzję tak¹⁵:

„Podjęliśmy decyzję, aby zwolnić z opłat kierowców we wszystkie weekendy sierpniowe, które nam pozostały. Tu nie chodzi o zwolnienie z opłat, bo to jest nasza strata i trzeba będzie ją pokryć, ale chodzi o otwarcie bramek, co powinno zmniejszyć (...) korki i dzięki temu być może unikniemy takich tasiemcowych, wielogodzinnych korków”.

Szef rządu wyjaśnił, że ubytki finansowe, jakie w związku z zawieszeniem poboru opłat powstaną w Krajowym Funduszu Drogowym, zostaną pokryte z rezerwy celowej. Rząd planuje przeznaczyć na ten cel ok. 20 mln złotych.

Ta decyzja spowodowała równocześnie powstanie korzyści i kosztów zewnętrznych. Oczywiście korzyści zewnętrzne dotyczą kierowców przejeżdżających A1 w sierpniowe weekendy, koszty zewnętrzne dotyczą sfery niematerialnej i wiążą się z:

- poczuciem niesprawiedliwości u kierowców przejeżdżających autostradą A2, którzy uważali, że oni też powinni być zwolnieni z opłaty za przejazd,
- poczucia, że prawo można zmienić „na zawołanie”, co podważa zaufanie do stabilności prawa.

Koszty zewnętrzne towarzyszą działalności człowieka, ważnym jest zagadnienie ich internalizacji, czyli stworzenie warunków zmuszających podmioty generujące koszty zewnętrzne do ich ponoszenia. Dążenie do internalizacji kosztów zewnętrznych działalności gospodarczej poprzez stosowanie różnych metod od nakazowych do rynkowych zaczyna przynosić pewne efekty. Zdecydowanie gorzej jest z dążeniem do internalizacji kosztów zewnętrznych działalności politycznej.

¹⁴ [Http://pwp.pb.pl/2525966,5761,optimus-mial-szanse-byc-globalnym-mocarzem](http://pwp.pb.pl/2525966,5761,optimus-mial-szanse-byc-globalnym-mocarzem).

¹⁵ [Http://finanse.wp.pl/kat,1034079,title,Po-poludniu-zostana-otwarte-bramki-na-A1,wid,16804227,wiadomosc.html?src01=pf_adwbiz2&ticaid=1137fa](http://finanse.wp.pl/kat,1034079,title,Po-poludniu-zostana-otwarte-bramki-na-A1,wid,16804227,wiadomosc.html?src01=pf_adwbiz2&ticaid=1137fa).

Bibliografia

1. Graczyk A., *Mechanizmy rynkowe w ochronie środowiska jako czynnik zrównoważonego rozwoju*, „Problemy ekorozwoju — Problems of sustainable development” 2009, vol. 4, No. 1, s. 99–108.
2. Kamińska T, Kubska-Maciejewicz B., Laudańska-Trynka J., *Teoria podejmowania decyzji przez podmioty rynkowe*, Wyd. UG 2001.
3. Milewski R., Kwiatkowski E., *Podstawy ekonomii*, PWN 2005.
4. Strupczewski A., Radović U., *Koszty zewnętrzna wytwarzania energii elektrycznej w Polsce*, „Biuletyn Miesięczny PSE”, styczeń 2006, s. 14.
5. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. — Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2013 r., poz. 1232).
6. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 14 sierpnia 2012 r.
7. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/99/WE z dnia 19 listopada 2008 r. w sprawie ochrony środowiska poprzez prawo karne.
8. Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 — Prawo geologiczne i górnicze (Dz.U. z 2014 r., poz. 6).
9. Ustawa z dnia 16 grudnia 2010 r. o zmianie ustawy o finansach publicznych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 257, poz. 1726 oraz z 2011 r. Nr 291, poz. 1707).
10. [Http://tvn24bis.pl/zawieszone-emerytury-w-senacie-nowe-przepisy-od-2014-roku,383475.html](http://tvn24bis.pl/zawieszone-emerytury-w-senacie-nowe-przepisy-od-2014-roku,383475.html).
11. Gazeta Podatkowa nr 82 (706) z dnia 14.10.2010 r.
12. Ustawa z dnia 22 listopada 2013r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób (Dz.U. z 2014 r., poz. 24).
13. [Http://www.ochronasrodowiska.eu/ochrona-wody-i-gleby/surowsze-kary-zazanieczyszczanie-srodowiska-1259468.html](http://www.ochronasrodowiska.eu/ochrona-wody-i-gleby/surowsze-kary-zazanieczyszczanie-srodowiska-1259468.html).
14. [Http://polskalokalna.pl/wiadomosci/mazowieckie/news/kolejne-ewakuowane-osoby-moga-wrocic-do-mieszkam,1852574,3286](http://polskalokalna.pl/wiadomosci/mazowieckie/news/kolejne-ewakuowane-osoby-moga-wrocic-do-mieszkam,1852574,3286).
15. [Http://www.zielonydziennik.pl/polska-lokalna/ruch-ciezarowy-w-warszawie-po-zamknieciu-tunelu-wislostrady](http://www.zielonydziennik.pl/polska-lokalna/ruch-ciezarowy-w-warszawie-po-zamknieciu-tunelu-wislostrady).
16. [Http://polska.newsweek.pl/mariusz-trynkiewicz-leszek-pekalski-mordercy-na-wolnosc-newsweek-pl,artykuly,278801,1.html](http://polska.newsweek.pl/mariusz-trynkiewicz-leszek-pekalski-mordercy-na-wolnosc-newsweek-pl,artykuly,278801,1.html), <http://www.wprost.pl/ar/427564/Ustawa-o-bestiach-nie-jest-dobra>.
17. [Http://www.fakt.pl/podatnik-wyda-majatek-na-leczenie-pedofila-mariusz-trynkiewicza,artykuly,441968,1.html](http://www.fakt.pl/podatnik-wyda-majatek-na-leczenie-pedofila-mariusz-trynkiewicza,artykuly,441968,1.html).
18. [Http://pwp.pb.pl/2525966,5761,optimus-mial-szanse-byc-globalnym-mocarzem](http://pwp.pb.pl/2525966,5761,optimus-mial-szanse-byc-globalnym-mocarzem).
19. [Http://finanse.wp.pl/kat,1034079,title,Po-poludniu-zostana-otwarte-bramki-na-A1,wid,16804227,wiadomosc.html?src01=pf_adwbiz2&ticaid=1137fa](http://finanse.wp.pl/kat,1034079,title,Po-poludniu-zostana-otwarte-bramki-na-A1,wid,16804227,wiadomosc.html?src01=pf_adwbiz2&ticaid=1137fa).
20. Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (Dz.U. z 2009 r., Nr 153, poz. 1227 ze zm.).
21. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 13 listopada 2012 r. w sprawie sygn. akt 2K/12.

22. Ustawa z 13 grudnia 2013 r. o ustaleniu i wypłacie emerytur, do których prawo uległo zawieszeniu w okresie od 1 października 2011 r. do 21 listopada 2012 r. (Dz.U. poz. 169).

Wioleta Mikołajczewska

Gdańska Szkoła Wyższa

Emotional portrayal of an employee

Abstract

The goal of this article is to show the nature of emotions as one of the determinants of human behaviour. Emotions accompany human beings from their births to their graves. Some people are better at reading and controlling their emotions, while others fare worse at this task. Work environment especially promotes specific behaviour, which is often accompanied by the need to dampen specific emotions and exhibit other, desired, learnt ones. It is assumed that acquiring the ability to understand one's own emotions by the employees, as well as the emotions of others will make their work more efficient. This is the reason behind growing popularity of emotional intelligence trainings.

Keywords

emotions, emotion types, expression of emotions, emotional intelligence, emotional quotient

Emocjonalny obraz pracownika

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest kazanie istoty emocji jako jednej z determinant ludzkiego zachowania. Emocje towarzyszą człowiekowi przez całe życie, od narodzin, aż do śmierci. Niektórzy lepiej potrafią odczytywać własne emocje i je kontrolować, inni radzą sobie z tym znacznie gorzej. Szczególnie środowisko pracy wymusza na nas pewne określone zachowania, co często związane jest z koniecznością tłumienia niektórych emocji i okazywania tych pożądanych, wyuczonych. Uważa się, że nabycie przez pracowników umiejętności rozumienia emocji własnych i innych wpływa na poprawę efektywności ich pracy. Dlatego treningi inteligencji emocjonalnej zyskują na popularności.

Słowa kluczowe

emocje, rodzaje emocji, ekspresja emocji, inteligencja emocjonalna

An important factor to human behaviour are emotions. People often try to inhibit and dampen them. They also attempt to control the behaviour of others by manipulating their emotions. It is especially visible in different professional situations. In some organisations, the employees are openly forced to hide their emotions, such as anger, love, hate, sadness, etc. It is especially inadvisable to exhibit negative emotions. However, it needs to be underlined that separating a human being from their emotions is impossible. Therefore, it is also impossible to separate emotions from the workplace.

1. Definition and theory of emotions

Unambiguous definition of emotions is not easy to establish. According to P. Zimbardo, an emotion is a four-part process encompassing physiological arousal, subjective sensations, cognitive interpretation (assessment) and behavioural expression, all resulting from a situation that a given individual considers important. Zimbardo underlines that emotions allow one to pay attention to important events and react to these, as well as pass our intentions to others¹.

On the other hand, D. Doliński defines emotions as a subjective psychic state, initiating a priority for the associated action plan. Emotions are usually accompanied by somatic changes, facial and pantomimic expressions, and specific behaviour².

Generally speaking, emotions are strong feelings directed at specific people or things (S.P. Robbins). A characteristic feature of an emotional state are: its intensity (high) and timespan (short)³. This differentiates emotions from other categories — moods and feelings, which are often confused with emotions.

A **mood** is a state of psychic arousal, usually lighter than that characteristic of emotions, but of longer duration, without a reference object. Usually, a person is able to indicate a specific situation or person which / who is responsible for the emotion of anger. An angry mood can be directed at nothing in particular and everything around at the same time⁴. Additionally, emotions can evolve into moods, after the contact with their context is interrupted. An emotion of anger towards a specific person may in time weaken and transform into a state of general emotional instability. This state is called a mood⁵.

On the other hand, **feelings** are characterised by long timespans and lack of content homogeneity. It is therefore possible to feel anger and love towards the same person at the same time⁶.

Attempts at explaining the mechanisms of evoking human emotions were made by classical and cognitive theories of emotions⁷:

1. **James-Lange theory** claims that the stimulus for emotions evokes a physiological reaction, which triggers an emotion. The basis of human emotions is therefore physiological, e.g. we are sad because we cry, we are happy because we laugh, etc.).

¹ P. Zimbardo, R. Johanson, V. McCann, *Psychologia. Kluczowe koncepcje*, volume 2, PWN, Warszawa 2013, pp. 25–27.

² D. Doliński, *Mechanizmy wzbudzania emocji*, [in:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, volume 2, J. Strelau (ed.), Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004, p. 322.

³ S.P. Robbins, *Zasady zachowania w organizacji*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2000, p. 51.

⁴ D. Doliński, *Ekspresja emocji. Emocje podstawowe i pochodne*, [in:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, volume 2, J. Strelau (ed.), Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004, p. 354.

⁵ S.P. Robbins, *op. cit.*, p. 51.

⁶ S. Przytuła, *Psychologia zarządzania. Wybrane zagadnienia*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2008, p. 121.

⁷ P. Zimbardo, R. Johanson, V. McCann, *Psychologia. Kluczowe koncepcje*, volume 2, PWN, Warszawa 2013, pp. 42–44; E. Zdankiewicz-Ścigala, T. Maruszewski, *Teorie emocji*, [in:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, volume 2, J. Strelau (ed.), Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004, pp. 408–412.

2. **Cannon-Bard theory** states that emotions and the corresponding internal physiological reactions appear at the same time and one is not cause for the other. Both reactions are a result of cognitive assessment of a given situation.
3. **Schachter-Singer theory** states that an emotion is a result of the cognitive assessment of both physiological arousal (factor 1) and the stimulus for the arousal of the emotion (factor 2).
4. **Lazarus theory** states that emotions are processes emerging as a result of a specific reaction between a human being and the environment. An assessment of an event or an object is a resultant of the real properties of the environment and the traits of the person performing the assessment (especially their prior emotional experience). The assessment process is therefore an individualised cognitive process. The condition for the emergence of the said assessment is conscious or subconscious judgement of the importance of the goal of the given situation to the assessing person. The condition for the emergence of the emotion is stating that the event is important because of the goal or goals.
5. **Frijda theory** treats emotions in a functional manner, i.e. defines them according to the adaptive functions that they serve. Frijda defines two basic aspects of emotions:
 - a) assessment of an event as valid or invalid, pleasant or unpleasant;
 - b) arousal of certain physiological reactions, behaviour and experiences.Emotions are to be treated as a signal mechanism for certain events to be valid for an individual. Each event arousing emotions is therefore associated with significant interest of the individual. Positive emotions, such as joy, signal that the event facilitates the reaching of an individual's goals, while negative emotions are a result of events interpreted as jeopardising (insecurity, fear) or inhibiting (fear) the reaching of the goals expected by the individuals. Negative emotions inform of the need to undertake corrective action to the interest of the individual.

2. Types of emotions

Subject literature contains over 500 definitions of emotions. However, most researchers assume the existence of a more defined list of the so-called **basic emotions**.

One of such sets was defined by C. Izard. These are⁸:

- interest,
- enjoyment,
- surprise,
- sadness,
- anger,
- disgust,
- contempt,
- fear,
- guilt,
- shame,
- shyness,
- inward hostility.

⁸S. Przytuła, *op. cit.*, p. 123.

Most researchers, upon listing these emotions that they consider fundamental go on to enumerate **derivative emotions** being combinations of the fundamental ones. One of the most acclaimed researchers in the subject area is Robert Plutchik. The “wheel of emotions” depicted below shows eight fundamental emotions within the wheel and eight compound emotions outside of it. Compound emotions are composed of the neighbouring fundamental emotions. Opposing emotions are additionally located on the opposite sides of the wheel⁹.

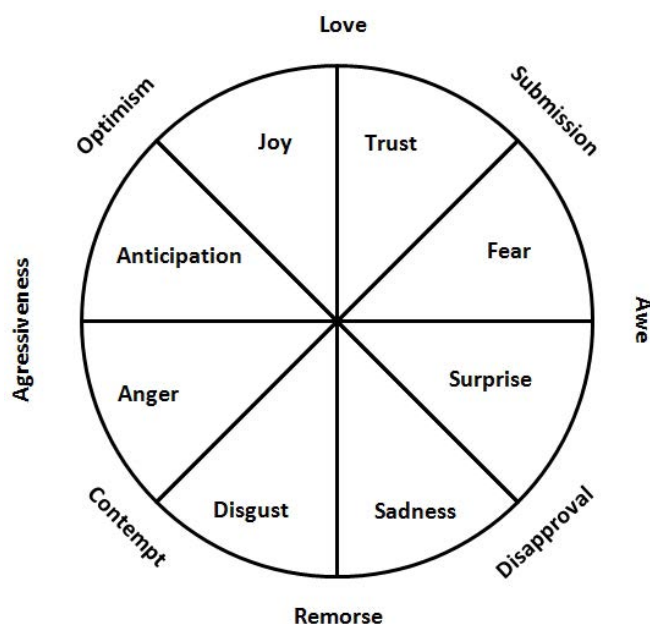

Fig. 1. Robert Plutchnik's wheel of emotions

Source: author's own work, based on P. Zimbardo, R. Johanson, V. McCann, *Psychologia. Kluczowe koncepcje*, vol. 2, PWN, Warszawa 2013, p. 30.

Some researchers define six **universal emotions** which may be depicted as a continuum. The closer two emotions are to one another the easier it is to confuse them (e.g. happiness can be easily confused with surprise, but very hard to confuse with anger)¹⁰.

Fig. 2. Continuum of emotions

Source: S.P. Robbins, *Zasady zachowania w organizacji*, Zys i S-ka, Poznań 2000, p. 52.

⁹P. Zimbardo, R. Johanson, V. McCann, *op. cit.*, p. 30.

¹⁰S.P. Robbins, *op. cit.*, p. 52.

Professional duties often require individuals to show emotions discordant with their actual feelings. Therefore, a differentiation between **felt** and **shown emotions** exists. Felt emotions are actual feelings of an individual, while shown emotions are these expected by the organisation and considered appropriate in the given workplace. This is associated with the notion of “emotional occupation” — where an employee exhibits, in interpersonal relations, emotions that are desired by the organisation. This notion first appeared in reference to service occupations (such as cheerful flight attendants, sad gravediggers, indifferent doctors). Currently, performing professional duties in almost any job requires emotional tasks, parallel to physical labour and emotional skills. It is important to understand that shown emotions are not natural, but rather learnt, and therefore they frequently differ from those actually felt. This causes frequent misunderstandings and difficulties in cooperation with other people¹¹.

3. Expression of emotions

One of the definitions of expression of emotions was given by D. Doliński, according to whom “expression of emotions are all the signals (changes to the appearance of the organism, movement and sounds) by an individual, signalling to others that the individual in question is feeling certain emotions.”¹²

In expressing emotions, facial expressions play the most important role. Based on **facial expressions**, one may identify the following emotions¹³.

- sadness — raised inside eyebrow edges, triangular wrinkles below the eyelids, lowered lip corners, trembling of lips;
- fear — raised eyebrows, wrinkles at the centre of the forehead, raised upper eyelids, open mouth, lips drawn downward;
- anger — lowered and shrunken eyebrows, vertical wrinkles between eyebrows, tense eyelids and squinted eyes, lips pressed together, dilated nostrils;
- distaste — slightly raised upper lip, lower lip raised and pushed out, wrinkled nose, raised cheeks, wrinkles below lower eyelids, eyebrows raised or drawn together;
- joy — raised lip corners, possibly showing of teeth, wrinkles from the wings of the nose to lip corners, wrinkles around the eyes;
- surprise — raised eyebrows, long horizontal wrinkles across the forehead, eyes wide open, loose jaw.

The face exhibits both spontaneous expressions (unconscious tensing and loosening of specific facial muscles) and on-purpose (conscious tensing and loosening of specific facial muscles). This is why it is easier to decipher an individual’s emotions through observing not only their face, but also posture, gestures, and voice.

Human posture brings information about the following emotions¹⁴:

- guilt and shame — shrinking of the whole body, lowering of the head;
- fear — pulling back one’s head and hiding it in one’s shoulders;
- sadness — lowered and rounded shoulders,

¹¹ *Ibidem*, pp. 51–52.

¹² D. Doliński, *Mechanizmy wzbudzania emocji...*, p. 351.

¹³ S. Przytuła, *op. cit.*, p. 124.

¹⁴ D. Doliński, *Mechanizmy wzbudzania emocji...*, p. 359.

- anger — tight fists, pulling one's head out forward,
- surprise — leaning of the whole body backwards.

A large part of expressing emotions lies also in the **way of speaking**. Usually, sadness is accompanied by slower and quieter speech, while anger and fear bring fast and loud speech.

A source of information on the emotions felt by an individual are also **emblems**, or conscious gestures of defined meaning in certain cultures. Many cultures consider a raised thumb as a sign of gladness. Similarly, index and middle fingers raised to form the letter V. Tightened fist is, on the other hand, a symbol of anger, wagging one's finger at another person shows dissatisfaction. The same gestures in other cultures may inform about drastically different emotions. Also, some emblems are characteristic only of specific communities¹⁵.

The way of experiencing, expressing, and controlling emotions has a biological background and is modified by learning, culture and a person's individual experience¹⁶.

According to P. Ekman, there is a set of expressions of emotions which is common to all humankind. They are recognisable by people around the world, regardless of age, race or country of origin. It is a fact most probably deriving from emotions being an innate component of our evolutionary heritage¹⁷. This set of emotions contains sadness, fear, anger, distaste, joy and surprise. Most probably, all other expressions of emotions are learnt and thus dependent on the culture in which they are found. For these reasons, expressing certain emotions may be interpreted in different ways across cultures.

Gender differences can also be observed. A team of psychologists researched the capability of recalling emotional visions in men and women. It appeared that women were 10–15% better at recalling such situations. Additionally, women reacted stronger to emotional stimuli than men did. The research confirms a stereotype according to which women remember quarrels more often, and men are easier to forget such situations¹⁸.

Research confirms that women, in comparison to men, show their emotions more clearly, experience them more intensively and more often exhibit both positive and negative emotions (excluding anger). Women feel safer in expressing emotions and are quicker to guess the emotions of others. S.P. Robbins gives the following explanation to the phenomenon¹⁹:

- in the social skill building process, women learn to be more caring and to show positive emotions;
- women, to a larger degree than men, have an innate ability of understanding others and showing compassion;

¹⁵ *Ibidem*, pp. 358–360.

¹⁶ A. Keplinger, *Emocje a zachowanie się człowieka*, [w:] *Zachowania organizacyjne. Praktyka w perspektywie teoretycznej*, S. Chelpa (ed.), Wyższa Szkoła Zarządzania i Marketingu we Wrocławiu, Wrocław 1998, p. 33.

¹⁷ P. Zimbardo, R. Gerrig, *op. cit.*, p. 387.

¹⁸ S. Chelpa, *Metody wywierania wpływu na podwładnych*, [w:] *Zachowania organizacyjne. Praktyka w perspektywie teoretycznej*, *op. cit.*, p. 92.

¹⁹ S.P. Robbins, *op. cit.*, p. 53.

- women are in higher need of attaining social approval, therefore their higher tendency to show positive emotions.

Emotional differences between men and women may be to some degree dependent on their culture as well as on biological aspects. Biological differences may serve to explain why women more frequently suffer from panic attacks or depression, while men exhibit more anger and show more physiological signs of emotional arousal when faced with interpersonal conflicts²⁰.

4. Emotional intelligence

Latest research on emotional intelligence shows that people who know their own emotions and are capable of reading others' emotions may work more efficiently. Hay Group advisory company research shows that 80 per cent differences between above-the-average employees and average employees are due to the former possessing skills in emotional intelligence²¹.

The notion of emotional intelligence was coined by Mayer and Peter Salovey in 1990. They updated their definition in 1997, which currently reads: "Emotional intelligence is the skill of properly understanding emotions, their expression and assessment; it is the skill of accessing emotions or generating them whenever the possibility of making mental processes easier arises; it is the skill of understanding emotions and emotional knowledge; it is the possibility of directing emotions so as to have them facilitate the emotional and intellectual development."²²

Emotional intelligence comprises five dimensions²³:

- self-awareness — the ability to read one's own feelings,
- self-control — the ability to direct one's own emotions and impulses,
- motivation to act — showing endurance in the face of trouble and failure,
- empathy — the ability to read emotions of others,
- social skills — properly reacting to the emotions of others.

Understanding emotions and controlling them are skills that can be acquired (as opposed to personality traits or IQ). Peter Salovey and Daisy Grewal (2005) listed four components of emotional intelligence²⁴:

- noticing emotions — the skill of discovering and deciphering emotions in oneself and others;
- using emotions — the ability to make use of one's emotions in one's thought processes and problem-solving;
- understanding emotions — the ability to understand complex relationships between emotions, such as between mourning and anger;

²⁰ P. Zimbardo, R. Johanson, V. McCann, *op. cit.*, p. 33.

²¹ A. Łukasiewicz, *Otworzyć drzwi emocjom czyli inteligencja emocjonalna w pracy*, „Personel i Zarządzanie” 2014, No. 3, p. 55.

²² Mayer, Salovey, follow: J. Szaban, *Miękkie zarządzanie. Ze współczesnych problemów zarządzania ludźmi*, Wyd. WSPiZ, Warszawa 2003, p. 243.

²³ S.P. Robbins, *op. cit.*, p. 54.

²⁴ P. Zimbardo, R. Johanson, V. McCann, *op. cit.*, p. 51.

- coping with emotions — the ability to adjust one's own emotions and influencing the emotions of others.

The results of a number of studies on emotional intelligence show significant discrepancies between high achievers in EQ (emotional quotient) and low-achievers in the same tests (cf. Table 1).

Table 1.
Characteristics of people with high and low emotional quotient (EQ)

People with high EQ	People with low EQ
express their emotions clearly and directly (“I feel so and so”)	are not accountable for their feelings, search for “the guilty ones” among others
do not confuse thoughts with emotions	are not able to say openly “I feel so and so”
are not afraid to express their emotions	are not able to say why they feel the way they feel
are not dominated by negative emotions	attack, accuse, criticize, interrupt, admonish others
are capable of understanding non-verbal communication	try to analyse the attitudes of others when others express their feelings
allow their emotions to lead them through life	try to make others feel guilty
balance emotions with logical thinking and reality	exaggerate or minimize their emotions
are independent and self-reliant	do not feel integrity, complete consciousness
are intrinsically motivated	are not easy to forgive, “cherish” their grudges
power, wealth, status, fame, and acceptance are not their primary motivators	are not sensitive to other's emotions
are emotionally agile	when undertaking action, do not consider feelings of others
are optimists	are rather fixed in behaving, lack flexibility
are interested in the feelings of others	avoid responsibility, are hard to admit to making mistakes
do not make a problem out of speaking about emotions	are pessimistic
are able to identify different emotions occurring parallel in time	are often accompanied by disillusion, the feeling of being a victim
	are weak listeners, often interrupt, focus on the facts instead of the feelings of their interlocutors

Source: author's own work based on: J. Szaban, *Miękkie zarządzanie. Ze współczesnych problemów zarządzania ludźmi*, WSPiZ, Warszawa 2003, pp. 245–246.

Emotional intelligence is of special importance in the work of a manager. Understanding own emotions and management thereof, and empathy towards subordinates allow a manager to build excellent work relations, communicate more efficiently and sense the weaknesses of their teams with enough advance. Thanks to these traits, a manager may be quicker and more efficient in reacting to conflicts before they actually appear. This in turn leads to larger professional success²⁵. For this reason, managers ought to pay close attention to the development of their emotional intelligence. Key aspects of emotional intelligence in the work of a manager are shown in the table below.

²⁵ Ł. Kuźma, *Inteligencja emocjonalna w pracy menedżera*, „Personel i Zarządzanie” 2014, No. 11, p. 30.

Table 2.

Key factors of a manager's EQ development

Personal competences	Self-awareness — recognising own emotions and the influence thereof on thoughts and actions (recognising own strengths and weaknesses)	Self-management — the ability to control negative emotions by self-management (consciously reacting to everchanging circumstances)
Social competences	Social awareness — understanding the emotions and needs of others (creating a comfortable environment for exchanging views and opinions among employees)	Building relations — the ability to openly communicate, influence, and inspire other employees (in individual and group work)

Source: author's own work, based on: Ł. Kuźma, *Inteligencja emocjonalna w pracy menedżera*, „Personel i Zarządzanie” 2014, No. 11, pp. 31–32.

To summarise, a training in emotional intelligence ought to translate to better interpersonal relations, higher self-esteem, and even improvement of school, study or work results. However, some researchers, such as Matthew Lieberman and Robert Rosenthal (2001) suggest emotional intelligence to be a type of extroverty — a trait of personality which is to a large degree dependant on biological aspects. Therefore, they consider introverts, who have trouble sensing the emotions of others, never to be capable of such sensitivity as extroverts exhibit. Critics of emotional control trainings additionally remark that such trainings can serve to mislead and manipulate others²⁶. Therefore, they are too be treated with caution.

References

1. Chełpa S., *Metody wywierania wpływu na podwładnych*, [in:] *Zachowania organizacyjne. Praktyka w perspektywie teoretycznej*, S. Chełpa (ed.), Wyższa Szkoła Zarządzania i Marketingu we Wrocławiu, Wrocław 1998.
2. Doliński D., *Ekspresja emocji. Emocje podstawowe i pochodne*, [in:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, volume 2, J. Strelau (ed.), Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004.
3. Doliński D., *Mechanizmy wzbudzania emocji*, [in:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, volume 2, J. Strelau (ed.), Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004.
4. Doliński D., *Techniki wpływu społecznego*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2005.
5. Łukasiewicz A., *Otworzyć drzwi emocjom czyli inteligencja emocjonalna w pracy*, „Personel i Zarządzanie” 2014, No. 3.
6. Keplinger A., *Emocje a zachowanie się człowieka*, [in:] *Zachowania organizacyjne. Praktyka w perspektywie teoretycznej*, S. Chełpa (ed.), Wyższa Szkoła Zarządzania i Marketingu we Wrocławiu, Wrocław 1998.

²⁶ P. Zimbardo, R. Johanson, V. McCann, *op. cit.*, pp. 53–54.

7. Kuźma Ł., *Inteligencja emocjonalna w pracy menedżera*, „Personel i Zarządzanie” 2014, No. 11.
8. Przytuła S., *Psychologia zarządzania. Wybrane zagadnienia*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2008.
9. Robbins S.P., *Zasady zachowania w organizacji*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2000.
10. Szaban J., *Miękkie zarządzanie. Ze współczesnych problemów zarządzania ludźmi*, Wyd. Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, Warszawa 2003.
11. Zdankiewicz-Ściagała E., Maruszewski T., *Teorie emocji*, [in:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, volume 2, J. Strelau (ed.), Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004.
12. Zimbardo P., Gerrig R., *Psychologia i życie*, PWN, Warszawa 2006.
13. Zimbardo P., Johanson R., McCann V., *Psychologia. Kluczowe koncepcje*, volume 2, PWN, Warszawa 2013.

Karolina Muzyczka

Wyższa Szkoła Bankowa w Gdańsku

Nowe połączenie polityk, wsparcie instytucjonalne i prawo w zakresie rozwoju obszarów wiejskich

Streszczenie

Prognozowanie rozwoju rolnictwa polskiego w perspektywie kilkunastu lat obarczone jest znacznym ryzykiem błędu. Przyczyną jest tu nieprzydatność w większości elementów prognozy metody ekstrapolacji dotychczasowych tendencji. W wyniku transformacji ustrojowej nastąpiła zmiana czynników rządzących rozwojem rolnictwa polskiego, np. prognozowanie produkcji rolniczej. Początkiem prognozy zmian produkcji rolniczej i spożywczej powinno być ustalenie, ile można sprzedać, obejmując rynek krajowy oraz eksport, skorygowany o przewidywany poziom importu. Drugim słabym punktem prognozy jest niewiedza co do głównych kierunków zmian Wspólnej Polityki Rolnej lub szerzej: wspólnej polityki gospodarczej Unii Europejskiej po 2013 roku. Brak ustaleń Rundy Milenijnej Światowej Organizacji Handlu (WTO) oraz ustaleń kolejnej rundy rokowań, która powinna zakończyć się przed 2020 r. stwierdza ograniczone wyobrażenie i wiedzę o zewnętrznych ekonomicznych, handlowych i prawnych warunkach rozwoju rolnictwa polskiego w drugiej dekadzie nowego tysiąclecia.

Słowa kluczowe

instytucja, zrównoważony rozwój Regionów w EU, środki rozwoju obszarów wiejskich, instrumenty finansowe

The new combination of policies, institutional support and the right to the development of rural areas

Abstract

Forecasting the development of Polish agriculture in the next several years, is burdened with a large margin of error. The reason here is not useful in most elements of the forecast methods of extrapolation of past trends. As a result of the political transformation has changed the factors governing the development of Polish agriculture, for example. Forecasting agricultural production. The beginning of the forecast changes in agricultural production and food should be to determine how much you can sell, including the domestic market and exports, adjusted for the expected level of imports. Another weak point forecast is ignorance about the main directions of changes in the Common Agricultural Policy or the wider common EU economic policy after 2013. No findings Millennium Round of the World Trade Organisation (WTO), and the arrangements the next round of negotiations, which should be completed before 2020. States limited imagination and knowledge of the external economic, commercial and legal conditions of the development of Polish agriculture in the second decade of the new millennium.

Keywords

organization, sustainable development in the EU Regions, rural development measures, Financial Instruments

1. Finansowanie strategii rozwoju obszarów wiejskich

Integracja z Unią Europejską stworzyła nowe warunki dla rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa. Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007–2013¹ (z elementami prognozy do roku 2020)² odnosi się do najważniejszych zagadnień związanych z programowaniem kierunków rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w średniej perspektywie czasowej. Zmiany te są odpowiedzią na ewolucję oczekiwań konsumentów Unii Europejskiej w odniesieniu do społecznych funkcji rolnictwa w zakresie metod produkcji rolnej przyjaznych środowisku, uwzględniających bezpieczeństwo żywności i dobrostan zwierząt. Wysoka ranga tego zagadnienia znalazła odbicie w strategii, w której pięć z dziewięciu ustalonych priorytetów dotyczy rozwoju obszarów wiejskich. Celem nadrzędnym tej strategii jest poprawa warunków życia i pracy mieszkańców wsi poprzez wzrost gospodarczy, z uwzględnieniem wymogów ochrony środowiska. Cel ten zostanie osiągnięty w wyniku realizacji celów szczegółowych strategii, takich jak: wspieranie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, poprawa konkurencyjności rolnictwa, wzmocnienie przetwórstwa rolno-spożywczego w kierunku poprawy jakości i bezpieczeństwa żywności. Wspieranie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich nastąpiło przez różnicowanie działalności w celu zapewnienia alternatywnych źródeł dochodów, kształtowanie produkcji rolnej w zgodzie z wymogami środowiska i przy zachowaniu walorów krajobrazowych, poprawę infrastruktury społecznej i technicznej na obszarach wiejskich. Działania te przyczyniły się do zmniejszania bezrobocia, w tym strukturalnego, na obszarach wiejskich. Elementem zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich strategii jest poprawa konkurencyjności rolnictwa, a w efekcie wzrost jego dochodowości³. W celu osiągnięcia zamierzonych celów wsparcie będzie kierowane także na rozwój instytucjonalny⁴.

¹ W 1990 r., na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa, opracowana została Strategia dla rolnictwa i obszarów wiejskich przez zespół ekspertów polskich i unijnych przy wsparciu Banku Światowego. Główne założenia strategii obejmowały: usprawnienie agrobiznesu poprzez prywatyzację i demonopolizację (państwowe gospodarstwa rolne, przemysł przetwórczy, transport, przechowywalnictwo), zaniechanie wspierania gospodarstw, przetwórstwa i ograniczenie roli rządu do tworzenia dobrych warunków instytucjonalnych dla transformacji sektora żywnościowego, zwiększenie zatrudnienia i mobilności siły roboczej na terenach wiejskich. W roku 1999 opracowany został dokument strategiczny Spójna Polityka Strukturalna Rozwoju Obszarów Wiejskich i Rolnictwa. Dokument ten wyznaczył kierunki wykorzystania środków przedakcesyjnych w ramach programu SAPARD — Ministerstwo Rolnictwa i Wsi, Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007–2013 (z elementami na rok 2020), Warszawa 2005.

² Wstępny Projekt Narodowego Planu Rozwoju 2007–2013 (dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 11 maja 2005 r.). Rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich; Dz.U. L 277, z 21.10.2005.

³ M. Fotyma, J. Kuś, *Zrównoważony rozwój gospodarstwa rolnego*, [w:] *Gospodarowanie w rolnictwie zrównoważonym u progu XXI wieku. Pamiętnik Puławski*, IUNG 2000, s. 101–116 oraz A. Mizgański, *Główne problemy ochrony środowiska na terenach wiejskich w województwie poznańskim*, „Przegląd Komunalny” nr 7/1998, s. 23.

⁴ W Polsce za początek koncepcji zrównoważonego rozwoju przyjmuje się rok 1991, kiedy Sejm RP przyjął Politykę Ekologiczną Państwa (PEP), która określiła cele i kierunki działania na rzecz poprawy stanu środowiska. Konieczność stosowania się do wymagań PEP potwierdziła w art. 5 nowa

Wspomniane funkcje muszą być przestrzegane jako wzajemnie się uzupełniające, powinny więc być realizowane w atmosferze wzajemnej integracji⁵. Edukacja ludności na terenach rolniczych z zakresu powyższych zagadnień należy m.in. do zadań ośrodków doradztwa rolniczego. Ważne jest propagowanie przez doradztwo takich działań, które będą prowadziły do umacniania zrównoważonego rozwoju polskiego rolnictwa, które powinno być konkurencyjne w obliczu rozwiniętego rolnictwa innych państw UE. Trzeci szczegółowy cel strategii odnosi się do wzmocnienia wybranych gałęzi przetwórstwa rolno-spożywczego w kierunku poprawy jakości i bezpieczeństwa żywności. Wsparcie jest udzielane na inwestycje związane z modernizacją zakładów, w zakresie spełnienia standardów oraz wymagań ochrony środowiska. Wspierane są działania poprawiające marketing oraz promocję polskich artykułów rolnych, produktów tradycyjnych i regionalnych. W realizację strategii rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich na lata 2007–2013 zostały włączone instytucje na szczeblu krajowym oraz regionalnym, np. Ośrodek Doradztwa Rolniczego⁶, Centrum Doradztwa Rolniczego. Organem zarządzającym, nadzorującym i koordynującym prace jest Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Rolę agencji płatniczej pełni Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa oraz Agencja Rynku Rolnego.

Strategia rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich na lata 2007–2013 była finansowana z funduszy wspólnotowych, budżetu krajowego, zewnętrznych źródeł kredytowania oraz funduszy własnych beneficjentów. Część działań jest wdrażana przez instytucje na poziomie regionalnym. Ocena strategii wykonuje się na poziomie krajowym w oparciu o wskaźniki monitorujące realizację celów strategicznych. Kształt Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) na lata 2007–2013 został określony poprzez porozumienie zawarte przez ministrów rolnictwa krajów UE-15 w Luksemburgu w dniu

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, przyjęta przez Zgromadzenie Narodowe w 1997 roku. Następnie prawnie zdefiniowano pojęcie zrównoważonego rozwoju w ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 roku — Prawo ochrony środowiska (art. 3 ust. 50). Ustawa ta definiuje zrównoważony rozwój następująco: „to taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń” oraz T. Nowogródzka, M. Niewęglowski, *Znaczenie wsparcia instytucjonalnego dla zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach” Nr 91/2011, s. 105–106.

⁵ M. Adamowicz, *Rola polityki agrarnej w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich*, Roczn. Nauk. Seria 2, 1, s. 69–81.

⁶ Funkcjonowanie doradztwa reguluje ustawa o jednostkach doradztwa rolniczego, przyjęta przez Sejm w dn. 22.10.2004 r. Jej zapisy weszły w życie 1 stycznia 2005 r.; reformowały one doradztwo rolnicze i ograniczały częściowo występowanie sporów kompetencyjnych oraz powielanie zadań jednostek doradztwa rolniczego. Pewne zmiany wprowadziła przyjęta 5 sierpnia 2008 roku przez rząd ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze zmianami w organizacji i podziale zadań administracji publicznej w województwie. Zawierała ona przepisy, na podstawie których samorząd województwa przyjął część kompetencji i zadań aktualnie wykonywanych przez wojewodów. Część kompetencji przejęły również powiaty i gminy. Nowe prawo, które stanowi kolejny krok w procesie decentralizacji zadań publicznych, obowiązuje od 1 stycznia 2009 r. Ustawa podporządkowała Wojewódzkie Ośrodki Doradztwa Rolniczego samorządowi województwa; funkcjonują one jako samorządowe wojewódzkie osoby prawne — Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi..., *op. cit.*

26 czerwca 2003 r.⁷ oraz ustalenia Rady UE z dnia 22 kwietnia 2004 r.⁸ Zasadniczym elementem nowej WPR, która jest wdrażana od 2005 r., jest oddzielenie płatności bezpośrednich od struktury i wielkości produkcji rolnej (*decoupling*). Oznacza to zastąpienie większości dotychczasowych płatności bezpośrednich, specyficznych dla poszczególnych rodzajów (gałęzi) produkcji rolnej, systemem jednolitej płatności niezależnej od produkcji (z ang. SPS — *Single Payment Scheme*).

Do zasadniczych elementów reformy WPR należą: zmniejszenie kwot płatności bezpośrednich dla największych gospodarstw z przeznaczeniem wygospodarowanych środków finansowych na wzmocnienie działań na rzecz wsi (modulacja), mechanizm dyscypliny finansowej uniemożliwiający wzrost wydatków budżetowych na WPR ponad limity przyjęte przez Radę UE na szczycie w Berlinie w 2002 r., powiązanie otrzymywania płatności bezpośrednich (SPS) i płatności specyficznych dla określonych kierunków produkcji z obowiązkiem spełniania określonych standardów przez gospodarstwo, zasada współzależności (*cross-compliance*), zwiększenie (zakresu i poziomu wsparcia) rozwoju obszarów wiejskich, dalsza redukcja cen interwencyjnych na rynku mleka w zamian za wyższe płatności bezpośrednie (premie mleczne)⁹.

Nowy system jednolitej płatności, tzn. oddzielenie płatności od decyzji produkcyjnych (*decoupling*), zapewnia promocję rolnictwa zrównoważonego, bardziej zorientowanego na rynek. W ramach tego systemu obliczona zostanie stawka płatności na hektar. W krajach UE-15 stawka ta wynika z podzielenia kwoty płatności otrzymanej przez gospodarstwo w historycznym okresie referencyjnym 2000–2002 przez liczbę hektarów, na które rolnik otrzymywał w tym okresie płatności. Odnosi się to zarówno o powierzchnię upraw polowych, jak i o powierzchnię paszową z tytułu płatności do bydła i owiec.

Obszar objęty płatnością, uwzględniany przy wyliczaniu stawki płatności, to grunty orne i trwałe użytki zielone, z wyłączeniem upraw wieloletnich, lasów i ziemi użytkowanej w celach nierolniczych. Premie mleczne i płatności dodatkowe do mleka produkowanego w ramach kwot zostały wliczone do systemu płatności od 2007 r. Państwo członkowskie może zdecydować o wcześniejszym włączeniu części lub całości premii mlecznej do jednej płatności na hektar (już w 2005 r.). Państwa te mogą pozostawić do 25% obecnych płatności w sektorze upraw polowych, jako płatności specyficzne dla określonych kierunków produkcji. Ponadto mogą pozostawić do 50% płatności specyficznych w sektorze owiec i kóz. W sektorze wołowiny także

⁷Porozumienie zawarte przez ministrów rolnictwa krajów Unii Europejskiej w Luksemburgu w dniu 26 czerwiec 2003 r. (dot. propozycji zmian WPR).

⁸Ustalenia Rady Europy z dnia 24 kwietnia 2004 r. (dot. propozycji zm. WPR).

⁹Płatności motywacyjne są dostępne dla rolników dobrowolnie uczestniczących w europejskich lub krajowych programach poprawy jakości artykułów rolnych i procesów produkcji lub dających konsumentom gwarancje w tym względzie. Możliwe jest wsparcie następujących europejskich programów dotyczących jakości: ochrona oznaczeń geograficznych i nazw pochodzenia produktów rolnych i środków spożywczych — Rozporządzenie Rady (WE) nr 510/2006, Dz.U. L 93/12, z 31.03.2006 r.; świadectwa o szczególnym charakterze w odniesieniu do produktów rolnych i środków spożywczych — Rozporządzenie Rady (WE) nr 509/2006, Dz.U. L 92/1, 31.03.2006 r.; produkcja ekologiczna produktów rolnych oraz ich znakowanie — Rozporządzenie Rady (WE) nr 2092/1991, Dz.U. L 198/1, 22.07.1991 r.; wina gatunkowe produkowane w określonych regionach — Rozporządzenie Rady (WE) nr 1493/1999, Dz.U. L 197/1, 01.05.2004 r.

istnieje możliwość wyłączenia z nowego systemu części płatności specyficznych (od 40 do 100% w zależności od rodzaju premii).

W ramach zasady współzależności (*cross-compliance*) rolnicy z UE (poza krajami stosującymi system obszarowy SAPS¹⁰) otrzymujący płatności bezpośrednie musieli od 1 stycznia 2005 r. spełniać określone wymagania w zakresie: standardów ochrony środowiska, zdrowotności roślin i zwierząt oraz identyfikacji i rejestracji zwierząt. Od 1 stycznia 2006 r. wymagania objęły kolejne standardy dotyczące: zdrowotności roślin i zwierząt, a w lutym 2006 r. Rada przyjęła strategiczne wytyczne UE dla rozwoju obszarów wiejskich¹¹. Powstały w ten sposób ramy oparte na sześciu strategicznych wytycznych Wspólnoty, zgodnie z którymi państwa członkowskie opracowały krajowe plany strategiczne dotyczące rozwoju obszarów wiejskich. Pomagają one określić dziedziny, w których wsparcie UE w zakresie rozwoju obszarów wiejskich tworzy największą wartość dodaną na poziomie UE; tworzyć powiązania z głównymi priorytetami UE (Lizbona¹², Göteborg¹³); zapewnić spójność z innymi politykami UE, w szczególności w dziedzinach spójności i środowiska naturalnego; uzupełnić wdrożenie nowej prorynkowej wspólnej polityki rolnej i związanej z nią niezbędnej restrukturyzacji w starych i nowych państwach członkowskich¹⁴.

Od 1 stycznia 2007 r. przyjęto wymagania w zakresie dobrostanu zwierząt. Sprawdzanie przestrzegania wymienionych wymogów dokonywane jest w trakcie kontroli wybranych gospodarstw. Nowe państwa członkowskie zostały wyłączone z obowiązku wprowadzenia zasady wzajemnej zgodności do czasu wdrożenia systemu jednolitej płatności (SPS), tj. najpóźniej do 1 stycznia 2009 r., w przypadku kontynuowania do tego czasu systemu jednolitej płatności obszarowej (SAPS). Jednym z celów nowej WPR jest zwiększenie roli instrumentów wsparcia rozwoju obszarów wiejskich, finansowanych z Sekcji Gwarancji FEOGA. Dodatkowe środki na realizację tego celu są wygospodarowane przez redukcję kwot płatności bezpośrednich dla gospodarstw otrzymujących ponad 5 tys. euro płatności rocznie z równoczesnym przesunięciem środków do II filaru WPR (tzw. mechanizm modulacji).

Reforma WPR przewiduje, iż modulacja będzie mechanizmem obligatoryjnym. Obniżanie płatności bezpośrednich odbywało się stopniowo: o 3% w 2005 r., 4%

¹⁰ SAPS — *Single Area Payment Scheme* (System Jednolitych Płatności Obszarowych).

¹¹ W rozumieniu zalecenia Komisji nr 2003/361/WE (Dz.U. L 124, z 20.05.2003 r.).

¹² Posiedzenie Rady Europejskiej w Lizbonie z dnia 23–24 marca 2000 r. Najważniejszym celem obrad było opracowanie nowej strategii dla Unii, strategii prowadzącej do zwiększenia zatrudnienia, reform gospodarczych i do osiągnięcia większej spójności społecznej, z wykorzystaniem gospodarki opartej na wiedzy (*knowledge-based economy*).

¹³ Posiedzenie Rady Europejskiej w Göteborgu z dnia 15–16 czerwca 2001 r. Potwierdziło ono przełom w negocjacjach akcesyjnych i uzgodniła tryb doprowadzenia rozszerzenia do pomyślnego zakończenia debatę nad przyszłością Unii; określiło kierunki polityki gospodarczej na rzecz utrzymania wzrostu gospodarczego i przeprowadzenia reform strukturalnych; przyjęło strategię trwałego rozwoju i dodała kontekst ochrony środowiska do strategii Lizbońskiej ukierunkowanej na zatrudnienie, reformy gospodarcze i spójność gospodarczą; wyraziło stanowczy zamiar jednomyślnego działania w obliczu sytuacji kryzysowych, zwłaszcza na Bliskim Wschodzie i w Zachodnich Bałkanach.

¹⁴ W lutym 2006 r. Rada przyjęła strategiczne wytyczne UE dla rozwoju obszarów wiejskich. Decyzja Rady z dnia 20 lutego 2006 r. w sprawie strategicznych wytycznych Wspólnoty dla rozwoju obszarów wiejskich (Dz.U. L 55/20 z 25.02.2006 r.).

w 2006 r. i 5% rocznie w latach 2007–2013. Redukcja nie dotyczyła nowych państw członkowskich do czasu, gdy dopłaty nie osiągną w tych krajach poziomu wsparcia w UE-15 z dnia 30 kwietnia 2004 r. Państwa członkowskie zostały zobowiązane do wprowadzenia od 1 stycznia 2007 r. systemu doradztwa dla rolników, objętych nowym systemem płatności. System doradztwa dotyczy działalności gospodarstw rolnych w zakresie przestrzegania wymogów przewidzianych zasadą wzajemnej zgodności. Uczestnictwo rolników w tym systemie jest dobrowolne. Pierwszeństwo mają rolnicy otrzymujący ponad 15 tys. euro płatności bezpośrednich rocznie.

W latach 2007–2013 nastąpiły zmiany na rynku zbóż, roślin wysokobiałkowych, ziemniaków skrobiowych, suszu paszowego, mleka oraz odnawialnych źródeł energii. Zmiany te dotyczyły redukcji cen interwencyjnych w zamian za wyższe płatności bezpośrednie. Ceny interwencyjne zboża zostały utrzymane na obecnym poziomie, nie zmieniła się wysokość dopłat bezpośrednich (63 euro/t). Na rynku mleka, w celu zapewnienia stabilizacji gospodarstwu mleczarskim, Rada zdecydowała się na przedłużenie funkcjonowania systemu kwot mlecznych do 2014/2015. Zaplanowany w Agendzie 2000¹⁵ wzrost kwot krajowych został opóźniony o rok, tj. do 2006/2007. Kwoty wzrastały o 0,5% rocznie w latach 2006/2007 – 2008/2009.

Reforma WPR z 2003 r. zakładała zwiększenie środków na rozwój obszarów wiejskich, co jest możliwe wyniku środkom wygospodarowanym w ramach mechanizmu modulacji. Pojawiły się nowe instrumenty uwzględniające oczekiwania obywateli państw członkowskich w zakresie bezpieczeństwa i jakości żywności oraz dobrostanu zwierząt. Rolnicy uzyskali wsparcie na dostosowanie gospodarstw do nowych wymogów w tym zakresie oraz dodatkowe środki na programy rolno-środowiskowe, a także promocję i marketing produktów rolnych.

2. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich

W połowie lipca 2004 r. Komisja Europejska przedstawiła projekt Rozporządzenia Rady (WE) w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich z Europejskiego Funduszu Rolnego Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW)¹⁶. Dokument ten ostatecznym kształcie określił politykę UE odnośnie obszarów wiejskich na lata 2007–2013, który miał bezpośredni wpływ na przyszłość tych obszarów w Polsce. Reforma polityki Rozwoju Obszarów Wiejskich (ROW) jest następstwem wielu zdarzeń i procesów zachodzących w ostatnich latach w Unii Europejskiej, w szczególności takich jak: reforma pierwszego filaru WPR w 2003 i 2004 r. (wprowadzenie mechanizmów modulacji, współzależności oraz oddzielenia płatności od produkcji), ustalenia Rady Europejskiej z Lizbony (marzec 2000 r.) i Göteborga (czerwiec 2001 r.).

¹⁵ Szereg reform polityki UE, w tym reform dotyczących rolnictwa, uzgodnionych przez szefów rządów państw UE podczas szczytu Rady Europejskiej w Berlinie w marcu 1999 r., tworzących „perspektywę finansową” dla budżetu UE na lata 2000–2006.

¹⁶ Projekt Rozporządzenia Rady (WE) w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich z Europejskiego Funduszu Rolnego na Rozwój Obszarów Wiejskich — Brussels COM (2004) 490. COM(2004)490, wersja ostateczna: Wniosek Komisji dotyczący rozporządzenia Rady w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW): 14.07.2004 r.; http://europa.eu.int/eur-lex/en/com/pdf/2004/com2004_0490en01.pdf.

Celem wytyczonym w Lizbonie było przekształcenie gospodarki Unii Europejskiej w najbardziej konkurencyjną i dynamiczną, opartą na wiedzy, gospodarkę świata do roku 2010. W Göteborgu przyjęta została strategia zrównoważonego rozwoju, która wzbogaca Agendę Lizbońską o kwestie związane z ochroną środowiska naturalnego i polityką społeczną. Wnioski z Göteborga podkreślają fakt, że w kontekście Agendy 2000 polityka rozwoju obszarów wiejskich¹⁷ stała się drugim filarem WPR, towarzyszącym dalszej reformie polityki rynkowej (pierwszego filara). Europejska polityka rolna ukierunkowana została na zaspokajanie rosnących potrzeb ludności w zakresie bezpieczeństwa i jakości żywności, zróżnicowania produktów, dobrostanu zwierząt, jakości środowiska oraz ochrony przyrody i krajobrazu.

Wnioski z konferencji w Salzburgu (listopad 2003 r.)¹⁸, zasady, którymi członkowie Unii Europejskiej powinni się kierować w kreowaniu przyszłej polityki rozwoju wsi, m.in. działania związane z realizacją Europejskiej Sieci Ekologicznej Obszarów Chronionych Natura 2000¹⁹, działania związane z wdrażaniem Ramowej Dyrektywy Wodnej²⁰, zintegrowanie ochrony środowiska z rozwojem sektora rolnego i obszarów wiejskich w ramach Szóstego Programu Działań Środowiskowych do roku 2010 i jego strategii tematycznych, propozycja nowej perspektywy finansowej 2007–2013. Misją Funduszu jest promocja zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich na terenie całej Wspólnoty w sposób komplementarny do instrumentów rynkowych i wspierania dochodów w ramach Wspólnej Polityki Rolnej oraz do Polityki Spójności i do Wspólnej Polityki Rybołówstwa. Wskazano trzy zasadnicze zakresy problemów i wyzwań stojących przed obszarami wiejskimi: ekonomiczne (niższy od przeciętnego dochód, starzenie się ludności wiejskiej, wysoka zależność od sektora rolnego), społeczne (wyższy od przeciętnego poziom bezrobocia, wykluczenie społeczne, niska dywersyfikacja rynku pracy oraz niska gęstość zaludnienia, co wpływa na gorszy dostęp do podstawowych usług), środowiskowe (prośrodowiskowa rola rolnictwa i leśnictwa).

Biorąc pod uwagę problemy i wyzwania, przed jakimi stoją obszary wiejskie, uwzględniając zmieniające się otoczenie ROW, wnioski płynące z konferencji w Salzburgu, a także strategię Lizbońską, wyznaczono główne cele nowej polityki ROW²¹. Główne cele polityki ROW realizowane są poprzez cztery osie (*axis*) obejmujące spójną grupę instrumentów wsparcia: oś 1: wsparcie konkurencyjności sektora rolnego i leśnego; oś 2: poprawa stanu środowiska i krajobrazu; oś 3: podniesienie jakości życia na obszarach wiejskich i różnicowanie działalności gospodarczej na

¹⁷ Zastosowanie tych środków zostało uregulowane poprzez jedno główne rozporządzenie w sprawie rozwoju obszarów wiejskich Rozporządzenie Rady nr 1257/1999 z 17 maja 1999 r. (Dz.U. L 160, z 26.06.1999 r.).

¹⁸ Główne obszary wymagające uwzględnienia w polityce rozwoju obszarów wiejskich zostały zwięźle ujęte we wnioskach z drugiej europejskiej konferencji na temat rozwoju obszarów wiejskich „Planting seeds for rural futures — building a policy that can deliver our ambitions” (Przyszłość rolnictwa — tworzenie polityki zdolnej do sprostania naszym ambicjom), która odbyła się w Salzburgu w listopadzie 2003 r.

¹⁹ Dyrektywy Rady 79/409/EWG, Dz.U. L 103/1 z 25.04.1979 r. oraz 92/43/EWG, Dz.U. L 206/7 z 22.07.1992 r.

²⁰ Dyrektywa Rady nr 2000/60/WE, Dz.U. L 327/1 z 22.12.2000 r.

²¹ Nową politykę UE w zakresie rozwoju obszarów wiejskich, opisaną w rozporządzeniu Rady (WE) nr 1698/2005, charakteryzuje „ciągłość i zmiana”.

obszarach wiejskich; oś 4: LEADER wzmocnienie inicjatywy oddolnej i aktywizacji społeczności obszarów wiejskich. Na podejście LEADER składają się następujące elementy: programy lokalne (strategie) przewidziane dla precyzyjnie określonych obszarów wiejskich, lokalne partnerstwa publiczno-prywatne, działania wynikające z inicjatywy oddolnej, gdzie do podejmowania decyzji w zakresie wypracowania i wdrażania strategii rozwoju lokalnego uprawnione są lokalne grupy działania²², działania międzysektorowe w zakresie tworzenia koncepcji i wdrażania oparte na interakcji między podmiotami i projektami z różnych sektorów gospodarki lokalnej, wdrażanie nowatorskich inicjatyw, wdrażanie projektów współpracy.

W projekcie rozporządzenia określono minimalny poziom środków z budżetu UE, jaki każde państwo członkowskie musi przeznaczyć na poszczególne osie: 10% na oś 1 i 3, 25% na oś 2 oraz 5% na oś 4, przy czym w nowych krajach członkowskich poziom ten może być osiągnięty w ciągu całego okresu programowania LEADER, jednak nie mniejszy niż 2,5%. Ponadto maksymalny poziom wsparcia programu z budżetu UE jest zróżnicowany w zależności od priorytetów. Oś 1 i 3 do 75% na obszarach dawnego Celu 1 (obecnie w regionach konwergencji m.in. w Polsce) oraz do 50% na pozostałych obszarach. Oś 2 oraz oś 4 do 80% w regionach konwergencji oraz do 55% na pozostałych obszarach. Z wyżej wymienionych osi przyporządkowano specyficzne instrumenty zarówno obecnie funkcjonujące, jak i nowe. Część instrumentów poddano modyfikacji.

Projekt rozporządzenia Rady (WE) w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich z Europejskiego Funduszu Rolnego Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) w następnej perspektywie finansowej oraz rozwiązania w nim zawarte, wpisują się generalnie w potrzeby, jakie identyfikowane są w Polsce w odniesieniu do rolnictwa i obszarów wiejskich. Nowe założenia PROW polegające na stworzeniu wydzielonego funduszu rozwoju obszarów wiejskich, uproszczeniu zasad programowania i wdrażania są rozwiązaniem korzystnym. Uproszczenie polega m.in. na połączeniu działań obecnego PROW i SOP, zbudowaniu logicznej struktury programu, składającej się z 4 osi.

W projekcie rozporządzenia zaproponowano minimalny poziom środków z budżetu UE, jaki każde państwo członkowskie musi przeznaczyć na poszczególne osie. Wszystkie osie są obligatoryjne dla każdego programu. W sytuacji, gdy w danym kraju członkowskim przygotowuje się więcej programów niż jeden, w każdym z nich muszą być zachowane wyżej wymienione proporcje. Przypisane do osi działania są propozycją, spośród której każdy kraj członkowski, na podstawie zidentyfikowanych potrzeb, dokonuje jedynie wyboru działań do wdrażania. Nawiązując do powyższego można założyć, że wyznaczenie minimalnych limitów poszczególnych osi nie będzie stwarzać problemów z punktu widzenia wykorzystania środków finansowych w Polsce²³.

²² Lokalna Grupa Działania (LGD) — lokalne partnerstwo publiczno-prywatne, które sporządza strategię rozwoju lokalnego i jest odpowiedzialne za jej wdrożenie. Obejmuje grupę reprezentującą partnerów z różnych sektorów społeczno-gospodarczych na danym obszarze.

²³ Polityka UE w zakresie Rozwoju Obszarów wiejskich..., *op. cit.*, s. 11–16.

3. Podsumowane

Przygotowanie jednego programu operacyjnego, w oparciu o EFRROW, nie stanowi przeszkody w regionalizacji części działań, których wdrażanie, podobnie jak to ma miejsce w przypadku niektórych działań SOP. Restrukturyzacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004–2006²⁴ może być delegowane na poziom samorządu terytorialnego. Wdrażanie odbywałoby się na zasadzie delegowania funkcji wdrożeniowych przez akredytowaną agencję płatniczą. Rozwiązanie takie szczególnie może dotyczyć 3 osi: poprawa jakości życia na obszarach wiejskich i różnicowanie działalności gospodarczej na obszarach wiejskich. W ramach projektu rozporządzenia Rady WE, które obejmuje rozwój obszarów wiejskich, bardzo dużą wagę przykładą się do wdrażania działań, w ramach osi 4: LEADER w oparciu o Lokalne Grupy Działania (LGD). Odzwierciedleniem wagi, jaką KE przykładą do takiego sposobu wdrażania działań, jest to, że minimum 5% (w nowych krajach członkowskich poziom ten może być osiągnięty w ciągu całego okresu programowania, jednak nie mniejszy niż 2,5%) publicznych środków finansowych programu musi być wykorzystane w ten sposób.

Wymagania, jakie stawia się Lokalnym Grupom Działania wskazują, że ten sposób wdrażania jest zbieżny z regionalizacją działań. LGD, której statutowym celem jest działanie na rzecz rozwoju obszarów wiejskich, musi mieć w strukturze jej zarządu, obok administracji publicznej i samorządowej, co najmniej 50% partnerów społecznych i gospodarczych. Projekty mogą być realizowane na obszarze gmin wiejskich lub miejsko-wiejskich, dla których opracowywana jest zintegrowana Strategia Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Stosując się do zasady koncentracji oraz biorąc pod uwagę ograniczenia formalne, które nie pozwalają na wdrażanie niektórych działań na terenie całej Polski, dla części z nich zostaną określone lub zmodyfikowane obszary ich wdrażania. Granice te zostaną wyznaczone na poziomie gminy (poziom NTS V) lub na poziomie obrębu geodezyjnego, w porozumieniu z regionami. Przykłady działań, dla których w całości lub częściowo będą wyznaczone strefy wdrażania, to: obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW, ang. LFA), programy rolnośrodowiskowe (część pakietów), działania Natura 2000, zalesienia gruntów rolnych, renty strukturalne zróżnicowanie regionalne warunków dostępu, LEADER. Uzupełnieniem możliwości, jakie stwarza Europejski Fundusz Rolny Rozwoju Obszarów Wiejskich — istotnym z punktu widzenia realizacji celów rozwoju obszarów wiejskich — jest wykorzystanie instrumentów finansowanych z funduszy strukturalnych, tj.: Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR) oraz Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS). Fundusze te powinny wypełniać nisze, jakie identyfikowane są na podstawie porównania możliwości finansowania działań w oparciu o EFRROW, w zestawieniu z pełnymi potrzebami rozwoju obszarach wiejskich w Polsce. Odnosi się to szczególnie

²⁴ Narodowy Plan Rozwoju 2004–2006 jest dokumentem strategicznym określającym najważniejsze cele i priorytety rozwoju gospodarczego Polski po przystąpieniu do Unii Europejskiej. Celem strategicznym tego dokumentu jest rozwijanie konkurencyjnej gospodarki opartej na wiedzy i przedsiębiorczości, zdolnej do długofalowego, harmonijnego rozwoju, zapewniającej wzrost zatrudnienia i poprawę spójności społecznej, ekonomicznej i przestrzennej z Unią Europejską na poziomie regionalnym i krajowym.

do wsparcia: inwestycji na obszarach wiejskich i w małych miastach z zakresu infrastruktury technicznej, społecznej, ochrony zdrowia i edukacji, dla lokalnego biznesu, usług doradczych i bezpośredniej pomocy dla przedsiębiorców, w szczególności dla inwestycji prowadzących do poprawy konkurencyjności, tworzenia nowych miejsc pracy oraz dostosowania się do standardów ochrony środowiska, dostępu do edukacji i poprawy jej jakości przez dostarczanie pomocy instytucjom edukacyjnym oraz studentom z obszarów wiejskich, usług w zakresie doradztwa zawodowego oraz przekwalifikowania osób odchodzących z pracy w rolnictwie i poszukujących innego zajęcia bądź rozpoczynających działalność gospodarczą. Działania, obejmujące przedstawiony wyżej zakres, które są istotnym uzupełnieniem instrumentów współfinansowanych przez EFRROW, wobec decyzji o decentralizacji programowania na poziom regionalny, powinny być elementem programów regionalnych²⁵.

Realizacja strategii rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007–2013 (z elementami prognozy do roku 2020) wymagać będzie odpowiedniego łączenia źródeł finansowania wynikających z: zaakceptowanych przez Komisję Europejską wieloletnich programów współfinansowanych funduszami wspólnotowymi i krajowymi, notyfikowanych w Komisji Europejskiej programów pomocy państwa finansowanych z budżetu krajowego (budżetu państwa lub budżetu samorządu terytorialnego), zewnętrznych źródeł kredytowania (obligacje własne, kredyty z instytucji międzynarodowych), własnych funduszy beneficjentów poszczególnych działań, środków wspólnotowych przeznaczonych na płatności bezpośrednie oraz na interwencję na określonych rynkach rolnych.

Programy wieloletnie przygotowane zgodnie z nowymi regulacjami unijnymi są współfinansowane m.in. ze środków: EFRROW, Europejskiego Funduszu Rybackiego (EFR), EFRR, ESF, Europejskiego Funduszu Rolniczego Gwarancji (EFRG) na potrzeby filaru 1, VII Programu Ramowego Badań (program ukierunkowany na wsparcie nauki w krajach UE w latach 2007–2013), programu Aktywna Młodzież (projektowany na lata 2007–2013 program dla młodzieży, pobudzający ją do wszechstronnego rozwoju).

Wśród tych funduszy najistotniejsze znaczenie dla realizacji strategii mają środki przewidziane na poszczególne działania w programie rozwoju obszarów wiejskich. Finansowanie następuje ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Obszarów Wiejskich, uzupełniającego współfinansowania krajowego oraz w większości działań z wymaganego udziału własnego inwestorów. Pomoc ze środków EFRROW wraz ze współfinansowaniem krajowym wypłacana jest przez akredytowaną agencję płatniczą. Za certyfikację systemów zarządzania agencji płatniczej, nadzór i kontrolę odpowiada organ certyfikujący.

Środki z EFRROW na realizację programu są zaplanowane na poszczególne lata jego realizacji z możliwością ich wydatkowania wg zasady n+2. Nadzór nad realizacją strategii sprawuje Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Główne zadania w ramach nadzoru dotyczą sprawdzania prawidłowości: wyboru i wdrażania działań objętych strategią, prawidłowości funkcjonowania komputerowej bazy danych niezbędnej do monitorowania i oceny realizacji strategii, przygotowywania ocen strategii i ich przedkładanie Radzie Ministrów, Sejmowej i Senackiej Komisji Rolnictwa

²⁵ *Ibidem*.

oraz Komisji Europejskiej Polityki Informacyjnej w Zakresie Strategii. W ramach notyfikowanych w Komisji Europejskiej programów pomocy państwa dofinansowane są: przedsięwzięcia inwestycyjne nieobjęte programami unijnymi w gospodarstwach rolnych oraz w przetwórstwie rolno-spożywczym w formie dopłat do oprocentowania kredytów, postęp biologiczny w produkcji roślinnej i zwierzęcej, w tym utrzymania zasobów genetycznych roślin i zwierząt, składki z tytułu ubezpieczenia upraw rolnych od szkód spowodowanych niekorzystnymi zjawiskami atmosferycznymi oraz zwierząt gospodarskich, koszty nabywania paliwa rolniczego, inwestycje w gospodarstwach rolnych związane z ochroną środowiska.

Nowe zasady opodatkowania rolnictwa uwzględnią specyfikę prowadzenia produkcji rolnej oraz założenia i cele strategii. Niezależnie od notyfikowanych programów KE, podmioty prowadzące działalność w zakresie rolnictwa i rybołówstwa są wspierane ze środków publicznych w formie pomocy *de minimis*, tj. w kwotach nieprzekraczających równowartości 3 tys. euro w okresie trzech lat. Producenci rolni w całym okresie realizacji strategii otrzymują płatności bezpośrednie z budżetu wspólnotowego wg obowiązującego mechanizmu *phasing-in* oraz uzupełniane środkami z budżetu krajowego. Płatności z budżetu wspólnotowego w 2013 r. osiągnęły poziom 100% płatności wypłacanych producentom rolnym krajów członkowskich EU-15. Płatności bezpośrednie wypłaca Agencja Płatnicza, Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. Ze środków budżetu wspólnotowego są finansowane zakupy interwencyjne oraz inne mechanizmy rynkowe, w tym m.in. refundacje eksportowe na wybranych rynkach. Za realizację tych płatności odpowiada Agencja Płatnicza, Agencja Rynku Rolnego²⁶.

Przedstawiona prognoza wskazuje na możliwe kierunki, ale także uwarunkowania zmian, jakie zachodzą na polskiej wsi w ciągu ostatnich kilkunastu lat. Wstępne szacunki wskazują, że w ciągu tego okresu na polską wieś skierowanych zostało ogółem ok. 53 mld euro przeznaczonych na rozwój obszarów wiejskich i rolnictwa (rocznie ok. 6,6–8,2 mld euro). Zmienia to obraz obszarów wiejskich, w tym poziom infrastruktury technicznej oraz jakość potencjału wytwórczego w rolnictwie, jak i całym agrobiznesie. W związku z tym środki te powinny być w pierwszej kolejności kierowane na tworzenie nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich i po drugie na poprawę konkurencyjności gospodarstw rolnych w następstwie postępującej ich koncentracji oraz modernizacji technicznej. Oznacza to stopniowy wzrost dynamiki tych procesów w kolejnych latach realizacji strategii.

Z drugiej strony należy zauważać także procesy, które utrudniają realizację przyjętych w tej strategii zamierzeń, np. dalsze ograniczanie (zwłaszcza po 2013 r.) wydatków na rolnictwo, w tym Wspólną Politykę Rolną. Reforma WPR z 2003 r. zakładała stabilizację wydatków na rolnictwo oraz ich stopniową realokację w ramach I i II filara WPR. Za takim kierunkiem zmian przemawiają co najmniej trzy względy: coraz powszechniejsza krytyka efektów WPR w obecnym kształcie, potrzeba zwiększenia wydatków na WPR po akcesji nowych krajów o dużym udziale rolnictwa (Bułgaria, Rumunia), zaawansowane negocjacje w sprawie liberalizacji handlu światowego w ramach WTO. Wydatki na rolnictwo i obszary wiejskie w budżecie

²⁶ Ministerstwo Rozwoju Wsi..., *op. cit.*, s. 13.

unijnym na lata 2000–2006 stanowiły 47–48% ogółu wydatków. Stanowiło to przedmiot coraz powszechniejszej krytyki, zwłaszcza w kontekście założeń strategii lizbońskiej i konieczności systematycznego wzrostu konkurencyjności gospodarki europejskiej w stosunku do gospodarki USA. Problem ograniczania wydatków na rolnictwo dodatkowo wzmacniała ostatnia runda rozszerzenia UE o kraje oparte w dużym stopniu na rolnictwie.

Kolejny ważny problem to liberalizacja handlu światowego. Niepowodzenie rundy w Cancun oraz przedłużające się negocjacje w Doha, świadczą nie tyle o braku jasnych perspektyw na porozumienie, co raczej uświadamiają wszystkim nieuchronność takiego porozumienia. Oznacza to redukcję wydatków na finansowe wspieranie handlu artykułami rolno-żywnościowymi i mniejsze w efekcie wsparcie rolnictwa. W związku z tym, jakie znaczenie mają te zjawiska dla rolnictwa unijnego w tym polskiego? Zapowiadają stopniowe redukcje wydatków dla wsi i rolników. Najbliższy czas, oznaczający zasadnicze zmiany systemowe, powinien być wykorzystany na modernizację potencjału rolnictwa oraz obszarów wiejskich.

Strategia musi koncentrować się na tych działaniach, które prowadzą do zwiększenia miejsc pracy na obszarach wiejskich, powiększenia skali gospodarstw, różnicowania ich struktur wewnętrznych na obszarach o niedostatku podaży ziemi, pobudzania przedsiębiorczości i aktywności gospodarczej mieszkańców obszarów wiejskich. Stopniowo mniejsze znaczenie będzie miało bezpośrednie wspieranie samego przetwórstwa, głównie jako efekt zmian, jakie zachodzą w tej części agrobiznesu od lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku. Przemysł przetwórczy stopniowo sam będzie w stanie nie tylko zmieniać się i modernizować, lecz w coraz większym stopniu będzie stanowił stymulator zmian w samym rolnictwie i na wsi.

Procesy zachodzące w gospodarce światowej oraz unijnej w nadchodzących dekadach, będą prowadzić do dalszej globalizacji i liberalizacji struktur ekonomicznych. Nie oznacza to zaniechania wspierania dotychczasowych systemów i grup, w tym rolnictwa. Zmiany dotyczyć będą samych kanałów i form wspierania. Od obecnie stosowanych, jak dopłaty do produkcji i dochodów rolniczych, do pośrednich, jak wsparcie badań w dziedzinie rolnictwa, aktywności gospodarczej, struktur lokalnych itd.

Bibliografia

1. Adamowicz M., *Rola polityki agrarnej w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich*, Roczn. Nauk. Seria 2, 1, 2000.
2. Fotyma M., Kuś J., *Zrównoważony rozwój gospodarstwa rolnego*, [w:] *Gospodarowanie w rolnictwie zrównoważonym u progu XXI wieku. Pamiętnik Puławski*, IUNG 2000.
3. Mizgajski A., *Główne problemy ochrony środowiska na terenach wiejskich w województwie poznańskim*, „Przegląd Komunalny” nr 7/1998.
4. Nowogródzka T., Niewęglowski M., *Znaczenie wsparcia instytucjonalnego dla zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach” Nr 91.

5. *Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007–2013 (z elementami na rok 2020)*, Ministerstwo Rolnictwa Wsi, Warszawa 2005.
6. *Polityka UE w zakresie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013*, Urząd Oficjalnych Publikacji Wspólnot Europejskich, Luksemburg 2008.

Akty Prawne

1. Rozporządzenie Rady (WE) nr 2092/1991, Dz.U. L 198/1 z dnia 22.07.1991 r. w sprawie produkcji ekologicznej produktów rolnych oraz ich znakowanie.
2. Rozporządzenie Rady (WE) nr 1257/1999 z dnia 17 maja 1999 r., Dz.U. L 160 z dnia 26.06.1999 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich z Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej (EFOGRA) oraz zmieniające i uchylające niektóre rozporządzenia.
3. Zalecenia Komisji z dnia 6 maja 2003 r. dot. definicji przedsiębiorstw mikro, małych i średnich nr 2003/361/WE, Dz.U. L 124 z 20.05.2003 r., modyfikowany jako dokument nr C (2003) 1422.
4. Porozumienie zawarte przez ministrów rolnictwa krajów Unii Europejskiej w Luksemburgu w dniu 26 czerwca 2003 r. (dot. propozycji zmian WPR).
5. Rozporządzenie Rady (WE) nr 1493/1999, Dz.U. L 197/1 z dnia 01.05.2004 r. w sprawie win gatunkowych produkowanych w określonych regionach.
6. Wstępny Projekt Narodowego Planu Rozwoju 2007–2013 (dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 11 maja 2005 r.). Rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005 z dnia 20 września 2005 w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich, Dz.U. L 277 z 21.10.2005 r.
7. Rozporządzenie Rady (WE) nr 509/2006, Dz.U. L 92/1 z dn. 31.03.2006 r. w sprawie świadectwa o szczególnym charakterze w odniesieniu do produktów rolnych i środków spożywczych.
8. Rozporządzenie Rady (WE) nr 510/2006, Dz.U. L 93/12, z dnia 20 marca 2006 r. w sprawie ochrony oznaczeń geograficznych i nazw pochodzenia produktów rolnych spożywczych.
9. Dyrektywa Rady z dnia 2 kwietnia 1979 r., 79/409/EWG, Dz.U. L 103/1 z 25.04.1979 r., w sprawie ochrony dzikiego ptactwa.
10. Dyrektywa Rady z dnia 21 maja 1992 r., 92/43/EWG, w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory 92/43/EWG, Dz.U. L 206/7 z dn. 22.07.1992 r.
11. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 października 2000 r., nr 2000/60/WE, Dz.U. L 327/1 z dn. 22.12.2000 r., ustanawiająca ramy wspólnego działania w dziedzinie polityki wodnej.
12. Decyzja Rady z dnia 20 lutego 2006 r. w sprawie strategicznych wytycznych Wspólnoty dla rozwoju obszarów wiejskich, Dz.U. L 55/20 z dn. 25.02.2006 r.

Czasopisma internetowe

1. Projekt Rozporządzenia Rady (WE) w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich z Europejskiego Funduszu Rolnego na Rozwój Obszarów Wiejskich — Brussels COM (2004) 490. COM(2004)490 wersja ostateczna: Wniosek Komisji dotyczący rozporządzenia Rady w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW): 14.07.2004; http://europa.eu.int/eur-lex/en/com/pdf/2004/com2004_0490en01.pdf.

Waldemar Polak¹, Ewa Polak²

¹Gdańska Szkoła Wyższa

²Uniwersytet Gdański

Motywy podejmowania działalności gospodarczej w Polsce przez inwestorów zagranicznych

Streszczenie

Napływ kapitału zagranicznego do Polski jest sprawą priorytetową, ponieważ warunkuje on szybki rozwój polskiej gospodarki. Należy skupić się na tworzeniu klimatu sprzyjającego lokowaniu kapitału przez inwestorów zagranicznych właśnie w Polsce. Warunki dla inwestorów powinny być proste, jasne, czytelne i oparte na stabilnych przepisach prawnych.

Słowa kluczowe

kapitał zagraniczny, rozwój, inwestorzy zagraniczni, współpraca, bariery

Undertaking economic activity in Poland by foreign investors

Abstract

Foreign capital inflow to Poland is a priority because it conditions fast development of the Polish economy. One should focus on creating a favourable investment climate for foreign investors in Poland. The conditions for investors should be clear and based on lasting lawful regulations.

Keywords

foreign capital, development, foreign investors, cooperation, barriers

Wstęp

Podejmowanie inwestycji w konkretnym kraju wymaga i wynika z kalkulacji zysków i strat przedsiębiorstwa i nie zawsze musi być zgodne z interesami tego kraju. Warunkuje je wiele czynników o charakterze politycznym, gospodarczym, technologicznym. Inwestorzy unikają krajów niestabilnych politycznie, w których ryzyko polityczne jest wysokie, o nieregularnym i niejasnym systemie prawnym i krajów, w których zasady prowadzenia działalności gospodarczej nie są jasno określone i respektowane. Warunkami podjęcia inwestycji, które muszą być przestrzegane, są: ogólna atrakcyjność gospodarcza kraju wsparta przez stabilny i trwały system polityczno-gospodarczy nienarażony na wstrząsy i nieprzewidziane sytuacje.

Poznanie motywów oraz barier inwestorów podejmujących działalność zagraniczną w Polsce pozwala na zaznajomienie się z opinią i oceną inwestorów zagranicznych odnośnie do polskiej gospodarki i niesie odpowiedź na pytanie, co jest atrakcyjne w naszym kraju, a co zniechęca czy też utrudnia przyciąganie bezpośrednich

inwestycji zagranicznych (BIZ). Wypływające z tych badań wnioski mogą pomóc w opracowaniu odpowiednich działań w celu zapewnienia atrakcyjności inwestycyjnej i tworzenia korzystnego klimatu dla lokowania kapitału w Polsce. Można też ocenić, czy i w jaki sposób zmieniają się warunki przyciągania jak najwięcej BIZ przez nasz kraj.

1. Główne czynniki inwestowania w Polsce przez podmioty zagraniczne

W Karaszewski w latach 1999–2000 przeprowadził badania ankietowe związane z działalnością gospodarczą inwestorów zagranicznych w Polsce. Przedmiotem badań były motywy podjęcia tej działalności, związane z nią oczekiwania i stopień spełnienia tych oczekiwań. Badania były prowadzone z podziałem na grupę największych inwestorów zagranicznych w Polsce oraz tzw. grupę regionalną (z województw: bydgoskiego, toruńskiego, włocławskiego) o kapitale zakładowym poniżej 1 mld USD¹.

Przy pewnych różnicach w udzielanych odpowiedziach można stwierdzić, że zarówno dla jednej, jak i dla drugiej grupy motywy rynkowe miały większe znaczenie aniżeli kosztowe. Mniej ważne okazały się tzw. motywy polityczne i motywy zaopatrzeniowe.

Wśród motywów związanych z rynkiem jako najważniejsze wskazane przez największych inwestorów znalazły się:

- tworzenie nowych rynków zbytu,
- pewność istniejących rynków zbytu,
- niższy stopień konkurencyjności lokalnych przedsiębiorstw.

Ważną rolę odegrały również motywy kosztowe, jak²:

- niższe koszty pracy,
- niższe ceny nieruchomości,
- niższe ceny surowców i półfabrykatów,
- niższe nakłady na ochronę środowiska,
- niższe ceny energii elektrycznej.

Niższe obciążenia podatkowe znalazły się na piątym miejscu, a czynnik „mniej hamulców administracyjnych” uplasował się na miejscu dziesiątym. Najmniej istotne z listy głównych motywów wejścia na rynek gospodarczy w Polsce przez inwestorów zagranicznych okazały się mniejsze bariery importowe oraz lepsze możliwości zaopatrzeniowe. Jeżeli chodzi o spełnienie oczekiwań, to najniższe koszty pracy były tym oczekiwaniem, które zostało spełnione w największym stopniu. Trochę niższy wynik osiągnęły nadzieje związane z tworzeniem nowych rynków zbytu oraz pewność istniejących rynków zbytu — najważniejsze motywy rynkowe. Najniższy poziom spełnienia oczekiwań odnotowano w przypadku czynnika „mniej hamulców administracyjnych”. Ujemną wartość spełnienia oczekiwań osiągnęły również: niższe obciążenia podatkowe, mniejsze bariery importowe oraz dłuższy czas pracy.

Centrum Badań Marketingowych INDICATOR na zlecenie PAIZ w latach 2000–2012 przeprowadziło badania motywów podjęcia działalności gospodarczej

¹ *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w podnoszeniu konkurencyjności polskiej gospodarki*, W. Karaszewski (red.), UMK, Toruń 2005, s. 34.

² W. Karaszewski, *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w Polsce na tle świata*, Toruń 2004, s. 33.

w Polsce przez zagranicznych inwestorów³. Tabela 1 prezentuje najważniejsze motywy podejmowania działalności gospodarczej w Polsce w latach 2000–2012.

Tabela 1.

Najważniejsze czynniki podejmowania działalności gospodarczej w Polsce

Czynniki	Badanie 2000		Badanie 2003		Badanie 2006		Badanie 2009		Badanie 2012	
	miej-sce ^A	% wska-zań	miej-sce ^A	% wska-zań	miej-sce ^A	% wska-zań	miej-sce ^A	% wska-zań	miej-sce ^A	% wska-zań
Perspektywy wzrostu gospodarczego	3	53,5	3	48,7	2	52,6	1	49,8	1	62,1
Koszty siły roboczej	1	44,7	1	60,8	1	57,6	2	46,4	2	61,5
Wielkość polskiego rynku	2	47,5	2	49,1	3	47,3	3	44,6	3	59,4
Możliwość redukcji kosztów produkcji	5	31,6	5	37,2	5	40,0	5	38,0	4	53,9
Podaż siły roboczej	4	33,9	4	44,4	4	42,1	4	39,3	5	52,5

^A — miejsce na liście rankingowej

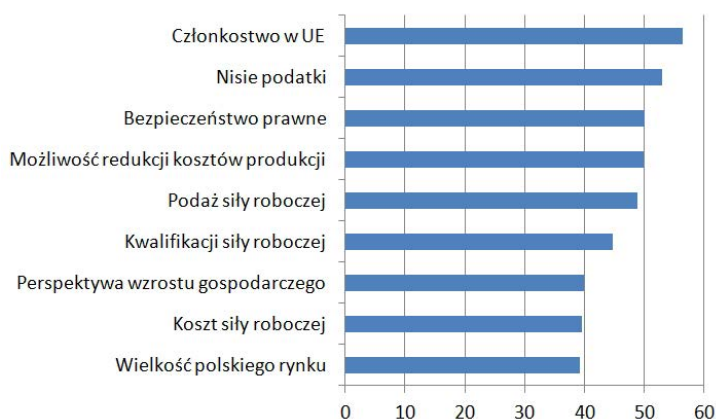
Źródło: opracowanie własne na podstawie PAIiIZ w latach 2000–2012, Warszawa 2014.

Porównanie pięciu najważniejszych czynników występujących w tab. 1 pozwala stwierdzić, że w latach 2000–2012 żaden z nich nie stracił na ważności, a pierwsze trzy: perspektywy wzrostu gospodarczego, koszty siły roboczej i wielkość polskiego rynku cały czas utrzymują się w ścisłej czołówce, zamieniając się tylko miejscami.

Badania CBM INDICATOR przeprowadzone na ten sam temat w roku 2014 (rys. 1) ujawniają pewne zmiany. Po raz pierwszy od 2000 r. wielkość polskiego rynku, która w trzech ostatnich badaniach (lata 2006, 2009, 2012) była wymieniana na trzecim miejscu została wskazana przez ponad 56% badanych jako najważniejszy czynnik. Jako ważne czynniki podjęcia inwestycji zagranicznych respondenci uznali kolejno: koszt siły roboczej i perspektywy wzrostu gospodarczego Polski.

Po raz pierwszy pojawił się też nowy czynnik decydujący o podjęciu działalności gospodarczej w Polsce; są to wymienione na czwartym miejscu kwalifikacje siły roboczej, a poza pierwszą piątką znalazła się możliwość redukcji kosztów produkcji.

³Opinie inwestorów zagranicznych o warunkach działalności w Polsce, Badania przeprowadzone na zlecenie PAIiIZ przez CBM INDICATOR, Warszawa 2005, 2009, 2014; zob. także: W. Polak, *Determinanty napływu zagranicznych inwestycji bezpośrednich do Polski w okresie transformacji*, „Zeszyty Naukowe Akademii Morskiej w Gdyni”, Gdynia 2002, s. 95; W. Polak, *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w Polsce a innowacyjność przedsiębiorstw*, [w:] *Komputerowo zintegrowane zarządzanie*, WNT, Warszawa 2002, s. 278.

Rys. 1. Motywy podjęcia działalności gospodarczej w Polsce w 2013 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Opinie inwestorów zagranicznych o warunkach działalności w Polsce*, PAIiIZ, Warszawa 2014.

Główne czynniki wpływające na decyzję o lokalizacji inwestycji zagranicznych są ściśle związane z zasobami siły roboczej w regionie. Dla inwestorów zagranicznych istotne są przede wszystkim kwalifikacje pracowników (84,8% wskazań, w tym 49% badanych określiło ten czynnik jako bardzo ważny) oraz koszty pracy (odpowiednio 86,3%, w tym 48,2% wskazań).

Niemal 3/4 ankietowanych uważa, że wstąpienie Polski do Unii Europejskiej wpłynęło korzystnie na ich działalność, w szczególności pozytywnie na harmonizację prawa wewnętrznego z przepisami wspólnotowymi — 50,4% wskazań⁴.

Tabela 2.

Czynniki decydujące o podjęciu działalności gospodarczej w Polsce przez firmy zagraniczne

Lp.	Czynniki	Wartość czynnika
1	Wielkość rynku	32,05
2	Perspektywa wzrostu gospodarczego	30,34
3	Chłonność rynku	26,50
4	Cena siły roboczej	26,07
5	Położenie geograficzne	25,64
6	Dostępność wykwalifikowanej siły roboczej	23,50
7	Możliwość transferu zysków za granicę	15,38
8	Sytuacja gospodarcza kraju	15,38
9	Korzystne warunki działalności dla inwestorów	14,96
10	Możliwość zakupu ziemi, nieruchomości	14,53
11	Uwarunkowania prawne	13,68
12	Poziom cen	11,97

⁴J. Sobota, *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w Polsce w 2014 roku*, www.paiiiz.gov.pl, 2015.

Lp.	Czynniki	Wartość czynnika
13	Infrastruktura techniczna	11,11
14	Dostępność komunikacyjna (drogi, lotniska)	10,26
15	Funkcjonowanie systemu bankowego	6,84
16	Słaba konkurencja ze strony firm polskich	5,98
17	Utworzenie specjalnych stref ekonomicznych	4,70
18	Dostępność kredytów i ich oprocentowanie	3,85
19	Stopa inflacji	3,85
20	Bilans płatniczy Polski	1,28

Źródło: opracowanie własne na podstawie: UNCTAD, Światowy Raport Inwestycyjny 2014; zob. także: UN World Investment Report. Transnational Corporation, New York 2013.

Obszerne badania ankietowe w roku 2007 przeprowadziła m. Stawicka. Ankieta pt. „Atrakcyjność inwestycyjna Polski dla inwestorów zagranicznych” umożliwiła poznanie opinii, postaw, motywów i ocen inwestorów zagranicznych na temat polskiej gospodarki.

Wielkość polskiego rynku — ten motyw, podobnie jak w badaniach INDICATOR z roku 2012 okazał się najważniejszy w wyborze naszego kraju jako miejsca podjęcia inwestycji. Również perspektywy wzrostu gospodarczego, cena siły roboczej i kwalifikacje siły roboczej w obu badaniach zajęły czołowe miejsca w hierarchii czynników decydujących o podjęciu działalności gospodarczej w Polsce.

Do czynników, które inwestorzy wskazali jako nieważne i które nie były brane pod uwagę przy podejmowaniu decyzji o działalności w Polsce, należały: utworzenie specjalnych stref ekonomicznych, dostępność kredytów i słaba konkurencja ze strony firm polskich.

Badania Stawickiej pokazały też szerzej, jakie cechy polskich pracowników są szczególnie dobrze oceniane i jaką mają opinię o pracownikach polskich zatrudnionych u inwestora zagranicznego⁵.

Tabela 3.

Ocena polskich pracowników zatrudnionych u inwestora zagranicznego

Cecha	Znaczenie cechy w %		
	wysokie	średnie	niskie
Dyscyplina pracy	53,83	39,74	6,41
Inwencja w pracy	40,17	54,70	5,13
Jakość pracy	52,99	45,30	1,71
Samodzielność	25,64	53,42	20,94
Umiejętności organizacyjne	32,48	57,26	10,26
Umiejętności zawodowe	68,38	29,06	2,56
Wydajność pracy	50,85	43,13	5,98

Źródło: opracowanie własne na podstawie M. Stawicka, *op. cit.*, s. 148–156.

⁵M. Stawicka, *Atrakcyjność inwestycyjna Polski*, Warszawa 2007, s. 148–156; zob. także: *Poland Country Economic Memorandum, Reform and Growth on the Road to the World Bank*, 2013; *Europe in Figures*, Eurostat Yearbook 2014, chapter 2.

W sumie ocena polskich inwestorów wypadła pozytywnie. Cztery cechy, które otrzymały najwyższą lokatę to: umiejętności zawodowe pracowników (68%), dyscyplina pracy (53%), oraz wydajność pracy (50,8%). Najbardziej krytycznie zostały ocenione samodzielność polskich pracowników, a także ich umiejętności organizacyjne.

Wśród barier, które utrudniają czy też zniechęcają inwestorów zagranicznych do lokowania kapitału w Polsce na czołowym miejscu znalazły się częste zmiany prawa. Na tę przeszkodę wskazała rekordowa liczba badanych, bo 95,73%. Następne dwa czynniki, które według opinii zagranicznych inwestorów zniechęcają do lokowania kapitału w Polsce, otrzymały już znacznie mniej wskazań, bo 58,12% — duża siła związków zawodowych i 55,6% — zbyt wolne tempo reform gospodarczych, choć i tak są to stosunkowo duże wartości (tab. 4).

Tabela 4.

Czynniki zniechęcające inwestorów zagranicznych do inwestowania w Polsce

Czynniki	% wskazywanych odpowiedzi
Częste zmiany prawa	95,73
Duża siła związków zawodowych i rad pracowników	58,12
Zbyt wolne tempo reform gospodarczych	55,56
Niedostateczne gwarancje dla inwestorów zagranicznych	38,46
Polityka celna Polski	31,62
Ograniczona siła nabywczą ludności	29,21
Inne	22,22
Duże ryzyko inwestowania	20,51
Zacofanie technologiczne Polski	13,68
Poziom inflacji	7,69
Duży deficyt budżetowy	6,84
Przepisy ekologiczne	5,98
Nieufność konsumentów polskich do marek zagranicznych	5,56
Duże zadłużenie Polski	5,13
Przepisy zdrowotne	3,42

Źródło: Z. Patora-Wysocka, *BIZ w działalności sektora MSP w Polsce i w Hiszpanii*, Warszawa 2006, s. 89–97.

Wszystkie czynniki, które były wymieniane w roku 2000 również w tym badaniu były najczęściej wskazywane jako zniechęcające do inwestowania w Polsce. Pod pozycją „inne” wymieniono: skomplikowany oraz zbyt fiskalny system podatkowy, biurokrację, korupcję urzędników państwowych oraz wydłużanie procedur.

Ciekawa i warta przytoczenia jest też opinia zagranicznych inwestorów na temat trafności i opłacalności swoich inwestycji w Polsce (tab. 5).

Tabela 5.

Ocena inwestorów zagranicznych dotycząca trafności
i opłacalności inwestycji w Polsce

Trafność i opłacalność	Liczba firm	% wskazanych odpowiedzi
Zdecydowanie „tak”	118	50,43
Raczej „tak”	100	42,73
Raczej „nie”	16	6,84
Zdecydowanie „nie”	0	0
Razem	234	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie PAIiIZ, Warszawa 2014.

93,2% ankietowanych pozytywnie oceniło trafność i opłacalność swoich inwestycji. Ten imponujący wynik nie jest jednak w pełni miarodajny, ponieważ są to firmy, które osiągnęły zysk, rozwijają się i to one odpowiedziały na ankietę (234 firmy), nie jest znana opinia pozostałych 607 firm, do których wysłano zaproszenie do badań, ale nie odpowiedziały na „nie”.

Reasumując, można stwierdzić, że większość przeprowadzonych badań, pomimo różnic metodycznych w sposobie ich przeprowadzenia, formułowania pytań czy liczbie uzyskanych odpowiedzi, wskazują, że wśród motywów podjęcia przez inwestorów zagranicznych działalności gospodarczej dominowały orientacje rynkowa i kosztowa (rynkowa wymieniana jako ważniejsza)⁶. Od ponad 10 lat te czynniki nie ulegają zmianie, choć doszły do nich nowe — prawne i ekonomiczne, jak: możliwość transferu zysków, zakupu ziemi czy też korzystne warunki działalności.

Natomiast barierą, która nie została zlikwidowana, a której obawiają się inwestorzy, są niedostateczne gwarancje dla inwestorów zagranicznych, ograniczona siła nabywcza ludności oraz ogólne ryzyko inwestowania.

Zakończenie

Najkorzystniejszy dla Polski jest napływ kapitału w formie stabilnych inwestycji wieloletnich. Ważne jest, aby firmy wchodzące na rynek polski budowały swoje zakłady na zasadach *greenfield*, ponieważ inwestycje takie zwiększają możliwości złączenia bezrobocia. Również istotne jest, aby władze lokalne przy podpisywaniu umów z inwestorami zagranicznymi miały na uwadze wspieranie kooperacji polskich firm z zagranicznymi przedsiębiorstwami, wymagając, by część dostaw pochodziła od krajowych dostawców.

Kraje, które przyciągają najwięcej inwestycji zagranicznych, rozwijają się dużo szybciej niż pozostałe. Przeświadczenie, że inwestycje zagraniczne mają pozytywny wpływ na rozwój gospodarki kraju przyjmującego, jest powszechne. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne powodują wzrost aktywności gospodarczej, zmniejszenie

⁶ W. Karaszewski, *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne...*, s. 248; zob. także: J.H. Dunning, *The eclectic paradigm of international production: a restatement and some possible extensions*, „Journal of International Business Studies” No 1/2009; S. Estrin, *Foreign direct investment in Central and Eastern Europe: multinationals transition*, London 2007.

bezrobocia, transfer zaawansowanych technologii i wzrost produktywności. Jednak, jak uczy doświadczenie wielu krajów, w tym i Polski, nie dokonuje się to w sposób automatyczny. Efektywność inwestycji zagranicznych zależy bowiem od wielu elementów: postępu technologicznego, możliwości innowacyjnych, rozwoju ludzkiego oraz istniejących uwarunkowań organizacyjnych i instytucjonalnych.

Bardzo istotne jest aby stworzyć jedną strategię państwa wobec inwestorów zagranicznych, która pobudzi napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych, będzie kształtowała ich strukturę geograficzną i towarową, a jednocześnie umocni pozycję konkurencyjną na arenie międzynarodowej. Napływ kapitału zagranicznego do Polski jest sprawą priorytetową, ponieważ warunkuje on szybki rozwój polskiej gospodarki. Należy skupić się na tworzeniu klimatu sprzyjającego lokowaniu kapitału przez inwestorów zagranicznych właśnie w Polsce. Warunki dla inwestorów powinny być proste, jasne, czytelne i oparte na stabilnych przepisach prawnych.

Bibliografia

1. Atrakcyjność inwestycyjna Europy, 2014, badania Ernst&Young, www.ey.com.pl.
2. *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w podnoszeniu konkurencyjności polskiej gospodarki*, Karaszewski W. (red.), UMK, Toruń 2005.
3. Dunning J.H., *The eclectic paradigm of international production: a restatement and some possible extensions*, „Journal of International Business Studies” No 1/2009.
4. Estrin S., *Foreign direct investment in Central and Eastern Europe: multinationals transition*, London 2007.
5. Europe in Figures, Eurostat Yearbook 214, Chapter 2.
6. Karaszewski W., *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w Polsce na tle świata*, Toruń 2004.
7. *Opinie inwestorów zagranicznych o warunkach działalności w Polsce*, badania przeprowadzone na zlecenie PAIiZ przez CBM INDICATOR, Warszawa 2000–2012.
8. PAIiZ. *Opinia inwestorów zagranicznych o społecznych i ekonomicznych warunkach działalności gospodarczej w Polsce*, raport z badania przeprowadzonego przez CBM INDICATOR, Warszawa 2014.
9. Patora-Wysocka Z., *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w działalności małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce i Hiszpanii. Symetria czy problem różnic*, Warszawa 2006.
10. Polak W., *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w Polsce a innowacyjność przedsiębiorstw*, [w:] *Komputerowo zintegrowane zarządzanie*, WNT, Warszawa 2002.
11. Polak W., *Determinanty napływu zagranicznych inwestycji bezpośrednich do Polski w okresie transformacji*, „Zeszyty Naukowe Akademii Morskiej w Gdyni”, Gdynia 2002.
12. *Poland Country Economic Memorandum, Reform and Growth on the Road to the UE*, The World Bank 2013.
13. Sobota J., *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w Polsce w 2014 roku*, www.paiz.gov.pl, 2015.

14. Stawicka M., *Atrakcyjność inwestycyjna Polski*, Warszawa 2007.
15. *UN World Investment Report. Transnational Corporation Market Structure and Competition Policy*, New York 2013.
16. *UNCTAD, Światowy raport inwestycyjny*, 2014.

Waldemar Polak¹, Ewa Polak²

¹ Gdańska Szkoła Wyższa

² Uniwersytet Gdański

Perspektywy rozwoju przyszłych BIZ

Streszczenie

Napływ kapitału zagranicznego w formie bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ) jest przedmiotem zainteresowania określonych agend rządowych i musi być podporządkowany założeniom długofalowej polityki gospodarczej. Państwa, które przyciągają najwięcej inwestycji zagranicznych, rozwijają się dużo szybciej niż pozostałe. Świadomość, że BIZ mają pozytywny wpływ na rozwój gospodarki kraju przyjmującego, jest powszechna. Jednak, jak uczy doświadczenie wielu krajów, w tym i Polski, nie dokonuje się w sposób automatyczny. Efektywność inwestycji zagranicznych zależy bowiem od wielu czynników: postępu technologicznego, możliwości innowacyjnych, rozwoju kapitału ludzkiego oraz istniejących uwarunkowań organizacyjnych i instytucjonalnych.

Słowa kluczowe

rozwój, bezpośrednie inwestycje zagraniczne (BIZ), efektywność, prognoza

Prospects for the development of future FDI

Abstract

The inflow of foreign capital in the form of foreign direct investment (FDI) is of interest to certain government agencies and must be subordinated to the assumption of long-term economic policy. Countries that have attracted the most foreign investment develop much faster than others. Knowing that FDI has a positive impact on the economy of the host country is common, however, as experience of many countries, including Poland, teaches us, it is not automatically. The effectiveness of foreign investment depends on many factors: technological progress, innovation capacity, human capital development and the existing organizational and institutional conditions.

Keywords

development, foreign direct investment (FDI), effectiveness, forecast

Wprowadzenie

Szybki rozwój gospodarczy świata, w tym także Polski, jest w niewielkiej mierze uzależniony od bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ). Wypełniają one nie tylko lukę w istniejących potrzebach kapitałowych, ale przyczyniają się do koniecznego podniesienia na wyższy poziom efektywności polskiej gospodarki. Ważny jest także efekt dyfuzji nowoczesnych rozwiązań wykorzystywanych przez przedsiębiorstwa z kapitałem

zagranicznym w sferze metod i technik zarządzania¹. W związku z tym należy skupić się na tworzeniu klimatu sprzyjającego dalszemu lokowaniu kapitału przez inwestorów zagranicznych właśnie w Polsce. Warunki dla inwestorów powinny być proste, jasne i czytelne, oparte na stabilnych przepisach prawnych.

Bardzo istotne jest też identyfikowanie barier, które napotykają inwestorzy prowadzący działalność². Rozpoznanie tych barier jest konieczne w celu określenia niezbędnych warunków działań dla ich likwidacji bądź ograniczenia. Podejmowanie tego typu kroków jest istotne w celu utrzymania wysokiego stopnia atrakcyjności i tworzenia warunków dla dalszego, dynamicznego wzrostu napływu kapitału zagranicznego do Polski.

1. Prognozy rozwoju bezpośrednich inwestycji zagranicznych

Obecnie Polska oferuje wyjątkowe szanse biznesowe i inwestycyjne. Jest jednym z największych członków Unii Europejskiej, co gwarantuje stabilność i bezpieczeństwo. Przyjazne środowisko biznesowe stwarza dogodne warunki na osiąganie sukcesu. Polska posiada ogromny potencjał inwestycyjny. Wzrost PKB w kraju jest wyższy niż w Europie Zachodniej, w 2014 r. wyniósł 3,1%. Polska gospodarka rozwija się szybciej niż strefa euro, wyprzedza także średnią wszystkich 28 krajów Unii. Wzrost polskiego PKB zawdzięczamy zwiększeniu eksportu, produkcji przemysłowej i inwestycjom. Polska wyprzedza kraje regionu pod względem wzrostu PKB na osobę. Podniesienie poziomu płac, poprawiający się rynek pracy i niskie stopy procentowe przyczyniają się do wzrostu konsumpcji i inwestycji w kolejnych latach. Prognozy dla Polski przedstawia tabela 1.

Tabela 1.

Prognozy wzrostu PKB w Polsce w najbliższych latach

Rok	2016	2017
Wzrost PKB w %	3,4	3,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Stan i prognoza koniunktury gospodarczej*, GUS, Warszawa 2015.

Unia Europejska jest nastawiona na wyrównywanie zaległości rozwojowych, zwłaszcza jej nowych członków, i potwierdza swoje zalety jako dźwignia rozwojowa jej nowych uczestników z krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Do 2004 r. standardy unijne wyznaczały kierunek przemian w Polsce, a od chwili formalnej akcesji stanowią polisę na rozwój gospodarczy. Jest ona przesłanką wiarygodności kraju dla inwestorów zagranicznych

¹ A. Matulik, *Value Management as a Mean of Increasing Firms Competiveness*, ECON'12, Selected, Research Papers. Technical University of Ostrava, vol. 9/2012, s. 108; D. Jabłońska, *The role of foreign direct investment in Poland's enterprise sector reform*, Structural Challenges for Europe, Cheltenham-Northampton, MA, USA, 2013, s. 396; W. Polak, *Ryzyko inwestycyjne. Przyczyny niepowodzeń w realizacji inwestycji zagranicznych, strategie zarządzania rynkiem w przedsiębiorstwie*, Bydgoszcz 2001.

² E. Polak, W. Polak, *Przyczyny wycofania kapitału zagranicznego z realizacji inwestycji bezpośrednich w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Gdańskiej Szkoły Wyższej” 2014, t. 14, s. 136–142; J. Miro, *Model of process organized company*, ECON'11, Selected, Research Papers. Technical University of Ostrava, vol. 8/2011, s. 41; zob. także: P.J. Buckley, *Foreign direct investment by small and medium sized enterprises: the theoretical background*, „Small Business Economics” 2009, no. 7.

i zachęca do lokowania kapitału. Polska postrzegana jest jako doskonała lokalizacja potencjalnych inwestycji lub miejsce, gdzie można rozszerzyć projekty w Europie. Jak czytamy w raporcie firmy Ernst & Young „Atrakcyjność inwestycyjna Europy 2014”. Polska znajduje się wśród liderów dzięki doskonałym wskaźnikom produktywności i elastycznym regulacjom zatrudnienia.

Tabela 2.

Główne kierunki przyszłych inwestycji w produkcję przemysłową w Europie

Kraj	% wskazań
Niemcy	17
Polska	14
Wielka Brytania	11
Francja	7,7
Czechy	6,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Atrakcyjność inwestycyjna Europy 2014*, Badania Ernst & Young, 2014.

Najchętniej wybieranym przez inwestorów zagranicznych krajem europejskim są Niemcy. Umacnia się pozycja Polski, która wyprzedziła Wielką Brytanię.

W 2014 r. zagraniczni inwestorzy utworzyli w Polsce 41 561 nowych miejsc pracy. To najwięcej w całej Europie. Tym samym Polska znalazła się w grupie państw przyciągających duże, przede wszystkim produkcyjne, inwestycje.

2. Polska jako kraj atrakcyjny dla inwestorów zagranicznych

Atrakcyjność Polski w zakresie przyciągania inwestorów zagranicznych wynika m.in. z faktu, iż polskie społeczeństwo należy do najmłodszych w Europie: 50% Polaków ma mniej niż 35 lat³, a ponad 2 mln z nich studiuje. Dając do tego bardzo dobre położenie geograficzne Polski w środku Europy, otrzymujemy obraz kraju, który przyciąga inwestycje z Europy Zachodniej, USA i Azji.

W rankingu najbardziej preferowanych przez inwestorów lokalizacji prowadzą Chiny. W czołówce znajdują się również Niemcy, Stany Zjednoczone, Kanada, a na piątym miejscu uplasowała się Polska, przez Indiami.

Tabela 3.

Kraje najbardziej atrakcyjne dla bezpośrednich inwestycji zagranicznych

Kraj	% wskazań
Chiny	18
Niemcy	11
USA/Kanada	9

³ PaliIZ. *Opinia inwestorów zagranicznych o społecznych i ekonomicznych warunkach działalności gospodarczej w Polsce*, Warszawa 2015; *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w Polsce*, Ministerstwo Gospodarki. Departament Analiz i Prognoz, Warszawa, marzec 2015.

Kraj	% wskazań
Polska	7
Indie	4
Wielka Brytania	4
Czechy	4

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Annex table A.1.11/12. The world's top 100 non-financial TNC's ranked by foreign assets, 2012*, (WIR 2014).

Potwierdzeniem postrzegania Polski jako kraju atrakcyjnego dla potencjalnych inwestorów są też wyniki badań firm doradczych specjalizujących się w tym zakresie. Nie bez znaczenia dla podejmowania nowych inwestycji w Polsce są dotychczasowe doświadczenia i osiągnięcia zagranicznych przedsiębiorstw. Dowodem na prawdziwość tej tezy są badania przeprowadzone wśród inwestorów zagranicznych, którzy zainwestowali w Polsce w latach 2000–2014. Zdecydowana większość — 87,2% pozytywnie ocenia efekty swoich inwestycji w Polsce. Niemal 90% inwestorów zamierza zwiększyć swoje zaangażowanie kapitałowe w naszym kraju⁴.

Polacy tworzą jedną z najlepiej wykształconych społeczności w Europie. Polacy specjaliści sektora IT są bardzo chętnie zatrudniani za granicą. Bez trudu znajdują pracę w największych firmach informatycznych. Stanowią duży odsetek menedżerów odpowiedzialnych za funkcjonowanie działów badań i rozwoju (B+R) w największych korporacjach, takich jak: Microsoft czy Nokia. W Dolinie Krzemowej pracuje 300 polskich informatyków. W Polsce istnieje 20 ośrodków akademickich łącznie kształcących 150 tys. osób na kierunkach związanych z informatyką i telekomunikacją. Znajomość języków obcych bardzo szybko rośnie wśród młodych Polaków. Najbardziej popularny jest angielski, w dalszej kolejności niemiecki i rosyjski.

Po Koreańczykach Polacy są najbardziej pracowitym społeczeństwem. Według raportu OECD z 2014 r. w 2013 r. pracowali średnio 600 godzin więcej niż pracownicy niemieccy czy francuscy. Inwestorzy zagraniczni wysoko oceniają umiejętności i zaangażowanie polskich pracowników. W wielu przypadkach polskie oddziały zagranicznych firm były oceniane jako najbardziej wydajne na świecie.

Położenie geograficzne Polski w sercu Europy daje wiele możliwości. Ułatwia ono także proces logistyczny związany z eksportem do Europy i poza nią. Istnieją doskonałe połączenia lotnicze, drogowe, kolejowe i morskie z głównymi stolicami kontynentu. Polska usytuowana jest pomiędzy wysoce rozwiniętą Europą Zachodnią a Europą Wschodnią z dynamicznie rosnącymi rynkami, np. w Rosji czy na Ukrainie. Inwestycje w Polsce dają dostęp do 500 mln osób w Europie Zachodniej i 250 mln w Europie Wschodniej. Jedenaście lotnisk zapewnia bezpośrednie połączenia lotnicze z najważniejszymi miastami świata. mamy także trzy porty morskie na wybrzeżu Bałtyku, zapewniające możliwość dotarcia do najważniejszych portów na świecie. Wszystkie drogi komunikacji transportowej są obecnie modernizowane i rozbudowywane dzięki zaangażowaniu funduszy UE, np. korytarz transportowy Trans-European Network. Polska ma szansę stać się kluczowym centrum

⁴D. Jabłońska, *The role of foreign direct investment in Poland's enterprise sector reform*, op. cit., s. 397. Zob. także: G. Hunga, *Foreign direct investment in CEECs and the position of the electricity, gas and water distribution sector*, Structural Challenges for Europe, Cheltenham-Northampton, MA, USA 2013, s. 389.

dystrybucyjnym Europy. Prawie 80% nowoczesnych magazynów znajduje się w okolicach Warszawy. Także miasta, takie jak Łódź, Poznań, Gdańsk, Wrocław i Katowice, są strategicznie położone jako centra magazynowe z dobrym dostępem do rynków ościennych. Według PAliIZ Warszawa nadal jest najlepszą lokalizacją dla inwestycji. Zajął także drugie miejsce w Europie pod względem łatwego dostępu do innych rynków⁵.

Polska ma konkurencyjne koszty działalności gospodarczej. W „Raporcie Ernst&Young 2014” znalazła się na pierwszym miejscu w Europie pod względem dostępności gruntów przemysłowych, ich kosztów i regulacji prawnych. W kategorii elastyczności prawa pracy Polska jest druga po Wielkiej Brytanii i trzecia w raporcie pod względem wysokości podatku CIT. Jest jednocześnie największym rynkiem centralnej Europy i ósmym największym rynkiem kontynentu. Obecnie żyje tu 38,19 mln ludzi, co sprawia, iż jest to 30. największy rynek na świecie. Polski rynek zbytu jest większy niż połączone rynki innych dziewięciu „nowych” krajów członkowskich UE — 38,19 mln polskich konsumentów napędza 10-procentowy roczny wzrost rynku detalicznego.

Wśród krajów członkowskich Polska otrzymała dostęp do największej kwoty funduszy UE. Ponad 19 mld EUR zostało przeznaczone na rozwój, infrastrukturę i zasoby ludzkie w latach 2007–2013. Nasz kraj ma mnóstwo zachęt inwestycyjnych dostosowanych do potrzeb inwestorów zagranicznych. Dostępne są różne formy pomocy publicznej, włączając granty, zachęty i zwolnienia podatkowe. W ramach wspierania rozwoju regionalnego powstało kilkanaście specjalnych stref ekonomicznych o całkowitej powierzchni około 6300 ha. Na tych obszarach działalność inwestycyjna wspierana jest przez preferencyjne warunki. Inwestorzy mający pozwolenie na działalność gospodarczą w specjalnej strefie ekonomicznej mogą skorzystać z: zwolnienia z podatku dochodowego (jako formy pomocy regionalnej), możliwości zakupu gruntów po konkurencyjnych cenach, nieodpłatnej pomocy w załatwianiu formalności inwestycyjnych, zwolnienia z podatku od nieruchomości, dotacji na szkolenia pracowników i dotacji wspierających tworzenie nowych miejsc pracy. Atrakcyjność Polski jako lokalizacji inwestycji rośnie⁶. Wpływa na to wiele czynników, m.in.: strategiczne położenie, zasoby ludzkie czy zachęty inwestycyjne. Polska staje się regionalną i światową platformą usług. Międzynarodowe korporacje są żywo zainteresowane ulokowaniem swoich centrów badań i rozwoju w Polsce.

Otwarcie takiego ośrodka w naszym kraju pozwala na poprawę efektywności i obniżenie kosztów, a także na polepszenie jakości produktów firmy. Obecnie w Polsce istnieje ponad 40 centrów B+R i wciąż przybywają nowe. Centra B+R w Polsce zatrudniają ponad 3 tys. osób. Inwestorzy wybierają Polskę ze względu na dostęp do wysoko wykwalifikowanych kadr, istnienie wielu ośrodków akademickich oraz wspieranie władz. Między innymi następujący inwestorzy umieścili swoje centra B+R w Polsce: ABB, Avio, Jujitsu, Glaxo Smith Kline, IBM, Intel, Lincoln Electric, Motorola, Oracle, Siemens, TRW Automotive, Whirlpool. Ich pozytywne doświadczenia i doskonałe rezultaty sprawiają, że większość decyduje się na zwiększenie zakresu i skali działalności. Niemiecka firma Siemens zwiększyła zatrudnienie we wrocławskim ośrodku o 40%. Polska postrzegana

⁵ PAliIZ. *Opinia inwestorów zagranicznych o społecznych i ekonomicznych warunkach działalności gospodarczej w Polsce*, op. cit.

⁶ E. Polak, W. Polak, *Przyczyny wycofania kapitału zagranicznego z realizacji inwestycji bezpośrednich w Polsce*, op. cit., s. 134–136; PAliIZ, op. cit.

jest jako doskonałe miejsce do podniesienia nieprodukcyjnych funkcji firmy, takich jak departamenty finansowe, *call-centers* czy magazynowanie. Nasz kraj staje się europejskim centrum usług offshoringowych (BPO). Od 2005 r. inwestorzy z sektora BPO mogą korzystać z propozycji specjalnych stref ekonomicznych oferujących np. zwolnienia podatkowe. Przewidywany jest znaczny wzrost liczby firm oferujących usługi księgowe i *call-centers*. Polska może stać się liderem pod względem napływu inwestycji do sektora BPO. Wśród firm mających swoje centra BPO w Polsce znalazły się np. Accenture, Avon, Electrolux, Fiat, IBM czy Lufthansa.

Od kilkunastu lat starano się stworzyć korzystne warunki dla inwestorów, m.in. przez zmianę systemu podatkowego, rozszerzenie zakresu działania specjalnych stref ekonomicznych, rozwój infrastruktury, polepszenie systemu edukacyjnego. W celu podniesienia jakości usług oferowanych inwestorom zagranicznym Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych przygotowała dwa projekty, których zadaniem jest poprawa klimatu inwestycyjnego oraz wykorzystanie potencjału regionów w procesie przyciągania bezpośrednich inwestycji zagranicznych do Polski. Pierwszy z nich ma na celu zidentyfikowanie aktywów regionów w kontekście atrakcyjności inwestycyjnej z uwzględnieniem strategii sektorowych przez budowę platformy wymiany informacji między regionami, PAIiIZ, i potencjalnymi inwestorami. Skuteczność realizacji projektu, którego efektem będzie stworzenie sektorowych strategii regionalnych, zależy od efektywnej współpracy pomiędzy władzami regionalnymi i centralnymi. W dążeniu do poprawy ogólnych warunków prowadzenia działalności gospodarczej w kraju niezbędnym partnerem PAIiIZ przy realizacji tego projektu — oprócz administracji centralnej — są przede wszystkim władze regionalne, które dysponują narzędziami pozwalającymi na analizę atrakcyjności sektorowej, a przede wszystkim mają istotny wpływ na kierunki rozwoju regionalnego.

Podsumowanie

Reasumując, trzeba stwierdzić, że Polska jest miejscem, gdzie warto inwestować. Obecny stan gospodarki, ogromne środki unijne do wykorzystania teraz i w przyszłości — to wszystko stwarza poważne perspektywy rozwoju. Wprowadzane sukcesywnie zmiany legislacyjne powinny ułatwić prowadzenie działalności gospodarczej (w tym także inwestorom zagranicznym) oraz likwidację różnego rodzaju patologii biurokratycznych i walkę z korupcją.

Również istotne jest, aby władze lokalne przy podpisywaniu umów z inwestorami zagranicznymi miały na uwadze wspieranie kooperacji polskich firm z zagranicznymi przedsiębiorstwami. Wymagając, by część dostaw pochodziła od krajowych dostawców.

Państwa, które przyciągają najwięcej inwestycji zagranicznych, rozwijają się dużo szybciej niż pozostałe⁷. Przeświadczenie, że inwestycje zagraniczne mają pozytywny wpływ na rozwój gospodarki kraju przyjmującego, jest powszechne. Jednak, jak uczy doświadczenie wielu krajów, w tym i Polski, nie dokonuje się to w sposób automatyczny. Efektywność inwestycji zagranicznych zależy bowiem od wielu elementów: postępu

⁷J.H. Dinning, *The electric paradigm of international production: a restatement and some possible extensions*, „Journal of International Business Studies” 2003, no. 1.

technologicznego, możliwości innowacyjnych, rozwoju kapitału ludzkiego oraz istniejących uwarunkowań organizacyjnych i instytucjonalnych.

Należy stworzyć strategię państwa wobec inwestorów zagranicznych, która prowadziłaby do napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych, będzie kształtowała ich infrastrukturę geograficzną i towarową, a jednocześnie umocni pozycję konkurencyjną na arenie międzynarodowej.

Bibliografia

1. *Annex table A.1.11 The world's top 100 non-financial TNC's, ranked by foreign assets*, 2012 (WIR 2014).
2. *Annex table A.1.12 The world's top 100 non-financial TNC's, ranked by foreign assets*, 2012 (WIR 2014).
3. *Atrakcyjność inwestycyjna Europy 2014*, Badania Ernst & Young, 2014.
4. Buckley P.J., *Foreign direct investment by small and medium sized enterprises: the Theoretical background*, "Small Business Economics" 2009, no. 7, reprint [w:] SMEs in the Age of Globalization, ed. D.D. Audretsch, An Elgar Reference Collection, Cheltenham-Northampton 2013.
5. Dinning J.H., *The electric paradigm of international production: a restatement and some possible extensions*, „Journal of International Business Studies” 2003, no. 1.
6. *Europe in Figures*, Eurostat Yearbook 2011, Chapter 5.
7. Hunga G., *Foreign direct investment in CEECs and the position of the electricity, gas and water distribution sector*, Structural Challenges for Europe, Cheltenham-Northampton, MA, USA 2013.
8. Jabłońska D., *The role of foreign direct investment in Poland's enterprise sector reform*, Structural Challenges for Europe, Cheltenham-Northampton, MA, USA, 2013.
9. Matulik A., *Value Management as a Mean of Increasing Firms Competiveness*, ECON'12, Selected, Research Papers. Technical University of Ostrava, vol. 9/2012.
10. Miro J., *Model of process organized company*, ECON'11, Selected, Research Papers. Technical University of Ostrava, vol. 8/2011.
11. PAIiZ. *Opinia inwestorów zagranicznych o społecznych i ekonomicznych warunkach działalności gospodarczej w Polsce*, Warszawa 2015.
12. Polak W., *Ryzyko inwestycyjne. Przyczyny niepowodzeń w realizacji inwestycji zagranicznych, strategie zarządzania rynkiem w przedsiębiorstwie*, Bydgoszcz 2001.
13. Polak E., Polak W., *Przyczyny wycofania kapitału zagranicznego z realizacji inwestycji bezpośrednich w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Gdańskiej Szkoły Wyższej” 2014, t. 14.
14. *Stan i prognoza koniunktury gospodarczej*, GUS, Warszawa 2015.
15. *Status of foreign direct investment in Poland*, PAIiZ, Warszawa 2014.

Aleksander Rezmer

Gdańska Szkoła Wyższa

The role of a science-technology park in development of innovative engineering companies

Abstract

The aim of the article is to highlight the role of a science-technology park in development of innovative engineering companies. The article begins with a description of a concept of a science-technology park and its basic features in the context of knowledge-based economy. The author presents key services provided by the park and shows the profile of companies in the biggest park of that kind in Poland. Then, the article describes key facilities available for engineering companies in order to create, test and manufacture innovative technological solutions. The article was prepared as a result of a research in Pomorski Park Naukowo-Technologiczny conducted by the author in a form of personal interviews with the park's representatives and secondary data analysis.

Keywords

science-technology park, innovation

Rola parku naukowo-technologicznego w rozwoju innowacyjnych przedsiębiorstw technologicznych

Streszczenie

Celem artykułu było ukazanie roli parku naukowo-technologicznego w rozwoju innowacyjnych przedsiębiorstw technologicznych. Artykuł rozpoczyna próba sprecyzowania, co oznacza termin park naukowo-technologiczny w kontekście gospodarki opartej na wiedzy. Autor prezentuje kluczowe usługi świadczone przez park na rzecz firm oraz przedstawia profil firm znajdujących się w największym parku tego typu Polsce. Następnie w artykule przedstawiono najważniejsze elementy wyposażenia technicznego, będącego w dyspozycji przedsiębiorstw w parku, wykorzystywanego do opracowywania, testowania i prowadzenia działalności produkcyjnej. Artykuł powstał jako wynik badań autora dotyczących działalności Pomorskiego Parku Naukowo-Technologicznego przeprowadzonych w formie wywiadów z przedstawicielami tej instytucji wzbogaconych o analizę danych wtórnych.

Słowa kluczowe

park naukowo-technologiczny, innowacje

The economic development in the 21st century is based on the concept of knowledge-based economy. The theories of Joseph Schumpeter, who identified

innovation as the critical dimension of economic change¹, have been transformed into real actions which ought to accelerate the rate of economic growth. That concept is applied not only by governments but also by companies, which strengthen their competitive advantages through innovations. The atmosphere of enhancing knowledge transfer, innovations and know-how has led to creation long-term strategies for the whole regions, such as the well-known Lisbon Strategy. The real effects of such efforts are often questioned. However, on the wave of knowledge-based thinking, many significant projects have been introduced. The appearance of state-owned science-technology parks, supported and managed by local councils, have created a unique opportunity for numerous innovative companies to develop. These parks have become important elements of business environment and generate not only innovative solutions but also jobs for thousands of people. However, these institutions are mainly associated with software companies or ICT sector. That false impression comes from a fact that in the view of the public these parks offer mainly cheap office space. The truth is that their offer is much broader and they provide companies of different profiles, including biotechnology, design or technology, with perfect conditions for growth. The aim of the article is to highlight the positive role of science-technology parks in development of innovative engineering companies.

Science-technology park as a form of support for innovative businesses

The concept of a place where science can be directly linked with business in order to create innovations came from the USA where the first parks of that kind were established in the 1950s. A science-technology park is a physical place that supports university-industry and government collaboration in order to create high technology economic development and advancing knowledge. There are numerous other terms which describe similar places, e.g. tech parks, hi-tech parks, R&D parks etc. Behind all these terms there might be institutions of different profiles. Industrial parks focus mainly on manufacturing while science parks will be smaller institutions focused on R&D. There are also technology parks. While a science park is of reduced size, with strong links to university and little emphasis on manufacturing activities, a technology park is medium-sized or big and allows productive activities². This framework places a science-technology park closer to R&D activities rather than manufacturing.

A typical science-technology park has two parts. The first one is devoted to start-ups on a very early stage of development. It attracts people with knowledge and vision and allows them to work on their projects in the atmosphere of creativity. The costs are low for both sides and a failure is not regarded as something dramatic but a as lesson to learn. The start-up zone, often called an incubator, offers many services to facilitate the development of ideas, e.g. help with business basics, high-speed Internet access, help with financial management, help with presentation skills, links to higher education resources, links to strategic partners or intellectual property management. The costs of being in an incubator are very low. One of the main advantages of developing

¹ E. Pol, P. Carroll, *An Introduction to Economics with Emphasis on Innovation*, Innovation Planet, 2006.

² P. Vila, J. Pages, *Science and technology parks. Creating new environments favourable to innovation*, "Paradigmes", Issue 0, May 2008, p. 143.

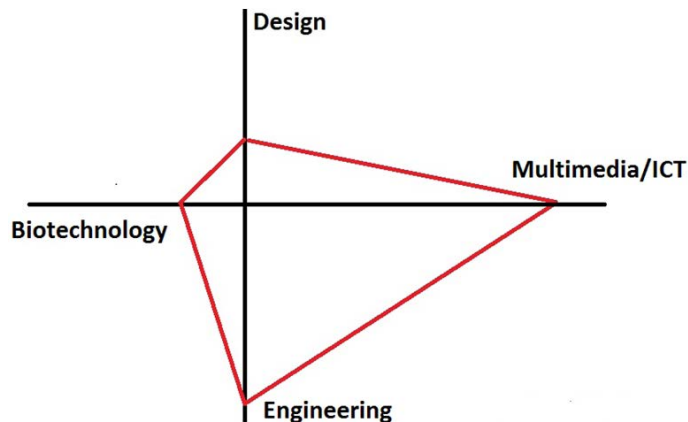
business in an incubator is the fact that it is a place where people representing different fields meet and exchange ideas. These contacts often turn into business relations. If a start-up turns out to be a successful business, it ought to leave the incubator and settle down in the main part of the park. It is necessary to mention that science-technology parks do not support companies of all profiles. Usually only these ideas which seem to evolve into innovative solutions, especially representing IT, biotechnology, design or media are accepted.

The majority of a science-technology park is devoted to already existing, innovative companies. There are numerous advantages for these firms. First of all, the rent is affordable in comparison with market prices of office space. Secondly, apart from all the support mentioned above, these companies have access to Patent Information at reduced price, meeting rooms for rent, dedicated consulting and the right to use the park logo and address. There are loads of training programs courses and workshops, often free of charge.

All these activities are a form of support for the companies of all profiles. However, there are some unique services available especially for engineering companies. They include laboratories and other advanced technical equipment. A term *engineering company* is used for a business whose technological activity does not only focuses on software but primarily hardware issues, such as robotics, automation etc.

Hi-tech facilities of PPNT as support for innovative engineering companies

Pomorski Park Naukowo-Technologiczny (PPNT), located in Gdynia, is one of the biggest institutions of that kind, if not the biggest in Poland³. It hosts more than 150 companies. That is why it is a good example of successful support for innovative businesses. Graph 1. Shows the profile of companies in the park.

Graph 1. The proportion of companies from different areas in PPNT

Source: own work based on www.ppnt.pl.

³Pomorski Park Naukowo-Technologiczny, PAiZ, www.paiz.gov.pl.

The majority of companies present in PPNT represent multimedia or ICT branch (77 companies). Nevertheless, the number of businesses involved in engineering (including automation and robotics) is also significant (46 companies). The biotechnological sector has lower representation, as well as design sector (both 15). The park also hosts auxiliary companies, such as a restaurants.

The park provides companies from engineering sector with numerous facilities. First of all, there is a faraday cage which allows to conduct tests of electronic equipment. Secondly, there is also an environmental chamber which is able to create any climate conditions for various tests. Science-technology park usually have 3D printers to facilitate the construction of prototypes. Such technology is also present in the park in Gdynia.

Biotechnologists in the park have modern laboratories which allow chemical analysis, microbiological analysis, molecular biology analysis as well as various analysis regarding pollution. There are also facilities necessary for various biotechnical activities, e.g. cell cultures or in vitro multiplication of plants.

From an engineer's point of view, one of the most interesting places in the park's offer is the prototyping centre and various workshops. In PPNT these amenities are divided into three sections. Section 1 includes a laboratory for non-destructive and destructive tests. Modern equipment of that place allows tests of fracture mechanics, not only under static but also dynamic pressure. Companies from the park can take advantage of hardness testers, ultrasonic tester, stationary spectrometer, flaw detectors and many other specialized instruments and tools.

Section 2 is devoted to navigation and liaison. The aim of the workshop is to create communication systems and navigation for ships and unmanned vessels, including the preparation of a unique interface between the two solutions. The list of equipment includes both portable and stationary multimeters, insulation resistance meters, thermographic cameras, a microscope, an oscilloscope and other appliances. Finally, section 3 is devoted to calibration. There are numerous calibration devices which allow to test precision of different measurement instruments.

It is necessary to mention that PPNT offers enough space for companies for production. As a result, not only are they able to create innovations but they are supported to commercialize them. There are different sizes of space for rent so companies can adjust the space to their needs. Of course the companies from the park are not involved in mass-production. They manufacture advanced technical equipment, especially for a specific order from customers. As long as the orders are not numerous, the company develops its products and the net profit is low, it remains in the park. However, when the firm becomes a mature business unit with a stable portfolio of customers and good financial foundation, it is time to leave the park.

Conclusion

A science-technology park is a unique place for development of innovative companies. It offers support not only for software companies but also for businesses representing hardware technology. Apart from most common services, such as Internet connection or office space, it provides companies with the possibility to use advanced

equipment in different laboratories at affordable prices. What is more, a park of that kind is a place where unitary production of advanced technical solutions is also possible. That is why such a park is able to breed a successful company from the beginning till maturity. However, parks usually support some specific branches of technology. In PPNT, apart from biotechnology, technology connected with maritime economy is especially promoted. That is why for some engineering companies the offer of a park can be too narrow. Nevertheless, there are numerous different science-technology parks in Poland and their offer is complementary. To sum up, science-technology parks have great contribution to the development of engineering companies and are important innovation catalysts.

References

1. Pol E., Carroll P., *An Introduction to Economics with Emphasis on Innovation*, Innovation Planet, 2006.
2. Pomorski Park Naukowo-Technologiczny, PAiZ, www.paiz.gov.
3. Vila P., Pages J., *Science and technology parks. Creating new environments favourable to innovation*, "Paradigmes", Issue 0, May 2008.

Paulina Sigurska-Fierek, Mariusz Fierek

Gdańska Szkoła Wyższa

Autoprezentacja i *savoir-vivre* pracownika idealnego

Streszczenie

Celem podjętych badań jest zaprezentowanie autoprezentacji i *savoir-vivre'u* pracownika idealnego. Dla realizacji celu badań koniecznym było pokazanie nastawień jednostki do pracy oraz autoprezentacji pracownika idealnego. Przedstawiono również zasady *savoir-vivre* w pracy oraz zaprezentowano oczekiwania wobec pracownika idealnego.

Słowa kluczowe

autoprezentacja, pracownik, *savoir-vivre*

Self-presentation and *savoir-vivre* of the ideal employee

Abstract

The aim of this study is to present the self-presentation and *savoir-faire* of the ideal employee. To accomplish the research goal it was necessary to show the attitude of a person towards work and self-presentation of the ideal employee. The article presents the principles of *savoir-vivre* at work and the expectations from the ideal employee.

Keywords

self-presentation, employee, *savoir-vivre*

Nastawienia jednostki do pracy

Odwiecznym problemem jest to, czy człowiek pracuje po to żeby żyć, czy żyje po to żeby pracować? Jednoznacznie na to pytanie nie da się odpowiedzieć.

Przed wszystkim człowiek pracuje po to żeby żyć. Ale też praca jest jednym z ważnych przejawów życia, a niekiedy stanowi jego sens¹.

Miejsce człowieka w pracy podlega ewolucji, której tempo i zakres zależy od ogólnych czynników społeczno-gospodarczych, oddziałujących na organizację. Był czas niewolników, czeladników, robotników, pod koniec XX w. pojawiły się określenia:

- „kapitał ludzki”,
- „potencjał ludzki”².

¹R. Sobiecki, *Co motywuje człowieka do pracy?*, (w:) R. Sobiecki (red.), *Podstawy przedsiębiorczości w pytaniach i odpowiedziach*, Difin, Warszawa 2004, s. 14.

²T. Kowalski, *Pojęcie i cechy pracownika wiedzy*, „Studia Lubuskie” 2011, tom VII, PWSZ, Sulechów, s. 309.

Można wyróżnić trzy podstawowe nastawienia jednostki do pracy — instrumentalne, punitywne i autoteliczne:

- przy nastawieniu instrumentalnym praca jest traktowana jako konieczność — „pracuję, bo muszę”,
- punitywne stosunek do pracy przejawia się w postrzeganiu pracy jako instytucji narzuconej pod przymusem — „pracuję, bo mi każą”,
- przy autotelicznym podejściu do pracy staje się ona celem samym w sobie, stanowi podstawę rozwoju osobistego, przynosi spełnienie, samorealizację i satysfakcję — „pracuję, bo chcę”.

Głównym, definicyjnym celem pracy jest oczywiście podtrzymanie egzystencji zarówno jednostek, jak i całych grup społecznych, czyli przynoszenie dochodu. Ów dochód z:

- jednej strony pozwala przeżyć,
- drugiej określa status społeczny jednostki.

Ale pracy nie można sprowadzać jedynie do jej sensu ekonomicznego, czyli dostarczenia jednostce materialnego wynagrodzenia umożliwiającego:

- przeżycie,
- zaspokojenie potrzeb.

Równie istotne są funkcje ukryte pracy, tj.:

- organizowanie czasu — praca poprzez narzucenie godzin i pory jej wykonywania wprowadza organizację do codziennego życia,
- umożliwianie kontaktów z innymi ludźmi,
- budowanie tożsamości — praca pozwala na jasne określenie siebie oraz tworzy pole do ekspresji osobowości,
- rozwój — praca daje często okazję do nabycia i wykorzystania umiejętności i zdolności, pole do upustu energii,
- urozmaicenie codziennego życia — praca pozwala na zmianę otoczenia, wyjście z domu, spotkanie się z innymi ludźmi,
- status społeczny — dzięki pracy zyskuje się szacunek zarówno innych ludzi, jak i samego siebie — ludzie inaczej cię traktują, jeśli masz pracę, niż wtedy, kiedy dostajesz zasiłek,
- wpływ na stan zdrowia fizycznego i psychicznego — praca wykonywana w sprzyjających warunkach, zgodna z zamiłowaniem i możliwościami danej osoby, pozytywnie wpływa na samopoczucie, a gdy nie spełnia tych warunków, to może też być źródłem frustracji, depresji i chorób³.

Autoprezentacja pracownika idealnego

Pracownik to rola społeczna, zestaw zachowań kojarzonych z określoną pozycją (np. urzędnika, technika, nauczyciela, kelnera) w systemie społecznym. Jest to szczególny rodzaj norm związanych z pełnionymi obowiązkami — norm dotyczących:

- fachowości,

³Ł. Krzyżanowska, M. Stec, *Rynek pracy*, (w:) A. Giza, M. Sikorska (red.), *Współczesne społeczeństwo polskie*, PWN, Warszawa 2012, s. 533–534.

- rzetelności zawodowej,
- kultury osobistej.

Regulują to różnego rodzaju przepisy, w tym kodeksy etyki zawodowej. Zajmowanie określonej pozycji wymaga odpowiedniej — zgodnie z oczekiwaniami społecznymi — autoprezentacji (np. sędzia, lekarz, hydraulik, kucharz, barman, nauczyciel, duchowny czy urzędnik). Nie budzi szacunku:

- urzędnik w krótkich spodniach,
- fryzjerka z zaniedbanymi włosami,
- hydraulik w brudnym ubraniu.

Przebywa się wśród ludzi i rzadko całkowicie pozbywa się troski o to, jak postrzegają i oceniają inni.

Nie zawsze jednak zdaje się sobie sprawę, jak jest się postrzeganym. Ale nie chodzi tylko o wygląd zewnętrzny.

Jeśli człowiek nie potrafi zadbać o wizerunek publiczny zgodny z pełnioną rolą, to może go to pozbawić:

- wpływu,
- skuteczności w wykonywaniu obowiązków,
- prawa do zajmowanej pozycji (np. polityka, szefa).

Podczas dokładnej analizy własnego i cudzego zachowania wszędzie dostrzeże się elementy autoprezentacji.

Autoprezentacja (manipulowanie wywieranym wrażeniem) to proces kontrolowania przez jednostkę sposobu, w jaki jest postrzegana przez otoczenie.

Nie świadczy to wcale o próżności, choć tak może się wydawać, nie jest też wyrazem skłonności do manipulowania wrażeniami ani wyrazem braku poczucia bezpieczeństwa.

Sukces życiowy człowieka w ogromnym stopniu zależy właśnie od tego, jak go inni postrzegają i oceniają.

Aby skutecznie manipulować wrażeniem, jednostka musi trafnie ocenić, jak inni odbierają jej zachowanie.

Ludzie manipulują wrażeniami, aby wpływać na innych w celu wywołania określonych reakcji i podtrzymywać poczucie własnej wartości i tożsamości.

Autoprezentacja jest zjawiskiem korzystnym nie tylko dla samej jednostki, ale również dla interakcji społecznych w najszerszym rozmiarze.

Z reguły ludzie prezentują swój wizerunek zgodny z samooceną, pragną, aby inni postrzegali ich takimi, jacy są naprawdę. Ludzie z:

- wysokim i niskim poczuciem własnej wartości w równym stopniu troszczą się o swój wizerunek społeczny, ale ich podejście do autoprezentacji jest odmienne,
- wysoką samooceną starają się przekazać pozytywne wrażenie, osoby o niskiej samoocenie przede wszystkim chcą uniknąć wywarcia złego wrażenia⁴.

Pracownik to z:

- jednej strony profesjonalista,
- drugiej żywy człowiek posiadający określoną osobowość.

⁴ W. Aue, *Organizacja pracy małych zespołów, (w:) Prowadzenie działalności gospodarczej*, WSiP, Warszawa 2013, s. 358–359.

Oprócz wiedzy i umiejętności posiada życie emocjonalne. Łatwiej będzie współpracować z:

- sangwinikiem niż z cholerykiem,
- optymistą niż z pesymistą.

Ważna również jest:

- dojrzałość emocjonalna (opanowanie),
- odporność na stres,
- poziom wrażliwości,
- okazywanie uczuć przyjaźni pobudzających lojalność.

Liczy się także:

- sfera wolicjonalna,
- aktywna postawa zapewniająca zaangażowanie oraz poziom aspiracji wpływający na motywację długookresową,
- chęć samodoskonalenia.

W codziennej pracy ważna jest atmosfera tworzona wewnątrz zespołu. Dlatego pracodawcy określają także cechy charakteru oraz postawy, jakich się spodziewają od pracowników. Do najbardziej oczywistych należą:

- rzetelność i dokładność w wypełnianiu obowiązków,
- punktualność i dbałość o czas klienta,
- uczciwość i odpowiedzialność⁵.

Ponieważ prawo nie jest w stanie regulować wszystkich zachowań ludzi, konieczne staje się przestrzeganie norm ustalonych przez społeczeństwo, które są weryfikowane przez opinię publiczną⁶.

Zasady *savoir-vivre* w pracy

Dobre wychowanie i szacunek do innych to bardzo pożądane cechy w życiu społecznym, które nabierają dodatkowego znaczenia w pracy, gdzie często występują sytuacje pełne:

- stresów,
- napięcia.

Bez wątpienia w specyficznym środowisku, jakim jest firma, zasady grzeczności:

- bardzo ułatwiają kontakty pomiędzy partnerami, współpracownikami i szefostwem,
- pomagają łagodzić ewentualne konflikty⁷.

Każdy kulturalny człowiek słyszał o *savoir-vivre*. Można użyć różnych pojęć — ogłada, dobre maniery, *bon ton*, konwenanse, ale zawsze chodzi o to samo:

- uprzejmość,
- szacunek,
- reguły umożliwiające dobre relacje międzyludzkie⁸.

⁵M. Chorzewski, *Pracownik idealny*, „BEAUTY FORUM” 2015, nr 6, s. 83.

⁶M. Biernacka, J. Korba, Z. Smutek, *Podstawy przedsiębiorczości*, OPERON, Gdynia 2005, s. 188.

⁷I. Mondizábal, C. Berthelot, *Dobre maniery*, Świat Książki, Warszawa 2008, s. 273.

⁸M. Chorzewski, *W salonach jak na salonach*, „BEAUTY FORUM” 2015, nr 9, s. 112.

Podczas procesów demokratyzacji wiedza o dobrych manierach z pałaców i salonów przeniknęła także do niższych warstw społecznych.

Współcześnie znajomość *savoir-vivre* obowiązuje każdego kulturalnego człowieka w sytuacjach osobistych i zawodowych. Reguły obowiązujące damy i dżentelmenów na arystokratycznych salonach są obecnie wykorzystywane:

- przy obsłudze klientów,
- podczas tworzenia prawidłowej atmosfery pracy⁹.

Fundamentem tej sztuki życia są uniwersalne zasady kształtujące:

- hierarchię wartości,
- normy,
- reguły.

Pierwsza to zasada szacunku, która nakazuje, aby swoim zachowaniem okazywać drugiej osobie należne jej poważanie bez względu na osobiste upodobania. Uwaga, dopełnieniem tej zasady jest procedencja, czyli ranga pozycji — „starszeństwa” i pierwszeństwa.

Okazuje się szacunek każdemu, ale nie demokratycznie, a hierarchicznie — w odpowiedniej kolejności.

Drugą podstawową jest zasada kontekstu sytuacyjnego, która kładzie nacisk na umiejętność dostosowania zachowania i ubioru do okoliczności:

- pory dnia i roku,
- miejsca,
- osób,
- czynności.

Dobłą tawestacją owej reguły jest przysłowie — „jeśli wejdziesz między wrony, musisz krakać tak jak one”.

Z nią związana jest ściśle zasada rytuału. Większość działań jest bowiem konwencjonalna, a nawet ściśle określona przez:

- zwyczaje,
- procedury.

Aby czynności nabrały społecznej mocy i aby uzyskały akceptowalny sens, muszą być wykonane jak rytuał:

- dokładnie,
- z zaangażowaniem.

Po tym rozpoznaje się profesjonalistę, że nawet najprostszą czynność wykonuje z:

- uwagą,
- starannością.

Aby powyższe zasady przyniosły pożądaný efekt, proponuje się dołączyć kolejną — zasadę samodyscypliny.

Polega ona na połączeniu umiaru (w ubiorze, makijażu, w jedzeniu i piciu, w okazywaniu emocji, zadawaniu pytań) ze zdrowym rozsądkiem (żeby refleksja wyprzedzała słowa, gesty i czyny).

⁹ *Ibidem*, s. 112.

Nawet jeśli nie zna się całej etykiety, to dzięki refleksji i opanowaniu kontroluje się swoje czyny i minimalizuje gafy. Związana jest z tym zasada naturalności¹⁰.

Oprócz podstawowych zasad kultury osobistej warto wymienić jeszcze kilka, których znajomość jest pomocna w podtrzymywaniu dobrych relacji międzyludzkich — i tych towarzyskich, i służbowych. Zasada:

- punktualności, która była grzecznością królów, ale stała się obowiązkiem każdego obywatela,
- wzajemności (łac. zwrot *do ut des*, oznaczający daję, abyś dawał), która jednak wymaga dopełnienia przez wspaniałość i altruizm, żeby nie sprowokować korupcyjnych układów,
- uszanowania prywatności i dyskrecji, dzięki którym buduje się zaufanie; ogranicza się swą ciekawość i powstrzymuje się język przed ujawnieniem tajemnic służbowych i powierniczych.

Nie zapomina się też o zasadzie elegancji, która oprócz dostosowania ubioru do urody (typ budowy ciała, kolor włosów, cery, wieku) i osobowości (temperamentu, charakteru, stylu życia i roli życiowej), nakazuje również dopasowanie stroju do okoliczności (miejsca, czasu, charakteru sytuacji, pory roku, zawodu, stanowiska i organizacji)¹¹.

Na koniec zasada, która zmienia wrogów w przyjaciół i zapewnia sympatię nawet wśród nieznających zasad *savoir-vivre'u*.

Bardziej kulturalny jest ten, który z uśmiechem znosi cudze błędy i pozwala zachować twarz osobom popełniającym gafy, a nawet ratuje je w trudniej sytuacji.

Nie wywyższa się, nie domaga się na siłę szacunku, ale ze skromnością i grzecznością daje się świadectwo szlachetności postawy¹².

Tyle najważniejszych zasad. Pamiętać należy o nich i praktykować na co dzień. A w razie wątpliwości, starać się wyprzedzać w grzeczności. Taka postawa zawsze świadczy o wysokiej kulturze¹³.

Oczekiwania wobec pracownika idealnego

Ludzie wolą osoby życzliwe, sympatyczne, w przeciwieństwie do osób:

- oziębłych,
- nieprzystępnych.

Strategia polegająca na wzbudzaniu wrażenia osoby zasługującej na sympatię jest prawdopodobnie najpowszechniej stosowaną taktyką autoprezentacji.

Równoległe do wzrastającej roli gospodarki rynkowej i stałej nadwyżki rąk do pracy rosną oczekiwania wobec pracowników. Na każdym stanowisku pracy wymaga się coraz większej:

- sprawności,
- fachowości,
- życzliwości wobec klientów,

¹⁰ *Ibidem*, s. 112, 114.

¹¹ *Ibidem*, s. 114.

¹² *Ibidem*, s. 114.

¹³ M. Chorzewski, *Grzeczność popłaca*, „BEAUTY FORUM” 2015, nr 10, s. 77.

- traktowania swej pracy z pełną odpowiedzialnością i oddaniem.

Oprócz kompetencji zawodowych pożądane są cechy osobowości i postawy tj.:

- rzetelność, sumiennność i uczciwość,
- koleżeńskość, życzliwość, zdolność do empatii,
- samodzielność, samodyscyplina,
- odpowiedzialność, asertywność,
- komunikatywność, umiejętność kształtowania prawidłowych relacji z innymi,
- gotowość i zdolność do współpracy,
- elastyczność, zdolności organizacyjne,
- wysoki poziom kultury osobistej¹⁴.

Na wszystkich stanowiskach związanych z bezpośrednią obsługą interesantów przydatna jest wiedza z zakresu:

- psychologii,
- socjologii.

Na stanowiskach kierowniczych i samodzielnych ważna jest wiedza i doświadczenie z zakresu zagadnień:

- prawnych,
- socjologii pracy,
- zarządzania,
- organizacji pracy.

Wszyscy pracownicy powinni odbyć szkolenie w zakresie:

- przepisów przeciwpożarowych,
- bezpieczeństwa i higieny pracy.

Nie bez znaczenia jest także ogólna wiedza o otaczającej rzeczywistości:

- historia,
- geografia,
- kultura,
- nieco polityki,
- wiedza o świecie współczesnym,
- o atrakcjach turystycznych w najbliższej okolicy.

Dlaczego? Ponieważ pracownik musi być osobą otwartą na świat i ludzi, przyjmującą z uśmiechem i sympatią każdego, nawet najbardziej wymagającego interesanta¹⁵.

Bibliografia

1. Aue W., *Organizacja pracy małych zespołów*, (w:) *Prowadzenie działalności gospodarczej*, WSiP, Warszawa 2013.
2. Biernacka M., Korba J., Smutek Z., *Podstawy przedsiębiorczości*, OPERON, Gdynia 2005.
3. Chorzewski M., *Grzeczność popłaca*, „BEAUTY FORUM” 2015, nr 10.
4. Chorzewski M., *Pracownik idealny*, „BEAUTY FORUM” 2015, nr 6.

¹⁴ W. Aue, *op. cit.*, s. 360.

¹⁵ E. Mitura, E. Kołodzińska, *Kreowanie wizerunku przedsiębiorstwa w otoczeniu*, (w:) E. Mitura (red.), *Organizacja pracy biurowej*, Difin, Warszawa 2013, s. 263–264.

5. Chorzewski M., *W salonach jak na salonach*, „BEAUTY FORUM” 2015, nr 9.
6. Kowalski T., *Pojęcie i cechy pracownika wiedzy*, „Studia Lubuskie” 2011, tom VII, PWSZ, Sulechów.
7. Krzyżanowska Ł., Stec M., *Rynek pracy*, (w:) A. Giza, M. Sikorska (red.), *Współczesne społeczeństwo polskie*, PWN, Warszawa 2012.
8. Mitura E., Kołodzińska E., *Kreowanie wizerunku przedsiębiorstwa w otoczeniu*, (w:) E. Mitura (red.), *Organizacja pracy biurowej*, Difin, Warszawa 2013.
9. Mondizábal I., Berthelot C., *Dobre maniery*, Świat Książki, Warszawa 2008.
10. Sobiecki R., *Co motywuje człowieka do pracy?*, (w:) R. Sobiecki (red.), *Podstawy przedsiębiorczości w pytaniach i odpowiedziach*, Difin, Warszawa 2004.

- » Filozofia
- » Socjologia
- » Pedagogika

Katarzyna Panasiuk¹, Bazyli Panasiuk²

¹ Akademia Morska w Gdyni

² Gdańska Szkoła Wyższa

Koncepcja diagnozy, terapii i profilaktyki uzależnień od hazardu

Streszczenie

W artykule podjęto problematykę uzależnień od hazardu. Wyjaśniono pojęcie oraz pokazano istotę patologicznego hazardu. Przedstawiono kryteria diagnostyczne patologicznego hazardu. Scharakteryzowano fazy rozwojowe uzależnień od hazardu. Opisano etiologię patologicznego hazardu. Dokonano też syntezy wiedzy o typowych modelach terapii i profilaktyki patologicznego hazardu.

Słowa kluczowe

uzależnienie, patologiczny hazard, kryteria diagnostyczne patologicznego hazardu, fazy rozwojowe uzależnień od hazardu, etiologia patologicznego hazardu, modele terapii i profilaktyki patologicznego hazardu

The conception of diagnosis, therapy and prevention of dependence of gambling

Abstract

The paper addresses the issue of dependence of gambling. It explains the nature and shows the nature of pathological gambling. The paper presents a diagnostic criterion of pathological gambling. Characterized developmental phase of dependence on gambling. It describes pathological gambling. It also does on synthesis on typical model for therapy and prevention of pathological gambling.

Keywords

dependence, pathological gambling, diagnostic criterion of pathological gambling, developmental phase of dependence on gambling, etiology of pathological gambling, model for therapy and prevention of pathological gambling

Wstęp

Nie będzie przesadą stwierdzenie, że **obecnie mamy do czynienia nie tylko z dynamicznym rozwojem alkoholizmu, toksykomanii (farmakomanii, narkomanii, nikotynizmu), tzw. multimediaholizmu** (tj. uzależnienia od komputera, Internetu, telefonów komórkowych, telewizji, DVD, radia, środków dydaktycznych i pomocy szkolnych) **i innych patogenicznych form aktywności człowieka** (pracoholizm, „kupoholizm”, mania obfitego jedzenia, odchudzanie się ponad miarę, „bigoreksja”, „pornochoholizm”, seksoholizm), **lecz także z dużą częstotliwością występowania**

patologicznego hazardu. Mówią o tym dane statystyczne i wyniki badań empirycznych. Przykładowo z oficjalnych danych Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) wynika, że symptomy uzależnienia od hazardu ujawnia ponad pięć procent Polaków. Co trzeci rodak (34,2%) hazarduje się grą o pieniądze, przeważnie grą w totolotka (26,8%) i w tzw. zdraпки (13,3%) oraz w konkursy audiotele (7,4%) i na automatach do gry (4,5%).

O skali dynamice tego zjawiska patologicznego słyszy się w środkach masowego przekazu oraz w dyskursach twórczych i w rozmowach towarzyskich. Można to obserwować w miejscach publicznych (np. w kasynach, w salonach gier komputerowych, w kafejkach internetowych, na torach wyścigowych, na różnych imprezach sportowych, na giełdach towarowych, na aukcjach itp.) i wśród wielu ludzi, którzy uprawianie hazardu traktują jako hobby, namiętność czy potencjalną sposobność zdobycia pewnych walorów materialnych i autoafirmacyjnych. Daje ono o sobie znać w zachowaniach niektórych celebrytów, biznesmenów, akcjonariuszy, „giełdziarzy”, „spekulantów”, „oszustów” i osób ufnie usposobionych do większości gier hazardowych. Jest ono obecne wśród jednostek mających predyspozycje do tzw. wielorakich uzależnień (nie tylko od hazardu, ale też od substancji psychoaktywnych i różnych patogennych manii) i tych, które łatwo ulegają pokusie łatwych zarobków, bogactwa i kariery społecznej. Bywa, że ów nałóg dotyka osoby niepodatne na jakiegokolwiek uzależnienia, ale uprawiające hazard w sposób nieumiarkowany, natrętny, szkodliwy dla zdrowia fizycznego i psychicznego. Innymi słowy, uzależniają się od gier hazardowych na skutek braku kontroli nad nimi.

Pojęcie oraz istota patologicznego hazardu

Termin „hazard” etymologicznie oznacza „[...] ryzykowne przedsięwzięcie, którego wynik zależy wyłącznie od przypadku, zwłaszcza gra o pieniądze (zwykle o dużą stawkę)”¹. W nowym *Słowniku psychologii* ów termin definiuje się jako „[...] ryzykowanie czegoś wartościowego dla możliwej wygranej, [...] jest zwykle stosowany do ryzykowania pieniędzmi w zorganizowanych zakładach, jak gry w kasynie czy na wyścigach. W rzeczywistości jego głębsze znaczenie jest dużo szersze i w tym sensie hazard jest podstawową cechą ludzkiego zachowania, [...] zawodowi hazardziści nie lubią być nazywani »hazardzistami«, gdyż nie zajmują się hazardem w powyższym znaczeniu tego słowa, lecz dokonują zakładów raczej na podstawie rzekomej pewności wygranej, która w końcu musi nastąpić niż »możliwości« ostatecznej przegranej”². Z kolei „hazard patologiczny” (*gambling pathological*) oznacza „[...] zaburzenie charakteryzujące się przewlekłą niemożnością opierania się impulsom do gry hazardowej. [...] Termin ten w zasadzie nie jest stosowany, dopóki takie zachowanie nie złamie komuś życia osobistego, rodzinnego i zawodowego. Jak większość (zaburzeń kontroli impulsów — przyp. K.P., B.P.), patologiczny hazard rzadko pojawia się w izolacji. Patologiczny hazardzista zwykle ma też inne problemy, najczęściej uzależnienie od alkoholu i narkotyków”³.

¹ *Słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa 1978, tom pierwszy, s. 729.

² A.S. Reber, E.S. Reber, *Słownik psychologii*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2005, s. 260.

³ *Ibidem*.

Zdaniem autorów współczesnej *Psychologii zaburzeń*, patologiczny hazard, nazywany również „hazardem kompulsyjnym”, jest „[...] zaburzeniem nasilającym się, charakteryzującym się stałą lub czasową utratą kontroli nad zachowaniem podczas gry, zaabsorbowaniem hazardem i zdobywaniem niezbędnych środków, zachowaniem irracjonalnym, kontynuowaniem zachowań związanych z hazardem mimo negatywnych konsekwencji. [...] Szacuje się, że nałogowi hazardziści stanowią od 1,2% do 2,3% dorosłej ludności USA [...], wśród weteranów wojennych, znajdujących się pod opieką Veteran Administration, odsetek nałogowych hazardzistów jest dziesięciokrotnie wyższy niż wśród ogółu ludności. Na ryzyko patologicznego hazardu narażeni są zarówno mężczyźni, jak i kobiety. [...] Chociaż patologiczny hazard jest związany z uzależniającymi substancjami, jest jednak uważany za uzależnienie ze względu na cechy osobowości charakterystyczne dla nałogowych graczy, trudności, jakie oni powodują, i problemy związane z leczeniem [...], tak jak inne nałogi, obejmuje zachowania podporządkowane osiągnięciu krótkotrwałych korzyści, bez względu na ich długotrwały negatywny wpływ na życie uzależnionej osoby”⁴.

Ich zdaniem w społeczeństwie amerykańskim patologiczny hazard „[...] przyjmuje wiele form. Może więc to być gra w kasynie, granie na wyścigach konnych (legalnie lub nielegalnie), gry liczbowe, loterie, gra w kości, w karty i w bingo. Nie znamy dokładnie kwot przechodzących co roku z rąk do rąk w legalnym i nielegalnym hazardzie, ale szacuje się, że nałogowi hazardziści w Stanach Zjednoczonych tracą więcej niż 20 miliardów dolarów rocznie [...], hazard wydaje się jedną z naszych ulubionych narodowych rozrywek i połowa ludności okazjnie go uprawia, czy to grając w pokera w sobotni wieczór, czy zakładając się o wynik imprezy sportowej. Zazwyczaj hazard jest niewinną formą rozrywki towarzyskiej; grający stawia pieniądze i czeka na wynik — wygraną lub przegraną — po czym wycofuje się. Większość ludzi potrafi zagrać w grę hazardową i wrócić do normalnego życia, ale ocenia się, że od 6 do 10 milionów Amerykanów wpadło w nałóg. [...] Bez względu na osobistą sytuację hazardzisty, jego nałóg ujemnie wpływa na społeczną, psychiczną i ekonomiczną sytuację rodziny”⁵.

Interesujący dyskurs na ten temat zawiera praca Johna W. Thompsona i Daniela K. Winstead. Jak piszą: „Częstość występowania hazardu patologicznego szacuje się na 0,2–3,3% i wzrasta ona wraz ze zwiększeniem się dostępności miejsc, gdzie hazard może być uprawiany. Około dwóch trzecich hazardzistów to mężczyźni. Hazard patologiczny jest rosnącym problemem w populacji osób w wieku dojrzeźwania, ale też u osób dorosłych. [...] Patologiczni hazardziści spędzają ogromne ilości czasu w miejscach uprawiania hazardu lub starają się pozyskać środki finansowe umożliwiające udział w grach. Opróżniają oni rodzinne konta bankowe, pożyczają pieniądze od członków rodziny, kłamią na temat uprawiania hazardu i próbują odzyskać przegrane pieniądze, grając o wysokie stawki. Wielokrotnie obiecują, że przestaną grać i podejmują zakończone niepowodzeniem próby zerwania z hazardem. Patologiczni hazardziści zwracają się do psychiatrów po tym, kiedy zostaną zmuszeni do rozpoczęcia

⁴R.C. Carson, J.N. Butcher, S. Mineka, *Psychologia zaburzeń. Człowiek we współczesnym świecie*, GWP, Gdańsk 2006, vol. 1, s. 608.

⁵*Ibidem*, s. 608–609.

leczenia z powodu podjęcia nielegalnej próby zdobycia funduszy przeznaczonych na granie. Przykładowo, wystawiają czek bez pokrycia, defraudują pieniądze firmowe lub angażują się w oszustwa ubezpieczeniowe. Nawet do 75% członków Anonimowych Hazardzistów (Gamblers Anonymous) przyznaje się do łamania prawa. U małżonków hazardzistów często obserwuje się depresję. Wyniki niektórych badań wskazują na wyższe wskaźniki częstotliwości występowania molestowania dzieci przez hazardzistów, a szczególnie przez małżonków. Zjawisko to jest częściej obserwowane, kiedy małżonek konfrontuje się z hazardzistą, pytając o uszczuplenie finansowych zasobów rodziny. Lekarz powinien zebrać wywiad od jak największej liczby członków rodziny, aby uzyskać pełną wiedzę na temat kwoty pieniędzy pożyczonych przez pacjenta, [...] powinien także zebrać dokładny wywiad dotyczący zaburzeń nastroju i myśli samobójczych, ponieważ szacuje się, że około 20% patologicznych hazardzistów podejmuje próby samobójcze”⁶.

Warte uwagi są ich słowa, które brzmią: „Hazard patologiczny należy rozróżniać od hazardu towarzyskiego. Hazard towarzyski uprawia się zazwyczaj w towarzystwie przyjaciół, a kwota pieniędzy, którą można przegrać, jest określana przed rozpoczęciem gry. Hazard towarzyski jest ograniczony czasowo i nie powoduje znaczącego upośledzenia zasobów finansowych rodziny. Hazard zawodowy, w przeciwieństwie do hazardu patologicznego, obejmuje grę o skalkulowane stawki bez podejmowania prób odzyskania przegranych pieniędzy (zjawisko nazywane »odgrywaniem strat«). [...] Wielu hazardzistów w czasie gry wydaje się być w hipomanii, a kiedy zaczynają przegrywać, obserwować można u nich obniżenie nastroju, co powoduje, że rozpoznanie różnicowe z zaburzeniem afektywnym dwubiegunowym typu II jest szczególnie trudne”⁷.

Walory naukowe mają rozważania o patologicznym hazardzie, zawarte w pracy Bohdana T. Woronowicza. Jej autor twierdzi, że przyglądając się graczom hazardowym „[...] można wyróżnić co najmniej trzy stopnie zaangażowania w grę. Większość osób traktuje grę jako zabawę, chociaż często bardzo chciałyby wygrać. Osoby takie wyznaczają sobie limit pieniędzy, jakie mogą poświęcić na grę, lub określają limit czasu, po którym odступują od gry, bez względu na to, czy wygrywają czy też przegrywają. Osoby grające sporadycznie zakładają prawdopodobieństwo przegrania określonej kwoty i wliczają ją w koszty zabawy. Osoby te można nazwać graczami społecznymi, a gra służy rozrywce bez względu na częstotliwość. Nieco inny stosunek do gry mają gracze, których można nazwać »profesjonalistami«. Oni kontrolują swoją grę, wymyślają i wykorzystują później różne strategie. Zupełnie innymi motywami kierują się osoby, których granie nabrało cech patologicznego hazardu. Osoby te okresowo podporządkowują grze swoje życie uczuciowe i społeczne. [...] Siłą napędową patologicznego hazardu jest potrzeba przeżywania silnego napięcia, jakie pojawia się podczas gry. Wygrana zwiększa poczucie mocy i popycha do dalszej gry. Przegrana powoduje spadek szacunku do siebie i zmniejszenie poczucia kontroli

⁶J.W. Thompson, D.K. Winstead, *Zachowania kompulsyjne*, [w:] *Psychiatria. Aktualności w rozpoznawaniu i leczeniu*, pod red. M.H. Ebert, B. Nurcombe, P.T. Loosen, J.F. Leckman, Wydawnictwo Czelej, Lublin 2011, tom II, s. 673–674.

⁷*Ibidem*, s. 674.

oraz niejednokrotnie żądę odzyskania straty, a to z kolei stymuluje do poszukiwania komfortu psychicznego w kolejnych grach. Paradoksalne jest to, że wielu hazardzistów jest bardziej zadowolonych z przegranej niż z wygranej, bowiem przegrana zmusza ich do odgrywania się i pozwala na dalszą grę, a tym samym umożliwia dalsze przeżywanie stanów napięcia. W efekcie osoba grająca, niezależnie od swojego stanu finansowego, nie jest w stanie przerwać gry, bez względu na konsekwencje”⁸.

W dalszym ciągu pisze: „Najczęściej spotykane obecnie gry hazardowe to automaty do gry (tzw. jednoręki bandyta), bingo, ruletka [...], gry w karty (poker, blackjack), wyścigi konne, wyścigi psów. Gry hazardowe pojawiły też w Internecie, gdzie można grać korzystając z karty kredytowej. [...] Szacuje się, że hazard poprzez komputer uprawia na świecie około 20 mln internautów miesięcznie. W Polsce gra około pół miliona internautów, którzy wydają na ten cel ponad 10 mln zł miesięcznie. [...] »Zalety« elektronicznego hazardu to: pełna anonimowość, stały i niekontrolowany dostęp do kasyna on-line (także dla dzieci i młodzieży) oraz brak presji czasu. Podobnie należy traktować planowane wprowadzenie zmonopolizowanej przez państwo tzw. wideoloterii w sieci terminali wideo (tzw. VLTs — *video lottery terminals*) połączonych z centralnym systemem sprawozdawczym i monitorującym, w nieograniczonej ilości punktów i bez kontroli wieku grających. Wideoloterie łączą »zalety« automatów i loterii. [...] Osoby, które mają w sobie żylkę hazardzisty, a jednocześnie mają większe poczucie odpowiedzialności, wybierają bardziej bezpieczne namiastki hazardu, takie jak totolotek, konkursy audiotele, tzw. zdraпки czy niedroge loterie. Zdarza się jednak, że część z tych osób traci w pewnym momencie kontrolę nad swoimi emocjami, a chęć zysku i dreszczyk związany z ryzykiem biorą górę. Wówczas wydają coraz więcej pieniędzy na kupony lotka i loteryjne losy czy dziesiątki razy wykręcają telefoniczne numery telewizyjnych konkursów, kupują dziesiątki egzemplarzy tego samego pisma, żeby »wydrapać« obiecany samochód czy przynajmniej odkurzac. Sygnałem, że sprawy posuwają się zbyt daleko, staje się dopiero niewiarygodnie wysoki rachunek telefoniczny lub podliczenie ogólnej wartości »drobnych« kwot wydanych na pojedyncze losy czy kupony. Wiadomo też, że gry wymagające bezpośredniej konfrontacji i stanięcia twarzą w twarz z przeciwnikiem chętniej wybierają mężczyźni”⁹.

Kryteria diagnostyczne patologicznego hazardu

W rozpoznaniu patologicznego hazardu można stosować kryteria diagnostyczne ICD-10, opracowane przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) i system klasyfikacyjny Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego (DSM-IV i DSM-V). Jak pisze Irena Pospiszyl: „W Klasyfikacji ICD-10, nałogowy hazard traktowany jest jako zaburzenie nawyków i kontroli impulsów (– F63,0) ujawniające się w następujący sposób:

- wzrost napędu związanego z poszukiwaniem środka uzależniającego,

⁸B.T. Woronowicz, *Uzależnienia. Geneza, terapia, powrót do zdrowia*, Wyd. Edukacyjne Parpamedia, Warszawa 2009, s. 465–466.

⁹*Ibidem*, s. 466–468.

- wzrost tolerancji na działanie środka (stopniowe obniżanie przyjemności przy dostarczaniu tej samej dawki lub potrzeba zwiększania ilości środka dla uzyskania podobnej przyjemności jak na początku),
- kompulsywna potrzeba grania, kosztem zdrowia i otoczenia,
- osłabienie woli,
- obsesja grania i natręctwa myślowe utrzymujące się i nawracające nawet przy wieloletniej abstynencji,
- samooszukiwanie się, stosowanie usprawiedliwień i innych mechanizmów obronnych ułatwiających podjęcie gry,
- wyniszczenie fizyczne, brak zainteresowania środowiskiem niezwiązanym z hazardem,
- wypalenie emocjonalne”¹⁰.

Według DSM-IV-TR (tj. klasyfikacji Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego z 2000 r.), patologiczny hazard rozpoznaje się wtedy, gdy u danej osoby stwierdza się obecność „[...] pięciu (lub więcej) z następujących cech:

- 1) osoba jest pochłonięta hazardem (np. skupiona na rozpamiętywaniu minionych doświadczeń hazardowych, uzyskiwaniu przewag, planowaniu kolejnych przedsięwzięć lub obmyślaniu sposobów zdobycia pieniędzy na grę),
- 2) w celu osiągnięcia pożądanego podniecenia potrzebuje gry z rosnącą liczbą pieniędzy,
- 3) ponawia bez powodzenia próby kontrolowania, przerywania lub rezygnacji z hazardu,
- 4) gdy usiłuje przerwać lub zakończyć uprawianie hazardu, popada w niepokój lub rozdrażnienie,
- 5) podejmuje grę jako sposób ucieczki od problemów lub uwolnienia się od dysforycznego nastroju (np. poczucie bezradności, winy, lęku, depresji),
- 6) przegrawszy pieniądze, często wraca innego dnia, by wyrównać rachunki (odegrać swoje straty),
- 7) by ukryć stopień wciągnięcia w uprawianie hazardu, okłamuje rodzinę, terapeutów i inne osoby,
- 8) w celu finansowania hazardu dopuszcza się takich naruszeń prawa jak fałszerstwa, oszustwa, kradzieże lub sprzeniewierzenia,
- 9) z powodu hazardu naraża lub traci istotne związki, pracę, albo możliwość nauki bądź kariery,
- 10) by poprawić dramatyczną sytuację finansową spowodowaną hazardem, popada w zależność od ludzi oferujących pieniądze”¹¹.

Z kolei DSM-V, ogłoszone w roku 2013, zawiera uwspółcześnione kryteria oceny i ewaluacji uzależnień od hazardu. Oto one:

„A. Utrwalone lub nawracające problematyczne zachowania hazardowe prowadzące do klinicznie znaczącej szkodliwości (*impairment*) lub negatywnego stresu (*distress*),

¹⁰ I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 199.

¹¹ Cyt. za: J.W. Tchompson, D.K. Winstead, *op. cit.*, s. 673.

na co wskazują cztery lub więcej z niżej opisanych zachowań przejawianych przez jednostkę w okresie minionych 12 miesięcy:

1. Odczuwa potrzebę grania za co raz większe sumy pieniędzy, w celu osiągnięcia pożądanego poziomu ekscytacji.
2. Jest niespokojna lub rozdrażniona, poirytowana przy podejmowaniu prób ograniczenia lub zaprzestania grania w gry hazardowe.
3. Podejmuje nieudane próby kontrolowania, ograniczania i zaprzestania hazardu.
4. Jest pochłonięta hazardem (np. ma uporczywe myśli o odciążających przeszłych doświadczeniach hazardowych, uzyskiwaniu przewag, planowaniu następnych gier lub obmyślaniu sposobów zdobycia pieniędzy na hazard).
5. Gra często, gdy odczuwa negatywny stres (czuje się np. bezradna, winna, niespokojna, przygnębiona).
6. Przegrawszy pieniądze, często wraca innego dnia, by wyrównać rachunki (»odegrać« swoje straty). [...]
7. Kłamie, by ukryć stopień zaangażowania w hazard.
8. Z powodu hazardu naraża lub traci znaczące relacje, pracę, edukacyjne lub zawodowe możliwości.
9. Popada w zależność od ludzi, od których może pozyskać pieniądze niezbędne do poprawienia własnej sytuacji finansowej spowodowanej zaangażowaniem w hazard.

B. Zachowanie hazardowe nie jest lepiej wyjaśnione występowaniem epizodu maniakalnego¹².

Wyżej wymieniona taksonomia Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego zawiera też kryteria diagnostyczne uzależnień od gier hazardowych (*Internet gambling disorder*), które Grażyna Wąsowicz i Małgorzata Styśko-Kunkowska interpretują w sposób przedstawiony w poniższym tekście artykułu.

„Utrwalone lub nawracające używanie Internetu i celu grania, często z innymi graczami, które prowadzi do klinicznie znaczącej szkodliwości (*impairment*) lub negatywnego stresu (*distress*), na co wskazuje pięć lub więcej z niżej opisanych zachowań przejawianych przez jednostkę w okresie minionych 12 miesięcy:

1. Jest zaabsorbowana grami internetowymi (myśli o przeszłych aktywnościach związanych z graniem i antycypuje kolejne; granie w sieci staje się dominującą aktywnością życia codziennego).
2. Doświadcza symptomów odstawienia (*withdrawal*), opisywanych zwykle jako rozdrażnienie, niepokój, smutek (lecz nie towarzyszą im fizyczne objawy farmakologicznego odstawienia).
3. Potrzebuje wydłużać czas grania w Internecie.
4. Podejmuje nieudane próby kontrolowania uczestnictwa w grach internetowych.
5. Traci zainteresowanie dla wcześniejszego hobby i rozrywek, jako rezultat (z wyjątkiem gier w Internecie).
6. Podtrzymuje uczestniczenie w grach mimo wiedzy o psychospołecznych problemach.
7. Oszukuje członków rodziny, terapeutów i inne osoby co do ilości grania w Internecie.

¹² Cyt. za: G. Wąsowicz, M. Styśko-Kunkowska, *Młodzież w Internecie. Zagrożenie uzależnieniem. Podręcznik do kwestionariusza MAWI*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2014, s. 45–46.

8. Używa gier internetowych, by uciec od negatywnego nastroju (np. poczucia bezradności, winy, niepokoju) lub go złagodzić.
9. Z powodu uczestnictwa w grach internetowych naraża lub traci znaczące relacje, pracę, edukacyjne lub zawodowe możliwości. [...] Według DSM-V [...], uzależnienie od gier może być słabe, umiarkowane lub silne w zależności od stopnia zaburzenia normalnej aktywności. Osoby ze słabszym stopniem uzależnienia przejawiają mniej symptomów i zaburzeń codziennego, normalnego funkcjonowania. Natomiast osoby bardziej uzależnione spędzają na grach więcej czasu i doświadczają poważniejszych strat w zakresie relacji, pracy czy funkcjonowania szkolnego”¹³.

Rozważania o preferowanych przez Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne kryteriach oceny i ewaluacji uzależnień od hazardu, warto zakończyć słowami B.T. Woronowicza, które brzmią: „**Patologiczny hazard** polega na często powtarzającym się uprawianiu hazardu, który przeważa w życiu człowieka ze szkodą dla wartości i zobowiązań społecznych, zawodowych, materialnych i rodzinnych. Definicja ta nie obejmuje nadmiernego uprawiania hazardu przez pacjentów maniakałnych oraz zakładania się. Opierając się na kryteriach diagnostycznych proponowanych przez ICD-10 dla uzależnienia od substancji psychoaktywnych, zaproponowałem przed kilku laty [...], aby przyjąć, że patologiczny hazard można rozpoznać wówczas, kiedy w okresie ostatniego roku stwierdzono obecność co najmniej trzech objawów z poniższej listy:

- 1) silną potrzebę lub poczucie przymusu hazardowego grania;
- 2) subiektywne przekonanie o istnieniu trudności w kontrolowaniu zachowań związanych z hazardowym graniem, tj. upośledzenie kontroli nad powstrzymywaniem się od grania oraz nad długością czasu poświęconego na granie hazardowe;
- 3) występowanie, przy próbach przerwania lub ograniczenia grania, niepokoju, rozdrażnienia czy gorszego samopoczucia oraz ustępowanie tych stanów z chwilą powrotu do gry;
- 4) spędzanie coraz większej ilości czasu na graniu w celu uzyskania zadowolenia czy dobrego samopoczucia, które poprzednio uzyskiwane były w krótszym czasie;
- 5) postępujące zaniedbywanie alternatywnych źródeł przyjemności lub dotychczasowych zainteresowań na rzecz grania;
- 6) kontynuowanie hazardowego grania pomimo szkodliwych następstw (fizycznych, psychicznych i społecznych), o których wiadomo, że mają związek ze spędzaniem czasu na graniu”¹⁴.

Podsumowując, należy stwierdzić, że w badaniach diagnostycznych osób uzależnionych od hazardu stosuje się obowiązującą klasyfikację międzynarodową ICD-10 i zamiennie taksonomię amerykańską DSM-IV-TR czy DSM-V, tudzież systematykę tych zaburzeń, rekomendowaną przez współczesną medycynę behawioralną i psychopatologię.

¹³ *Ibidem*, s. 48.

¹⁴ B.T. Woronowicz, *op. cit.*, s. 470.

Fazy rozwojowe uzależnień od hazardu

B.T. Woronowicz wyróżnia cztery fazy rozwojowe uzależnień od hazardu, takie jak: „[...] 1. **faza zwycięstw** — granie okazjonalne, fantazjowanie na temat wielkich wygranych, duże wygrane powodujące coraz silniejsze pobudzenie, coraz częstsze zakłady i coraz wyższe stawki; człowiek zaczyna wierzyć w to, że będzie zawsze wygrywać, a w przypadku osiągnięcia wielkiej wygranej dąży do jej powtórzenia (nieuzasadniony optymizm), coraz częściej ryzykując coraz to większe kwoty; 2. **faza strat** — stawiając na wysokie zakłady, grający naraża się na wysokie straty; wysokie pożyczki i próby odgrywania się, a w przypadkach powodzenia wygrane idą na spłaty długów; hazardzista gra kosztem pracy i domu, kłamie i zaczyna ukrywać swoje uzależnienie; unika wierzycieli i cały czas wierzy, że w krótko nastąpi kolejna wielka wygrana; 3. **faza desperacji** — separacja od rodziny i przyjaciół; utrata pracy i narastające długi powodują panikę; presja wierzycieli popycha często ku przestępstwom; te obciążenia prowadzą z kolei do psychicznego wyczerpania, pojawiają się wyrzuty sumienia, poczucie winy, bezradność i depresja; 4. **faza utraty nadziei** — rozwód; poczucie beznadziejności, myśli i/lub próby samobójcze; zostają wówczas cztery wyjścia: ucieczka w uzależnienie od alkoholu lub leków, więzienie, śmierć (samobójstwo lub z ręki wierzycieli) albo zwrócenie się po pomoc”¹⁵.

Podobny pogląd na ten temat prezentuje I. Pospiszyl. Jak pisze: „Powszechnie wyodrębnia się trzy lub cztery fazy rozwoju uzależnienia: faza zwycięstwa, faza utraty i faza desperacji i czasem wyróżnia się także fazę utraty nadziei. **Faza zwycięstwa** — wygrane na tym etapie zdarzają się o wiele częściej niż kiedykolwiek później (choć rzadko wysokie sumy). Wywołuje to specyficzny dreszczyk emocji, poczucie sukcesu, no i wreszcie konkretne nagrody pieniężne. Grający odwiedza więc domy gry coraz częściej, stawia większe sumy, mając nadzieję, że w krótkim czasie zdobędzie »wielkie pieniądze«. Faza ta może trwać od kilku miesięcy do kilku lat. Hazardzista wierzy, że ma wyjątkowe szczęście, że jest wybrańcem losu, że ma do gry szczególne predyspozycje. Jest przekonany, że najwyższe wygrane są jeszcze przed nim i że są w zasięgu jego możliwości. [...] **Faza utraty**. [...] Hazardzista [...] w tej fazie więcej traci, niż zyskuje, więc coraz częściej przekracza wyznaczony sobie pułap przegranej. Traci wszystkie pieniądze, jakimi dysponował, w tym oszczędności, a kiedy i tych zabraknie zaciąga długi lub defrauduje pieniądze będące w jego dyspozycji. [...] Problemy finansowe [...] przytłaczają gracza. Za tym idą kłopoty zawodowe i z rodziną, którą od jakiegoś czasu zaczął zaniedbywać. W końcu dochodzi do kryzysu wywołanego przez jakąś »iskrę zapalną«, np. w pracy dostaje ostrzeżenie lub wręcz zostaje zwolniony, wierzyciele zaczynają mu grozić, aby zwrócił dług, rodzina traci złudzenia. Wtedy ujawnia wszystko rodzinie, kaja się, wyraża skruchę w nadziei, że uzyska pomoc. W zamian przyrzeka skończyć z grą, gdy tylko spłaci długi. Jednak to jest etap, w którym jednostka już dawno utraciła kontrolę nad własną namiętnością do hazardu i silne postanowienie nie jest w stanie powstrzymać jej od gry. **Faza desperacji** — rozpoczyna ją moment, w którym wszystkie kamuflaże, kręactwa i usprawiedliwienia przestają być skuteczne. Hazardzista zostaje zmuszony

¹⁵ *Ibidem*, s. 468.

do odpowiedzialności za straty spowodowane uzależnieniem. Często mobilizuje go do tego konieczność zaciągnięcia nowej pożyczki u kogoś bliskiego lub utrata pracy lub potępienie ze strony rodziny. Zdarza się też, że hazardzista próbuje wciągnąć bliskich w swoje uzależnienie, zmuszając ich do uregulowania jego długów. Osoba uzależniona żyje pod ogromną presją rodziny, która go odrzuca i stara się zmusić do zaprzestania gry, dłużników, którzy są coraz bardziej zniecierpliwieni i naciskają na zwrot pieniędzy, pracodawcy, którzy już nie tolerują opuszczania się w pracy. Poza tym w tej fazie hazardzista może grozić aresztowanie lub zaczyna mieć poważne problemy ze światem przestępczym. Obrazowo mówiąc, jest to etap, kiedy gracz w rozwoju nałogu sięga dna. Następstwem tego jest często depresja, myśli samobójcze lub próby ucieczki. W tej właśnie fazie osoba uzależniona najczęściej zgłasza się do psychologa. Fazę depresji dość często dzieli się na dwie fazy — **depresji i utraty nadziei**. Jednak ta ostatnia faza nie jest jakościowo różna od fazy desperacji, a wystąpienie jej bardziej zależy od otoczenia zewnętrznego hazardzisty (możliwości uzyskania pomocy psychologicznej, wsparcia rodziny itp.) niż od niego samego¹⁶.

Rozważania o fazach rozwojowych uzależnienia od hazardu, warto zakończyć słowami J.W. Thompsona i D.K. Winstead, które brzmią: „Typowy patologiczny hazardzista przechodzi przez kilka faz zaburzenia zanim trafi do profesjonalnej opieki psychiatrycznej. Początek zaburzenia przypada zazwyczaj na wiek dojrzewania lub okres wczesnej dorosłości. Faza wygrywania zaczyna się, kiedy pacjentowi uda się uzyskać wygraną równą połowie normalnych rocznych zarobków. Hazardzista zaczyna wtedy regularnie grać, odczuwając euforię i szukając coraz to większej ilości bodźców. Początkowo wielu hazardzistów staje się biegłymi w wygrywaniu pieniędzy. Faza przegrywania zaczyna się zazwyczaj jako następstwo złej passy (określanej przez członków Anonimowych Hazardzistów »złym zakładem«, »bad«, »beat«). Przegrywanie zapoczątkowuje cykl odgrywania strat, czemu towarzyszy zawieranie nierozsądnych zakładów, które coraz bardziej wciągają hazardzistę w spiralę długów. W miarę jak zakłady stają się coraz bardziej ryzykowne, hazardzista wchodzi w fazę desperacji, kiedy zaczyna rozważać złamanie prawa w celu pozyskania pieniędzy. Desperacja pojawia się zazwyczaj, kiedy rodzinne konto bankowe i oszczędności emerytalne zostały już całkowicie wykorzystane. Na tym etapie hazardzista może zastanawiać się nad swoimi decyzjami lub podjąć próbę samobójczą”¹⁷.

Etiologia patologicznego hazardu

Zdaniem J.W. Thompsona i D.K. Winstead, etiologia patologicznego hazardu jest wciąż „[...] nieznana. Proponowane są liczne teorie biochemiczne, behawioralne, psychodynamiczne oraz wynikające z teorii uzależnień”¹⁸.

Podobny pogląd głoszą autorzy *Psychologii zaburzeń*. Jak piszą: „Do tej pory przeprowadzono niewiele systematycznych badań patologicznego hazardu i jego przyczyny nie zostały jeszcze dobrze poznane. Patologiczny hazard zdaje się wzorcem wyuczonym i bardzo trudnym do usunięcia, [...] wielu patologicznych hazardzistów

¹⁶ I. Pospiszył, *op. cit.*, s. 200–201.

¹⁷ J.W. Thompson, D.K. Winstead, *op. cit.*, s. 674.

¹⁸ *Ibidem*, s. 673.

za pierwszym razem wygrało spore pieniądze. Rachunek prawdopodobieństwa mówi, że pewien procent osób musi mieć »szczęście początkującego«. Wzmocnienie, które hazardzista uzyskuje we wstępnej fazie gry, może mieć znaczący wpływ na jego późniejsze patologiczne zachowania. Każdy od czasu do czasu wygrywa i tym właśnie można wyjaśnić fakt podejmowania ryzyka gry, mimo ogromnych strat. Efekt wzmocnień nieregularnych to najskuteczniejszy wzorzec warunkowania instrumentalnego. [...] Nałogowi hazardziści gorliwie grają dalej i nie przeszkadza im ani świadomość, że statystycznie rzecz biorąc nie mają szans wygranej, ani fakt, że rzadko lub nigdy nie powtarzają swego pierwszego sukcesu. Podnoszą stawki, wydają oszczędności, zaniedbują rodzinę, nie płacą rachunków, pożyczają pieniądze od przyjaciół i zaciągają kredyty. W końcu sprzeniewierzają pieniądze, wystawiają czeki bez pokrycia i w głębokim przeświadczeniu, że szczęście wreszcie się do nich uśmiechnie i oddadzą długi — uciekają się do innych nielegalnych środków. Normalni ludzie określają takie zachowanie jako nieetyczne i szkodliwe, ale nałogowi hazardziści myślą przypuszczalnie, że podejmują »skalkulowane ryzyko« dla osiągnięcia znacznych korzyści. Często czują się samotni i mają pretensje, że nikt ich nie rozumie. [...] Najobszerniejszą pracą na ten temat jest badanie przeprowadzone w 1974 roku przez Livingstona, który obserwował oraz przeprowadzał wywiady i testy z pięćdziesięcioma pięcioma mężczyznami, w przeważającej części robotnikami, którzy szukali ratunku u Anonimowych Hazardzistów (*Gamblers Anonymous*). Livingston stwierdził, że mężczyźni ci często tłumaczyli swój nałóg »niedojrzałością«. Mówili również o swoim »wielkim ego« i silnej potrzebie uznania i pochlebstw. Na początku swej kariery hazardzisty byli zazwyczaj w stanie pokrywać ponoszone straty, ale już wtedy wszyscy oni znajdowali się na równi pochyłej, prowadzącej w efekcie do problemów finansowych, małżeńskich, zawodowych, a nawet konfliktów z prawem. W końcu sprawy przybierały tak fatalny obrót, że jedynym wyjściem z sytuacji wydawał się hazard, który był przyczyną ich wszystkich problemów»¹⁹.

Ich zdaniem, patologiczny hazard jest trudnym problemem, »[...] uciekinierów z Azji Południowo-Wschodniej, szczególnie z Laosu. [...] Zjawisko to można tłumaczyć następującymi czynnikami: (1) brakiem sankcji społecznych, które w Azji Południowo-Wschodniej ograniczają nadmierną skłonność do hazardu; (2) doświadczaniem przez emigrantów poważnego stresu, o którym hazard pozwala na chwilę zapomnieć (w swoich »kasynach« wielu uchodźców choć przez chwilę czuje się, jakby jeszcze byli w swoim kraju); (3) trudnościami ze znalezieniem pracy — hazard pomaga zabić czas; (4) złudną nadzieją na możliwość wielkiej wygranej i odzyskanie wszystkiego, co utracili emigrując»²⁰.

W opinii znawcy psychopatologii i kazuistyki, Roberta Meyera, czynnikami warunkującymi rozwój uzależnienia od hazardu mogą być »[...] wartości rodzinne, które podkreślają posiadanie dóbr materialnych bardziej niż oszczędzanie i planowanie wydatków, [...] nieobecny rodzic przed szesnastym rokiem życia, [...] ekstrawertyzm i współzawodniczą osobowość, [...] wzorzec hazardu w rodzinie. Milcząca społeczna akceptacja dla hazardu również zwiększa liczbę hazardzistów. Na przykład w Chinach

¹⁹ R.C. Carson, J.N. Butcher, S. Mineka, *op. cit.*, s. 609–611.

²⁰ *Ibidem*, s. 611–612.

tradycyjne wartości kulturowe zdecydowanie potępiają pijaństwo, ale akceptują hazard jako przyjęty sposób poszukiwania podniet. W rezultacie w Chinach liczba patologicznych hazardzistów jest stosunkowo duża. [...] Zachowanie patologicznego hazardzisty może być mylnie postrzegane jako forma poszukiwania podniet u osób z antyspołecznym zaburzeniem osobowości. Jednakże [...] zachowanie antyspołeczne rozwija się w wyniku patologicznego hazardu i jest bezsprzecznie wynikiem desperacji w momencie, gdy nie są dostępne żadne inne źródła funduszy. Również w porównaniu z antyspołecznym zaburzeniem osobowości patologiczny hazardzista zazwyczaj ma dosyć normalną przeszłość zawodową — aż do momentu, w którym również praca zostaje zakłócona przez hazardowy tryb życia”²¹.

Wartości naukowe i edukacyjne mają rozważania o ważnych przyczynach uzależnień od hazardu zawarte w pracy I. Pospiszyl. Jej autorka twierdzi, że dość często „[...] wymieniane są trzy sposoby wyjaśniania przyczyn tego zjawiska. Pierwszy wywodzi się z praktyki klinicznej i odwołuje się do specyficznych cech osobowości nałogowego hazardzisty. Drugi, prezentowany przez behawiorystów, wskazuje na mechanizm kształtowania nawyków w trakcie tego typu aktywności, natomiast trzeci kierunek, psychodynamiczny, który jest niewyczerpanym źródłem wiedzy na temat irracjonalnego zachowania człowieka, wymaga sięgnięcia do motywów podświadomych. [...] Psychologowie [...] dość często podkreślają niedojrzałość osobowościową nałogowych graczy, ich skłonność do snucia nierealnych marzeń, pragnienie zdobywania osiągnięć na skróty czy wreszcie mieszanie fikcji z rzeczywistością. Wskazuje się także na pewne cechy syndromu Piotrusia Pana u osób uzależnionych od hazardu, tzn. lęku przed dojrzałością, przenoszenia w dorosłe życie dziecięcych pragnień z całym ich infantylizmem, trudność oceny konsekwencji swoich działań, zaburzone poczucie realizmu. Najczęściej wymienianymi cechami osób wysokiego ryzyka uzależnienia od hazardu są:

- skłonność do ucieczki od rzeczywistości,
- wysokie zapotrzebowanie na stymulację,
- niestabilna samoocena (zależna głównie od czynników zewnętrznych, raz niezasłużenie wysoka, innym razem zbyt zaniżona),
- labilność emocjonalna (skłonność do popadania w skrajności),
- lęk przed odpowiedzialnością,
- mitologizowanie rzeczywistości (uzależnianie osiągnięć życiowych raczej od okoliczności zewnętrznych: trafu, szczęścia, niezwykłych zdarzeń niż od sukcesywnego wysiłku jednostki, tworzenie mitów łatwych sukcesów),
- niedojrzałość osobowości.

Cechy takie czynią jednostkę dość nieodporną na pokusy oraz wskazują na deficyty w sferze emocjonalnej. Jednocześnie ujawniają pewne podobieństwa osób wysokiego ryzyka rozwoju uzależnień. Właściwie przy tego typu predyspozycjach jednostki rodzaj uzależnienia jest w pewnym stopniu kwestią przypadku, tzn. znalezienia się w kręgu określonych pokus, natomiast prawdopodobieństwo rozwoju uzależnienia jest sprawą łatwą do przewidzenia”²².

²¹ R. Meyer, *Psychopatologia. Jeden przypadek — wiele teorii*, GWP, Gdańsk 2003, s. 268–269.

²² I. Pospiszyl, *op. cit.*, s. 206.

W dalszym ciągu pisze: „Nieco inaczej przyczynę uzależnień tłumaczy behawioryści. Ich podstawowym założeniem jest przekonanie, że mechanizm wzmocnień, jaki nieodłącznie towarzyszy grom hazardowym, jest niezwykle skuteczny w utrwalaniu zachowania, po którym następuje. Jest to system wzmocnień pozytywnych i negatywnych o zmiennym układzie zarówno czasowym, jak i dotyczącym rodzaju pojawiających się wzmocnień. Do tego dochodzi perspektywa dużych nagród (wzmocnień pozytywnych) i dość łatwe zadanie, którego wyniku nie sposób przewidzieć. W procesie warunkowania instrumentalnego taki układ wzmocnień oceniany jest jako najbardziej skuteczny z punktu widzenia gotowości powtórzenia reakcji”²³.

Warte uwagi są jej słowa, które brzmią: „Jedną z najbardziej znanych koncepcji wyjaśniających mechanizm uzależnienia od hazardu jest psychodynamiczna interpretacja motywów zachowań kompulsywnych odwołująca się do podświadomych pragnień jednostki. Zgodnie z tą koncepcją czynnikiem dynamizującym zachowania nałogowego hazardzisty jest przede wszystkim potrzeba samoukarania. Jest to zresztą postawa dość charakterystyczna dla wszystkich neurotyków, u których obserwuje się skłonność do nadmiernego poczucia winy. Można powiedzieć, że uprawianie hazardu jest nieustannie odradzającym się cyklem winy i kary, z rzadkimi epizodami przebaczenia. Długi hazardzisty stanowią specyficznego rodzaju karę, jaką gracz sam na siebie nakłada. Gra jest zaś stwarzaniem sobie okazji do odczuwania poczucia winy. Warto zauważyć zachowanie dość charakterystyczne u osób grających nałogowo, nawet jeżeli wygrywają jakieś sumy, to nie kończą gry, dopóki wszystkiego znów nie tracą. Powstaje pytanie, za co karze siebie nałogowy hazardzista, i to w sposób tak podstępny. Odpowiedź psychoanalityka jest jedna. Za młodzieńcze fantazje seksualne związane z matką. Podświadomym pragnieniem dojrzewającego chłopca jest, aby matka wprowadziła do w życie seksualne. [...] Oczywiście nie zawsze pragnienie związku seksualnego z matką kończy się neurotyczną potrzebą samoukarania. Dzieje się tak wówczas, kiedy pragnienia te znajdą ujście w postaci zaburzeń neurotycznych, na które może się złożyć wiele elementów, m.in. zbyt silny związek z matką, lęk przed ojcem, gdyby ów odkrył owe grzeszne pragnienia, restryktywny stosunek do sfery seksualnej czy wreszcie brak innych form realizacji pragnień seksualnych. Współczesne koncepcje nie przywiązują [...] już tak dużej wagi do seksualnego podłoża uzależnienia od hazardu. Większość jednak podkreśla symptomatyczność owego cyklu kary i winy, jaki odtwarzany jest w kompulsywnej grze. Potrzeba samoukarania znakomicie zdaje się tłumaczyć ten model zachowania”²⁴.

Dokonany przegląd literatury, mówiący o hipotetycznych przyczynach patologicznego hazardu, daje asumpt do rozważań o koncepcjach pracy terapeutycznej i profilaktycznej z osobami, zarówno dotkniętymi tą „chorobą psychospołeczną”, jak i zagrożonych nią.

²³ *Ibidem*, s. 206.

²⁴ *Ibidem*, s. 207–208.

Typowe modele terapii i profilaktyki patologicznego hazardu

J.W. Thompson i D.K. Winstead głoszą pogląd, że współcześnie jest dostępnych „[...] kilka form leczenia, poczynawszy od grup Anonimowych Hazardzistów, a skończywszy na terapii w zamkniętym ośrodku psychiatrycznym. Niektóre programy zawierają interdyscyplinarny model 12 kroków oparty na schemacie uzależnień specjalnie zmodyfikowanych dla patologicznych graczy. Hazardzista musi wziąć odpowiedzialność za swój dług, pozbyć się kart kredytowych i pozwolić innym osobom na zajmowanie się jego pieniędzmi. Jeżeli obecne są współchorobowe zaburzenia psychiatryczne, to wskazane może być podawanie określonych leków. W kontrolowanych badaniach klinicznych wykazano pewną skuteczność leków z grupy SSRI (*selective serotonin reuptake inhibitors*, zwane »selektywnymi inhibitorami wychwyty zwrotnego serotoniny« — przyp. K.P., B.P.) oraz antagonistów receptorów opioidowych»²⁵.

W dalszym ciągu piszą: „Do powikłań leczenia należą: kontynuowanie uprawiania hazardu, objawy niepożądane stosowanych leków oraz podjęcie próby samobójczej. Do występujących współchorobowo zaburzeń należą uzależnienie od substancji psychoaktywnych, depresji, zaburzenie afektywne dwubiegunowe oraz zespół nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi. Występować może osobowość antyspołeczna i narcystyczna. Niepomyślne wyniki leczenia są uzależniane od badanej populacji oraz stosowanej metody badawczej. Wyniki niektórych badań wskazują na 55% skuteczność leczenia w ciągu roku po zakończeniu leczenia w ośrodku zamkniętym. Badania prowadzone w grupach Anonimowych Hazardzistów wskazują na niższe i prawdopodobnie bardziej wiarygodne wyniki skuteczności leczenia sięgające 10% w czasie trwającej rok katamnezy»²⁶.

Zdaniem autorów *Psychologii zaburzeń*, leczenie patologicznego hazardu, zasadniczo nie różni się od „[...] terapii innych uzależnień. Najczęściej stosowana jest terapia poznawczo-behawioralna. [...] Ci patologiczni hazardziści, którzy chcą zmienić swój los, znajdują pomoc u Anonimowych Hazardzistów. Organizację tę założyli w 1957 roku w Los Angeles dwaj nałogowi gracze, którzy odkryli, że wzajemne opowiadanie o własnych doświadczeniach pomaga im kontrolować nałóg. Od tego czasu podobne grupy powstały w większości dużych miast amerykańskich. Grupy te wzorowane są na Anonimowych Alkoholikach i głoszą, że hazardziści są osobiście odpowiedzialni za własne czyny. Jedynym warunkiem członkostwa jest wyrażenie chęci zerwania z nałogiem. W dyskusjach grupowych ich uczestnicy opisują swe doświadczenia, starają się uzmysłowić sobie całą irracjonalność hazardu i zdać sobie sprawę z nieuchronności jego negatywnych konsekwencji. Tak jak w wypadku Anonimowych Alkoholików, członkowie grup pomagają sobie w zachowaniu kontroli i starają się zapobiegać nawrotom. Niestety, jedynie nieliczni nałogowi gracze trafiają do Anonimowych Hazardzistów, a spośród nich tylko jednemu na dziesięciu udaje się zerwać z nałogiem»²⁷.

Warte uwagi są ich słowa, które brzmią: „Liberalne ustawodawstwo, mające na celu podniesienie dochodów państwa z tytułu podatków od hazardu, zezwala na

²⁵ J.W. Thompson, D.K. Winstead, *op. cit.*, s. 674.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ R.C. Carson, J.N. Butcher, S. Mineka, *op. cit.*, s. 612.

prowadzenie loterii stanowych, wyścigów konnych i kasyn gry. Z powodu wyraźnego wsparcia środowiskowego i oficjalnego usankcjonowania hazardu, należy oczekiwać znacznego wzrostu liczby nałogowych graczy, gdyż coraz więcej osób »próbuję szczęścia« w taki właśnie sposób. Biorąc pod uwagę, że patologiczny hazard jest oporny na leczenie, jest również prawdopodobne, że będziemy musieli w przyszłości zintensyfikować wysiłki zmierzające do znalezienia skuteczniejszych metod zapobiegania i leczenia tego zaburzenia, które dotyczy coraz większej liczby osób»²⁸.

Kwestię możliwości leczenia patologicznego hazardu podnosi R. Meyer. Jak pisze: „Według terapeutów hazard kompulsyjny powinien być traktowany podobnie jak inne uzależnienia. W takich przypadkach terapia składa się zwykle z następujących etapów:

1. Usunięcie bezpośredniej okazji do uprawiania hazardu poprzez kilkutygodniową hospitalizację, w zależności od indywidualnych potrzeb.
2. Natychmiastowe rozpoczęcie procesu edukacyjnego na temat patologicznego hazardu i zdradzieckiej roli, jaką odgrywa w życiu jednostki.
3. Indywidualna i grupowa psychoterapia w celu ujawnienia przekonań i schematów, które przez lata podtrzymywały zachowania hazardowe.
4. Porady ekonomiczne na temat sposobów utrzymywania się z uzyskiwanych dochodów.
5. Dalsze leczenie ambulatoryjne w formie cotygodniowych sesji poświęconych problemowi hazardu.
6. Okresowa hospitalizacja jako środek zapobiegawczy, co 6–18 miesięcy.
7. Regularna obecność na spotkaniach Anonimowych Hazardzistów.
8. W razie potrzeby — uczestniczenie w terapii rodzin lub małżeństw»²⁹.

Podsumowując, należy powiedzieć, że wśród znawców problematyki uzależnień od hazardu (teoretyków i praktyków), panuje zgoda, co do tego, iż w terapii i profilaktyce patologicznego hazardu, walory mają nowe modele leczenia i edukacji prewencyjnej, adresowane do osób uzależnionych (realnie lub hipotetycznie) od substancji psychoaktywnych, opisane w bogatej literaturze przedmiotu³⁰, ogólnie znanej i dostępnej.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ R. Meyer, *op. cit.*, s. 272.

³⁰ Por. R.C. Carson, J.N. Butcher, S. Mineka, *op. cit.*, s. 575–612; L. Cierpiałkowska, *Psychopatologia*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2007, s. 228–237; R.S. Feldman, *Zrozumieć psychologię*, Wyd. Astrum, Wrocław 2008, s. 749–787; J. Rabe-Jabłońska, *Uzależnienie od alkoholu i substancji psychoaktywnych*, [w:] *Psychiatria dzieci i młodzieży*, pod red. I. Namysłowskiej, Wyd. Lekarskie PZWL, Warszawa 2007, s. 351; P.R. Martin, *Nadużywanie różnych substancji*, [w:] *Psychiatria. Aktualności w rozpoznawaniu i leczeniu*, *op. cit.*, s. 420–429; R. Meyer, *op. cit.*, s. 267–268; A.A. Panasiuk-Chodnicka, B. Panasiuk, *Strategia działań interwencyjnych i prewencyjnych wobec osób uzależnionych od substancji psychoaktywnych*, (w:) *Bezpieczeństwo zdrowotne kobiet w XXI wieku. Wybrane problemy społeczno-prawne*, M. Borkowski, A. Wesołowska (red.), Wydawnictwo Gdańskiej Szkoły Wyższej, Gdańsk 2015; B. Panasiuk, *Problemy pracy edukacyjnej i psychoprofilaktycznej w Marynarce Wojennej*, Wyd. Akademii Marynarki Wojennej, Gdynia 2003, s. 342–394; S.A. Rathus, *Psychologia współczesna*, GWP, Gdańsk 2004, s. 647–683; M.E.P. Seligman, E.F. Walker, D.L. Rosenhan, *Psychopatologia*, Wyd. Zysk i S-ka, Poznań 2003, s. 643–683; B.T. Woronowicz, *op. cit.*, s. 158–526, P.G. Zimbardo, *Psychologia i życie*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1999, s. 666–706 i inni.

Zakończenie

Wiele osób w wieku młodzieńczym i średnim ujawnia syndrom uzależnienia od hazardu bądź symptomy zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania spowodowanych uprawianiem hazardu w sposób nieumiarkowany czy wręcz natrętny. Bywa, że hazardowi gracze objawiają skłonności do tzw. wielorakich uzależnień (m.in. od alkoholu, leków, narkotyków, sterydów anabolicznych, napojów energetyzujących, „dopalaczy”, nowoczesnych technologii informacyjnych, pracy i seksu) i do zachowań kompulsywnych, tudzież do kleptomanii i pseudologii. Nierzadko popełniają czyny przestępcze i kryminalne lub podejmują działania autoagresywne i autodestrukcyjne (samookaleczenia, próby samobójcze).

Nie ulega wątpliwości, że patologiczni hazardziści potrzebują profesjonalnej pomocy psychiatrycznej, psychologicznej, pedagogicznej, prawnej i społecznej, gdyż nie są w stanie poradzić sobie z tym uzależnieniem. Co więcej, potrzebują również wymiernej pomocy i wsparcia ze strony osób bliskich, a także ze strony grup samopomocowych tworzonych przez Anonimowych Hazardzistów. Ufamy, że zawarte w tym artykule treści pozwolą uważnym Czytelnikom dostrzec złożoność problematyki uzależnień od hazardu. Myślimy też, iż dzięki pomniejszeniu swej niewiedzy o patologicznym hazardzie, będą Oni mogli bardziej rozumnie „pasjonować się” określonymi grami hazardowymi, zwłaszcza grami o pieniądze, rodzinny majątek, honor, godność, zdrowie i życie osobiste czy życie osób bliskich.

Bibliografia

1. Carson R.C., Butcher J.N., Mineka S., *Psychologia zaburzeń. Człowiek we współczesnym świecie*, GWP, Gdańsk 2006, vol. 1, vol. 2.
2. Cierpiąłkowska L., *Psychopatologia*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2007.
3. *Edukacja zdrowotna. Podręcznik akademicki*, pod red. B. Woynarowska, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2007.
4. *Encyklopedia filozofii wychowania*, pod red. S. Jedynaka i J. Kojkoła, Oficyna Wydawnicza „Branta”, Bydgoszcz 2009.
5. *Encyklopedia psychologii*, pod red. W. Szewczuka, Wyd. Fundacja Innowacja, Warszawa 1998.
6. Feldman R.S., *Zrozumieć psychologię*, Wyd. Astrum, Wrocław 2008.
7. Goetz M., *Internet, komputer, telefon. Jak ustrzec dziecko przed uzależnieniem*, Wyd. Wiedza i Praktyka, Warszawa 2014.
8. Meyer R., *Psychopatologia. Jeden przypadek — wiele teorii*, GWP, Gdańsk 2003.
9. Panasiuk K., Panasiuk B., *Psychoprofilaktyka uzależnień od komputera, Internetu i mass mediów — próba generalizacji*, „Zeszyty Naukowe Gdańskiej Szkoły Wyższej” 2015, tom 15.
10. Panasiuk-Chodnicka A.A., Panasiuk B., *Strategia działań interwencyjnych i prewencyjnych wobec osób uzależnionych od substancji psychoaktywnych*, (w:) *Bezpieczeństwo zdrowotne kobiet w XXI wieku. Wybrane problemy społeczno-prawne*, M. Borkowski, A. Wesołowska (red.), Wydawnictwo Gdańskiej Szkoły Wyższej, Gdańsk 2015.

11. Panasiuk B., *Problemy pracy edukacyjnej i psychoprofilaktycznej w Marynarce Wojennej*, Wyd. Akademii Marynarki Wojennej, Gdynia 2003.
12. Pospiszyl I., *Patologie społeczne*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2009.
13. *Psychiatria. Aktualności w rozpoznawaniu i leczeniu*, pod red. M.H. Ebert, B. Nurcombe, P.T. Loosen, J.F. Leckman, Wyd. Czelej, Lublin 2011, tom I, tom II.
14. *Psychiatria dzieci i młodzieży*, pod red. I. Namysłowskiej, Wyd. Lekarskie PZWL, Warszawa 2007.
15. *Psychologia kliniczna*, pod red. H. Sęk. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2007, tom 1, tom 2.
16. *Psychologia zdrowia*, I. Heszen, H. Sęk, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2007.
17. Rathus S.A., *Psychologia współczesna*, GWP, Gdańsk 2004.
18. Reber A.S., Reber E.S., *Słownik psychologii*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2005.
19. Schuhler P., Vogelsang M., *Wyłącz zanim będzie za późno. Uzależnienie od komputera i internetu*, Wyd. WAM, Kraków 2014.
20. Seligman M.E.P., Walker E.F., Rosenhan D.L., *Psychopatologia*, Wyd. Zys i S-ka, Poznań 2003.
21. Wąsowicz G., Styśko-Kunkowska M., *Młodzież w Internecie. Zagrożenie uzależnieniem. Podręcznik do kwestionariusza MAWI*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2014.
22. Woronowicz B.T., *Uzależnienia. Geneza, terapia, powrót do zdrowia*, Wyd. Edukacyjne Parpamedia, Warszawa 2009.
23. Zimbardo P.G., *Psychologia i życie*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1999.

Katarzyna Panasiuk¹, Bazyli Panasiuk²

¹ Akademia Morska w Gdyni

² Gdańska Szkoła Wyższa

Psychoprofilaktyka uzależnień od komputera, Internetu i mass mediów (próba generalizacji)

Streszczenie

W artykule podjęto problematykę uzależnień od komputera, Internetu i mass mediów. Przedstawiono kryteria diagnostyczne uzależnień od komputera i Internetu. Scharakteryzowano fazy rozwojowe uzależnień od komputera i Internetu. Pokazano typowe skutki uzależnień od komputera, Internetu i mass mediów. Dokonano też syntezy wiedzy na temat psychologicznej i pedagogicznej prewencji uzależnień od mediów.

Słowa kluczowe

uzależnienie od komputera, Internetu i mass mediów, kryteria diagnostyczne uzależnień, fazy rozwojowe uzależnień, skutki uzależnień, psychologiczna i pedagogiczna prewencja uzależnień od mediów

The psychoprophylaxis of addiction to computer, Internet and mass media (an attempt of generalization)

Abstract

The article addresses the issue of addiction to computer, Internet and mass media. The paper presents the diagnostic criterion on computer and addiction to it. The developmental phase of addiction to computer and Internet was described. The article presents typical effects of addiction to computer, Internet and mass media. It also includes a synthesis of psychological and pedagogical prevention of addiction to media.

Keywords

computer, Internet and mass media addiction, diagnostic criterion addiction, developmental phase addiction, effect of addiction, psychological and pedagogical prevention of addiction to media

Wstęp

Bezspornie, aktualnym i trudnym problemem społecznym oraz naukowym (psychiatrycznym, psychologicznym, pedagogicznym, socjologicznym, prawnym, kryminologicznym) jest nie tylko zjawisko uzależnienia od substancji psychoaktywnych (alkohol, barbiturany, benzodiazepiny, opioidy, marihuana, amfetaminy, sterydy anaboliczne, napoje energetyzujące, kofeina, nikotyna, „dopalacze”), ale też od nowoczesnych technologii informacyjnych (komputer, Internet, telefon komórkowy, odtwarzacze DVD, mass media). Tego rodzaju patogenną formę

aktywności człowieka zalicza się do „zaburzeń nawyków i popędów (impulsów)” lub „zaburzeń obsesyjno-kompulsyjnych”. Nierzadko określa się ją mianem „siecioholizmu” („infoholizmu”, „internetoholizmu”, „fonoholizmu”, „cyberholizmu”), „mediaholizmu” i „multimediaholizmu” czy „sieciozależności”, „mediazależności” i „multimediazależności” („hipermedioholizmu”).

O dużej skali i dynamice tego osobliwego zjawiska patologicznego mówią badania sondażowe. Dowodzą one, że znaczny odsetek dzieci, młodych ludzi i osób dorosłych korzysta z tzw. mediów sieciowych w sposób szkodliwy dla zdrowia fizycznego (somatycznego) i psychicznego, a około 20–30% populacji to osoby uzależnione od nich. Słyszysz się o tym również w dyskursach publicznych i w rozmowach towarzyskich. Można to obserwować w miejscach publicznych (centra informacyjne, czytelnie naukowe, placówki kulturalno-oświatowe, kafejki internetowe, salony gier komputerowych) i w wielu instytucjach oświatowo-wychowawczych (uczelnie, licea, technika, gimnazja, szkoły podstawowe), tudzież w rodzinach, które „media sieciowe” traktują jako podstawowe źródło wiedzy, informacji i komunikacji interpersonalnej. Daje ono o sobie znać w zachowaniach niektórych informatyków, internautów, biznesmenów, menedżerów, polityków, dziennikarzy, urzędników oraz przeciętnego człowieka. Jest ono obecne wśród osób mających predyspozycje do tzw. wielorakich uzależnień (nie tylko od „mediów sieciowych”, lecz także od substancji psychoaktywnych, gier hazardowych, obfitego jedzenia, ćwiczeń siłowych, seksu, pracy itp.) i tych, które ujawniają skłonności do zachowań psychopatologicznych, dezadaptacyjnych, destrukcyjnych i autodestrukcyjnych. Bywa, że ów nałóg dotyka jednostki nie podatne na jakiekolwiek uzależnienie, ale korzystające z komputera, Internetu i mass mediów w sposób nieumiarkowany, natrętny, szkodliwy dla zdrowia. Mówiąc wprost, uzależniają się od tych mediów na skutek braku kontroli (zewnętrznej i wewnętrznej — intraosobniczej) nad nimi.

Dobrze się dzieje, że to groźne zjawisko patologiczne jest dostrzegane i napiętnowane oraz zwalczane (dobrym tego przykładem są różne ośrodki terapii uzależnień i współuzależnień oraz grupy samopomocowe tworzone przez anonimowych siecioholików, mediaholików i multimediaholików). Leży też ono w kręgu zainteresowań znawców tej problematyki (praktyków i teoretyków), którzy opracowują nowoczesne paradygmaty (koncepty, teorie, programy, modele i strategie) diagnozy klinicznej oraz psychopedagogicznej prewencji uzależnień od „mediów sieciowych”. Przyczynkiem do dyskursu na ten temat jest niniejszy artykuł.

Kryteria diagnostyczne uzależnień od komputera i Internetu

Znany psychiatra kliniczny i psychoterapeuta uzależnień, Bohdan T. Woronowicz, głosi pogląd, że problem uzależnienia od komputera pojawia się wtedy, gdy to medium „[...] zaczyna pochłaniać coraz więcej czasu (np. osoby spełniające kryteria uzależnienia spędzały przy komputerze 38–40 godz. tygodniowo), a jednocześnie jest używany w celu nagradzania siebie, odprężenia się, odreagowania czy ucieczki od codzienności. Do tego dołączyć trzeba rosnące koszty połączeń internetowych oraz związane z nimi kłopoty finansowe, a także współistniejące problemy rodzinne, zawodowe i inne. Jeżeli chcielibyśmy spojrzeć na ten problem podobnie jak na inne

uzależnienia, wówczas do objawów przemawiających za uzależnieniem od komputera należałoby zaliczyć:

- spędzanie przy komputerze coraz większej ilości czasu kosztem innych dotychczasowych zainteresowań,
- zaniedbywanie obowiązków rodzinnych czy zawodowych (szkolnych) w związku z komputerem,
- pojawianie się konfliktów rodzinnych w związku z komputerem,
- kłamanie odnośnie do ilości czasu spędzonego przy komputerze,
- podejmowanie prób kontrolowania czasu spędzanego przy komputerze,
- przeznaczanie coraz większej ilości pieniędzy na zakup sprzętu komputerowego, oprogramowania, akcesoriów czy książek i czasopism o tematyce komputerowej,
- reagowanie rozdrażnieniem czy nawet agresją w sytuacjach, kiedy korzystanie z komputera jest utrudnione bądź niemożliwe”¹.

Zdaniem Ireny Pospiszyl, choć „[...] problem uzależnienia od mediów ciągle budzi kontrowersje, to istnieją już dość dobrze opisane i powszechnie znane kryteria diagnozy takiego uzależnienia, wzorowane najczęściej na innych zdiagnozowanych typach uzależnień. Najczęściej te kryteria dotyczą uzależnień od komputera lub Internetu, ale główne zasady odnoszą się do uzależnień od wszystkich elektronicznych środków przekazu. Jeden z takich kluczy diagnostycznych opracował NCIS (*The National Counseling Intervention Services*). Wzięto w nim pod uwagę dziesięć objawów wskazujących na toksyczne korzystanie z komputera. Pozytywna odpowiedź na choć jedno stwierdzenie sygnalizuje istnienie problemu w korzystaniu z komputera. Trzy pozytywne odpowiedzi świadczą o uzależnieniu. Oto one:

- Nie potrafi kontrolować czasu spędzonego przy komputerze.
- Kłamie na temat długości czasu korzystania z komputera.
- Ponosi straty (negatywne konsekwencje) z powodu długiego czasu spędzonego przy komputerze.
- Posługuje się fałszywymi personaliami, zatracza potrzeby moralne.
- Przecenia ważność komputera w swoim życiu.
- Doświadcza jednocześnie skrajnych uczuć — euforii i poczucia winy z powodu korzystania z Internetu.
- Odczuwa przygnębienie w momencie wyłączenia komputera.
- Komputer jest głównym źródłem dostarczania rozrywki.
- Używa komputera jako ucieczki od smutku i przygnębienia.
- Ma kłopoty finansowe z powodu ciągłego korzystania z komputera”².

W opinii B.T. Woronowicza, opierając się klasyfikacji zaburzeń psychicznych DSM-IV, opracowanej przez Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne w 1994 roku, można uzależnienie od Internetu zdefiniować jako szkodliwy sposób korzystania z niego „[...] prowadzący do istotnego klinicznie upośledzenia lub uszkodzenia manifestującego się, w ciągu minionych 12 miesięcy, co najmniej trzema spośród niżej wyszczególnionych objawów:

¹B.T. Woronowicz, *Uzależnienia. Geneza, terapia, powrót do zdrowia*, Wyd. Edukacyjne Parpamedia, Warszawa 2009, s. 476.

²I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 187–188.

1. Tolerancja, rozumiana jako:
 - a) potrzeba korzystania z Internetu przez coraz dłuższy czas, aby uzyskać zadowolenie lub
 - b) wyraźny, stopniowy spadek satysfakcji osiąganey podczas korzystania z komputera i Internetu przez tę samą ilość czasu.
2. Objawy odstawienia manifestujące się:
 - a) zespołem abstynencyjnym, przejawiającym się co najmniej dwóch spośród następujących objawów, występujących w ciągu kilku dni (do 1 miesiąca) po zaprzestaniu lub ograniczeniu korzystania z Internetu: – pobudzenie psychoruchowe, – niepokój lub lęk, – obsesyjne myślenie o tym, co dzieje się w Internecie, – fantazje i marzenia senne na temat Internetu, – celowe lub mimowolne poruszanie palcami w sposób charakterystyczny dla pisania na klawiaturze;
 - b) korzystaniem z Internetu i innych, podobnych źródeł, celem uniknięcia przykrych objawów pojawiających się po »odstawieniu« Internetu (objawów zespołu abstynencyjnego).
3. Częste przekraczanie planowanego wcześniej czasu przeznaczonego na korzystanie z Internetu.
4. Utrwalona potrzeba lub nieudane próby ograniczania Internetu bądź zaprzestania korzystania z niego.
5. Poświęcanie dużej ilości czasu na wykonywanie czynności związanych z Internetem (np. kupowanie książek na temat Internetu, wypróbowywanie nowych przeglądarek stron WWW, porządkowanie ściągniętych z Internetu materiałów itp.).
6. Ograniczanie bądź rezygnacja z aktywności społecznej, zawodowej lub rekreacyjnej na rzecz korzystania z Internetu.
7. Korzystanie z Internetu, mimo świadomości doświadczania trwałych lub narastających problemów somatycznych (fizycznych), psychologicznych bądź społecznych spowodowanych korzystaniem z Internetu lub nasilających się w związku z korzystaniem z niego (np. ograniczenie czasu snu, występowanie problemów rodzinnych, spóźnianie się do pracy i na spotkania, zaniedbywanie obowiązków lub rezygnacja z innych istotnych działań)³.

B.T. Woronowicz proponuje, żeby uzależnienie od Internetu rozpoznawać wtedy, gdy w okresie roku bieżącego „[...] stwierdzono obecność co najmniej trzech objawów z poniższej listy:

- 1) silną potrzebę lub poczucie przymusu korzystania z Internetu;
- 2) subiektywne przekonanie o mniejszej możliwości kontrolowania zachowań związanych z Internetem, tj. upośledzenie kontroli nad powstrzymywaniem się od korzystania z Internetu oraz nad długością spędzania czasu w Internecie;
- 3) występowanie, przy próbach przerwania lub ograniczenia korzystania z Internetu, niepokoju, rozdrażnienia czy gorszego samopoczucia oraz ustępowanie tych stanów z chwilą powrotu do komputera;

³B.T. Woronowicz, *op. cit.*, s. 480–481.

- 4) spędzanie coraz większej ilości czasu w Internecie w celu uzyskania zadowolenia czy dobrego samopoczucia, które poprzednio osiągane było w znacznie krótszym czasie;
- 5) postępujące zaniedbywanie alternatywnych źródeł przyjemności lub dotychczasowych zainteresowań na rzecz Internetu;
- 6) korzystanie z Internetu pomimo szkodliwych następstw (fizycznych, psychicznych i społecznych), o których wiadomo, że mają związek ze spędzaniem czasu w Internecie⁴.

Panuje zgoda, co do tego, że uzależnienie od komputera, Internetu, telefonu komórkowego i mass mediów ma pewne cechy zbieżne z „**zaburzeniami obsesyjno-kompulsyjnymi**”, tudzież z „**zaburzeniami kontroli impulsów i popędów**”. Zdaniem wybitnego psychiatry i farmakologa, Williama A. Hewletta, „zaburzenie obsesyjno-kompulsyjne” (OCD — *obsessive-compulsive disorder*) zwykle daje o sobie znać pod postacią obsesji lub natręctw. Jak pisze: „Obsesje są niepożądanymi, szkodliwymi doświadczeniami poznawczymi, zazwyczaj związanymi z pojawieniem się strasznego, wstrętnego i przeszkadzającego poczucia, że coś jest nie w porządku. Osoba dostrzega (w pewnym momencie), że te zmartwienia są nieadekwatne w stosunku do rzeczywistości i zazwyczaj próbuje je ignorować lub tłumić. Natręctwa są jawnymi zachowaniami lub ukrytymi czynnościami wykonywanymi celem zmniejszenia intensywności obsesji. Może to następować w postaci zachowań, które są kontrolowane przez surowe, ale często nieadekwatne wymagania wewnętrzne. Są one niewłaściwe z natury lub stopnia intensywności w stosunku do zewnętrznych okoliczności, które je wywołały”⁵.

Znawczyni psychiatrii klinicznej, Jolanta Rabe-Jabłońska, twierdzi, że rzeczzone zaburzenie „[...] charakteryzują następujące objawy: obsesje, kompulsje, lęk o różnym nasileniu, spowolnienie oraz często towarzyszące objawy depresyjne i depersonalizacji. [...] Obsesje — jeden z osiowych objawów tego zaburzenia, to nawracające uporczywie, bez udziału woli pacjenta, a nawet wbrew jego wysiłkom przeciwstawiania się, myśli, impulsy lub wyobrażenia. Są one rozpoznawane przez pacjenta jako własne, najczęściej oceniane jako nieprawdziwe lub absurdałne i odczuwane jako nieprzyjemne, stresujące. [...] Kompulsje to powtarzające się, pozornie bezcelowe, stereotypowe, pojedyncze zachowania lub złożone z wielu zachowań, wykonywane w określony sposób, w ustalonym porządku rytuały. Powstrzymanie kompulsji zwykle wiąże się z narastaniem niepokoju i lęku, wykonanie ich obniża, najczęściej na krótki okres, poziom lęku wyzwolony obsesjami”⁶.

Z kolei „**zaburzenia kontroli impulsów**” (ICD — *impulse-control disorders*) to, zdaniem autorów *Słownika psychologii*, rodzaj „[...] zaburzeń charakteryzujących się niemożnością oparcia się impulsowi lub pokusie zaangażowania się w jakieś działanie, które ostatecznie okazuje się być szkodliwym dla podmiotu”. Klasa ta obejmuje „[...]

⁴ *Ibidem*, s. 481.

⁵ W.A. Hewlett, *Zaburzenie obsesyjno-kompulsyjne*, [w:] *Psychiatria. Aktualności w rozpoznawaniu i leczeniu*, pod red. M.H. Ebert, B. Nurcombe, P.T. Loosen, J.F. Leckman, Wydawnictwo Czelej, Lublin 2011, tom II, s. 551.

⁶ J. Rabe-Jabłońska, *Zaburzenie obsesyjno-kompulsyjne, zaburzenia dysocjacyjne*, [w:] *Psychiatria dzieci i młodzieży*, pod red. I. Namysłowskiej, Wyd. Lekarskie PZWL, Warszawa 2007, s. 286–288.

hazard patologiczny, [...] kleptomanię, [...] piromanię i [...] eksplozywne zaburzenie; zwykle w takich sytuacjach jednostka odczuwa silne napięcie przed wykonaniem zadania i przyjemne, nagradzające uczucie po jego zakończeniu; w następstwie takiego działania może, choć nie musi, pojawić się poczucie winy”⁷.

W dyskursie na temat „zaburzeń kontroli popędów”, warto wziąć pod rozwagę słowa W.A. Hewletta, które brzmią: „Popędy są nieprzystosowanymi zachowaniami, które pociągają daną osobę odczuwającą, że musi je wykonać. Są one związane z pragnieniem uzyskania nagrody, zadowolenia lub zmniejszenia napięcia. Osoba może czerpać źródło zadowolenia z wykonania czynności. Popędy mogą przybierać formę agresywnych lub destrukcyjnych zachowań, które rozładowują napięcie związane ze słabo kontrolowaną złością. Popędy różnią się od natręctw tym, że w przypadku popędów osoba jest skłonna do wykonania czynności i czerpie wrodzone (nie wtórne) zadowolenie, przyjemność, wynagrodzenie lub rozładowanie napięcia z jej ukończenia. Odwrotnie obsesje, są wykonywane, aby uciec przed nieprzyjemnymi sytuacjami lub zapobiec wydarzeniu się czegoś strasznego. Natręctwa w nieskomplikowanym OCD nigdy nie obejmują zamierzonego wykonywania aktów przemocy lub wyrządzania krzywdy. Popędy przekraczają linie diagnostyczne w niedostosowanych czynnościach, takich jak: stosowanie narkotyków, niekontrolowane objadanie się, seryjne morderstwa, zboczenia seksualne i zaburzenia kontroli popędów, które kwalifikują się do tej kategorii za sprawą motywacji leżącej u ich podstaw”⁸.

Parafrazując treści rzeczonych prac można powiedzieć, że **uzależnienie od komputera, Internetu i mass mediów** (także od telefonu komórkowego i innych „mediów sieciowych”) jest to **konglomerat zjawisk fizjologicznych, poznawczych** (percepcyjnych, intelektualnych, umysłowych, mentalnych, wolicjonalnych), **psychologicznych** (psychicznych, emocjonalnych, behawioralnych, intrapersonalnych), **edukacyjnych** (dydaktyczno-wychowawczych, oświatowych, szkoleniowych, osobotwórczych), **społecznych** (środowiskowych, rodzinnych, interpersonalnych), **etycznych** (moralnych) i **prawnych, spowodowanych korzystaniem z owych mediów w sposób nieumiarkowany, natrętny i szkodliwy dla zdrowia człowieka**. To uzależnienie, podobnie jak uzależnienie od substancji psychoaktywnych⁹, może mieć charakter: 1) **zależności psychicznej**, tj. psychicznego przymusu korzystania z jakiegoś „medium sieciowego” celem osiągnięcia oczekiwanych doznań zmysłowych, emocjonalnych, estetycznych, intelektualnych, autoafirmacyjnych i autokreacyjnych; 2) **zależności fizycznej** (fizjologicznej, somatogenicznej), tj. kompulsyjna tendencja do

⁷E.S. Reber, *Słownik psychologii*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2005, s. 280.

⁸W.A. Hewlett, *op. cit.*, s. 558.

⁹Por. R.C. Carson, J.N. Butcher, S. Mineka, *Psychologia zaburzeń. Człowiek we współczesnym świecie*, GWP, Gdańsk 2006, vol. 1, s. 552–553; L. Cierpiałkowska, *Psychopatologia*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2007, s. 206–228; J. Rabe-Jabłońska, *Uzależnienie od alkoholu i substancji psychoaktywnych*, [w:] *Psychiatria, op. cit.*, s. 336–350; P.R. Martin, *Nadużywanie różnych substancji*, [w:] *Psychiatria, op. cit.*, s. 397–420; R. Meyer, *Psychopatologia. Jeden przypadek — wiele teorii*, GWP, Gdańsk 2003, s. 199–219; B. Panasiuk, *Problemy pracy edukacyjnej i psychoprofilaktycznej w Marynarce Wojennej*, Wyd. Akademii Marynarki Wojennej, Gdynia 2003, s. 354–357; I. Pospiszyl, *op. cit.*, s. 124–186; S.A. Rathus, *Psychologia współczesna*, GWP, Gdańsk 2004, s. 268–269; M.E.P. Seligman, E.F. Walker, D.L. Rosenhan, *Psychopatologia*, Wyd. Zysk i S-ka, Poznań 2003, s. 620–622; B.T. Woronowicz, *op. cit.*, s. 552–553; P.G. Zimbardo, *Psychologia i życie*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1999, s. 140 i inni.

permanentnego korzystania z danego „medium” (lub z wielu „mediów”), bez którego organizm nie może należycie funkcjonować; nagle przerwa w używaniu owego „medium” lub ograniczenie dostępu do niego, nierzadko prowadzi do zaburzeń czynności ustroju, określanych mianem zespołu abstynencyjnego (syndromu odstawienia); 3) **zależności społecznej czy społeczno-zawodowej**, tj. potrzeby korzystania z określonych „mediów” pod naciskiem otoczenia (moda, szpan, identyfikacja, konformizm, afiliacja, szantaż emocjonalny) bądź z faktu pełnienia jakiejś funkcji i wykonywania zawodu (np. zawodu informatyka, medioznawcy, naukowca, wykładowcy, nauczyciela, dziennikarza, polityka, agenta giełdowego, doradcy medialnego, śledczego, antyterrorysty, agenta wywiadu itp.).

Krótko mówiąc, uzależnienie od nowoczesnych technologii informacyjnych to ogół zjawisk fizycznych, psychicznych i behawioralnych, w których jednostka odczuwa nadmierną potrzebę korzystania z nich nie bacząc na wymierne tego skutki zdrowotne, społeczne, moralne, prawne czy kryminalne.

Fazy rozwojowe uzależnień od komputera i Internetu

Należy podzielić pogląd I. Pospiszyl, że każdy rodzaj uzależnień od nowoczesnych technologii informacyjnych „[...] rozwija się stopniowo. Zwykle zaczyna się od eksperymentowania, wykorzystywania sytuacji, zaspokojenia ciekawości lub poddania się namowom znajomych. Jednak po pewnym okresie osoba wysokiego ryzyka zaczyna sama organizować sobie korzystanie z tego medium, poszukuje okazji, żeby usiąść przed ekranem, poznaje nowe możliwości, organizuje sobie specjalnie wolny czas itp. Korzystanie z urządzenia staje się rytuałem budzącym dreszcz emocji. Kolejny etap to wykradanie czasu przeznaczonego zwykle na inne zajęcia, żeby dłużej posiedzieć przed ekranem. Uświadamiając sobie problem, jednostka zaczyna stosować skomplikowane manipulacje, kręćtactwa, sekrety, oszukiwanie otoczenia, żeby ukryć swoje rzeczywiste zajęcia, żyje po to, żeby grać, oglądać, surfować, czatować. I wreszcie ostatni etap zaczyna się wówczas, kiedy wszystko inne przestaje mieć dla osoby uzależnionej znaczenie i kiedy nie można już ukryć problemu, ale też nie ma dość sił, żeby z nim się zmierzyć”¹⁰.

Jej zdaniem, w literaturze przedmiotu „[...] zwykle wymienia się cztery fazy rozwoju uzależnienia, najlepiej opisane w odniesieniu do uzależnień od komputera, a szczególnie od Internetu. Przejście do każdej następnej fazy wiąże się z jakimś momentem krytycznym. [...] **Zaangażowanie** — okazjonalne korzystanie z komputera, poznawanie go, nabieranie odwagi. Zwykle uruchomienie komputera służy konkretnym celom: pozyskaniu informacji, odbieraniu poczty, opracowaniu potrzebnego do nauki lub pracy materiału, poczatowania itp. Towarzyszy temu pewna fascynacja, ale i ostrożność. Czas spędzony przy komputerze nie narusza rytmu życia. Wykorzystywany jest bowiem czas przeznaczony na to właśnie zadanie albo na rozrywkę. [...] **Zastępowanie** — korzystanie z komputera staje się regularne, a czas przeznaczony na inne zajęcia jest ograniczany lub przeznaczany na siedzenie przed ekranem. Jednocześnie internauta poznaje różne strony bez specjalnego celu, tak po prostu wędruje po przeglądarkach.

¹⁰I. Pospiszyl, *op. cit.*, s. 190.

Amerykanie nazywają takich internautów nomadami. Pojawiają się pierwsze ciągi komputerowe. Następuje wzrost izolacji społecznej. Jednostka zaczyna preferować kontakty bezosobowe, woli nawiązywać je za pośrednictwem maszyny zamiast bezpośrednio spotykać się z innymi. Wdaje się w wielogodzinne dyskusje, polemiki na każdy temat, zabawy interaktywne, gry, maniacko ściąga różne pliki, np. muzykę, filmy. Systematycznie traci zainteresowania dla innych zajęć, zainteresowań, ludzi. Zaniedbuje bliskich, naukę, dom, własne zdrowie. Narastają braki i nie wszystko da się nadrobić. [...] **Ucieczka** — dezorganizacja rytmu dnia, zarzucanie zajęć, izolacja powodują wzrost trudności w nadrobieniu zaniedbań i w końcu powstaje poczucie bezsilności. Do tego dochodzą problemy z bliskimi i wzrost poczucia winy spowodowany świadomością tych wszystkich zaniedbań. Jednostka przestaje mieć wątpliwości, że ma problem, ale nie umie go rozwiązać i nie czuje się jeszcze dość zdesperowana, żeby szukać pomocy na zewnątrz. Kłamie, kręci, przerzuca odpowiedzialność na otoczenie. Podejmuje jednak pierwsze próby ograniczenia lub zarzucenia korzystania z komputera. Później takich prób zaliczy jeszcze więcej. Ale komputer staje się już kompulsywną potrzebą, wypełnił czas, pozwala zapomnieć o kłopotach, więc wcześniej czy później przed nim zasiądzie. Powstaje błędne koło, im bardziej czuje się niespokojna i niezadowolona, tym większą ma potrzebę zachowań ucieczkowych, tym bardziej pragnie zapomnieć o problemie. Przed ekranem zapomina. Prawdziwym światem staje się bezpieczna rzeczywistość ekranowej fikcji. Proces ten bywa nazywany „inwersją światów”. Jednak od prawdziwego świata nie da się uciec, pozostają rachunki, zaniedbane obowiązki, choroby, utrata zaufania, być może utrata bliskich, brak pracy itp. W końcu jedynym rozwiązaniem staje się szczerość wobec siebie i najbliższych. [...] **Desperacja** — jest gwałtowną próbą powrotu do normalności i pojawia się najczęściej jako następstwo pewnych okoliczności zewnętrznych wykluczających możliwość stosowania technik ucieczkowych, np. odejście bliskich, utrata pracy lub niezdanie do następnej klasy, odcięcie prądu, poważna choroba lub stany urojeniowe, niecierpiące zwłoki długi, szantaż. Osoba uzależniona przestaje stosować mechanizmy obronne. Zaczyna szukać pomocy lub godzi się na nią. [...] **Szkodliwe** konsekwencje uzależnienia od mediów dotyczą zarówno sfery fizycznej, jak i psychicznej oraz społecznej i te ostatnie są najbardziej widoczne. Okresem największego ryzyka rozwoju uzależnienia jest pierwszy rok korzystania z komputera”¹¹.

Odmienność zapatrywania na ten temat ma B.T. Woronowicz. Jak pisze: „Rozwój uzależnienia od Internetu, podobnie jak i inne uzależnienia, charakteryzuje się swoistą dynamiką i można w nim wyróżnić kolejne etapy:

- 1) zetknięcie się i zafascynowanie Internetem jako nowością, poznawanie jego możliwości, wejście w nową rzeczywistość, poczucie więzi z całym światem czy braku granic;
- 2) zwrócenie uwagi na fakt, że korzystanie z Internetu ułatwia odprężenie się i pomaga w zredukowaniu dyskomfortu (napięcia, poczucie samotności itp.);
- 3) coraz bardziej regularne korzystanie z Internetu w celu regulowania swoich stanów emocjonalnych;

¹¹ *Ibidem*, s. 192–193.

- 4) postępujące ograniczanie kontaktów z bliskim otoczeniem (wycofywanie się ze świata realnego, zobojętnienie społeczne) na rzecz kontaktów wirtualnych i poświęcanie im coraz większej ilości czasu;
- 5) poczucie dyskomfortu w sytuacjach ograniczonego dostępu do Internetu;
- 6) pojawienie się problemów społecznych, zdrowotnych, finansowych itp., których związek z korzystaniem z Internetu nie ulega wątpliwości¹².

Ma on rację, że bardzo podatne na uzależnienie od Internetu są „[...] osoby młode, sfrustrowane i zagubione w świecie dorosłych; osoby z problemami emocjonalnymi czy zaburzeniami afektywnymi; osoby mające problem z bezpośrednim kontaktowaniem się z innymi; osoby z poczuciem niskiej wartości potrzebujące dowartościowania; osoby poszukujące przyjaźni, romansu, narzekające na swojego męża lub żonę; osoby z nieleczonymi dysfunkcjami seksualnymi czy osoby cierpiące na inne uzależnienia, które traktują Internet jako bezpieczną używkę”¹³.

Podobny pogląd na ten temat prezentuje I. Pospiszyl. Jak pisze: „Świat mediów jest współczesną baśnią dla dorosłych i dzieci. Dzięki nim można mieć przyjaciół, nie zasługując na nich, być pięknym niezależnie od urody, podróżować, przeżywać przygody, nie ruszając się z domu, i można mieszkać w pałacu, który się samemu zbuduje, być bogatym i mądrym. A przy tym wszystkim jest to świat tak uniwersalny, powszechnie akceptowany, użyteczny i »rzeczywisty«, że trudniej jest wyjść z tego matriksa, niż w nim pozostawać. Psychologiczne uwarunkowania rozwoju uzależnień często wiązane są z osobowością neurotyczną jednostek wysokiego ryzyka uzależnień, z ich skłonnościami kompulsywnymi, zaburzoną samooceną, niedojrzałością lub poczuciem pustki. Jednak uzależnienia od mediów mają podłoże szczególne, same w sobie niosą bowiem niezwykle silne wzmocnienia pozytywne. [...] Uzależnienie jest [...] destruktywnym nawykiem powstałym w wyniku warunkowania instrumentalnego, które spełnia wszelkie warunki skutecznego warunkowania, tzn.: [...] Krótki czas między reakcją, a nagrodą, który ułatwia skojarzenie doświadczenia ze wzmocnieniem. [...] Zmienność warunków nagradzania, utrwalającą reakcję. [...] Złudzenie kontroli sytuacji, poczucie, że w każdej chwili można przerwać działanie, że jest się jedyną osobą, która zna okoliczności własnej gry, tylko ja znam granice mojej tożsamości (np. w synchronicznych pogaduszkach). [...] Wzmocnienia społeczne (uwaga i zainteresowanie nieznajomych często wyidealizowanych i to bez zobowiązań). [...] Poczucie bezpieczeństwa jakie zawsze daje anonimowość sytuacji. W trudnym rzeczywistym świecie, nie jest łatwo zdobywać nagrody. Trzeba nieustannie się rozwijać, żmudnie zdobywać i doskonalić swoje kompetencje, poruszać się w coraz bardziej skomplikowanej przestrzeni społecznej, być niezmiennie sprawnym i młodym. Świat medialny podnosi standardy mody, równouprawnienie wymusza konkurencyjność, globalizacja rozmywa tożsamość jednostki. W takim świecie coraz trudniej jest sprostać wymaganiom i zachować indywidualność. Telewizja, Internet, komputer, stwarza złudzenie łatwego, nagradzającego, dającego poczucie wyjątkowości świata”¹⁴.

¹² B.T. Woronowicz, *op. cit.*, s. 478–479.

¹³ *Ibidem*, s. 479.

¹⁴ I. Pospiszyl, *op. cit.*, s. 196.

Typowe skutki uzależnienia od komputera, Internetu i mass mediów

Nie ulega wątpliwości, że korzystanie z różnych mediów — w sposób nieumiarkowany i natrętny — pociąga za sobą negatywne skutki społeczne i zdrowotne. Taki pogląd na tę kwestię prezentuje I. Pospiszyl. Jej zdaniem skutki uzależnienia od elektronicznych środków przekazu „[...] zawsze są podobne: wypadanie z ról, zaniedbywanie lub rezygnacja z obowiązków, utrata dotychczasowych zainteresowań, zaniedbywanie nauki, pracy, bliskich, spadek kompetencji, kłopoty finansowe, brak troski o własne zdrowie i higienę, obniżenie samooceny, stosowanie nierealistycznych strategii obronnych, wyalienowanie, depresja, zaburzenia snu. Cyberwadowy, cybersieroty, cyberśmierć — to określenia, które coraz częściej pojawiają się w prasowych doniesieniach lub na internetowych stronach dyskusyjnych. Pewne różnice występują natomiast, jeśli chodzi o fizyczne skutki uzależnień od komputera. Najczęściej wymieniane to: pogorszenie wzroku, migrena, zaburzenia snu, nieprawidłowy oddech, przemęczenie, zespół kanału nadgarstka (sztywność nadgarstka), podrażnienia skóry, bóle pleców i karku, zaburzenia koncentracji uwagi i sprawności myślenia, podatność na infekcje i wreszcie zanik mięśni grzbietu, mięśni pasa biodrowego, skrzywienie kręgosłupa, padaczka ekranowa. Oczywiście nie wszystkie objawy muszą wystąpić, ale nikt nie jest w stanie przewidzieć rzeczywistej granicy odporności własnego organizmu, a tym bardziej osoba uzależniona, której problemem podstawowym jest właśnie utrata zdolności zawiadywania własnym życiem. Znane są już przypadki śmierci internautów w Korei i Chinach spowodowane nieprzerwanym graniem na komputerze”¹⁵.

Podobny pogląd głosi B.T. Woronowicz, który stwierdza, że „[...] uzależnienie od sieci i od komputera stanie się prawdopodobnie jedną z plag XXI wieku i chyba jest tylko kwestią czasu, kiedy znajdzie ono swoje miejsce w klasyfikacjach ICD oraz DSM jako uznana jednostka chorobowa. [...] Internet przyniósł ze sobą [...] wiele [...] zagrożeń. Wśród nich można wymienić przekazy sięjące nienawiść i przemoc, dezinformację, nieuczciwe praktyki konsumenckie oraz przestępstwa seksualne. Coraz poważniejszym problemem stają się różnego rodzaju oszustwa dokonywane za pomocą Internetu. W ostatnim czasie bardzo rozpowszechnił się tzw. *phishing*, [...] rodzaj oszustwa, którego celem jest kradzież tożsamości. Polega ono na tym, że oszust stara się wyłudzić od potencjalnej ofiary jej dane osobowe, takie jak numer karty kredytowej, hasło, dane dotyczące konta lub inne informacje. Robi to pod fałszywym pretekstem osobiście, przez telefon lub przez Internet. [...] Zazwyczaj do oszustw [...] wykorzystywana jest poczta elektroniczna (e-mail), kierująca potencjalne ofiary na fałszywe strony sieci Web w celu wykorzystania ich tożsamości”¹⁶.

Warte uwagi są jego słowa, które brzmią: „Komputer, który stał się niezbędny w życiu osób dorosłych, zaczął jednocześnie coraz częściej zastępować dzieciom kontakty z rodziną, zabawy z rówieśnikami, czytanie książek czy uprawianie sportu. Dla wielu dzieci stał się podstawową formą spędzania czasu i to nie tylko czasu wolnego. Zbyt wczesne, a szczególnie niekontrolowane przez dorosłych korzystanie z komputera powoduje, że zamiast być doskonałym narzędziem kształcenia i rozwoju

¹⁵ *Ibidem*, s. 196–197.

¹⁶ B.T. Woronowicz, *op. cit.*, s. 475–476.

oraz źródłem radości, staje się on źródłem wielu zagrożeń i problemów. Bardzo łatwo może też dojść do uzależnienia. [...] Niekontrolowane spędzanie czasu przed komputerem naraża również dziecko na poważne problemy zdrowotne, zarówno fizyczne (nieprawidłowy rozwój układu kostno-mięśniowego, pogłębianie się wad postawy czy problemy ze wzrokiem spowodowane promieniami emitowanymi przez monitor), jak i psychiczne. Kiedy rozwijający się układ nerwowy i kształtująca się psychika dziecka są systematycznie atakowane strumieniami wielobarwnego światła z ekranu komputera, towarzyszącymi dźwiękami, a do tego dochodzi huśtawka emocji wynikająca z przeżyć wywołanych wydarzeniami w wirtualnym świecie, mogą pojawić się zaburzenia emocjonalne, problemy z koncentracją, a także wyobcowanie z realnego świata i poważne zaburzenia więzi uczuciowej z najbliższymi. Oglądane sceny mogą również wyzwać w dziecku agresję i prowokować wystąpienie zachowań destrukcyjnych. Może się zdarzyć, że ten nierzeczywisty świat wirtualny, który często daje się dziecku kształtować według jego własnych upodobań, staje się z czasem jedyną, uznaną przez dziecko rzeczywistością. Każdy człowiek (rodzice również) i wszystko, co utrudnia bycie w tej wirtualnej rzeczywistości, to wrogowie, których trzeba za wszelką cenę unikać. W efekcie dziecko powoli traci umiejętność nawiązywania kontaktów z rówieśnikami, budowania nowych przyjaźni, kształtowania odpowiednich relacji z innymi. Realni przyjaciele stają się niepotrzebni, bo dziecko znajduje ich, zagłębiając się coraz bardziej w nierealny świat. W wielu przypadkach dochodzi do zachwiania hierarchii wartości i wówczas na pierwszym miejscu staje komputer, któremu zostaje podporządkowana niemal cała aktywność życiowa”¹⁷.

Jego zdaniem, poważnym zagrożeniem „[...] mogą być niebezpieczne znajomości zawierane przez Internet i uleganie groźnym manipulacjom (dzieci mogą stać się ofiarami pedofilii, pornografii czy sekt). Dzięki anonimowości Internetu łatwiej jest pedofilom realizować swoje potrzeby i tworzyć środowisko, w którym mogą wymieniać się treściami pornograficznymi, identyfikować i przekazywać sobie dane dzieci, które można seksualnie wykorzystać, wchodzić w interakcje seksualne z młodymi ludźmi, a także odnaleźć innych dorosłych o podobnych preferencjach seksualnych i uzyskać od nich wsparcie. Przygotowywanie ofiar przestępstw seksualnych rozpoczyna się zwykle od nawiązania kontaktu o charakterze pozaseksualnym. Zanim pedofil wciągnie dziecko w bliższą relację, powoli i stopniowo gromadzi informacje na jego temat i zdobywa jego zaufanie. Dzięki powolnemu procesowi wytwarzania bliskiej więzi ofiara łatwiej się godzi na późniejsze propozycje seksualne. Dla tego też tak trudno jest wykryć ten proceder. [...] Powszechnie uznaje się jednak, że największym zagrożeniem dla dzieci korzystających z Internetu jest szeroko rozumiane wykorzystywanie seksualne, przejawiające się np. pokazywaniem materiałów pornograficznych (dotyczących zarówno dorosłych, jak i dzieci), uwodzeniem poprzez komputer, a także wirtualnym seksem (zaspokojenie seksualne dorosłego poprzez kontakt on-line) oraz dziecięcą prostytutką (odpłatne usługi seksualne poza Internetem)”¹⁸.

Kompilacji prac na temat skutków nadmiernego korzystania z różnych mediów edukacyjnych dokonała Wielisława Osmańska-Furmanek wspólnie z Markiem

¹⁷ *Ibidem*, s. 481–482.

¹⁸ *Ibidem*, s. 482–483.

Furmankiem¹⁹. Jak piszą: „Media stwarzają nie tylko szanse społeczne, edukacyjne i wychowawcze, ale również stanowią źródło zagrożeń i niebezpieczeństw dla dzieci, młodzieży i dorosłych. Zagrożenia te mogą wystąpić zarówno w sferze oddziaływań psychologicznych i wychowawczych, jak i w obszarze oddziaływań społecznych. [...] W stosunku do mass mediów wysuwane są następujące zarzuty dotyczące oferty programowej i przekazu treści: [...] prezentowanie rzeczywistości w krzywym zwierciadle — kreowanie fałszywej rzeczywistości; [...] upowszechnianie i utrwalanie obiegowych opinii oraz konsumpcyjnego stylu życia; [...] pogłębiający się proces dekulteryzacji jako wynik globalizacji odbioru treści i dominacji standardów kultury popularnej. [...] Można zaobserwować, że świat przedstawiony w mediach związany jest z wieloma negatywnymi zjawiskami, takimi jak: rozbieżność wypowiedzi (migawkowość) przy jednoczesnym natłoku informacji (tzw. szum informacyjny), afirmacja agresji; ujednolicenie wzorów zachowań i proponowanie negatywnych postaw życiowych. [...] Przeciwnicy technologii informacyjnych w edukacji podkreślają również takie zagrożenia, jak: niskie efekty kształcenia lub ich szkodliwość wynikająca z zaniku zdolności reagowania na otaczający świat; fakt, że człowiek jest postrzegany przez pryzmat danych; ograniczenie zdolności dostrzegania problemów, koncentracja na kształtowaniu analitycznych i funkcjonalnych umiejętności; ograniczenie twórczego myślenia i inne. [...] Wśród następstw społecznych oddziaływań mediów i technologii informacyjnych wymienia się: możliwość manipulacji społecznej, globalizację informacji, propagowanie pornografii i treści negatywnych, alienację i wykluczenie grup społecznych, ubóstwienie techniki i tym podobne. Następstwa psychiczne oddziaływań medialnych wiążą się z tym, że media (w szczególności komputer i Internet) są artefaktem o wielkiej sile przenikania w życie i działalność człowieka. [...] Prowadzi to do powstawania wszelkiego rodzaju uzależnień, zarówno telemanii (*zapping* — nieustanne przeskakiwanie po kanałach telewizyjnych), jak i cyberuzależnień od komputera i Internetu. [...] Internet stał się miejscem budowania zastępczych tożsamości sieciowych. [...] Zagrożenia wychowawcze wywołane przez media są związane głównie z możliwością biernego i czynnego (poprzez gry) kontaktu dzieci z niepożądanymi treściami oraz aktami przemocy i agresji. Nie do końca uświadomionym zagrożeniem jest niebezpieczeństwo, jakie niesie dla naszych mechanizmów poznawczych i naszej psychiki chaos informacyjny i przesycenie informacyjne, a także zdigitalizowanie otaczającej nas rzeczywistości”²⁰.

Z potwierdzonych badaniami doświadczeń wynika²¹, że mass media odgrywają ważną rolę w procesie nauczania — uczenia się agresywnych zachowań i kształtowania postaw agresywnych bądź osobowości antyspołecznej i wielorakiej. Jak pisze wybitny psycholog, Spencer A. Rathus, dzieci, młodzi ludzie lub osoby dorosłe oglądające „[...] przemoc w telewizji są bardziej agresywne niż osoby, które tego nie czynią. [...] Podobne są efekty nasyconych przemocą gier wideo. [...] Przemoc w mediach

¹⁹ Por. W. Osmańska-Furmanek, M. Furmanek, *Pedagogika mediów*, [w:] *Pedagogika. Subdyscypliny wiedzy pedagogicznej*, pod red. B. Śliwerski, Gdańskie Wyd. Pedagogiczne, Gdańsk 2006, tom 3.

²⁰ *Ibidem*, s. 310–311.

²¹ Por. A.A. Panasiuk-Chodnicka, B. Panasiuk, *Przemoc i agresja w relacjach interpersonalnych. Uwarunkowania psychologiczne i pedagogiczne*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” 2009, tom VI, s. 65–66.

może spowodować agresję ze względu na wiele różnych procesów. [...] **Uczenie się przez obserwację.** [...] Telewizja dostarcza modeli, od których można nauczyć się agresywnych »umiejętności«. W istocie wiadomo, że dzieci bardziej są skłonne robić to, co robią ich rodzice, niż to, co rodzice mówią im, aby robiły. Jeżeli rodzice sami biją się nawzajem czy uderzają w meble, gdy są sfrustrowani, jest duża szansa, że i dziecko nauczy się agresji jako sposobu reagowania na frustrację nawet wtedy, gdy rodzice werbalnie zakazują mu tego. Klasyczne badania wskazują, że dzieci mają skłonność do naśladowania przemocy oglądanej na filmie. Przemoc w mass mediach dostarcza widzom także skryptów zachowania agresywnego, tzn. scenariuszy postępowania w podobnych sytuacjach rzeczywistych. [...] **Rozhamowanie agresji.** Kary hamują zachowania. Natomiast mass media mogą agresję rozhamowywać, zwłaszcza gdy uchodzi ona przedstawianemu sprawcy na sucho czy wręcz przynosi mu jakieś zyski. [...] Oglądanie przemocy podwyższa poziom pobudzenia fizjologicznego widzów (»rajcuje« ich). Wysoki poziom pobudzenia zwiększa zaś możliwość wystąpienia agresji. [...] Oglądanie przemocy aktywizuje w umysłach widzów agresywne treści. [...] Na powtarzające się bodźce reagujemy habituacją — wygaszeniem reakcji lub też przyzwyczajeniem. Częste oglądanie agresji w telewizji może skutkować zobojętnieniem na nią także w sytuacjach rzeczywistych. Jeżeli w dzieciach wykształcić przekonanie, że agresja jest normą, mogą stać się wobec niej bardziej tolerancyjne i mniej powstrzymywać się przed własnymi impulsami agresywnymi»²².

Ma on rację, że chociaż „[...]” przemoc w mass mediach sama w sobie zachęca widzów do agresji, wywiera ona największy wpływ na te dzieci, które, zdaniem swych nauczycieli, i tak już są najbardziej agresywne. [...]” Pomiędzy oglądaniem przemocy w filmach, a przejawianiem agresji we własnym zachowaniu występuje też wzajemne wzmacnianie. [...]” Oglądanie przemocy nasila agresję, a jednocześnie dzieci agresywne bardziej są skłonne do oglądania agresji w telewizji. Dzieci agresywne bywają często odrzucane przez swoich nieagresywnych rówieśników, przynajmniej w kulturze klasy średniej. [...]” Może to prowadzić do częstszego oglądania przez nie telewizji, ponieważ kontakty społeczne są mniej satysfakcjonujące, a przemoc często oglądana w telewizji utwierdza je w przekonaniu, że agresywne traktowanie innych jest czymś normalnym. [...]” Przemoc w mass mediach współdziała też z innymi wyznacznikami agresji. Na przykład bardziej agresywne są dzieci odrzucane przez swoich rodziców i karane przez nie fizycznie. [...]” Brutalne środowisko domowe może utwierdzać dziecko w wyniesionym z telewizji przekonaniu o normalności przemocy w świecie społecznym i tym bardziej zachęcać do ucieczki w świat fikcji»²³.

Dokonany przegląd literatury, mówiący o skutkach korzystania z nowoczesnych technologii informacyjnych w sposób szkodliwy dla zdrowia człowieka, a także godzący w porządek społeczny, prawny i moralny, daje asumpt do rozważań o psychologicznej i pedagogicznej prewencji uzależnień od nich.

²² S.A. Rathus, *Psychologia współczesna*, GWP, Gdańsk 2004, s. 326–327.

²³ *Ibidem*, s. 327.

Psychologiczna i pedagogiczna prewencja uzależnień od mediów

Ogólnie rzecz ujmując, prewencja oznacza zapobieganie czemuś, zwłaszcza chorobom, dysfunkcjom organizmu, dewiacjom psychicznym, zaburzeniom osobowości, zachowaniom dyssocjalnym, zjawiskom patologii społecznej, przestępstwom. W opinii znawcy psychologii klinicznej, psychologii zdrowia i psychoprophylaktyki, Heleny Sęk, psychologiczna prewencja to „[...] to zespół działań, w których wykorzystuje się metody i środki psychologiczne celem zmniejszenia prawdopodobieństwa wystąpienia zaburzeń w funkcjonowaniu somatycznym, psychologicznym i społecznym, poprzez przeciwdziałanie czynnikom ryzyka i wzmacnianie zasobów. [...] Prewencją właściwą jest **prewencja pierwotna**, nastawiona na obniżenie prawdopodobieństwa wystąpienia zaburzeń, czyli na zmniejszenie wskaźnika zachorowalności poprzez przeciwdziałanie czynnikom ryzyka, zanim spowodują wystąpienie zaburzeń. **Prewencję wtórną** stosuje się w sytuacji pojawienia się wczesnych sygnałów zaburzeń, a jej celem jest powstrzymanie rozwoju patologii. W tym rodzaju prewencji można wykorzystywać metody właściwe dla terapii. **Prewencja trzeciego stopnia** ma na celu zapobieganie skutkom przebytej choroby i hospitalizacji oraz przeciwdziałanie nawrotom choroby, np. nawrotom choroby alkoholowej. Ten rodzaj prewencji może być realizowany metodami rehabilitacji i opieki środowiskowej”²⁴.

Wybitny pedagog i dydaktyk, Wincenty Okoń, opowiada się za terminem „profilaktyka” definiowanym jako „[...] ogół działań zapobiegających niepożądanym zjawiskom w rozwoju i zachowaniu się ludzi. W medycynie sprowadza się do zapobiegania chorobom, propagowania zasad racjonalnego żywienia, hartowania organizmu, prawidłowego łączenia pracy z wypoczynkiem oraz stwarzania innych warunków sprzyjających rozwojowi organizmu, w pedagogice — do zapobiegania powstawaniu u dzieci niepożądanych przyzwyczajeń i postaw, błędów w uczeniu się lub wad postawy ciała; w pewnym znaczeniu każde pożyteczne oddziaływanie pedagogiczne jest jednocześnie działaniem profilaktycznym, wytwarzając bowiem jakieś wartościowe cechy, jednocześnie zapobiega powstawaniu cech niepożądanych lub ich utrwaleniu”²⁵.

Parafrazując słowa H. Sęk i W. Okonia, można powiedzieć, że **psychologiczna i pedagogiczna prewencja uzależnień od mediów to całokształt działań i środków** (np. środków perswazyjnych, dyscyplinarnych, probacyjnych, psychokorekcyjnych, reedukacyjnych, readaptacyjnych, terapeutycznych itp.) **mających na celu zapobieganie temu zaburzeniu bądź ograniczeniu jego skutków do niezbędnego minimum.**

Interesujący dyskurs na ten temat zawiera praca B.T. Woronowicza. Jej autor głosi pogląd, że po temu, by „[...] komputer mógł spełniać pożyteczną rolę w rozwoju dziecka, nie wolno przegapić momentu, kiedy dziecko zacznie spędzać czas w domu zamiast z kolegami na podwórku i zdać sobie sprawę z tego, że robi to nie z przywiązania do rodziny, ale po to, żeby być bliżej komputera. Nie mają świadomości, że za zamkniętymi drzwiami pokoju ich dziecko coraz bardziej zagłębia się w świat wirtualny. Ograniczanie dostępu do komputera dopiero wówczas, kiedy pojawiają się

²⁴ H. Sęk, *Promocja zdrowia i prewencja zaburzeń z perspektywy psychologii*, [w:] *Psychologia kliniczna*, red. nauk. H. Sęk, PWN, Warszawa 2007, tom 1, s. 262–263.

²⁵ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1981, s. 244.

na przykład poważne problemy z nauką, traktowane będzie zawsze przez dziecko jako akt wrogi, polegający na odbieraniu mu czegoś, co (za nieświadomym przyzwoleniem rodziców) stało się dla niego niezmiernie ważne. Należy zawsze pamiętać, że komputer czy Internet mogą służyć nie tylko do robienia rzeczy pożytecznych, podobnie jak nóż, którego można użyć zarówno do krojenia chleba, jak i do zranienia kogoś. Internet może być bowiem dla dzieci doskonałą pomocą do nauki, źródłem rozrywki, rozmów z przyjaciółmi ze szkoły oraz odpoczynku i rozwijania zainteresowań. Należy jednak cały czas pamiętać, że podobnie jak w prawdziwym świecie, również w Internecie na dzieci mogą czekać różne zagrożenia”²⁶.

W dalszym ciągu pisze: „Zanim pozwolisz dziecku korzystać z Internetu bez nadzoru, uzgodnij z nim zestaw zasad, których powinno przestrzegać. Jeśli nie wiesz, od czego zacząć, skorzystaj z poniższych wskazówek:

1. Zachęcaj dziecko do opowiadania o jego doświadczeniach związanych z korzystaniem z Internetu i staraj się, przynajmniej na początku, korzystać z niego razem z dzieckiem.
2. Często powtarzaj i podkreślaj to, że dzieciom nigdy nie wolno podawać adresu, numeru telefonu ani innych informacji osobistych, takich jak nazwa szkoły czy miejsce zabaw.
3. Naucz dziecko ufać swojemu doświadczeniu i intuicji. Pracuj nad zaufaniem do siebie, bo jeśli je zdobędziesz, to dziecko powie ci, jeżeli znajdzie w Internecie coś, co wywołuje jego niepokój.
4. Naucz dziecko, że nie wszystko, co przeczyta lub zobaczy w Internecie, jest prawdą. Zachęcaj je do zadawania pytań, jeśli nie jest czegoś pewne.
5. Jeśli dzieci wykonują w Internecie czynności wymagające zalogowania się w celu identyfikacji użytkownika, pomóż im wybrać odpowiednią nazwę i dopilnuj, aby nie zdradzała ona żadnych informacji osobistych o dziecku.
6. Powiedz dzieciom, że nie należy spotykać się z osobami poznanymi w Internecie. Wyjaśnij, że internetowi przyjaciele nie zawsze są tymi, za których się podają.
7. Wymagaj, aby dziecko przestrzegało praw własności innych internautów. Wyjaśnij, że nielegalne kopiowanie efektów pracy innych ludzi — muzyki, gier wideo i innych programów — to kradzież.
8. Dopóki nie upewnisz się, że dziecko potrafi w rozsądny sposób korzystać z Internetu — skorzystaj z oprogramowania kontrolującego aktywność dziecka w Internecie. Są bowiem programy, które umożliwiają zablokowanie dostępu do nieodpowiednich witryn, monitorowanie odwiedzanych przez dzieci witryn i sprawdzanie, co dzieci tam robią.

Rodzice, którym wydaje się, że skoro w domu nie ma komputera, to dziecku nie grożą związane z nim niebezpieczeństwa, mylą się. Coraz łatwiej jest bowiem znaleźć kafejkę internetową czy skorzystać z Internetu w szkolnej pracowni internetowej bądź u kolegi, gdzie dziecko może robić praktycznie wszystko co zechce”²⁷.

Próbę odpowiedzi na pytanie, jak nauczyć dzieci, aby nie naśladowały przemocy oglądanej w telewizji, podejmuje S.A. Rathus. Oto jego opinie na ten temat: „Nasze

²⁶ B.T. Woronowicz, *op. cit.*, s. 484.

²⁷ *Ibidem*, s. 484–485.

dzieci nieuchronnie czeka oglądanie przemocy w telewizji — jeśli w rysunkowych serialach pokazywanych przez wiele stacji w sobotnie ranki, to w wiadomościach czy wieczornych seansach filmowych. [...] Pomysł, aby całkowicie ochronić dziecko przed obrazami i opisami przemocy zdaje się więc praktycznie niewykonalny. [...] Rodzice i pedagodowie mogą wiele zrobić, by pomniejszyć niepożądane efekty oglądania przemocy w mass mediach. [...] Dzieci natykające się na przemoc stają się mniej agresywne, jeżeli poinformować je, że: 1. Obserwowane przez nie zachowania agresywne nie są typowe dla większości zachowań rzeczywistych ludzi. 2. Pokazywane im zachowania agresywne są nierzeczywiste. Nagrane zostały przy pomocy dublerów, soku pomidorowego, efektów specjalnych i innych tricków filmowych. 3. Większość ludzi rozwiązuje konflikty, nie uciekając się do przemocy.

W uczeniu się przez obserwację najważniejszą rolę odgrywają czynniki poznawcze. Jeżeli dzieci będą uważały przemoc za postępowanie niewłaściwe w swoim własnym przypadku, zapewne będą mniej agresywne, nawet jeśli skutek oglądania przemocy nauczą się, jak można ją stosować²⁸.

Współczesna psychoprofilaktyka uzależnień od różnych „mediów sieciowych” ma na celu nie tylko zapobieganie temu zaburzeniu, ale też leczenie osób dotkniętych nim. W dyskursie na ten temat, warto wziąć pod rozwałę słowa B.T. Woronowicza, które brzmią: „Badania przeprowadzone przez Center for On-line Addiction na grupie ponad 17 tys. osób wykazały, że około 6% badanych osób wymagało leczenia. W odróżnieniu od innych uzależnień w przypadku leczenia uzależnienia od Internetu bądź komputera występuje dodatkowy problem. Osoby z tym uzależnieniem trudno jest bowiem skłonić do spotkania twarzą w twarz ze specjalistą, ponieważ są przyzwyczajone do obcowania z ekranem bądź do porozumiewania się za pomocą klawiatury. Decyzja o podjęciu leczenia następuje dopiero wówczas, kiedy osoba zainteresowana zacznie zauważać różnice między zdrowym, a patologicznym korzystaniem z komputera. Jest to o tyle trudne, że w dzisiejszych czasach komputer i Internet są powszechnie używane, są mediami społecznie akceptowanymi, a osoby korzystające z nich odbierane są jako nowoczesne²⁹”.

Jego zdaniem, programy terapii osób uzależnionych od komputera i Internetu są „[...] bardzo zbliżone do programów psychoterapii uzależnienia od alkoholu, patologicznego hazardu czy zaburzeń łaknienia. Podstawowe pytanie w leczeniu osób uzależnionych od komputera bądź Internetu brzmi jednak: Czy można wymagać »internetowej abstynencji« od osób uzależnionych, których zawodowa praca wiąże się z używaniem na co dzień komputera bądź Internetu? Chyba jednak nie można i stąd jednym z podstawowych celów terapii powinna być zmiana sposobu korzystania z komputera. Podczas leczenia, w ramach treningu nowych zachowań, nierzadko montowany jest w komputerze alarm, który po upływie określonego czasu przypomina o tym, że należy zostawić komputer i przejść do innej aktywności. Konieczne w leczeniu jest także przygotowywanie szczegółowego realistycznego planu dnia uwzględniającego określenie ram czasowych korzystania z komputera czy z Internetu, a także innych codziennych aktywności z wypoczynkiem włącznie. Realizacja takiego planu powinna

²⁸ S.A. Rathus, *op. cit.*, s. 328.

²⁹ B.T. Woronowicz, *op. cit.*, s. 486.

zmienić dotychczasowe zwyczaje i zagospodarować na nowo te obszary życia, które zostały zaniedbane w wyniku uzależnienia”³⁰.

W opinii B.T. Woronowicza, podczas leczenia należy stosować dziesięć zasad, a mianowicie: „[...] 1. usytuować komputer w miejscu uniemożliwiającym izolowanie się; 2. korzystać z komputera w obecności innych osób; 3. zmieniać pory korzystania z Internetu (komputera) oraz robić przerwy; 4. odnotowywać codziennie swoje wszystkie aktywności (w tym czas spędzany przy komputerze); 5. nie używać w sieci pseudonimów; 6. rozmawiać o swoim problemie z bliskimi i znajomymi; 7. wykonywać ćwiczenia fizyczne; 8. robić, stopniowo coraz dłuższe, przerwy w korzystaniu z Internetu (komputera); 9. starać się kontrolować swoje myśli dotyczące Internetu; 10. stosować techniki relaksacyjne. Bardzo pomocna jest zmiana rytmu korzystania z sieci, tj. odbywanie więcej krótszych, a mniej dłuższych sesji”³¹.

Należy sądzić, że w działalności interwencyjnej i prewencyjnej prowadzonej z osobami uzależnionymi (realnie lub potencjalnie) od nowoczesnych technologii informacyjnych, walory mają strategie (konceptcje, programy i modele) terapii i profilaktyki uzależnień od substancji psychoaktywnych, o których można się dowiedzieć z lektury prac naukowych i popularnonaukowych³².

Zakończenie

Doświadczenie uczy, nauka zaś to potwierdza, że znaczny odsetek dzieci, młodych ludzi i osób dorosłych, korzysta z nowoczesnych technologii informacyjnych w sposób nieumiarkowany, natrętny, szkodliwy dla zdrowia. Ujawnia syndrom (zespół) „zaburzeń nawyków i popędów (impulsów)” lub „zaburzeń obsesyjno-kompulsyjnych”, określanych mianem „siecioholizmu” („infoholizmu”, „internetoholizmu”, „fonoholizmu”), „mediaholizmu” czy „multimediaholizmu”. Doświadcza zaburzeń spowodowanych mediami, podobnych do alkoholizmu, toksykomanii („farmakomanii”, „narkomanii”, „nikotynizmu”), patologicznego hazardu, pracoholizmu, seksoholizmu, hiperotyłości, anoreksji psychicznej, bulimii, ortoreksji, bigoreksji, alkoreksji, tanoreksji, piromanii, kleptomanii, pseudologii. Krótko mówiąc, uzależnia się od komputera, Internetu i mass mediów w taki sposób, iż bez skutecznej interwencji (psychiatrycznej, psychologicznej, pedagogicznej, społecznej i prawnej) nie jest w stanie poradzić sobie z tym problemem osobistym. Co więcej, potrzebuje również

³⁰ *Ibidem*, s. 486–487.

³¹ *Ibidem*, s. 487.

³² Por. R.C. Carson, I.N. Butcher, S. Mineka, *op. cit.*, s. 575–612; L. Cierpiałkowska, *op. cit.*, s. 228–237; R.S. Feldman, *Zrozumieć psychologię*, Wyd. Astrum, Wrocław 2008, s. 749–787; J. Rabe-Jabłońska, *op. cit.*, s. 351; P.R. Martin, *op. cit.*, s. 420–429; R. Meyer, *op. cit.*, s. 267–268; A.A. Panasiuk-Chodnicka, B. Panasiuk, *Paradygmat patologii życia rodzinnego i strategii radzenia sobie z nią (dyskurs na temat bezpieczeństwa zdrowotnego współczesnej rodziny)*, [w:] *Bezpieczeństwo zdrowotne człowieka. Wybrane zagadnienia*, red. nauk. M. Borkowski, A. Wesołowska, Wyd. Gdańskiej Szkoły Wyższej, Gdańsk 2013, s. 99–118; A.A. Panasiuk-Chodnicka, B. Panasiuk, *Strategie radzenia sobie ze stresem życia i pracy zawodowej. Osobowościowe, sytuacyjne i społeczne uwarunkowania*, „Zeszyty Naukowe Gdańskiej Wyższej Szkoły Administracji” 2007, tom 5, s. 229–260; B. Panasiuk, *op. cit.*, s. 342–394; S.A. Rathus, *op. cit.*, s. 647–683; M.E.P. Seligman, E.F. Walker, D.L. Rosenhan, *op. cit.*, s. 643–683; B.T. Woronowicz, *op. cit.*, s. 158–526; P.G. Zimbardo, *op. cit.*, s. 666–706 i inni.

wymiernej pomocy i wsparcia ze strony innych (osób bliskich i znajomych), tudzież ze strony grup samopomocowych tworzonych przez anonimowych „siecioholików” czy „hipermedioholików”.

Podsumowując, należy powiedzieć, że podejście zawarte w niniejszym artykule jest próbą generalizacji wiedzy o tzw. nowych uzależnieniach, która nie jest pełna.

Bibliografia

1. Carson R.C., Butcher J.N., Mineka S., *Psychologia zaburzeń. Człowiek we współczesnym świecie*, GWP, Gdańsk 2006, vol. 1, vol. 2.
2. Cierpiałkowska L., *Psychopatologia*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2007.
3. *Edukacja zdrowotna. Podręcznik akademicki*, red. B. Woynarowska, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2007.
4. *Encyklopedia filozofii wychowania*, pod red. S. Jedynaka i J. Kojkoła, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 2009.
5. *Encyklopedia psychologii*, pod red. W. Szewczuka, Wyd. Fundacja Innowacja, Warszawa 1998.
6. Feldman R.S., *Zrozumieć psychologię*, Wyd. Astrum, Wrocław 2008.
7. Mellibruda J., Sobolewska-Mellibruda Z., *Integracyjna psychoterapia uzależnień. Teoria i praktyka*, Instytut Psychologii Zdrowia, Warszawa 2006.
8. Meyer R., *Psychopatologia. Jeden przypadek — wiele teorii*, GWP, Gdańsk 2003.
9. Panasiuk-Chodnicka A.A., Panasiuk B., *Paradygmat patologii życia rodzinnego i strategii radzenia sobie z nią (dyskurs na temat bezpieczeństwa zdrowotnego współczesnej rodziny)*, [w:] *Bezpieczeństwo zdrowotne człowieka. Wybrane zagadnienia*, red. nauk. M. Borkowski, A. Wesołowska. Wyd. Gdańskiej Szkoły Wyższej, Gdańsk 2013.
10. Panasiuk-Chodnicka A.A., Panasiuk B., *Przemoc i agresja w relacjach interpersonalnych. Uwarunkowania psychologiczne i pedagogiczne*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” 2009, tom VI.
11. Panasiuk-Chodnicka A.A., Panasiuk B., *Strategie radzenia sobie ze stresem życia i pracy zawodowej. Osobowościowe, sytuacyjne i społeczne uwarunkowania*, „Zeszyty Naukowe Gdańskiej Wyższej Szkoły Administracji” 2007, tom 5.
12. Panasiuk B., *Problemy pracy edukacyjnej i psychoprofilaktycznej w Marynarce Wojennej*, Wyd. Akademii Marynarki Wojennej, Gdynia 2003.
13. Panasiuk B., *Wprowadzenie do psychologii*, Wyd. Akademii Marynarki Wojennej, Gdynia 1999.
14. *Pedagogika. Subdyscypliny wiedzy pedagogicznej*, red. nauk. B. Śliwerski. Gdańskie Wyd. Pedagogiczne, Gdańsk 2006, tom 3.
15. Pospiszyl I., *Patologie społeczne*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2009.
16. *Promocja zdrowia*, red. J.B. Karski. Wyd. Ignis, Warszawa 1999.
17. *Psychiatria. Aktualności w rozpoznawaniu i leczeniu*, pod red. M.H. Ebert, B. Nurcombe, P.T. Loosen, J.F. Leckman. Wyd. Czelej, Lublin 2011, tom I, tom II.
18. *Psychiatria dzieci i młodzieży*, pod red. I. Namysłowskiej, Wyd. Lekarskie PZWL, Warszawa 2007.

19. *Psychologia kliniczna*, red. nauk. H. Sęk, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2007, tom 1, tom 2.
20. *Psychologia zdrowia*, I. Heszen, H. Sęk, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2007.
21. Rathus S.A., *Psychologia współczesna*, GWP, Gdańsk 2004.
22. Reber A.S., Reber E.S., *Słownik psychologii*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2005.
23. Reeves B., Nass C., *Media i ludzie*, PIW, Warszawa 2000.
24. Seligman M.E.P., Walker E.F., Rosenhan D.L., *Psychopatologia*, Wyd. Zys i S-ka, Poznań 2003.
25. Wallace P., *Psychologia Internetu*, Wyd. Rebis, Poznań 2001.
26. Woronowicz B.T., *Uzależnienia. Geneza, terapia, powrót do zdrowia*, Wyd. Edukacyjne Parpamedia, Warszawa 2009.
27. Zimbardo P.G., *Psychologia i życie*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1999.

» Nauki
techniczne

Stanisław Gumkowski¹, Piotr Lampart², Jacek Żabski²

¹Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

²Instytut Maszyn Przepływowych im. Roberta Szwedalskiego PAN w Gdańsku

Badania eksperymentalne procesu suszenia zrębków

Streszczenie

W pracy przedstawiono rezultaty badań procesu suszenia zrębków. Celem tego procesu jest obniżenie wilgotności zrębków dostarczanych do zgazowarki co spowoduje wzrost ilości syngazu generowanego w zgazowarce. Przyrost ilości syngazu wytwarzanego przez zgazowarkę umożliwi rozbudowę istniejącego układu do układu ko-generacyjnego, w którym produkowany będzie pelet i prąd elektryczny. Rezultaty przeprowadzonych bilansów cieplnych układu ko-generacyjnego oraz wyniki badań eksperymentalnych wskazują, że suszenie zrębków poddawanych zgazowaniu, przy pomocy ciepła odpadowego z silnika spalinowego napędzającego generator prądu, pracujący w układzie ko-generacyjnym, umożliwi produkcję zarówno peletu, jak i energii elektrycznej.

Słowa kluczowe

zrębki, suszenie, ko-generacja

Experimental research of the process of wood chips drying

Abstract

In the paper the results of drying of wood chips are presented. The aim of the process is to reduce the humidity of the wood chips what increase the amount of the syngas produced in the gasifier. The increase will allow to develop the present existing system, to a CHP system in which both, pellet and electricity will be produced. The heat balances of the CHP system and the conclusions from the experimental research indicate that the process of drying of wood chips subjected to gasification, by means of waste heat of the engine driving an electricity generator, working in the CHP system, will allow to produce both, pellet and electricity.

Keywords

wood chips, drying, CHP system

1. Wstęp

W typowej instalacji wytwarzającej pelet, źródłem ciepła do podsuszania trocin, z których wytwarzany jest pelet, są spaliny powstające ze spalania syngazu w komorze spalania. Syngaz wytwarzany jest zwykle w zgazowarce w procesie zgazowania zrębków drewna. W pracy przedstawiono możliwość modernizacji instalacji, w której produkowany jest pelet i stworzenie układu ko-generacyjnego, w którym oprócz peletu, wytwarzany będzie również prąd elektryczny.

Aby zbudować układ ko-generacyjny, zgazowarka musi dostarczać więcej syngazu, co można osiągnąć dostarczając do zgazowarki zrębki podsuszane.

Celowość procesu podsuszenia jest tym bardziej uzasadniona, że może to być realizowane przy pomocy ciepła odpadowego powstającego w układzie ko-generacyjnym. To ciepło odpadowe, które może być wykorzystywane do suszenia zrębków stanowią spaliny i ciepła woda, chłodząca silnik. Schemat proponowanego układu ko-generacyjnego przedstawiono na rys. 1.

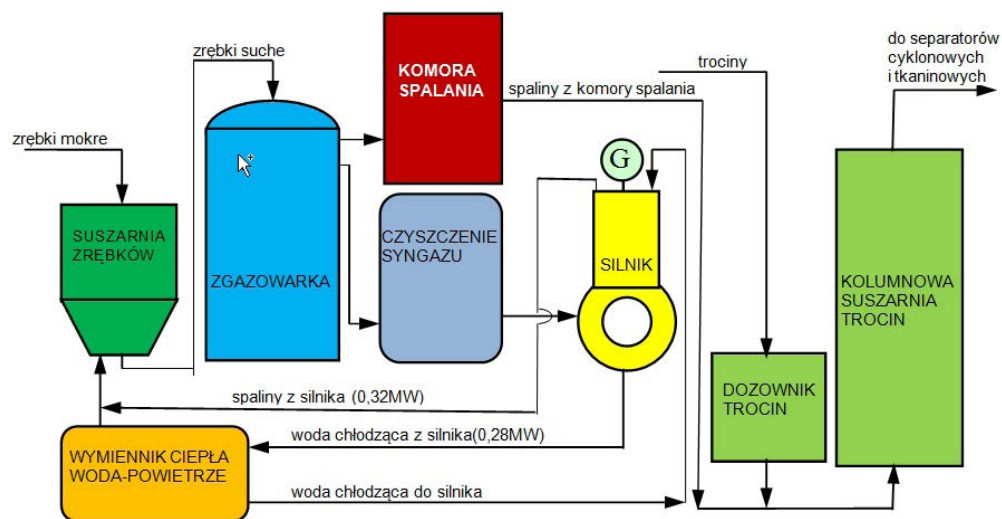
Na podstawie danych technicznych silnika spalinowego o mocy około 500 kW, przewidywanego do pracy w przykładowym układzie ko-generacyjnym, można przyjąć, że z układu chłodzenia będzie można odzyskać 0,28 MW mocy cieplnej w postaci gorącej wody o temperaturze wynoszącej około 90°C i natężeniu przepływu wynoszącym około 1 kg/sek.

W wymienniku typu woda-powietrze część tej energii przekazana zostanie do powietrza, będącego jednym z dwu czynników, które mogą być wykorzystywane do podsuszenia zrębków.

Drugim źródłem ciepła są spaliny pochodzące z silnika. Wstępnie obliczono, że moc cieplna w postaci spalin pochodzących z silnika wynosi około 0,32 MW.

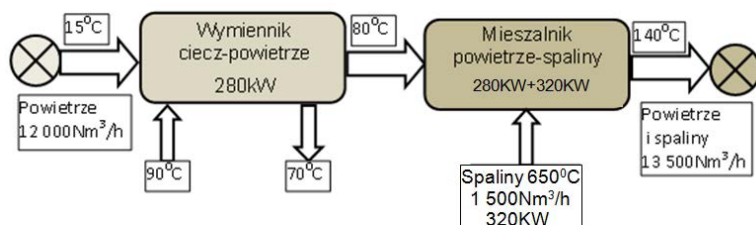
Modernizacja instalacji produkującej pelety jest realna, ponieważ ilość syngazu wytwarzanego z podsuszanych zrębków w zmodernizowanej zgazowarce powinna wystarczyć zarówno do suszenia zrębków, jak i do napędu silnika spalinowego napędzającego generator prądu elektrycznego. Podsuszenie zrębków jest tym bardziej zasadne, że gdyby okazało się, że zabieg ten jest łatwy technicznie, to kolejnym etapem modernizacji instalacji ko-generacyjnej mogłoby być suszenie trocin, z których wytwarzane są pelety [1].

Aktualnie na rynku dostępnych jest kilka typów suszarni trocin, ale są one stosunkowo drogie, a ich eksploatacja kosztowna.

Rys. 1. Schemat układu ko-generacyjnego

Bilans ciepła odpadowego pochodzącego z silnika pokazano schematycznie na rys. 2.

Rys. 2. Bilans ciepła odpadowego pochodzącego z silnika

Ewentualna próba suszenia trocin w suszarni o podobnej konstrukcji jak suszarnia proponowana do suszenia zrębków nie wymaga żadnych dodatkowych urządzeń ani kosztów.

Eksperyment ten mógłby być łatwo przeprowadzony w suszarni zrębków w czasie normalnej eksploatacji tej instalacji. Polegałby na tym, że przez kilka godzin do zgazowarki, byłyby dostarczane trociny zamiast zrębków. Taki kilkugodzinny eksperyment nie spowodowałoby znaczących zmian składu i ilości syngazu wytwarzanego w zgazowarce, natomiast dałby odpowiedź na pytanie o możliwość suszenia trocin w sposób proponowany do suszenia zrębków.

Proponuje się, aby w rzeczywistej suszarni zrębków, proces suszenia odbywał się w złożu *quasi*-stacjonarnym, tj. w złożu przesuwającym się pionowo w dół pod własnym ciężarem z prędkością poniżej 1 m/godz. Fakt powolnego przemieszczania się złoża nie będzie miał wpływu na fizykę procesy suszenia.

Z tego powodu zarówno analiza teoretyczna, jak i badania eksperymentalne procesu suszenia prezentowane w pracy, prowadzone dla złoża stacjonarnego, mogą być wykorzystywane do analizy zjawisk odbywających się w złożu *quasi*-stacjonarnym.

2. Badania procesu suszenia na stanowisku laboratoryjnym

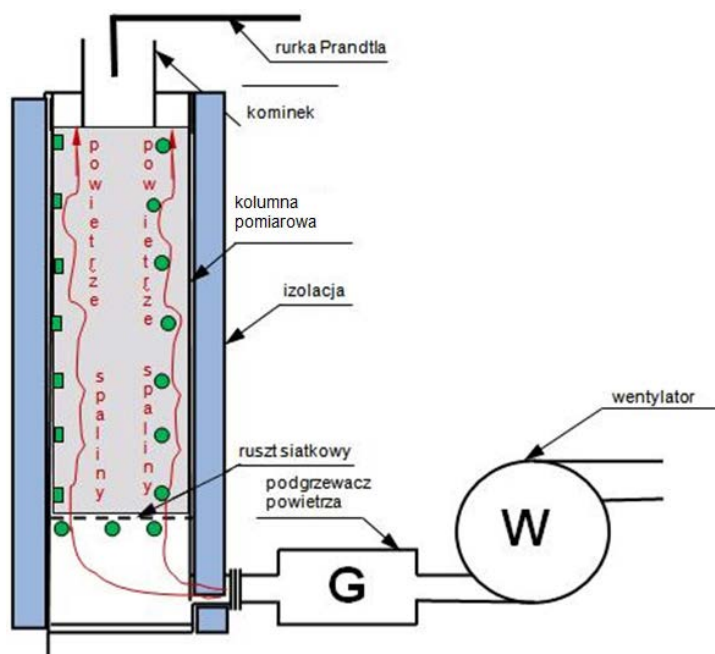
2a. Opis stanowiska laboratoryjnego i sposobu prowadzenia badań

W celu zbadania procesu suszenia w projektowanej suszarni, w Instytucie Maszyn Przepływowych PAN w Gdańsku, zaprojektowano i zbudowano stanowisko laboratoryjne pokazane na rys. 3 i fot. 2.

Głównymi elementami stanowiska są: kolumna pomiarowa w postaci rury ze szkła organicznego, w której odbywał się proces suszenia, ruszt siatkowy, na który nasypywane był suszone zrębki, elektryczny podgrzewacz powietrza, wentylator tłoczący powietrze przez suszone zrębki, kominek, w którym mierzono prędkość powietrza i izolacja styropianowa.

Stanowisko to zbudowano tak, aby można było na nim prowadzić proces suszenia zrębków, przy parametrach podobnych do tych, które przewidywane są w projektowanej suszarni.

Czynnikiem suszącym warstwę zrębków jest powietrze.

Rys. 3. Schemat stanowiska laboratoryjnego do badania procesu suszenia biomasy:

- — otwory do pobierania próbek biomasy do pomiaru wilgotności;
- — miejsca pomiaru temperatury biomasy lub powietrza

Nie wszystkie warunki przewidziane w rzeczywistej suszarni udało się zachować na stanowisku laboratoryjnym, ponieważ:

- celem umożliwienia wizualizacji zjawisk zachodzących podczas procesu suszenia, kolumna pomiarowa, w której odbywa się będzie proces suszenia, wykonana jest ze szkła organicznego, a to ogranicza stosowanie podgrzewu suszącego powietrza do temperatury około 80°C,
- proces suszenia odbywa się w warstwie stacjonarnej, a nie jak w rzeczywistej suszarni, w warstwie *quasi*-stacjonarnej, przesuwającej się pod własnym ciężarem.

Z powodu:

- znacząco innej geometrii i wymiarów kolumny pomiarowej, w której prowadzony jest proces suszenia zrębków, w porównaniu do rzeczywistej suszarni,
- faktu, że na stanowisku laboratoryjnym suszenie odbywa się w warstwie stacjonarnej, a nie *quasi*-stacjonarnej,

nie było możliwości obserwacji zjawiska zawieszania się zrębków w suszonej warstwie ani ewentualnie kanałowania warstwy zrębków suszonym powietrzem.

Na przedstawionym schematycznie na rys. 3 i fot. 2 stanowisku laboratoryjnym, wykonano trzydzieści serii pomiarowych procesu suszenia zrębków, których rezultaty pokazano w tabeli 1.

Fot. 2. Stanowisko laboratoryjne

Badania prowadzono przy następujących parametrach procesu:

- a) parametrem zmiennym decydującym o procesie suszenia była prędkość powietrza napływającego na warstwę suszonych zrębków i zmieniała się ona w granicach 0,65–1,4 m/s,
- b) parametrami zmieniającymi się w wąskim zakresie, mającymi niewielki wpływ na fizykę procesu suszenia, były: ilość zrębków nasypywanych do rury pełniącej funkcję suszarni wynosząca 9–10 kg, wilgotność zrębków poddawanych procesowi suszenia wynosząca 50–55% i czas suszenia wynoszący około 1 godz.,
- c) parametrem stałym była temperatura powietrza suszącego, równa 60°C.

Wilgotności zrębków definiowano tradycyjną zależnością [2]:

$$W = \frac{m_w}{m_w + m_s} [\%],$$

w której poszczególne wielkości oznaczają:

W – wilgotność badanego materiału,

m_w – zawartość wody w badanym materia,

m_s – zawartość suchej masy w badanym materiale.

Partia zrębków przeznaczonych do badań była wielokrotnie mieszana i przed pomiarem przechowywana w plastikowych workach przez kilkadziesiąt godzin. Opisany sposób przygotowywania zrębków umożliwiał doprowadzenie ich do wymaganej w badaniach wilgotności, którą dla każdego pomiaru mierzono przy pomocy wago-suszarki typu RADWAG, model Mac 50.

Dokonano kilku kontrolnych pomiarów, które potwierdziły, że tak przygotowane zrębki posiadały w przybliżeniu jednakową wilgotność w całej objętości w poszczególnych partiach.

Przygotowaną do badań ilość zrębków nasypywano w postaci czterech porcji, po około 2–3 kg każda, do kolumny pomiarowej, której waga była stała i wynosiła 9,3 kg.

Z każdej z porcji pobierano około 0,1 kg zrębków. Następnie wszystkie porcje zrębków mieszano i pobierano z nich dwie próbki po około 0,1 kg każda. Próbki te przyjmowane były jako reprezentatywne dla całej objętości zrębków suszonych podczas danego pomiaru w kolumnie pomiarowej.

Wilgotności próbek dla tego samego pomiaru nie różniły się między sobą więcej jak o 2%. Kolumnę z nasypanymi do niej zrębkami ważono na wadze mechanicznej o zakresie 0–30 kg. Waga kolumny ze zrębkami przed ich suszeniem wynosiła dla różnych pomiarów 15–22 kg. Wysokość warstwy zrębków w kolumnie pomiarowej podczas pomiarów wynosiła 0,4–0,7 m.

Przygotowaną kolumnę ze zrębkami włączano do stanowiska. Następnie wyposażano kolumnę w termopary oraz przyrządy do mierzenia prędkości przepływu powietrza i pomiaru spadku ciśnienia na warstwie suszonych zrębków.

Po oprzyrządowaniu kolumny, nastawieniu temperatury powietrza wypływającego z nagrzewnicy, uruchamiano wentylator i włączano nagrzewnicę. W większości pomiarów temperatura powietrza wypływającego z nagrzewnicy wynosiła około 65°C.

Temperatura powietrza wpływającego do suszonej warstwy była mierzona termoparą podłączona do rejestratora temperatury i zwykle była niższa od temperatury powietrza wypływającego z nagrzewnicy o około 5°C.

Proces suszenia trwał od 40 do 80 minut w zależności od wilgotności zrębków przed suszeniem i był dobierany tak, aby z suszonych zrębków odparowała łatwo mierzalna ilość wilgoci, za którą uznano nie mniej niż jeden kilogram.

Po procesie suszenia odłączano kolumnę od stanowiska i ważono ją wraz ze znajdującymi się w niej zrębkami. Różnica pomiędzy wagą kolumny przed suszeniem i po suszeniu oznaczała ubytek wilgoci w suszonej ilości zrębków.

Wilgotności zrębków po suszeniu nie mierzono przy pomocy wago-suszarki, ponieważ znajomość wagi suszonych zrębków i wilgotności tych zrębków przed suszeniem oraz znajomość wagi suszonych zrębków po suszeniu, pozwalały łatwo wyliczyć wilgotność zrębków po suszeniu.

Rezultaty wstępnych badań laboratoryjnych pokazały, że w czasie procesu suszenia na stanowisku laboratoryjnym, przy opisanych parametrach suszenia, wilgotność zrębków spadała do 20–25% i wynosiła około 22–26%.

Temperatura suszącego powietrza była znacząco niższa od temperatury mieszaniny spalinowo-powietrznej przewidzianej do suszenia w projektowanej suszarni, ponieważ wynosiła 60°C, podczas gdy w projektowanej suszarni temperatura suszącego czynnika wynosić będzie 140°C.

Ponadto w czasie badań w laboratorium, ze względu na wizualizację procesu, rura pełniąca funkcję suszarni nie była izolowana, co powodowało znaczne, bo szacowane na około 25%, straty ciepła do otoczenia.

2b. Wyniki badań laboratoryjnych

Wyniki badań przedstawiono w tabeli 1 oraz na wykresie rys. 4.

Należy podkreślić, że przedstawione rezultaty, dotyczą badań przeprowadzonych w opisanym sposobie i nie identyfikują wpływu poszczególnych wielkości na proces suszenia zrębków.

Tabela 1

		Wielkości zmierzone i policzone						
Nr pomiaru		1	2	3	4	5	6	7
Waga kolumny ze zrębkami przed suszeniem	kg	19,75	17,7	17,25	17,24	18,5	17,26	18,9
Waga kolumny ze zrębkami przed suszeniem	kg	16,5	15,6	14,9	14,75	16,1	14,74	16,75
Ilość odparowanej wody	kg	3,25	2,1	2,35	2,49	2,4	2,52	2,15
Czas suszenia	minuty	62	45	74	60	48	62	44
Wilgotność zrębków przed suszeniem	%	42,5	30,8	32,5	42,5	40	40	43
Wilgotność zrębków po suszeniu	%	16,7	7,6	4	16,3	18,8	12,2	27,7
Grubość warstwy suszonych zrębków	m	0,58	0,6	0,45	0,41	0,58	0,45	0,6
Opory przepływu powietrza przez warstwę zrębków	H ₂ O	65	57	90	83,7	65	80,6	60,7
Ciśnienie dyn. powietrza w kominku pomiarowym	Pa	86	91	46	56	80	51	85
Prędkość przepływu powietrza w kominku pomiarowy	m/s	12,2	12,3	8,3	9,8	11,7	9,4	12,06
Prędkość napływu powietrza na warstwę zrębków	m/s	1,28	1,3	0,87	1,03	1,23	0,99	1,27
Temperatura ścianki kolumny	°C	44	42	43	45	45	45	
Temperatura otoczenia	°C	24	27	28	24	26	24	27
Ciężar właściwy zrębków	kg/m ³	273	213	267	293	240	260	242
Ilość odparowanej wody na minutę	kg/min	0,052	0,047	0,032	0,0415	0,05	0,0406	0,049
Ilość odparowanej wody z 1m ² na godz.	kg/h/m ²	47,3	42,7	29	37,8	45,45	36,9	44,5

Tabela 1 cd.

		Wielkości zmierzone i policzone						
Nr pomiaru		8	9	10	11	12	13	14
Waga kolumny ze zrębkami przed suszeniem	kg	19,6	16,9	17,25	16,9	17,5	17,5	18,25
Waga kolumny ze zrębkami po suszeniu	kg	16,9	14,65	15,05	14,5	14,6	15,05	16,05
Ilość odparowanej wody	kg	2,7	2,25	2,2	2,4	2,9	2,45	2,2
Czas suszenia	minuty	51	61	60	70	83	61	69
Wilgotność zrębków przed suszeniem	%	42	49,25	42,5	44,9	46,14	48,2	52
Wilgotność zrębków po suszeniu	%	21	26,5	20,52	19,4	16,6	26,1	36,7
Grubość warstwy suszonych zrębków	m	0,6	0,4	0,45	0,4	0,405	0,41	0,4
Opory przepływu powietrza przez warstwę zrębków	H ₂ O	65,7	69,4	69,4	65	66	65	86,8
Ciśnienie dyn. powietrza w kominku pomiarowym	Pa	83	46	50	49	40	50	35,7
Prędkość przepływu powietrza w kominku pomiarowy	m/s	12	8,9	8,5	9,1	8,23	9,3	7,8
Prędkość napływu powietrza na warstwę zrębków	m/s	1,26	0,94	0,98	0,96	0,87	0,98	0,82
Temperatura ścianki kolumny	°C	45	45	45	41	43	42	43
Temperatura otoczenia	°C	28	26	26	27	26	26	27
Ciężar właściwy zrębków	kg/m ³	260	288	267	288	307	310	339
Ilość odparowanej wody na minutę	kg/min	0,053	0,037	0,037	0,034	0,035	0,04	0,032
Ilość odparowanej wody z 1m² na godz.	kg/h/m ²	48,2	36,6	36,6	30,9	31,8	36,4	29

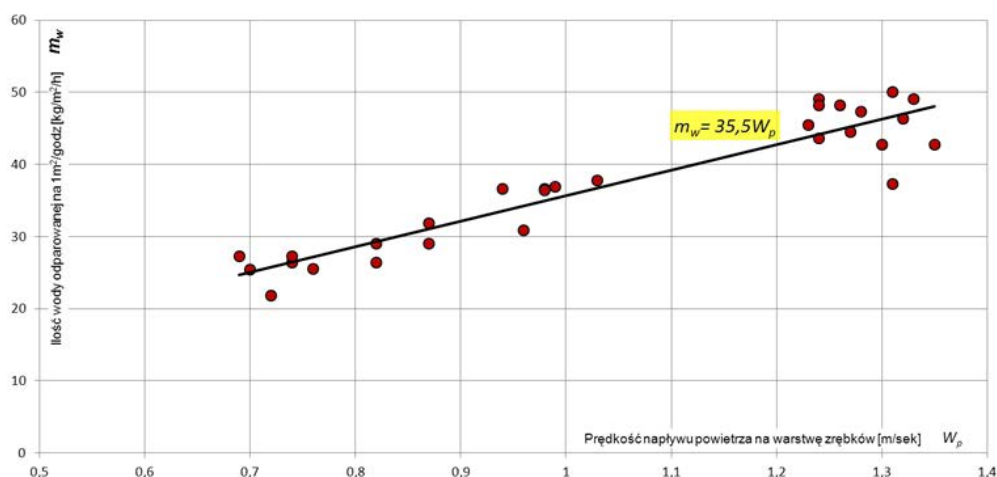
Tabela 1 cd.

		Wielkości zmierzone i policzone						
Nr pomiaru		15	16	17	18	19	20	21
Waga kolumny ze zrębkami przed suszeniem	kg	17,6	19,1	20,75	18,2	16,65	20	19,2
Waga kolumny ze zrębkami po suszeniu	kg	15	16,7	17,5	16,35	14,75	17,35	16,65
Ilość odparowanej wody	kg	2,6	2,4	3,25	1,85	1,9	2,65	2,55
Czas suszenia	minuty	90	50	60	45	37	50	46
Wilgotność zrębków przed suszeniem	%	48	47	48	42	40	40,5	43,5
Wilgotność zrębków po suszeniu	%	24,2	29,5	27,3	26	20	21	23,8
Grubość warstwy suszonych zrębków	m	0,4	0,59	0,6	0,5	0,4	0,6	0,5
Opory przepływu powietrza przez warstwę zrębków	H ₂ O	88	65	66,3	59,5	69,4	80,6	72

		Wielkości zmierzone i policzone						
Nr pomiaru		15	16	17	18	19	20	21
Ciśnienie dyn. powietrza w kominku pomiarowym	Pa	35	79,3	79	90	94	80	90
Prędkość przepływu powietrza w kominku pomiarowy	m/s	7,8	11,8	11,8	12,4	12,5	11,8	12,4
Prędkość napływu powietrza na warstwę zrębków	m/s	0,82	1,24	1,24	1,31	1,32	1,24	1,31
Temperatura ścianki kolumny	°C	40	43	46	45	47	46	45
Temperatura otoczenia	°C	23	26	27	29	29	30	29
Ciężar właściwy zrębków	kg/m ³	314	251	289	269	278	270	300
Ilość odparowanej wody na minutę	kg/min	0,029	0,048	0,054	0,041	0,051	0,053	0,055
Ilość odparowanej wody z 1m² na godz.	kg/h/m ²	26,4	43,6	49,1	37,3	46,3	48,2	50

Tabela 1 cd.

		Wielkości zmierzone i policzone							
Nr pomiaru		22	23	24	25	26	27	28	29
Waga kolumny ze zrębkami przed suszeniem	kg	18,55	19	18,75	19,85	17,75	19,9	18,55	18,3
Waga kolumny ze zrębkami po suszeniu	kg	15,3	15,25	17,15	18,2	16	17,55	17,45	16,6
Ilość odparowanej wody	kg	3,25	3,75	1,6	1,65	1,75	2,35	1,1	1,7
Czas suszenia	minuty	60	80	57	57	58	78	45	60
Wilgotność zrębków przed suszeniem	%	47,5	48,5	45,7	52,3	39	56	45,7	45
Wilgotność zrębków po suszeniu	%	18	16	21,1	43,5	23	43,4	38,4	34,6
Grubość warstwy suszonych zrębków	m	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Opory przepływu powietrza przez warstwę zrębków	H ₂ O	69,4	75	22	27,3	24	22	19	23,5
Ciśnienie dyn. powietrza w kominku pomiarowym	Pa	93	95	30	29	29	25	27	26
Prędkość przepływu powietrza w kominku pomiarowy	m/s	12,6	12,8	7,2	7	7	6,5	6,8	6,6
Prędkość napływu powietrza na warstwę zrębków	m/s	1,33	1,35	0,76	0,74	0,74	0,69	0,72	0,7
Temperatura ścianki kolumny	°C	46	47	46	45	45	45	45	45
Temperatura otoczenia	°C	29	29	29	31	31	30	30	29
Ciężar właściwy zrębków	kg/m ³	280	294	285	318	256			
Ilość odparowanej wody na minutę	kg/min	0,054	0,047	0,028	0,029	0,03	0,03	0,024	0,028
Ilość odparowanej wody z 1m² na godz.	kg/h/m ²	49,1	42,7	25,5	26,4	27,3	27,3	21,8	25,4

Rys. 4. Zależność pomiędzy prędkością napływu powietrza W_p [m/s] na suszoną warstwę zrębków a ilością wody m_w [kg], odparowanej z tej warstwy, na powierzchni 1 m² rusztu, w ciągu 1 godziny

2c. Wnioski z badań i rezultaty obserwacji

Rezultaty procesu suszenia zrębków, przeprowadzone na stanowisku laboratoryjnych, wydają się potwierdzać możliwość prowadzenia procesu suszenia zrębków w warstwie *quasi*-stacjonarnej. W celu lepszego poznania procesu suszenia zrębków i optymalizacji parametrów suszenia w projektowanej suszarni, niezbędne jest przeprowadzenie systematycznych badań eksperymentalnych na opisywanym stanowisku. Celowym jest również opracowanie modelu teoretycznego procesu suszenia, który umożliwi identyfikację wielkości decydujących o przebiegu zjawisku i ich wpływ ilościowy.

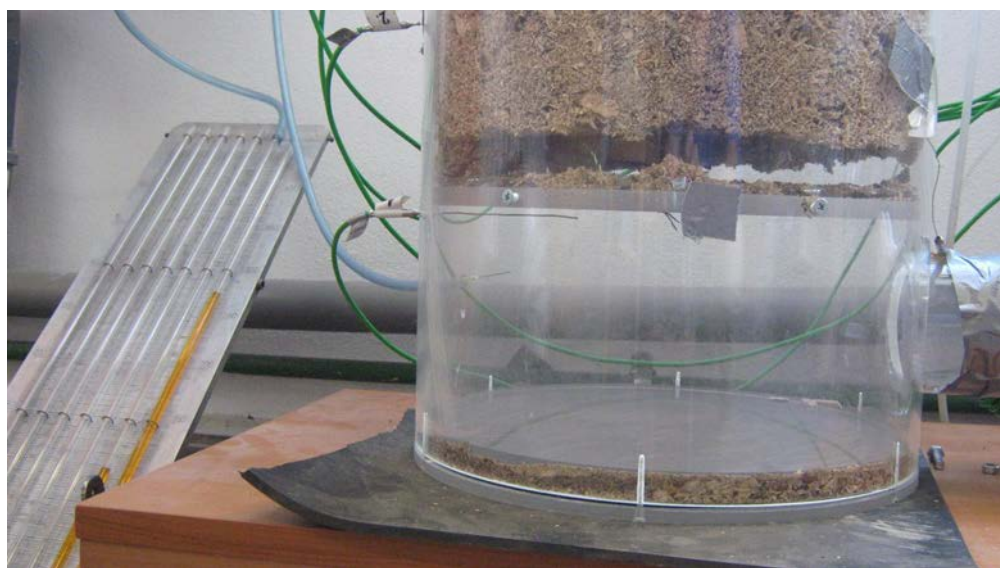
Łatwym do zaobserwowania podczas badań suszenia zrębków, było pojawienie się punktu rosy w warstwie suszonych zrębków. Objawiało się to powstawaniem warstwy wody na wewnętrznej powierzchni rury (fot. 3). Warstwę tę tworzyły krople wody transportowane z warstwy suszonych zrębków.

Oprócz suszenia zrębków, na stanowisku laboratoryjnym przeprowadzono jedną serię suszenia trocin w sposób podobny do suszenia zrębków. Seria ta wydaje się potwierdzać możliwość suszenia również trocin w warstwie *quasi*-stacjonarnej, z tym że parametry czynnika suszącego trociny i geometria suszarni powinny być inne od proponowanych. Wynika to stąd, że przy prędkościach napływu powietrza na suszoną warstwę, zbliżonych do stosowanych przy suszeniu zrębków, następowało podnoszenie warstwy suszonych trocin (fot. 4).

Przy dalszym, nawet niewielkim wzroście prędkości, warstwa trocin przesuwała się coraz wyżej, aż do gwałtownego wyrzucenia jej z rury (fot. 5). Przesuwanie się granicy pomiędzy warstwą trocin wysuszonych a mokrych na skutek przepływu powietrza, a warstwą trocin wilgotnych, jest łatwo widoczne (fot. 5).

Fot. 3. Zdjęcie wystąpienia punktu rosy w suszonej warstwie

Fot. 4. Widok warstwy suszonych trocin uniesionej nad ruszt

Fot. 5. Widok unoszenia się warstwy nad rusztem i granicy pomiędzy trocinami wysuszonymi i mokrymi

3. Badania suszenia zrębków w suszarni laboratoryjnej

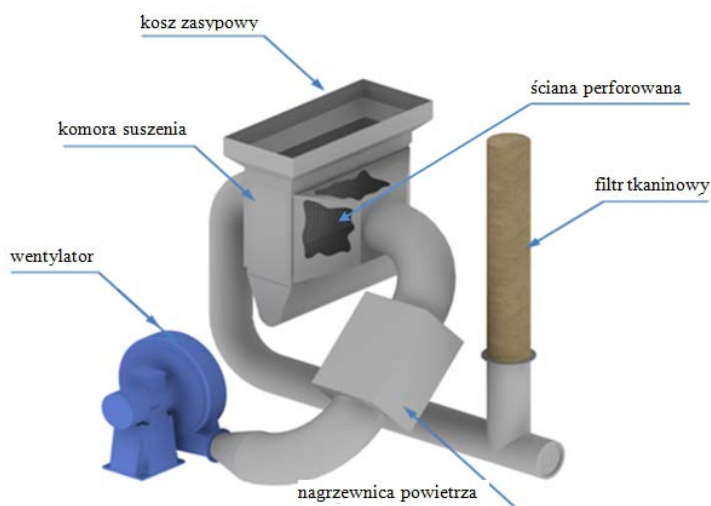
3a. Konstrukcja suszarni i sposób prowadzenia badań

W suszarni laboratoryjnej, parametry i rodzaj czynnika suszącego (za wyjątkiem temperatury powietrza) były zbliżone do tych, które przewidywane są w rzeczywistym układzie ko-generacyjnym i bliskie warunkom, przy których prowadzono badania w suszarni laboratoryjnej.

W pierwszym etapie badań laboratoryjnych prowadzone były badania suszenia zrębków będących surowcem do wytwarzania syngazu.

Jeśli okaże się, że taka technologia suszenia biomasy jest racjonalna, to prowadzone będą również badania suszenia innych rodzajów biomasy, z których mogą być wytwarzane pelety.

Schemat suszarni laboratoryjnej pokazany jest na rys. 5, a jej zdjęcie przedstawia fot. 6.

Rys. 5. Rysunek suszarni laboratoryjnej

Fot. 6. Suszarnia laboratoryjna

Głównymi elementami pokazanej na fot. 6 suszarni laboratoryjnej są: komora suszenia, nagrzewnica powietrza, układ sterowania pracą ślimak, wentylator, kosz zasypowy, lej zsypany, ślimak, dyfuzor, konfuzor, przewody powietrzne, filtr workowy.

Obieg powietrza suszącego jest obiegiem otwartym, a jego ruch wymuszany był wentylatorem. Obróty wentylatora sterowano falownikiem. Powietrze podgrzewane było przy pomocy nagrzewnicy elektrycznej. Natężenie przepływu powietrza obliczano w oparciu o pomiar ciśnienia dynamicznego powietrza, przy pomocy rurki Prandtla, w przewodzie o średnicy 250 mm.

Zrębki zasypywane są do kosza zasypowego i w czasie prowadzenia pomiarów zajmowały całą objętość suszarni, na którą składały się: rynna, w której pracował ślimak, komora suszarni i kosz zasypowy.

Dwie ze ścian suszarni wykonane są z blachy perforowanej. Średnica otworów perforacyjnych wynosi 1,5 mm. Przez te otwory perforacyjne wpływa i wypływa powietrze do i z komory, w której znajdują się zrębki poddawane procesowi suszenia. Ściana, przez którą wypływa powietrze, jest przestawna, aby móc zapewnić możliwość suszenia zrębków w warstwie o różnych grubościach.

Wstępny rozruch stanowiska polegał na obserwacji przemieszczania się zrębków w suszarni.

Podczas tych obserwacji stwierdzono, że ślimak pobiera i transportuje z suszarni na zewnątrz głównie zrębki znajdujące się przy ścianie przeciwległej w stosunku do ściany, przy której odbywa się usuwanie zrębków z leja zasypowego (fot. 7). Taka praca suszarni oznaczałaby, że suszenie odbywa się tylko w niewielkiej części suszarni, jako że w pozostałej części suszarni zrębki nie przepływają. Aby zapobiec temu zjawisku, dokonano zmian w konstrukcji ślimaka polegających na wykonaniu ślimaka o zmiennej średnicy i zmiennym skoku pióra ślimaka (fot. 8).

Po tych zmianach ślimak zapewnił przemieszczanie się zrębków w suszarni, w sposób znacznie bardziej wyrównany na całej długości skrzyni (fot. 9).

Zastosowanie falownika do regulacji obrotów ślimaka nie zapewniało możliwości regulacji ilości zrębków transportowanych przez ślimak, a szczególnie małych natężeń przepływu zrębków. Z tego powodu dodatkowo praca ślimaka odbywała się w sposób interwałowy, a sterowana była za pomocą sterownika.

Fot. 7. Widok zrębków w koszu zasypowym

Fot. 8. Ślimak o zmiennym skoku i zmiennej wysokości pióra

Fot. 9. Widok zrębków w komorze suszenia po modyfikacji na ślimak o zmiennym skoku i średnicy

Kolejną niedogodnością w pracy opisywanej suszarni jest fakt, że w narożach kosza zasypowego i komory suszenia, zrębki przemieszczają się znacznie wolniej albo są nieruchome, co niewątpliwie powodowane jest niewielkimi wymiarami komory suszenia.

W rozwiązaniu eksploatacyjnym zjawisko to nie będzie powodowało utrudnień w pracy urządzenia, ponieważ nie obserwuje się go w koszu zasypowym, z którego transportowane są zrębki w rzeczywistej instalacji, a incydentalnym przypadkom zawieszania się złoża, skutecznie przeciwdziałają zastosowane wibratory.

Aby wyeliminować ten wpływ badania, suszenia wykonywano przy złożu nieruchomym, ponieważ z informacji literaturowych wynika, że wynosząca około 1 m/godz. prędkość przemieszczania się suszonego złoża nie ma żadnego wpływu na przebieg procesu suszenia. Umożliwia natomiast monitorowanie procesu suszenia i określenie rezultatów tego procesu.

Granulacja zrębków oraz ich wilgotność w całym złożu były ujednoliconie poprzez przepływ przez suszarnię całej partii zrębków przeznaczonej do badania procesu suszenia, wymuszany ślimakiem przez około jednej godziny.

Po takim ujednolicieniu składu całej partii zrębków, którymi napełniano komorę suszenia, dokonywano pomiaru ciężaru właściwego suszonej partii zrębków poprzez ważenie znanej objętości zrębków. Z przygotowanej partii zrębków pobierano cztery próbki zrębków i mierzono wilgotność każdej z nich.

Badania prowadzono dla wilgotności zrębków pomiędzy 22 a 50%. Taki zakres wilgotności przyjęto ze względu na to, że w warunkach eksploatacyjnych do zgazowarki dostarczane są zrębki o tak szerokim zakresie wilgotności.

Badania procesu suszenia zrębków prowadzono w ten sposób, że w połowie wysokości komory suszarniczej wzdłuż drogi przepływu suszącego powietrza, umieszczano szeregowo trzy woreczki siatkowe o jednakowej objętości i kształcie, napełnione w przybliżeniu jednakową ilością zrębków przeznaczonych do suszenia, tak jak pokazano na fot. 10 i poglądowo na rys. 6.

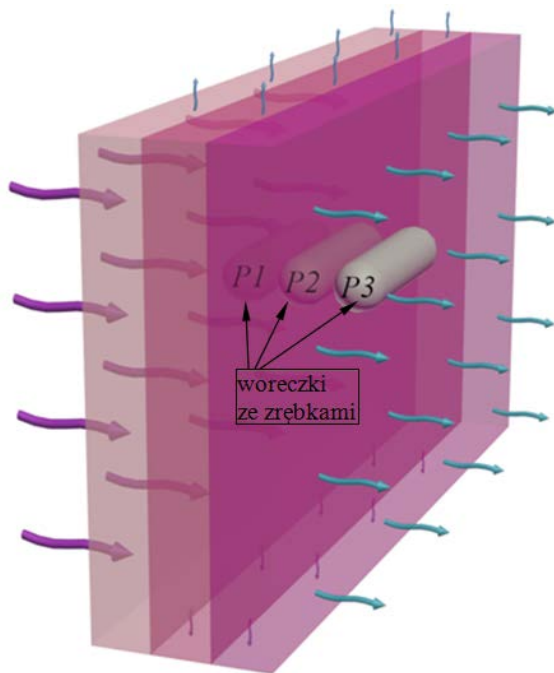
Fot. 10. Zdjęcie próbek zrębków umieszczanych w komorze suszenia

Woreczki wykonane były z siatki, która nie powodowała oporów przepływu dla powietrza przepływającego przez zrębki podlegające suszeniu.

Przed napełnieniem woreczków zrębkami, skład tych zrębków był ujednolicony poprzez ich ręczne mieszanie, a następnie pobierana była niewielka ilość tak przygotowanych zrębków do zmierzenia ich wilgotności.

Przed umieszczeniem woreczków wypełnionych zrębkami w komorze suszenia, były one ważone. Waga ich określana była z dokładnością do dziesiątej części grama. Ze wszystkich stron umieszczone w komorze woreczki, obsypane były kilkunastocentymetrową warstwą zrębków o granulacji i wilgotności takiej samej jak zrębki w woreczku. Następnie napełniano zrębkami całą komorę suszenia i kosz zasypowy. Po napełnieniu suszarni zrębkami, kosz zasypowy przykrywano blaszaną pokrywą, co ograniczało przepływ powietrza suszącego przez kosz zasypowy do otoczenia. Tym niemniej część powietrza przepływała przez kosz zasypowy i przez lej zsypowy i wypływała do otoczenia. Tę ilość powietrza oceniono na około 10% i powodowało to niewielki błąd w ocenie ilości powietrza przepływającego przez woreczki, w których znajdowały się suszone zrębki. Po takim przygotowaniu suszarni włączano przepływ powietrza suszącego i rozpoczynał się proces suszenia zrębków. Proces ten zwykle trwał około 60 do 90 minut, a zależne to było od wilgotności zrębków poddawanych procesowi suszenia. Po zakończeniu procesu suszenia wydobywano

z komory suszenia woreczki ze zrębkami i dokonywano ich zważenia. Znajomość wagi i wilgotności zrębków przed suszeniem oraz wagi po suszeniu pozwalały obliczyć wilgotność po suszeniu oraz ubytek wilgoci powodowany suszeniem.

Rys. 6. Rysunek poglądowy wyjaśniający sposób obliczania ilości odparowanej wody

3b. Wyniki badań eksperymentalnych

Rezultaty przeprowadzonych badań pokazano w tabeli 2 i na rys. 7.

Podczas niektórych pomiarów nie wszystkie wielkości były zmierzone, w związku z czym z pomiarów tych można uzyskać tylko niektóre informacje przydatne do analizy procesu suszenia.

Badania w suszarni laboratoryjnej prowadzone były przy prędkościach niższych niż na stanowisku laboratoryjnym. Powodowane to było niższym sprężem wentylatora wymuszającego przepływ powietrza w suszarni i zbyt małą mocą grzałki elektrycznej podgrzewającej suszące powietrze.

Tabela 2

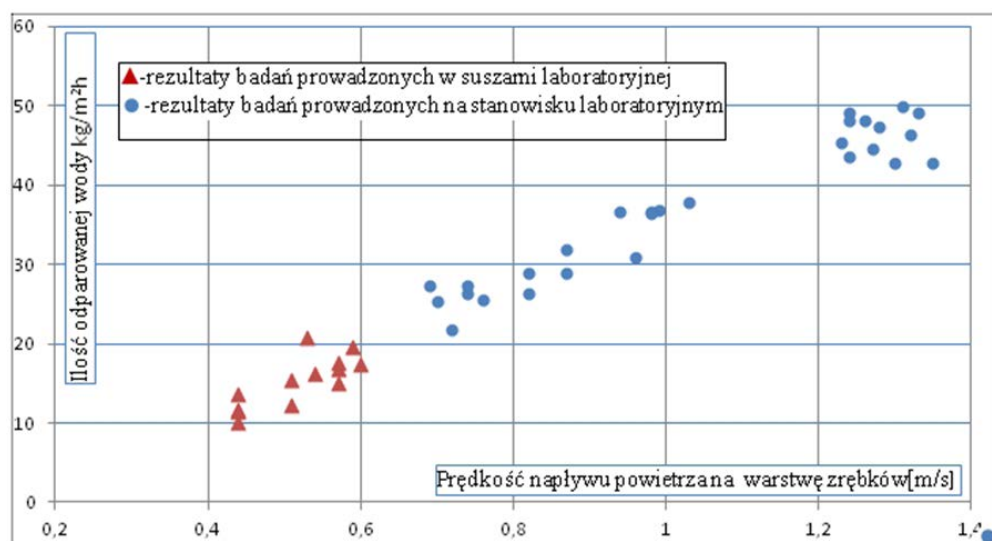
Wielkość	symbol	wymiar	Numer pomiaru								
			1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ciężar właściwy zrębków	γ	kg/m ³	321	265	260	296	250	250	264	220	220
Wilgotność zrębków przed suszeniem	W	%	51,5	58	51,5	46,9	42,3	43	40	26,8	28,8
Ciśnienie dynamiczne w miejscu pomiaru prędkości	P _{dyn}	Pa	40	50,5	55	54	50		43,4	50	50
Temperatura powietrza na wlocie do komory suszenia	T	°C	55	55	55	60	55	55	60	55	55
Temperatura powietrza na wylocie z komory suszenia	T	°C									
Prędkość powietrza w miejscu pomiaru	V	m/sek	8,34			9,69			8,64	9,32	9,32
Prędkość napływu powietrza na warstwę zrębków	V _{zr}	m/sek	0,51			0,59			0,53	0,57	0,57
Czas suszenia zrębków	t	minuty	59	70	69	59	65	79	78	75	69
Próbka zrębków 1:											
Waga próbki przed suszeniem		kg	0,703	0,727	0,964	0,604	0,628	0,628	0,564	0,570	0,462
Waga próbki po suszeniu		kg	0,484	0,578	0,670	0,351	0,421	0,421	0,351	0,427	0,353
Ilość wody odparowanej z próbki		kg	0,219	0,149	0,294	0,244	0,202	0,207	0,214	0,143	0,109
Wilgotność próbki po suszeniu	W	%	29,5						3,4	2,4	6,8
Próbka zrębków 2:											
Waga próbki przed suszeniem		kg	0,893	0,912	0,867	0,629	0,646	0,629	0,552	0,554	0,452
Waga próbki po suszeniu		kg	0,670	0,848	0,613	0,531	0,569	0,513	0,360	0,439	0,346
Ilość wody odparowanej z próbki		kg	0,014	0,069	0,254	0,098	0,079	0,116	0,193	0,115	0,106
Wilgotność próbki po suszeniu	W	%	50			37			7,8	7,6	7
Próbka zrębków 3:											
Waga próbki przed suszeniem		kg	0,705			0,594	0,544	0,6713	0,5679	0,5578	0,4407
Waga próbki po suszeniu		kg	0,705			0,591	0,529	0,663	0,499	0,450	0,342
Ilość wody odparowanej z próbki		kg	0			0,003	0,015	0,008	0,069	0,063	0,098
Wilgotność próbki po suszeniu	W	%	51,5			46,5			1,37	17,5	8,4

Wielkość	symbol	wymiar	Numer pomiaru								
			1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ilość odparowanej wody w poszczególnych strefach komory	A	kg	9,04			11,23			9,69		4,695
	B	kg	0,56			4,19			8,93		4,68
	C	kg	0			0,09			3,11		4,43
Ilość wody odparowanej w komorze suszenia		kg	9,6			15,51			21,73		13,8
Odniesiona ilość wody odparowanej w komorze suszenia		kg/m ² h	12,2			19,7			20,9		15

Tabela 2 cd.

Wielkość	symbol	wymiar	Numer pomiaru									
			10	11	12	13	14	15	16	17	18	
Ciężar właściwy zrębków	γ	kg/m ³	220	227	262,6	264	250	284	296	296	340	
Wilgotność zrębków przed suszeniem	W	%	27,2	29,3	37,7	40,1	40,9	41,7	43,8	47,1	52	
Ciśnienie dynamiczne w miejscu pomiaru prędkości	P _{dyn}	Pa		50	50	30	30	30	55			
Temperatura powietrza na wlocie do komory suszenia	T	°C	56	55	55	55	36	55	55	55	55	
Temperatura powietrza na wylocie z komory suszenia	T	°C	37,7	32,56			24,98					
Prędkość powietrza w miejscu pomiaru	V	m/sek	8,34	9,32	9,32	7,22	7,22	7,22	9,8	7,22	8,84	
Prędkość napływu powietrza na warstwę zrębków	V _{zr}	m/sek	0,51	0,57	0,57	0,44	0,44	0,44	0,6	0,44	0,54	
Czas suszenia zrębków	t	minuty	63	49	66	73	91	80	73	74	68	
Próbka zrębków I:												
Waga próbki przed suszeniem		kg	0,454	0,519	0,513	0,503	0,651	0,659	0,644	0,658	0,693	
Waga próbki po suszeniu		kg	0,347	0,380	0,345	0,330	0,411	0,409	0,386	0,403	0,402	

Wielkość	symbol	wymiar	Numer pomiaru									
			10	11	12	13	14	15	16	17	18	
Ilość wody odparowanej z próbki		kg	0,106	0,139	0,168	173,9	0,240	0,251	0,258	0,254	0,291	
Wilgotność próbki po suszeniu	W	%	4,8	3,4	7,3	8,5	6,4		6,3	10,36	17,1	
Próbka zrębków 2:												
Waga próbki przed suszeniem		kg	0,479	0,486	0,58	0,569	0,627	0,656	0,666	0,630	0,720	
Waga próbki po suszeniu		kg	0,370	0,386	0,412	0,495	0,526	0,594	0,523	0,556	0,679	
Ilość wody odparowanej z próbki		kg	0,109	0,039	0,136	0,075	0,101	0,062	0,143	0,073	0,041	
Wilgotność próbki po suszeniu	W	%	5,6	11,1	17,1	31	28		28,4	40,18	49	
Próbka zrębków 3:												
Waga próbki przed suszeniem		kg	0,470	0,458	0,546	0,579	0,575	0,619	0,661	0,637	0,722	
Waga próbki po suszeniu		kg	0,381	0,432	0,505	0,578	0,570	0,619	0,646	0,638	0,724	
Ilość wody odparowanej z próbki		kg	0,089	0,026	0,041	0,001	0,005	0	0,015	0	0	
Wilgotność próbki po suszeniu	W	%	23,3	24,9	32,6	40,1	40,3	41,75	42,5	47,06	52	
Ilość odparowanej wody w poszczególnych strefach komory	A	kg	4,678	5,583	7,809	8,149	8,353	9,79	10,72	10,36	12,93	
	B	kg	4,537	4,216	5,908	3,128	3,65	2,438	5,75	3,1	1,75	
	C	kg	3,777	1,19	1,804	0	0,224	0	0,616	0	0	
Ilość wody odparowanej w komorze suszenia		kg	12,99	10,99	15,521	11,38	12,23	12,22	17,08	13,46	14,68	
Odniesiona ilość wody odparowanej w komorze suszenia		kg/m²h	15,45	16,8	17,64	11,69	10,08	11,46	17,5	13,64	16,19	

Rys. 7. Ilość wody odparowanej z jednego metra kwadratowego suszarni zrębków w ciągu jednej godziny podczas pomiarów wykonywanych na stanowisku laboratoryjnym w zależności od prędkości napływu powietrza na warstwę

4. Wnioski z przeprowadzonych badań

W badaniach procesu suszenia zrębków szczególną uwagę zwracano na:

- jednorodną wilgotność partii zrębków poddawanych suszeniu,
- reprezentatywność próbek zrębków pobieranych do określenia ich wilgotności,
- czas suszenia zrębków w komorze suszenia, aby był on zbliżony do czasu suszenia w suszarni, która będzie funkcjonowała w rzeczywistej instalacji.

Rezultaty badań przeprowadzonych w suszarni laboratoryjnej (fot. 6) zamieszczono w tabeli 2 i przedstawiono na rys. 7.

Dla porównania na tym samym rysunku (rys. 7) przedstawiono rezultaty wcześniejszych badań, podanych w tabeli 1, wykonanych na stanowisku laboratoryjnym.

Analiza przedstawionych wyników pozwala stwierdzić, że ilość odparowanej wody w ciągu jednej godziny z jednego metra kwadratowego rusztu, na którym suszone są zrębki jest liniową funkcją prędkości napływającego powietrza. Z tego powodu uznano za niekonieczne prowadzenie w suszarni laboratoryjnej badań przy prędkościach powietrza, przy których były one prowadzone na stanowisku laboratoryjnym.

Byłoby to zresztą trudne ze względu na zbyt duże zapotrzebowanie mocy niezbędnej do podgrzania suszącego powietrza i ograniczony spręż wentylatora wymuszającego przepływ powietrza w suszarni laboratoryjnej.

Dla prędkości napływu czynnika suszącego, wynoszącej około 0,6 m/s, która to prędkość jest możliwa do uzyskania w instalacji rzeczywistej i jest racjonalna dla procesu suszenia zrębków w złożu stacjonarnym, na podstawie przeprowadzonych

badan, można oszacować, że ilość wody odparowanej z jednego metra kwadratowego rusztu w ciągu jednej godziny wynosi około 20 kg.

Interesującą wydaje się obserwacja, z której wynika, że przy tej prędkości napływu powietrza na suszoną warstwę zrębków, ilość drobnych cząstek porywana przez powietrze z suszonych zrębków jest znikoma, ponieważ nie separują się one ani w kanałach, którymi płynie powietrze, ani w filtrze workowym.

Należy jednakże podkreślić, że badania laboratoryjne prowadzono przy temperaturze czynnika suszącego wynoszącej około 55°C, natomiast w instalacji rzeczywistej temperatura ta wynosić będzie 140°C. W przybliżeniu oznacza to, że w instalacji rzeczywistej, można będzie odparować ze zrębków około trzy razy więcej wody z jednego metra kwadratowego rusztu w ciągu jednej godziny, niż podczas badań laboratoryjnych. Można przyjąć, że w warunkach rzeczywistych ilość odparowanej ze zrębków wody wyniesie około 60 kg/m².

Do zgazowarki pracującej w rzeczywistej instalacji dostarczane będzie 1000 kg zrębków na godzinę o wilgotności 20%.

Z prostych wyliczeń wynika, że aby spełnić te warunki, ze zrębków o wilgotności 43% należy odparować 400 kg wody w ciągu godziny, a ze zrębków o wilgotności 47% należały odparować 500 kg wody w ciągu godziny. Do odparowania takiej ilości wody potrzebny będzie ruszt o powierzchni około 9m².

Jeśli przyjąć, że suszarnia zrębków miałaby konstrukcję i zasadę funkcjonowania zbliżoną do suszarni laboratoryjnej, w której prowadzono badania eksperymentalne, to gabaryty tej suszarni byłyby zbliżone do gabarytów kosza zasypowego, do którego zasypywane są zrębki, skąd następnie transportowane są do zgazowarki. Oznacza to, że główne wymiary suszarni mogącej wysuszyć wymaganą ilość zrębków do wymaganej wilgotności dla instalacji ko-generacyjnej są technicznie racjonalne.

Literatura

1. Produkcja i spalanie pelet, Poradnik, Bałtycka Agencja Poszanowania Energii S.A., Gdańsk 2010.
2. Termodynamika, Bogumił Staniszewski, PWN, Warszawa 1978.

Krzysztof Andraszewicz¹, Joanna Orczyk¹, Tomasz Kozłowski²

¹ Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy

² Gdańska Szkoła Wyższa

Ekonomiczne i ekologiczne zastosowania agregatów kogeneracyjnych wykonanych z wykorzystaniem silników Stirlinga

Streszczenie

Artykuł przedstawia możliwości zastosowań silników Stirlinga w układach kogeneracyjnych do wytwarzania ciepła i energii elektrycznej. Wskazuje na znaczenie tych zastosowań dla procesu wykorzystania źródeł energii odnawialnej przy jednoczesnym obniżaniu poziomu emisji szkodliwych gazów do atmosfery. Zawarty w artykule materiał odnosi się do ewaluacji silników ze spalaniem zewnętrznym oraz szerokiej gamy paliw pierwotnych możliwych do zastosowania w ich użytkowaniu oraz uzyskiwaną przy tym przez te maszyny sprawności. Podkreśla założenia raportu Ekologicznego Komisji Europejskiej wskazującego na problem uzależnienia Unii Europejskiej od zewnętrznych dostaw energii, a także na możliwość decentralizacji wytwarzania ciepła i energii poprzez u efektywnianie energetyki.

Słowa kluczowe

agregaty kogeneracyjne, silnik Stirlinga, źródła energii odnawialnej, skojarzone wytwarzanie ciepła i energii elektrycznej, decentralizacja

Economical and ecological use of cogeneration units carried out using Stirling engines

Abstract

The following article describes possible applications of Stirling engines in cogeneration systems that generate heat and electrical energy. The article points out how these applications can be beneficial to the process of exploiting sources of renewable energy while lowering the emission of toxic gases to the atmosphere. Materials included in this article cover the evaluation of external combustion engines and the wide range of primary fuels. The article highlights the ideas contained in European Commission's ecological rapport which point out that the European Union is dependant on the external supply of energy and also that the heat and energy emission can be decentralized through making energy production more effective.

Keywords

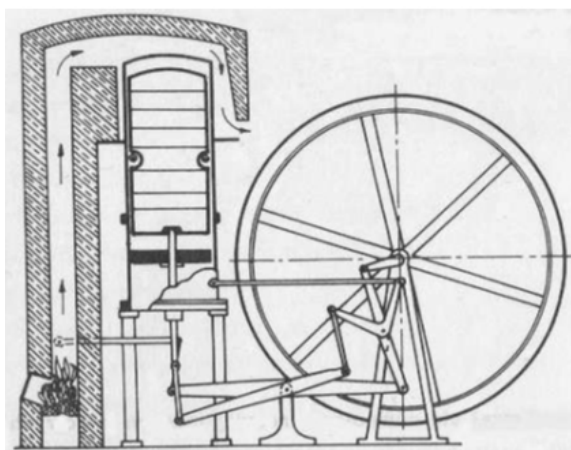
cogeneration aggregates, Stirling engines, renewable energy sources, combined heat and electrical energy emission, decentralization

Wprowadzenie

„Gdyby stal Bessemiera była znana trzydzieści lub czterdzieści lat wcześniej, nie ma cienia wątpliwości, że silniki na gorące powietrze byłyby ogromnym sukcesem.

Aktualnie przedstawia on potencjalną możliwość rozwoju w rękach ambitnych i wykształconych mechaników, którzy w sprzyjających okolicznościach mogą osiągnąć zamierzony cel w przyszłości” (Robert Stirling [7]).

Maszynę, której budowa realizuje zasadę obiegu na zamkniętej objętości gazu, będącej tematem w artykule zastosowania przykładowych urządzeń maszyny termodynamicznych, których opracowanie i pierwsza budowa nastąpiła na początku XIX wieku, przedstawia rys. 1. Silnik ten został zaprojektowany oraz wykonany przez szkockiego duchownego Roberta Stirlinga, a następnie opatentowany i zapisany pod nr 4081 w roku 1816.

Rys. 1. Laboratorium Konwersji Energii

Źródło: www.robertstirlingengine.com/history.php.

Prototypy tych maszyn rozpoczęły swoją pracę jako urządzenia usuwające wodę w kamieniołomach, a dziś stanowią realną alternatywę do zastosowań w nowoczesnych technologiach energetyki cieplnej oraz chłodniczej z możliwością zastosowania do jego napędu niemal dowolnego zewnętrznego źródła ciepła. Zastosowane może być dowolne paliwo organiczne, energia słoneczna a nawet ciepło odpadowe. Wynika z tego, że wdrożenie tej technologii pozwala na bezpośrednie wykorzystanie w skojarzonej produkcji wielu tanich paliw o niskiej jakości oraz paliw stałych. W okresie blisko 200 lat wiele firm podjęło się zaprojektowania oraz zbudowania gamy modeli silników Stirlinga, których zastosowanie zostało wdrożone w agregatach kogeneracyjnych, gazowych pompach ciepła, statkach powietrznych, pojazdach, okrętach, a coraz częściej jako dodatkowe źródło mocy w różnych urządzeniach wytwarzających energię.

Stanowią one alternatywę dla opartych o już obowiązujące, a także wciąż opracowywane regulacje prawne, ukierunkowane na ochronę warstwy ozonowej oraz obniżenia poziomu emisji gazów cieplarnianych, dla wszelkich urządzeń chłodniczych.

Zastosowanie kogeneracji z wykorzystaniem silnika Stirlinga

„Decentralizacja wytwarzania ciepła i energii elektrycznej uznaje się za najbardziej efektywną drogę obniżania globalnej emisji dwutlenku węgla do atmosfery” [8]. Decentralizacja ta spowodowała dostrzeżenie ogromnego potencjału w uefektywnianiu energetyki poprzez możliwość budowy lokalnych elektrociepłowni z wykorzystaniem miejscowych źródeł biomasy czy też innych rozwiązań, w których jednym z zastosowań jest wykorzystanie kogeneracyjnych agregatów o mocy od 5 do 50 kW na potrzeby gospodarstw jedno- a nawet wielorodzinnych. Urządzenia te mogły, a właściwie już są wyposażone w napęd poprzez zastosowane w nich silniki Stirlinga, które w praktyce okazały się bezkonkurencyjnymi w porównaniu do ogólnie stosowanych silników Otta czy też Diesla. Decydującym elementem konstrukcyjnym tych silników jest jednorazowe i trwale wypełnione gazem przestrzeni roboczej ciśnieniem w przedziale od 4 do 15 MPa i szczelnie zamknięte.

Rozwiązanie konstrukcyjne silników nie potrzebuje stosowania w nich zaworów ani łańcuchów rozrządu, a dzięki zewnętrznemu doprowadzanemu ciepłu, którego źródła mogą być automatycznie dowolne, a coraz częściej z wykorzystaniem nieograniczonych pokładów energii odnawialnej. Ogromnym zainteresowaniem cieszą się obecnie niekończące się zasoby potencjału słonecznego, który wykorzystywany jest poprzez bezpośrednie napromieniowanie podgrzewaczy silników, wypełnionych gazem roboczym najczęściej z zastosowaniem wodoru lub helu, uzyskując przy tym najlepszą wydajność.

Konstrukcja urządzeń pobierających energię zasilającą z zewnątrz, nie wytwarzając przy tym spalin, przekłada się na niskie zużywanie jego części oraz relatywnie długi okres ich eksploatacji. Silniki Stirlinga, jako jednostki napędowe niewielkich agregatów kogeneracyjnych, wykazują wiele zalet w porównaniu do konwencjonalnych i ogólnie stosowanych typów urządzeń.

Okresy międzyremontowe tych silników dzięki zastosowaniu hermetycznie zamkniętej obudowy w odniesieniu do zastosowanego paliwa, wynoszą od 5 do 8 tys. godzin, dzięki czemu ich koszty eksploatacyjne są zdecydowanie niższe od silników Otta i Diesla. Ponadto emisje szkodliwych dla środowiska spalin przy zastosowaniu silników Stirlinga są wielokrotnie niższe w porównaniu do rozwiązań z wykorzystaniem silników spalinowych nawet tych, w których zastosowane zostały katalizatory. Wskazane czynniki stanowią ekologiczną oraz ekonomiczną bazę wzmoczonych działań badawczo-wdrożeniowych silników Stirlinga stosowanych zarówno do napędu agregatów kogeneracyjnych zasilających jedno- i wielorodzinne gospodarstwa domowe. Ponadto bijąca na alarm degradacja środowiska naturalnego poprzez zanieczyszczania atmosfery spowodowane przetwarzaniem paliw przyczyniło się do rozwoju technologii produkujących darmową energię elektryczną i ciepłą. Zawarty w artykule temat zastosowań silników wykorzystujących energię odnawialną pozwala zwrócić uwagę na znaczenie tego przedsięwzięcia w odniesieniu do oczekiwań środowiskowych oraz korzyści energetycznych. Coraz częściej stosowane baterie fotoelektryczne pozwalają na osiągnięcie sprawności całkowitej zaledwie na poziomie 20%, natomiast zastosowanie do wykorzystania uzyskanej energii silnika Stirlinga zwiększa jej wydajność nawet do 47% [8].

Ekonomika i ekologia

Ekologia i oczekiwana ekonomika współgrająca z wytwórczością zarówno energii cieplnej, jak i elektrycznej, skutkuje oszczędnościami w zużyciu energii pierwotnej, a przy tym ograniczeniem emisji dwutlenku węgla do atmosfery.

Racjonalne rozwiązania eksploatacyjne urządzeń dają użytkownikowi znaczące skutki ekonomiczne. Efekty uzyskiwane przyczyniły się do szybkiego rozwoju rozwiązań z zastosowaniem agregatów kogeneracyjnych z silnikami spalinowymi o mocy powyżej 50 kW. Zwrócono również uwagę na możliwość zastosowania agregatów elektrociepłowniczych z zastosowanym do ich napędu silników Stirlinga, które okazały się bezkonkurencyjnymi ekonomicznie, szczególnie w budownictwie mieszkaniowym. Ponadto maszyny te osiągają długie cykle eksploatacyjne pomiędzy kolejnymi remontami. Niemieckie firmy podjęły dominującego wyzwania jako czołowi wytwórcy silników Stirlinga w Europie.

Firma SOLO GmbH wprowadziła na rynek Europejski agregat elektrociepłowniczy typu BHKW-161. Tu zastosowany został silnik Stirlinga z bezpłomiennym palnikiem na gaz ziemny oraz możliwość zastosowania na przykład biogazu z beztlenowej fermentacji odpadów rolniczych czy też komunalnych, a nawet szlamów pościekowych z oczyszczalni miejskich [8].

Rys. 2. Stirling-BHKWs-SOLO V161

Źródło: <http://www.bhkw-prinz.de/>.

Przewidziano również inne możliwości zasilania tych agregatów. Zastosowanie metanu ze zgazowania biomasy czy też mieszaninę tlenku węgla, a i również wodoru

wykazało oczekiwany skutek. Zastosowanie konstrukcyjne wymienników ciepła w silnikach Stirlinga przyczynia się do osiągania przez nie bardzo wysokiej sprawności. Ma to w konsekwencji ogromny wpływ na minimalizację emisji szkodliwych dla środowiska zanieczyszczeń poprzez tlenki azotu i dwutlenek węgla i jest skutkiem tego, że przeważającą część powstałych spalin poddaje w tych urządzeniach cyrkulacji, która pozwala na bezpłomienne utlenianie zastosowanego gazu opałowego.

Można uznać, że nie wynaleziono bardziej efektywnych, a zarazem tak niezawodnych agregatów dla wytwórczości ciepła oraz energii elektrycznej przy uwzględnieniu potrzeb ograniczeń emisji szkodliwych dla środowiska na potrzeby gospodarstw jedno-, jak i wielorodzinnych, niż te z zastosowaniem jako napędu silników Stirlinga. Budowa tego typu agregatów o mocy od 5 do 50 kW cieszy się ogromnym zainteresowaniem, a ich realizacja osiąga już skalę przemysłową, stanowiąc jednocześnie silną konkurencję dla ogniw fotowoltaicznych, które klasyfikują się już jako jedno z droższych źródeł energii elektrycznej. Pojawia się alternatywa dla krajów Ameryki Południowej oraz Afryki, gdzie zdecentralizowane wytwarzanie oraz rozprowadzanie energii elektrycznej uzyskiwanej z energii słonecznej z alternatywna droga zdecentralizowanego wytwarzania oraz rozprowadzania energii elektrycznej z energii słonecznej poprzez skojarzenie zwierciadeł solarnych z silnikami Stirlinga.

Rys. 3. Zespół zwierciadeł słonecznych
z silnikiem Stirlinga w Kalifornii o mocy 300 MW

Źródło: <http://fundacjaenergia.pl/baza-wiedzy/technologie/energia-slonca/elektrownie-sloneczne>.

Analizując założenia raportu ekologicznego Komisji Unijnej, dotyczącego dostaw energii, w którym potwierdzono wynoszącą 50% zależność Unii Europejskiej od zewnętrznych dostaw energii oraz fakt możliwości osiągnięcia blisko 70% wzrostu do 2030 roku tego wskaźnika, przy utrzymaniu aktualnych tendencji, należy odnieść

się do ogromnego zaangażowania Europy w działania mające wpływ na ograniczenie wciąż rosnącego poziomu emisji gazów cieplarnianych [11].

Raport ten również zwraca uwagę na relatywnie ograniczony zakres możliwego wpływu na warunki dostaw energii w Unii Europejskiej, co spowodowało podjęcie kolejnych decyzji w sprawie opracowania nowych zasad polityki unijnej, która w swoim założeniu ma na celu dokonania maksymalnie możliwego ograniczenia emisji spalin oraz zapotrzebowania na energię [4].

Ogromny nacisk położony został na możliwość zastosowania rozwiązań na wytwarzanie energii ze źródeł odnawialnych. Zasady te zostały zawarte w pakiecie klimatyczno-energetycznym [5]. Dalsze założenia polityki energetycznej dla Unii Europejskiej, określające zakres rozwoju działań dających możliwości jak największego wykorzystania źródeł energii odnawialnej, zostały przyjęte w celu umożliwienia zwiększenia jej udziału w bilansie energii finalnej Unii do 20% na rok 2020 r. Kogeneracja, czyli skojarzone wytwarzanie energii (CHP — *Combined Heat and Power*), okazała się nadzieją, a być może najlepszym rozwiązaniem — wytwarzane w ten sposób ciepło i energia charakteryzuje się najkrótszym okresem zwrotu pomiędzy dotąd stosowanymi inwestycjami w odnawialne źródła energii.

Dostrzegalny jest ogromny postęp w rozwoju gospodarki energetycznej z uwzględnieniem aspektu ekologicznego, a zwłaszcza redukcji dwutlenku węgla do atmosfery. Firma RIVM/ECN w kwietniu 2004 roku wykonała analizę kosztów redukcji emisji spalin dla różnych technologii, wykazując w ten sposób bezkonkurencyjność zastosowania kogeneracji.

Tabela 1.

Porównanie kosztów redukcji emisji CO₂ dla różnych technologii pozyskiwania/produkcji energii odnawialnej

Efektywność mechanizmów dotacji na obniżenie CO ₂	
technologia	koszt, €/tonę CO ₂
Kogeneracja	25
Spalanie odpadów zwierzęcych	50
Współspalanie biomasy	75
Kotły domowe o wysokiej sprawności	160
Przybrzeżne elektrownie wiatrowe	200
Czysta biomasa	200
Kolektory słoneczne	250
Energia fal i pływów	250
Ogniwa fotowoltaiczne	250
Samochody hybrydowe	1400

Źródło: „Ciepłownictwo, Ogrzewnictwo, Wentylacja” 2011, nr 42/5.

Systemy zastosowań silników Stirlinga

Rys. 4. System Dish-Stirling (Solo-Stirling) w Hiszpanii

Źródło: www.sbp.de/en/project/10-kw-dishstirling-eurodish-testing-carrier/.

Rys. 5. Silnik na biomasę BHKWs-Stirling w Danii

Źródło: <http://www.unisaarland.de>.

Rys. 6. System Dish-Stirling w USA

Źródło: www.unisaarland.de.

Rys. 7. Eksperymentalny system spalania peletu (Solo-Stirling)

Źródło: <http://www.unisaarland.de>.

Rodzaje kogeneracji

Uzależniając od sposobu zasilania poprzez zastosowanie odpowiedniego rodzaju paliwa, jakim będzie napędzany silnik (agregat), możemy dokonać podziału na:

- kogenerację z napędem o zasilaniu z zastosowaniem gazu ziemnego,
- kogenerację, której źródłem zasilania silnika jest pozyskany z przemian gazu wysypiskowego oraz biogazu powstałego w skutek fermentacji biomasy lub osadu ściekowego,
- kogeneracji przy zastosowaniu biomasy,
- kogeneracji z wykorzystaniem uzyskanego ciepła odpadowego przy produkcji energii elektrycznej,
- kogeneracji z wykorzystaniem ciepła powstałego w procesach przemysłowych.

Wykorzystanie powstałego w tych procesach energii może mieć zastosowanie zarówno w przedsiębiorstwach o ciągłym zapotrzebowaniu na ciepło takie jak, ciepłownie miejskie, obiekty biurowe, szpitale, hotele oraz obiekty użyteczności publicznej, a także gastronomię. Większość tych odbiorców może wdrożyć rozwiązania wykorzystujące dowolne rodzaje paliw do zasilania zastosowanych agregatów z silnikami Stirlinga, w tym również biomasę.

Tabela 2.

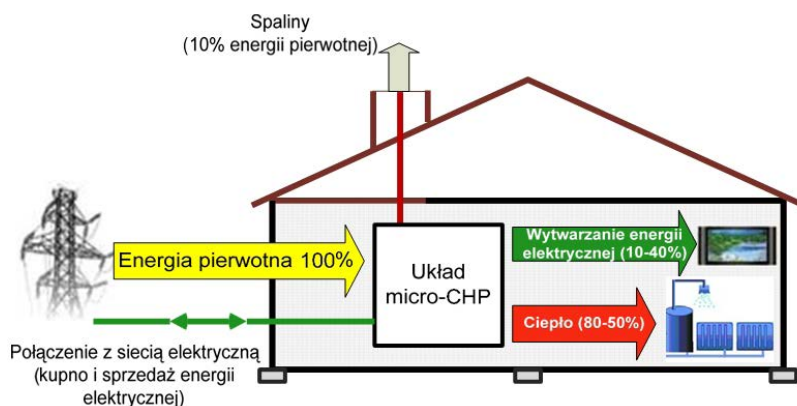
Stosunek uzyskanej mocy elektrycznej do cieplnej przy zastosowaniu różnych systemów służących do skojarzonego wytwarzania energii CHP

Typ urządzenia	Stosunek uzyskanej mocy elektrycznej do cieplnej
Turbina gazowa z odzyskiem energii	0,95
Turbiny parowe przeciwnprężne	0,45

Typ urządzenia	Stosunek uzyskanej mocy elektrycznej do cieplnej
Kondensacyjna turbina parowa	0,45
Turbina gazowa z odzyskiem ciepła	0,55
Silnik tłokowy ze spalaniem wewnętrznym	0,75
Agregaty kogeneracyjne z silnikiem Stirlinga	0,2–1,62

Źródło: E.D. Rogdakis, G.D. Antonakos, I.P. Koronaki, *Thermodynamic analysis and experimental investigation of a solo V161 Stirling cogeneration unit*, Proceedings of ECOS 2011 Novi Sad, Serbia, July 4–7, 2011.

Schemat działania mikroukładów kogeneracyjnych

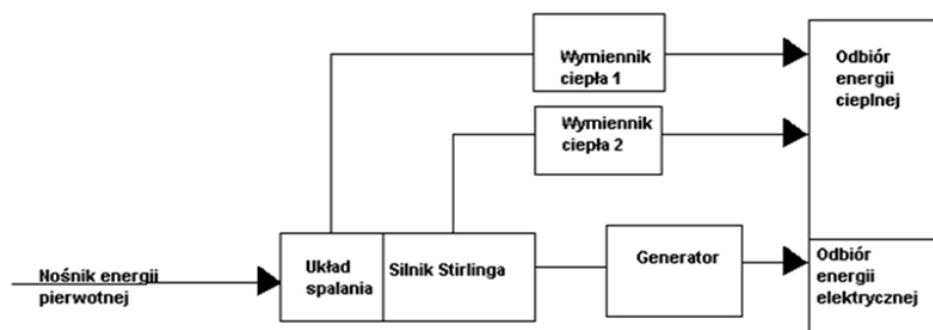
Rys. 8. Zastosowanie silników Stirlinga w mikrokogeneracji domowej

Źródło: T.Janowski, M. Holuk, *Zastosowanie silnika Stirlinga w mikrokogeneracji domowej*, „Prace Instytutu Elektrotechniki” 2011, z. 249.

Wynik reakcji na rosnące zainteresowanie rozwiązaniami zapewniającymi zaspokajanie zapotrzebowania na energię elektryczną oraz ogrzewanie zarówno małych gospodarstw, jak i dużych obiektów, przyczyniło się do rozwoju technologii opartych na zasadach związanych z rozwojem skojarzonej produkcji energii cieplnej i elektrycznej mikro-CHP. W takich przypadkach idealnymi rozwiązaniami okazały się źródła małej mocy z wykorzystaniem do zasilania również silników Stirlinga. Ideą działania takiego systemu jest jednoczesna produkcja co najmniej dwóch typów energii użytkowej z jednego źródła energii pierwotnej z wykorzystaniem powstałego ciepła odpadowego z urządzeń wytwarzających energię elektryczną.

Zaletą tych rozwiązań jest szeroko pojęta uniwersalność przy planowaniu miejsc inwestycyjnych. Technologie skojarzonego wytwarzania znajdują zastosowanie w miejscach występowania zapotrzebowania jednocześnie na energię zarówno ciepłą, jak i elektryczną. Wszędzie tam, gdzie inwestycje w budowę dużych elektrociepłowni jest niemożliwy lub mało opłacalny. Inwestycje w takie rozwiązania stają się opłacalne i racjonalne wówczas, gdy na energię ciepłą i elektryczną powstaje zapotrzebowanie przez dłuższy okres użytkowania. W systemach mikro-CHP jako energię pierwotną

wykorzystuje się w postaci gazów zarówno ziemnego, jak i płynnego, paliw ropy pochodnych oraz biomasy. Sprawność takich układów wynosi blisko 90%, a energia elektryczna wytwarzana jest przez agregat zasilany silnikiem spalania zewnętrznego. Jego sprawność zawiera się w przedziale 10–40%, natomiast ciepło uzyskiwane w efekcie spalania zastosowanych paliw poprzez wdrożenie w układy wymienników ciepła powoduje wzrost sprawności w przedziale 50–80% energii pierwotnej.

Rys. 9 Schemat działania silnika Stirlinga w układzie mikro-CHP

Źródło: T.Janowski, M. Holuk, *Zastosowanie silnika Stirlinga w mikrokogeneracji domowej*, „Prace Instytutu Elektrotechniki” 2011, z. 249.

Robert Stirling — rys historyczno-ewaluacyjny silnika Stirlinga

Robert Stirling, urodzony 25 października 1790 roku, zaledwie w wieku 26 lat, w roku 1816 jako pierwszy opatentował silnik spalania zewnętrznego. Następne lata poświęcił na projekty oraz wdrażanie w życie kolejnych modeli silników. Już na przełomie 1818 roku w Aryshire znalazł on swoje zastosowanie do zasilania pompy wodnej.

Dostępne wówczas materiały pozwoliły na pracę tego silnika zaledwie przez okres dwóch lat. Został on wtedy zastąpiony silnikiem parowym. Kolejne lata przyniosły zmiany w projekcie obecnego modelu. Wraz z bratem Jamsem wprowadził udoskonalenie w konstrukcji dodając drugi tłok, dzięki czemu silnik uzyskał wyższą sprawność niż stosowane wtedy silniki parowe [15].

W swoich silnikach wykorzystał gorące powietrze jako energię napędową, natomiast czynnik roboczy, z zachowaniem stałej objętości, pracował przy zmiennym ciśnieniu. Celem jego było dążenie do zaprojektowania bezpiecznych silników, jednakowo przydatnych jak wówczas stosowane maszyny parowe. Chciał w ten sposób ograniczyć istniejące zagrożenie ze względu wyjątkowo częste eksplozje stosowanych kotłów parowych.

Przełom zainteresowania silnikami Stirlinga nastąpił w dwudziestoleciu międzywojennym, dzięki holenderskiemu koncernowi Philips, którego zainteresowaniem były proste ciche i lekkie silniki do zasilania odbiorników radiowych na terenach o słabo rozbudowanej sieci energetycznej. Zastosowanie do budowy silników stali odpornej na wysokie temperatury tuż po pierwszej wojnie światowej spowodowało

zmniejszenie ich awaryjności. Wciąż jednak wydajność tych silników sięgała zaledwie 1%, a w teorii miały możliwości uzyskać efektywność na poziomie 60%, co próbował udowodnić swoimi badaniami profesor Holst. Druga wojna światowa przyczyniła się do zahamowania prowadzonych badań. Rok 1947 był przełomem dziesięciu lat pracy nad nowym modelem [15].

Zaprezentowano wówczas niewielki silnik o mocy 30 KM, który uzyskał prędkość obrotową wynoszącą 3000 obrotów na minutę, uzyskując w ten sposób wydajność stosowanych wtedy silników spalinowych. Kolejne badania przyczyniły się do odwrócenia obiegu silnika, efektem było uzyskanie temperatury ok. -190°C , a w późniejszych latach nawet temperaturę -260°C . Dalsze prace nad modyfikacjami konstrukcji silnika przez Firmę Philips pozwoliły pod koniec lat 50. uzyskać efektywność tych urządzeń na poziomie 38%. Zdecydowanie był to lepszy wynik od osiągniętych wcześniej przez stosowane silniki benzynowe i diesla. General Motors, poszukując nowych napędów w technologii motoryzacyjnej oraz do budowy agregatów prądotwórczych, zainteresował się prowadzonymi badaniami nad silnikami Stirlinga. W 1958 roku powstaje prototyp 150-konnego silnika „Rinia”. Budowa silnika zostaje jednak zawieszona tuż przed jej wdrożeniem do produkcji. Koncepcja powrotu do napędów z wykorzystaniem silników Stirlinga nastąpiła ponownie na przełomie lat 60. i 70. Przyczyną wzrostu zainteresowań była rosnąca cena ropy naftowej w okresie kryzysu naftowego. Napęd ten znalazł wówczas zastosowanie w prototypach autobusów miejskich. Ponownie odstąpiono od realizacji tego przedsięwzięcia z uwagi na niską opłacalność, a wręcz jej brak. Kolejnym zastosowaniem modeli silnika Stirlinga są szwedzkie łodzie podwodne typu Gotland wyposażone w dwie jednostki napędowe tego typu. Okręt ten mógł się poruszać w zanurzeniu przez okres dwóch tygodni, pełzając przy tym z prędkością 5 węzłów. Sprawność tych jednostek wynosi około 40%.

Wzrastający rozwój technologii silników spalinowych stawiał silnikom Stirlinga coraz to większe wymagania. Rosnące wciąż koszty prac nad udoskonalaniem technologii tych silników spowodowały zamknięcie programu badawczego w 1978 roku przez firmę Philips. Jednak większość osiągnięć tego zespołu zostały wykorzystane przez inne ośrodki badawcze, między innymi w USA — Ford Motor Co, General Motor Co, Stirling Thermal Motor Inc. W rozwój badań nad silnikami włączył się również rząd amerykański, lecz mimo osiągniętych wyników nie spełniono zamierzonych oczekiwań, co wpłynęło na wstrzymanie badań.

Silniki te przyciągnęły zainteresowanie również NASA, która zastosowała model SSPC o mocy 25 kW w pojazdach kosmicznych. Badania w szwedzkim United Stirling AB w latach 1978–1986 przy współpracy z amerykańską firmą Mechanical Technology Inc. doprowadziły do opracowania kilku wersji silników samochodowych o mocy 60 kW, które i tak nie zostały wdrożone z uwagi na osiągi w porównaniu do silników spalinowych [15].

Firmy McDonnell Douglas oraz United Stirling AB w latach 1983–1987 zaprojektowały agregat prądotwórczy STM4-120 o mocy 25kW, w którym źródłem zasilania jest energia słoneczna. Zbudowany wówczas system osiągnął najwyższą sprawność w stosunku do innych budowanych w tym okresie systemów przetwarzających energię słoneczną. Firma United Stirling AB wdrożyła własne modele silników V4-95S

o mocy 10–20 KW oraz V4-275R z mocą 75–100 KW, które znalazły zastosowanie do napędów urządzeń podwodnych. Lata 80. przyniosły kolejne zainteresowanie technologią tych silników tym razem przez przemysł japoński. Zaangażowanie i wsparcie organizacji rządowych NEDO oraz AIST przy pracach badawczych jednocześnie w czterech firmach Mitsubishi Electrical Corporation, Toshiba Corporation Aisin, w których efektem prac były silniki o mocach 3,8–4,1 kW. Seiko Corporation oraz Sanyo Electrical Corporation zbudowały silniki o mocy 30 kW.

Silniki Stirlinga znajdują zastosowania również w miniaturowych rozwiązaniach, przykładem jest wdrożenie miniaturowego modelu silnika klasy gamma przez firmę MSI, która przy współpracy z Tajwańską firmą POLO-TECH opracowały przedstawiony prototyp do chłodzenia procesorów na płytach głównych i kartach graficznych, nie wymagając przy tym żadnego zasilania. Znajdują one również zastosowanie w energetyce ciepłej oraz przy produkcji energii elektrycznej przy wykorzystaniu nieograniczonego potencjału energii odnawialnej.

Robert Stirling żył w okresie dynamicznego rozwoju silników parowych i innych. Na przeszkodzie rozwoju jego pomysłów stały względy technologiczne oraz materiałowe [16]. Żeliwo, będącym jedynym dostępnym materiałem konstrukcyjnym, zapewniało odpowiednią trwałość konstrukcyjną, natomiast znaczący opór cieplny ograniczał możliwości eksploatacji urządzenia. Problem ten opisał w 1876 roku. Silniki nazwane jego nazwiskiem posiadają bogatą historię możliwości zastosowań oraz ogromny potencjał możliwości wykorzystania. Były i są uznawane przez wielu za silniki przyszłości, które mogą zwiększyć efektywność elektrowni ciepłych, nie powiększając przy tym emisji CO₂.

Dyrektywy wspierające efektywność energetyczną

Dyrektywa 2012/27/UE w sprawie efektywności energetycznej: zapisy artykułu 14 „Promowanie efektywności ogrzewania i chłodzenia” mówią, że do dnia 31 grudnia 2015 r. państwa członkowskie dokonują kompleksowej oceny potencjału zastosowania wysokosprawnej kogeneracji. W Ministerstwie Gospodarki został rozstrzygnięty przetarg na realizację kompleksowej oceny krajowego potencjału w zakresie ogrzewania i chłodzenia. Wynikiem pracy będzie między innymi:

- 1) opis zapotrzebowania na ogrzewanie i chłodzenie;
- 2) mapa terytorium kraju z zaznaczeniem: – miejsc występowania zapotrzebowania na ciepło i chłodzenie; – istniejącej i planowanej infrastruktury ciepłowniczej i chłodniczej;
- 3) określenie zapotrzebowania na ogrzewanie i chłodzenie, które może być zaspokojone z wysokosprawnej kogeneracji [17].

Dyrektywa 2002/91/EC, artykuł 5 — Budynki nowo wznoszone. Kraje członkowskie powinny zadbać o to, aby dla budynków nowo wznoszonych o powierzchni użytkowej powyżej 1000m², żeby systemy technicznego wyposażenia budynku posiadały alternatywne metody zaopatrzenia w energię, takie jak:

- zdecentralizowany system zaopatrzenia w energię produkowaną ze źródeł odnawialnych,
- skojarzona produkcja energii i ciepła (CHP),

- bezpośrednio lub blokowe ogrzewanie/chłodzenie, jeśli ma zastosowanie,
- pompy ciepła, w uzasadnionych przypadkach; by były realne z punktu widzenia środowiska i ekonomii oraz żeby ich zastosowanie było analizowane jeszcze przed rozpoczęciem budowy [18].

Dyrektywa 2004/8 WE Parlamentu Europejskiego i Rady Europy z dnia 11 lutego 2004 r. w sprawie wspierania kogeneracji w oparciu o zapotrzebowanie na ciepło użytkowe na rynku wewnętrznym energii oraz zmieniająca dyrektywę 92/42/EWG. Potencjał kogeneracji jako metody oszczędzania energii jest obecnie wykorzystywany przez Wspólnotę w niewystarczającym stopniu. Promowanie wysokowydajnej kogeneracji w oparciu o zapotrzebowanie na ciepło użytkowe stanowi priorytet Wspólnoty ze względu na związane z nią potencjalne korzyści w zakresie oszczędzania energii pierwotnej, unikania strat sieciowych oraz ograniczania emisji szkodliwych substancji, w szczególności gazów cieplarnianych. Ponadto efektywne użytkowanie energii poprzez kogeneracje może wpłynąć pozytywnie na bezpieczeństwo dostaw energii oraz konkurencyjność Unii Europejskiej i jej państw członkowskich. Należy zatem podjąć środki, które zapewnią lepsze wykorzystanie potencjału kogeneracji w ramach wewnętrznego rynku energii [12].

Podsumowanie

Przedstawione w artykule zastosowania agregatów kogeneracyjnych napędzanych silnikami Stirlinga nie wyczerpują zagadnienia związanego z możliwościami rozwiązań konstrukcyjnych, jak i zastosowań tych urządzeń. Pokazano jednak, jakie czynniki dały początek technologii budowy silników i maszyn spalania zewnętrznego. Konstrukcja, jaką jest silnik Stirlinga, przeszła wiele etapów reaktywacyjnych, a wszystko aby wykorzystać jej maksymalną zdolność generacyjną przy wykorzystaniu każdej dostępnej i marnotrawionej energii odnawialnej.

Bibliografia

1. Rogdakis E.D., Antonakos G D., Koronaki I.P., *Thermodynamic analysis and experimental investigation of a solo V161 Stirling cogeneration unit*, Proceedings of ECOS 2011 Novi Sad, Serbia, July 4–7, 2011.
2. Janowski T., Holuk M., *Zastosowanie silnika Stirlinga w mikrokogeneracji domowej*, „Prace Instytutu Elektrotechniki” 2011, z. 249.
3. „Ciepłownictwo, Ogrzewnictwo, Wentylacja” 2011, nr 42/5.

Źródła dodatkowe

4. Dz. Urz. UE C 107 z 03.05.2002.
5. Dz. Urz. UE L 09.140.16.
6. [Http://www.robertstirlingengine.com/history.php](http://www.robertstirlingengine.com/history.php), z dnia 15.11.2015.
7. [Http://www.plan-rozwoju.pcz.pl](http://www.plan-rozwoju.pcz.pl), z dnia 19.11.2015.
8. Kotowski W., *Kogeneracyjny blok z silnikiem Sterlinga. Konkurencji brak!*, www.cire.pl/pliki/2/blok.pdf, z dnia 22.11.2015.
9. [Http://www.bhkw-prinz.de](http://www.bhkw-prinz.de), z dnia 01.12.2015.

10. Fundacjaenergia.pl/baza-wiedzy/technologie/energia-slonca/elektrownie-sloneczne, z dnia 12.11.2015.
11. [Http://eur-lex.europa.eu/legal-content](http://eur-lex.europa.eu/legal-content), z dnia 05.12.2015.
12. [Http://www.ure.gov.pl/pl/prawo/prawo-wspolnotowe/dyrektywy](http://www.ure.gov.pl/pl/prawo/prawo-wspolnotowe/dyrektywy), z dnia 15.12.2015.
13. [Http://www.sbp.de/en/project/](http://www.sbp.de/en/project/), z dnia 03.11.2015.
14. [Http://www.unisaarland.de](http://www.unisaarland.de), z dnia 28.11.2015.
15. [Http://sknen.itc.pw.edu.pl/](http://sknen.itc.pw.edu.pl/), z dnia 07.11.2015.
16. [Http://www.stirling.fc.pl/](http://www.stirling.fc.pl/), z dnia 07.11.2015.
17. [Https://ec.europa.eu/energy/](https://ec.europa.eu/energy/), z dnia 29.11.2015.
18. [Http://www.pnec.org.pl/](http://www.pnec.org.pl/), z dnia 10.12.2015.
19. [Http://www.ure.gov.pl/pl/prawo/prawo-wspolnotowe/dyrektywy/](http://www.ure.gov.pl/pl/prawo/prawo-wspolnotowe/dyrektywy/), z dnia 18.12.2015.
20. [Http://www.konstrukcjeinzynierskie.pl/](http://www.konstrukcjeinzynierskie.pl/), z dnia 12.12.2015.

Tadeusz Noch

Gdańska Szkoła Wyższa

Ingenieurwesen der Sicherheit von Bauobjekten und Arbeitsräumen

Zusammenfassung

Der Artikel präsentiert die Prozedur der technischen Sicherung und Bezeichnung der Arbeitsplätze. Es wurden die Hauptvoraussetzungen des Arbeitsschutzes für die Gebäude charakterisiert. Es wurden die Arbeitsräume und die hygienisch-sanitären Räume hinsichtlich des Ingenieurwesens der Sicherheit definiert. Es wurden die Voraussetzungen für die Arbeitsgebäude und -räume dargestellt. Der Analyse wurden die Musterwerte der elektrischen Beleuchtung unterzogen. Es wurden die Parameter und der Algorithmus der Berechnung der Beleuchtung mit dem Tageslicht berücksichtigt. Es wurden die bautechnischen Voraussetzungen für Türen, Wände, Decken, Fußböden und Dächer der Gebäude im Bereich der Sicherung der Arbeitsplätze vor verschiedenen Gefahren beschrieben. Es wurde gezeigt, welche wichtige Rolle die Lüftung, die Klimatisierung und die Heizung von dem technischen Standpunkt aus spielen. Im Besonderen wurden die Heizanlagen der Gebäude mit der Pflicht der Bewahrung der erforderlichen Temperatur der Arbeitsplätze behandelt. Es wurden die technischen Bedingungen für die Evakuierungswege besprochen. Es wurde die Verantwortung des Arbeitgebers für die Realisierung des bautechnischen Projektes in Bezug auf die Voraussetzungen für Arbeitsschutz und -hygiene bestimmt.

Schlüsselwörter

Ingenieurwesen der Sicherheit, Bauobjekte, Arbeitsräume, Arbeitsschutz und Arbeitshygiene, Beleuchtung mit dem Tageslicht, elektrische Beleuchtung, bautechnische Voraussetzungen

Inżynieria bezpieczeństwa obiektów budowlanych i pomieszczeń pracy

Streszczenie

Artykuł przedstawia procedurę technicznego zabezpieczenia i oznakowań miejsc na terenie zakładu pracy. Scharakteryzowano podstawowe wymogi bezpieczeństwa i higieny pracy dla budynków. Zdefiniowano pomieszczenia pracy i pomieszczenia sanitarno-higieniczne pod względem inżynierii bezpieczeństwa. Przedstawiono wymagania dotyczące budynków i pomieszczeń pracy. Analizie poddano przykładowe wartości oświetlenia elektrycznego. Uwzględniono parametry i algorytm obliczeń oświetlenia światłem dziennym. Opisano wymogi techniczno-budowlane drzwi, ścian, stropów i podłóg oraz dachów budynków w zakresie zabezpieczenia pomieszczeń pracy przed różnego rodzaju zagrożeniami. Pokazano jak ważną rolę z punktu widzenia technicznego spełnia wentylacja i klimatyzacja oraz ogrzewanie. W szczególności odniesiono się do instalacji i urządzeń do ogrzewania budynków z obowiązkiem utrzymania wymaganej temperatury w pomieszczeniach pracy. Omówiono uwarunkowania techniczne dróg ewakuacyjnych. Określono odpowiedzialność pracodawcy za realizację projektu techniczno-budowlanego odnośnie wymogów bezpieczeństwa i higieny pracy.

Słowa kluczowe

inżynieria bezpieczeństwa, obiekty budowlane, pomieszczenia pracy, BHP, oświetlenie światłem dziennym, oświetlenie elektryczne, wymogi techniczno-budowlane

Safety engineering of construction works and working space

Abstract

The article presents the procedure of technical protection and marking of places at a workplace. Basic OSH requirements for buildings were described. A workplace and a sanitary room were defined according to safety engineering. The requirements concerning buildings and workplaces were presented. Sample levels of electrical lighting were analyzed. The parameters and algorithms for natural daylight calculations were taken into account. Technical requirements of doors, walls, ceilings, floors and roofs of the buildings in terms of protection of a workplace against various danger were described. It was highlighted how important it is from the technical point of view to provide appropriate air conditioning, ventilation and heating systems. In particular, the installations and devices responsible for heating buildings in order to maintain required temperature at a workplace were mentioned. Technical conditions of escape routes were discussed. What is more, the responsibility of the employer for the compatibility of the technical and construction project with OSH requirements was defined.

Keywords

safety engineering, construction works, workplace, OSH, daylight lighting, electrical lighting, technical and construction requirements

1. Vorwort

Die Arbeitsplätze im Betrieb, an denen die Gefahren für die Arbeiter vorkommen, sollten dementsprechend gesichert und bezeichnet werden. Es kommen einige Arten der Sicherung und Bezeichnung vor. Besonders sollten die Plätze mit sichtbaren Farben und/oder Sicherheitszeichen gemäß der Polnischen Norm bezeichnet werden. Die Sicherheitszeichen sollten auf der Augenhöhe — am Ort oder in der nächsten Umgebung der potenziellen Gefahr und im Fall der allgemeinen Gefahr — am Eingang auf das gefährliche Gelände angebracht werden [1].

Unentbehrlich ist die Sicherung der Plätze, die außer Betrieb sind, durch ihre entsprechende Abgrenzung oder auf eine andere Weise, wenn die Bezeichnung mit Farben und/oder Sicherheitszeichen für die Sicherheit und den Gesundheitsschutz des Arbeiters ungenügend ist. Es wird darauf aufmerksam gemacht, dass die Plätze im Fall der Löcher und Vertiefungen mit entsprechenden Deckeln geschlossen werden oder wenn es nicht möglich ist, sollten sie richtig abgegrenzt und bezeichnet werden. Außerdem sollte man z.B. die Stufen mit den Sicherheitsfarben (gemäß der Polnischen Norm) anstreichen, wenn sie sich auf dem Weg befinden und zum Stolpern, Unfall oder Stoß führen könnten. Es ist die Pflicht, die Versperrung oder die Sicherung auf eine andere Weise durchzuführen, wenn die Möglichkeit des unerwarteten Eindringens der Fußgänger auf den Weg besteht.

2. Die Hauptvoraussetzungen des Arbeitsschutzes für die Gebäude

Ein Bauobjekt ist eine feste oder provisorische Konstruktion. Man kann drei Haupttypen von den Bauobjekten unterscheiden [2]:

- das Gebäude mit den technischen Installationen und Anlagen,

- das Gebäude, das ein nutztechnisches Komplex mit den Installationen und Anlagen bildet,
- das Objekt der kleinen Architektur (Figuren, Statuen, Müllplätze).

Der Bauinvestitionsprozess ist eine bestimmte Menge von Tätigkeiten, die die Realisierung einer Bauinvestition zum Ziel haben. Die Teilnehmer eines Bauprozesses im baurechtlichen Verständnis sind der Investor, der Inspektor der Investitionsaufsicht, der Architekt, der Bauleiter oder der Arbeitsleiter. Zu den Pflichten des Investors gehört die Organisation des Bauprozesses mit der Berücksichtigung der in den Vorschriften enthaltenen Grundsätze für die Sicherheit und den Gesundheitsschutz und besonders die Gewährleistung [3]:

- des Entwurfs eines Bauprojektes und falls nötig anderer Projekte,
- der Übernahme der Bauleitung durch den Bauleiter,
- der Bearbeitung des Planes für die Sicherheit und den Gesundheitsschutz (polnisch: BIOZ),
- der Durchführung und der Abnahme der Bauarbeiten,
- der Aufsicht über die Ausführung der Bauarbeiten durch Personen mit entsprechenden beruflichen Qualifikationen in den Fällen, die mit hohem Schwierigkeitsgrad der Bauarbeiten oder Grundverhältnissen begründet sind.

Darüberhinaus kann der Investor den Inspektor der Investitionsaufsicht auf der Baustelle bestimmen. Der Investor kann den Architekten zur Ausführung der Urheberaufsicht verpflichten.

Die Bauobjekte, in denen sich die Arbeitsräume befinden, sollten die Voraussetzungen des Arbeitsschutzes erfüllen. Der Arbeitgeber ist dazu verpflichtet, dass der Bau oder der Umbau des Bauobjektes, in dem die Arbeitsplätze vorgesehen sind, anhand der die Voraussetzungen des Arbeitsschutzes erfüllenden Projekte ausgeführt wird. Die obigen Voraussetzungen müssen von den berechtigten Gutachtern gemäß den separaten Vorschriften positiv begutachtet werden.

Die Pflicht des Arbeitgebers ist die Unterhaltung der Bauobjekte und der in ihnen befindlichen Arbeitsräume und auch der mit ihnen verbundenen Gelände und Anlagen in dem Zustand, der den Arbeitsschutz am Arbeitsplatz sicherstellt. In Kompetenz des Arbeitgebers ist die Sicherstellung der Arbeitsräume, die der Art der ausgeübten Arbeit und der Anzahl der beschäftigten Arbeiter entsprechen [4].

3. Die Arbeitsräume und die hygienisch-sanitären Räume

Die Arbeitsräume sind die zum Aufenthalt der Arbeiter bestimmten Räume, in denen die Arbeit ausgeübt wird. Die zum Aufenthalt der Arbeiter bestimmten Räume werden dafür nicht gehalten, wenn in ihnen bestimmte Beschränkungen vorkommen und wenn sie die Voraussetzungen des erforderlichen Arbeitsschutzes nicht erfüllen. Zu denen zählt man besonders, wenn: (1) die Gesamtzeit des Aufhaltens derselben Arbeiter innerhalb einer Arbeitsschicht kürzer als 2 Stunden ist und die ausgeübten Tätigkeiten einen gelegentlichen Charakter haben oder das Aufhalten von kurzer Dauer ist und die Arbeit mit der Aufsicht oder der Wartung der Anlagen oder der Bewahrung der Sauberkeit und der Ordnung verbunden ist; (2) die technologischen Prozesse vorkommen, die die Einhaltung der entsprechenden Voraussetzungen für das Aufhalten

der Arbeiter zwecks ihrer Ausübung, ohne Anwendung der Mittel des individuellen Schutzes und ohne Einhaltung der Sonderdisziplin der Arbeitsorganisation, nicht erlauben; (3) die Pflanzen — oder Tierzucht betrieben wird, unabhängig von der Zeit des Aufhaltens der in ihnen mit der Bedienung beschäftigten Arbeiter [5].

Die Räume der ständigen Arbeit sind solche Räume, in denen das Aufhalten desselben Arbeiters innerhalb eines Tages 4 Stunden überschreitet. Dagegen die Räume der zeitweiligen Arbeit sind solche Räume, in denen die Gesamtzeit des Aufhaltens desselben Arbeiters innerhalb eines Tages von 2 bis 4 Stunden dauert. In den Arbeitsräumen, die zum Aufenthalt der Arbeiter bestimmt sind, ist der Arbeitgeber verpflichtet zu sichern:

- das geeignete natürliche und künstliche Licht (Tageslicht und elektrisches Licht),
- die Anlagen, die richtige Innentemperatur erhalten,
- den der Art der ausgeübten Arbeiten entsprechenden Luftwechsel,
- den Schutz vor der Feuchtigkeit,
- den Schutz vor den schädlichen Schwaden, Gasen, Stauben und der Strahlung,
- den Schutz vor den lästigen Geräuschen und Vibrationen,
- den Schutz vor dem übermäßigen Verlust und Gewinn von Wärme, dem schädlichen Luftzug u.dgl.,
- die richtige Feuerfestigkeit,
- die Voraussetzungen für die richtige (geschickte) Evakuierung.

Jedem der gleichzeitig in einem Raum der ständigen Arbeit eingestellten Arbeiter sollten mindestens 13 m^3 des freien Raumvolumens und 2 m^2 der freien Fußbodenfläche nicht belegt mit den technischen Anlagen und Geräten u. dgl. zuteil werden. Die Raumhöhe der ständigen Arbeit, in dem die gesundheitsschädlichen Faktoren nicht vorkommen, sollte nicht niedriger als 3,0 m sein. Diese Höhe kann bis 2,5 m verringert werden, wenn sich drin nicht mehr als 4 Arbeiter aufhalten und jedem mindestens 15 m^3 des freien Raumvolumens zuteil werden. Darüber hinaus in einem Dienstleistungsraum oder einem Produktionsraum des Kleingewerbes in einem Wohngebäude befindlich, wenn bei den ausgeübten Arbeiten keine Staube oder gesundheitsschädlichen Substanzen vorkommen, der Lärm die zugelassenen Werte der Geräuschstärke in den Wohngebäuden (bestimmt in der Polnischen Norm) nicht überschreitet und jedem Arbeiter mindestens 15 m^3 des freien Raumvolumens zuteil werden. Zugelassen ist die Höhe von 2,2 m in den Bereitschaftsräumen, den Pfortnerlogen, den Stuben, den Straßenkiosks und den Kiosks in den Bahnhöfen, Fabrik-, Ausstellungs- und Handelshallen und auch in den Räumen mit einem zu einem größeren Raum offenen Zwischengeschoss [6].

Die Höhe der Räume, in denen die gesundheitslästigen oder — schädlichen Faktoren (3,3 m) vorkommen und der Räume, in denen solche Faktoren (3,0 m) nicht vorkommen, kann gegenüber der erforderlichen Höhe im Fall der Anwendung der Klimaanlage und nach der Erlangung der Zustimmung des Woiwodschaftssanitärinspektoren verringert werden. Die Höhe eines Raumes der zeitweiligen Arbeit darf nicht niedriger als 2,2 m im Licht sein, wenn im Raum keine gesundheitsschädlichen Faktoren vorkommen und 2,5 m im Licht, wenn im Raum die

Arbeiten ausgeübt werden, die das Auftreten der gesundheitsschädlichen Faktoren verursachen können.

Die hygienisch-sanitären Räume samt Anlagen ist der Arbeitgeber verpflichtet in dem Zustand zu halten, der ihre sichere und hygienische Nutzung durch die Arbeiter sichert. Diese Räume sollten sich in einem Gebäude befinden, in dem die Arbeit ausgeübt wird oder in einem Gebäude, das mit ihm mit einem bebauten Gang verbundenen ist, der im Fall des Übergehens aus den beheizten Arbeitsräumen auch beheizt werden sollte [7].

Die Lage der hygienisch-sanitären Räume sollte den Arbeitern, die sie benutzen, keine Möglichkeiten geben, die Räume zu passieren, in denen die Giftsubstanzen oder die ansteckenden Stoffe angewandt werden oder besonders schmutzige Arbeiten ausgeübt werden, wenn sie im Kontakt mit diesen Faktoren nicht arbeiten. Die Höhe der hygienisch-sanitären Räume sollte im Licht nicht niedriger als 2,5 m (mit der Ausnahme von den allgemein zugänglichen Bädern, deren Höhe mindestens 3,0 m betragen sollte) sein. Die Verringerung der Höhe bis 2,2 m im Licht wird zugelassen, wenn sie sich im Kellergeschoss, im Keller oder im Dachgeschoss (mit der Ausnahme von den allgemein zugänglichen Bädern und Toiletten) befinden. Diese Räume sollten gemäß den bautechnischen Vorschriften und der Polnischen Norm beheizt, beleuchtet und belüftet werden [8].

4. Die Voraussetzungen für die Arbeitsgebäude und -räume.

Die ausführlichen Voraussetzungen für die Arbeitsgebäude und -räume beziehen sich auf die Beleuchtung, die Türen, die Wände, die Decken, die Gebäudedächer, die Fußböden, die Belüftung, die Klimatisierung, die Beheizung und die Evakuierungswege.

Wenn die technologischen Gründe nicht entgegenstehen, sollte jeder Raum der ständigen Arbeit mit dem natürlichen Licht beleuchtet werden. Für die Nutzung ausschließlich der elektrischen Beleuchtung im Arbeitsraum ist der Arbeitgeber verpflichtet, die Zulassung des zuständigen staatlichen Woiwodschaftssanitärinspektoren erteilt im Einvernehmen mit dem Bezirksarbeitsinspektoren zu erlangen. In den Räumen, die für den Aufenthalt der Menschen bestimmt sind, sollte das Verhältnis der Fensterfläche, gemessen im Lichte der Fensterrahmen, zu der Fußbodenfläche mindestens 1:8 betragen. In einem anderen Raum, in dem das Tageslicht in Anbetracht der Bestimmung erforderlich ist — mindestens 1:12. Also wenn die Fußbodenfläche im Arbeitsraum z.B. 32m² beträgt, darf die Fensterfläche nicht kleiner als 4m² sein. Die Fenster in den Räumen, die für den Aufenthalt der Behinderten bestimmt sind, sollten mit den Einrichtungen zu ihrem Aufmachen ausgestattet sein, die nicht höher als 1,2 m über dem Fußbodenspiegel angebracht sein sollten [6].

Unabhängig von dem Tageslicht in den Arbeitsräumen sollte man die elektrische Beleuchtung sichern. Man kann die Parameter gemäß der Polnischen Norm PN-EN 12464-1:2004 *Licht und Beleuchtung. Die Beleuchtung der Arbeitsplätze. Teil 1: Die Arbeitsplätze in den Innenräumen* annehmen.

Die Beispielwerte der elektrischen Beleuchtung beinhaltet die Tabelle 1 [9].

Tabelle 1.

Die Beispielwerte der elektrischen Beleuchtung

Der Em-Wert (Ix), unter den die Mittelluminanz einer bestimmten Fläche nicht fallen darf	Die Arten der Tätigkeiten und der Räume
100	– Verkehrszonen, Flure – Toiletten
150	– Treppen, Aufzüge, verstellbare Gehwege – Produktionsanlagen, die eine gelegentliche Handbedienung in den Stahlwalzwerken erfordern
200	– Garderoben, Bäder, Badezimmer – Kantinen, Speisekammern – mechanisches Abgießen – Zubereitung der Formmassen – Produktionsanlagen, die eine ständige Handbedienung in den Stahlwalzwerken erfordern – Bücherbretter in den Buchhandlungen
300	– Zubereitungs- und Backräume in der Bäckerei – Kabel- und Leitungsdrähteherstellung, Galvanisierung, Schweißen – Waschen und Trockenreinigung, Bügeln – Aktenbeilegen, Kopieren – Rezeption, Pförtnerloge – Klassenzimmer, Lehrerzimmer
500	– Pharmaherstellung, Reifenherstellung – Arbeitsplätze und Arbeitszonen in den Schlachthöfen, bei der Fleischzerteilung – Kontrolle von Glasgefäßen und Flaschen, Küche – Schuh- und Handschuhproduktion – Sattlerarbeiten, Nähen – Lederfärben (mechanisch) – Schreiben, Lesen, Dateneingeben
750	– Polieren, Anstreichen, Prachttischlerhandwerk – Intarsieren, Inkrustation – Glaspolieren, Formen von Kleinteilen, Herstellung der Glasapparatur
1000	– Feinarbeiten, z.B. Schmuckgravieren, Handbemalen, Schmuckherstellung – Geräte- und Schablonenherstellung – Feinmechanik, Mikromechanik
1500	– Herstellung synthetischer Edelsteine, – Elektronische Werkstätten, Testen, Abstimmen – Uhrenherstellung (manuell)

Es sollte besonders darauf aufmerksam gemacht werden, dass der Arbeitgeber die Verantwortung für die Sicherung der geeigneten sowohl Tages- als auch elektrischen Beleuchtung trägt.

Die Eingangstüren für die Gebäude und allgemein zugänglichen Nutzräume sollten im Lichte der Türrahmen mindestens die Breite von 0,9 m und die Höhe von 2 m haben. Dieselbe Breite und Höhe sollten die Innentüren im öffentlichen Gebäude

mit der Ausnahme der Türen für die technischen Räume und die Wirtschaftsräume haben. Die zweiflügeligen Innentüren — die Breite der Hauptflügel darf nicht kleiner als 0,9 m sein. Die Türen für die Räume des ständigen Aufenthalts der Menschen sollten im Lichte der Türrahmen mindestens die Breite von 0,8 m und die Höhe von 2,0 m haben [6, 10].

Die Vorgehensweise beim Öffnen der Türen in den Arbeitsräumen und den hygienisch-sanitären Räumen sollte mit den Voraussetzungen der bautechnischen und Brandschutzvorschriften übereinstimmen. Besonders mit folgenden Verordnungen:

- die Verordnung des Ministers für die Infrastruktur vom 12. April 2002 in der Angelegenheit der technischen Voraussetzungen für die Gebäude und ihre Lage [6],
- die Verordnung des Ministers für Inneres und Verwaltung vom 7. Juni 2010 in der Angelegenheit des Brandschutzes für die Gebäude und anderen Bauobjekte und -flächen [10].

In den Räumen, in denen wegen der Art und Weise der ausgeübten Arbeiten die Gefahr einer Explosion oder eines Brandes besteht, sollten sich die Türen nach draußen öffnen und in den Erdgeschossräumen direkt in einen offenen Raum führen. Dagegen in den Obergeschossräumen zu den Treppenabsätzen der feuerfesten Treppenhäuser. Zwischen den Räumen sollten keine Schwellen angebracht werden, es sei denn, dass die technischen Voraussetzungen ihre Anwendung erfordern. In solchen Fällen soll man sie sichtbar bezeichnen.

Die Wände, die Decken und die Gebäudedächer sollten die Arbeiter dicht gegen die Kälte, die Hitze, den Wind und den Niederschlag beschützen, es sei denn, dass die Art der Produktion (z.B. in den Kühlräumen, den Hütten, bei der Gebäudeerrichtung) es nicht zulässt. Sie sollten auch gegen die zerstörerische Wirkung der mit den ausgeübten Arbeiten verbundenen Faktoren geschützt werden. Die Gebäudewände sollten die Voraussetzungen für das Wärmeisoliervermögen und das akkustische Isoliervermögen, und auch für die Gasundurchlässigkeit (wenn nötig) erfüllen, sowie den Verhältnissen der Umgebung und der Gebäudenutzung angepasst werden [11, 12].

In den Gebäuden, in denen wegen der Art und Weise der ausgeübten Arbeiten oder der dort befindlichen Anlagen die Gefahr einer Explosion oder eines Brandes besteht, soll man die Wände, die Decken und die Dächer gemäß den in den bautechnischen Vorschriften und den Polnischen Normen bezüglich des Brandschutzes bestimmten Voraussetzungen für solche Gefahren errichten. Die Deckenbelastung darf ihre Festigkeit nicht überschreiten. In den Lagerräumen und auf den in den Bauobjekten befindlichen Wegen, soll die Information über die zulässige Deckenbelastung angebracht werden.

Die Fußböden in den Arbeitsräumen sollten stabil und flach, aus dem staubfreien, sowie reib- und druckfesten Stoff und leicht in der Haltung der Ordnung sein. Die Fußböden dürfen nicht glatt sein, und der Stoff, aus dem sie hergestellt sind, sollte ein Wärmeisolator sein. Wenn die Fußböden bei der Arbeit nass werden, sollte man in den Gängen oder an den Steh- oder Sitzplätzen die kälte- und nassedämmenden Podeste auslegen oder andere Isoliermittel anwenden. Die Podeste sollten stabil und belastungswiderstandsfähig sein. Sie sollten vor Rutschen und Stolpern schützen und leicht in der Haltung der Ordnung sein [2, 13].

In den Räumen, in denen wegen der Art und Weise der ausgeübten Arbeiten zur Gefahr kommt, dass die Fußböden Feuer fangen könnten, sollten sie aus einem feuerfesten oder unbrennbaren Stoff hergestellt werden. Dort, wo es infolge des Zusammenpralls mit dem Fußboden, zu der Gefahr einer Explosion wegen der entsehenden Funken kommen kann, soll er aus dem Stoff hergestellt werden, der nicht funkelt und keine elektrostatischen Entladungen hervorruft.

5. Die Lüftung, die Klimatisierung und die Heizung der Räume

In allen Arbeitsräumen soll der erforderliche Luftwechsel durch die Anwendung der natürlichen oder mechanischen Lüftung oder beider zugleich gesichert werden. Das Volumen des Luftwechsels hängt von der Raumgröße, der Zahl der eingestellten Personen und der Art der ausgeübten Arbeiten in diesem Raum ab. Die Lüftung sollte in den Arbeitsräumen die Erhaltung der erforderlichen Luftsauberkeit, der Temperatur und der Luftfeuchtigkeit (gemäß den Vorschriften für die höchsten zugelassenen Anreicherungen und Stärken der gesundheitsschädlichen Faktoren in der Arbeitsumgebung und den Polnischen Normen) und des erforderlichen Brandschutzes sichern. Die von außen in die Arbeitsräume mit Hilfe der Klimaanlage oder der mechanischen Belüftung zugeführte Luft sollte von Stäuben und gesundheitsschädlichen Faktoren gesäubert werden [6, 14].

In den Räumen, in denen die mechanische Belüftung oder die Klimaanlage angewandt werden, darf weder die Gravitations- noch die Hybridlüftung angewandt werden. Dies betrifft nicht die Räume mit den Klimaanlage, die die Luft nicht von außen aufnehmen. Die Lüftung oder die Klimaanlage sollten keine Durchzüge, Auskühlungen oder Überhitzungen der Arbeitsräume verursachen. Dies betrifft die Notbelüftung nicht. Der Belüftungsanlagenluftstrom darf nicht direkt auf die Arbeitsstelle gerichtet werden. Die Luftaufnahmeeinrichtungen für die Belüftungs- und Klimaanlage sollten so platziert werden, dass sie die Aufnahme und die Einführung der unverschmutzten Luft in die belüfteten Räume ermöglichen. Die Ausstoßeinrichtungen der Belüftungsanlagen sollten auf die Mindesthöhe von 0,4 m über die Fläche ihrer Montage herausgeführt werden. Ebenfalls auf die Mindesthöhe von 0,4 m über die Linie, die die Höchstpunkte der Hindernisse (die herausragenden Gebäudeteile, die sich in der Entfernung von bis zu 10 m von den Ausstoßeinrichtungen befinden, im Grundriss gemessen) verbindet.

Die Heizanlagen der Gebäude sollten die Erhaltung der Berechnungstemperatur in bestimmten Gebäuderäumen bei den Berechnungsverhältnissen für den Wärmebedarf ermöglichen. Die Berechnungstemperatur im Raum ist eine konventionelle Raumtemperatur, die beim Entwurf der Heizanlagen zur Berechnungsbestimmung von Wärmebedarf angenommen wird. Die Berechnungswerte der Temperatur in den beheizten Räumen und der Temperatur beim Empfang sowie die Voraussetzungen für ihre Prüfung bestimmt die Norm [15]. Sie betrifft nicht die Betriebstemperaturen, die in den Arbeitsräumen während ihrer Benutzung erreicht werden [15].

In den Arbeitsräumen soll die der Art der ausgeübten Arbeiten (der Arbeitsmethoden und der zu ihrer Ausübung notwendigen körperlichen Anstrengung) entsprechende Temperatur nicht niedriger als 14°C (287 K) gesichert werden. Die

niedrigeren Temperaturwerte dürfen in solchen Räumen vorkommen, wo die Temperatur von 14°C wegen der durchgeführten technologischen Prozesse (z.B. in den Kühlräumen, in einigen Fleischverarbeitungsräumen) nicht gesichert werden kann. In den Arbeitsräumen, in denen eine leichte körperliche Arbeit ausgeübt wird und in den Büroräumen darf die Temperatur nicht niedriger als 18°C (291 K) sein [16].

6. Abschluss

Aus den Räumen, in denen sich die Menschen aufhalten dürfen, sollten die sicheren Ausgänge gesichert werden, die direkt oder indirekt zu einem offenen Raum, einer anderen Brandzone oder den Wegen des allgemeinen Verkehrs, so genannten Evakuierungswegen führen. Die Ausgänge aus den Räumen auf die Evakuierungswege sollten mit der Tür geschlossen und die Gebäudenottüren nach außen geöffnet werden [2, 4].

Die Evakuierungswege und ihre Zugänge dürfen nicht verstellt werden. Es ist verboten, auf den Evakuierungswegen die Dreh-, Schiebe- und aufklappbaren Türen anzuwenden, wenn sie nicht der Evakuierung dienen. Die Breite einer Nottür sollte der Anzahl der Personen angepasst werden, die sich zur gleichen Zeit in einem Raum aufhalten dürfen. 0,6 m für alle 100 Personen, aber nicht weniger als 0,9 im Lichte des Türrahmens und im Falle der Nottür bis 3 Personen — 0,8 m (§ 239 der Verordnung über die bautechnischen Voraussetzungen für Gebäude) werden angenommen.

Die Breite der horizontalen Evakuierungswege sollte folgendermaßen berechnet werden. Man nimmt 0,6 m für alle 100 Personen, die sich zur gleichen Zeit im bestimmten Gebäudestock aufhalten dürfen, an. Diese Breite darf nicht kleiner als 1,4 m sein. Wenn die Zahl der sich im bestimmten Stock aufhaltenden Personen 20 nicht überschreitet, darf diese Breite bis 1,2 m verringert werden. Die Höhe der Evakuierungswege darf nicht kleiner als 2,2 m, dagegen die Höhe des Durchgangs, der Tür oder der lokalen Senke nicht kleiner als 2 m sein. Es ist verboten, auf den Evakuierungswegen die Treppenpodeste und die kreisförmigen Treppen anzuwenden, wenn diese Treppen der einzige Evakuierungsweg sind.

Die Nottüren aus den Räumen, in denen sich zur gleichen Zeit mehr als 300 Personen aufhalten dürfen, sollten mit den Brandschutzrichtungen ausgestattet werden. Die Türen auf dem Evakuierungsweg aus diesem Raum sollten mit den antipanischen Einrichtungen ausgestattet werden. Zu den antipanischen Einrichtungen zählen spezielle Einrichtungen (Klinken, Hebel). Sie werden an den Nottüren montiert, ermöglichen ein leichtes und sicheres Türöffnen von innen, gemäß der Evakuierungsrichtung der Menschen in den Gängen und Treppenhäusern, ohne Rücksicht auf die Sperren und Schlösser, die das Öffnen dieser Türen von außen unmöglich machen.

Der Arbeitgeber ist verpflichtet zu sichern, dass der Bau und der Umbau eines Bauobjektes (auch eines Objektteiles), in dem die Arbeitsräume vorgesehen werden, auf der Grundlage von Projekten ausgeführt werden sollte, die die Voraussetzungen für Arbeitsschutz und -hygiene (Art. 213 § 1 des Arbeitsgesetzbuches) berücksichtigen.

Bibliographie

1. Rączkowski B.: *BHP w praktyce*, Wyd. ODDK, Gdańsk 2005.
2. Ustawa z 7 lipca 1994 r. — Prawo budowlane (Dz.U. z 2013 r., poz. 1409 ze zm.).
3. Lewandowski Ł.: *Środki ochrony indywidualnej i zbiorowej stosowane w budownictwie*, „Zeszyty Naukowe Gdańskiej Szkoły Wyższej”, t. 12, r. 2012.
4. Kuźniar A.P.: *Kodeks pracy*, Wyd. INFOR, Warszawa 2015.
5. Noch T.: *Bezpieczeństwo i higiena pracy, Wybrane zagadnienia*, Wyd. GWSA, Gdańsk 2006.
6. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie (Dz.U. z 2015 r., poz. 1422).
7. Wojciechowska-Piskorska H.: *Szkolenie okresowe dla pracodawców i innych osób kierujących pracownikami*, Wyd. ODDK, Gdańsk 2006.
8. Rozporządzenie Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 28 sierpnia 2003 r. w sprawie ogólnych przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy (Dz.U. Nr 169, poz. 1650 ze zm.).
9. Polska Norma PN-EN 12464-1:2004 *Światło i oświetlenie. Oświetlenie miejsc pracy. Część I: Miejsca pracy we wnętrzach*.
10. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 7 czerwca 2010 r. w sprawie ochrony przeciwpożarowej budynków, innych obiektów budowlanych i terenów (Dz.U. Nr 109, poz. 719).
11. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury i Rozwoju z dnia 27 lutego 2015 r. w sprawie metodologii wyznaczania charakterystyki energetycznej budynku lub części budynku oraz świadectw charakterystyki energetycznej (Dz.U. poz. 376).
12. Ustawa z dnia 10 kwietnia 1997 r. — Prawo energetyczne (Dz.U. z 2012 r., poz. 1059 ze zm.).
13. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 6 lutego 2003 r. w sprawie bezpieczeństwa i higieny pracy podczas wykonywania robót budowlanych (Dz.U. Nr 47, poz. 401).
14. Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 2 lutego 2011 r. w sprawie badań i pomiarów czynników szkodliwych dla zdrowia w środowisku pracy (Dz.U. Nr 33, poz. 166).
15. Polska Norma PN-B-02402:1982 *Ogrzewnictwo. Temperatury ogrzewanych pomieszczeń w budynkach*.
16. Zdziennicka-Kaczocha G.: *Co każdy pracodawca wiedzieć powinien o zasadach BHP w swoim zakładzie pracy*, Wyd. Sigma, Skierniewice 1999.

Sławomir Radomski

Gdańska Szkoła Wyższa

Częściowa metoda najmniejszych kwadratów (PLS) w badaniach adopcji i akceptacji technologii informacyjnej w organizacji

Streszczenie

W niedługiej historii informatyki obserwujemy nieustanny wzrost ilości i jakości systemów informatycznych stosowanych w organizacjach. Są to systemy wspomagające zarządzanie, a także systemy inżynierii produkcji. Istotne jest nie tylko to, jakie czynniki powodują adopcję oprogramowania przez firmę, ale także jakie zmienne determinują akceptację oprogramowania przez użytkownika końcowego. W badaniach wykorzystujących modele akceptacji i adopcji oprogramowania, należy wyznaczyć wpływ jednego czynnika na drugi, a w końcowym efekcie wpływ czynnika na zamiar adopcji oprogramowania lub technologii. W niniejszym artykule, opierając się na przykładach zastosowań, przedstawiono użyteczność modeli równań strukturalnych (SEM), a w szczególności częściowej metody najmniejszych kwadratów (PLS).

Słowa kluczowe

modele równań strukturalnych (SEM), częściowa metoda najmniejszych kwadratów (PLS), adopcja, akceptacja, TOE, TAM, UATUT

Partial least squares (PLS) in adoption and acceptance of information technology

Abstract

The aim of this article is to present usefulness of Structural Equation Modeling (SEM) in adoption and acceptance of information technology. This paper reviews techniques of Structural Equation Modeling (SEM), especially Partial Least Squares (PLS), and the most important models of adoption and acceptance of technology, like TOE, TAM and UTAUT. This paper provides examples of the use PLS of adoption and acceptance technology models.

Keywords

Structural Equation Modeling (SEM), Partial Least Squares (PLS), adoption, acceptance of technology, TOE, TAM, UATUT

Wprowadzenie

Obecność komputera i technologii informacyjnej w dzisiejszej organizacji, jak i w życiu każdego człowieka jest koniecznością. Badania wykazują, że od roku 1980 około 50% całości zainwestowanego kapitału było wydatkowane w infrastrukturę informatyczną organizacji¹. Technologia informacyjna wpływa często na wzrost

¹ Westland i Clark 2000.

produktywności organizacji przez uproszczenie i usprawnienie procesów produkcyjnych. Mowa tu o takich systemach, jak CRM, ERP itp. Przeprowadzono wiele badań na świecie analizujących problem adopcji² oprogramowania przez organizacje.

Oprócz udanej adopcji oprogramowania przez organizację, która zapewnia wzrost jej konkurencyjności i efektywności działania, dużą rolę odgrywają także użytkownicy danego oprogramowania. Rosnąca konkurencja oraz potrzeba zwiększania efektywności wykorzystania danego oprogramowania powoduje, że adopcja i akceptacja oprogramowania przez pracowników stanie się ważnym elementem procesu wdrażania oprogramowania w organizacji. Tym samym ważne staje się, aby organizacje wdrażające nowe systemy informatyczne wiedziały, z jakich narzędzi mogą korzystać, badając to zjawisko, oraz jakich technik mogą użyć do opracowania i analizy wyników. Jedną z takich technik, która w bardzo dobrym stopniu pasuje do modeli adopcji i akceptacji oprogramowania są modele równań strukturalnych, a szczególnie częściowa metoda najmniejszych kwadratów (PLS³).

Modele równa strukturalnych SEM

Modelowanie równań strukturalnych SEM (ang. *structural equation modeling*) jest wykorzystywane do analizy modeli, w których występują zmienne ukryte⁴. Dzięki takiej strukturze SEM, możemy budować modele, w których występują pośrednie oraz bezpośrednie powiązania między zmiennymi obserwowalnymi i zmiennymi nieobserwowalnymi bezpośrednio. Główną charakterystyką modeli SEM jest to, iż modele te uwzględniają występowanie błędów pomiarowych we wszystkich zmiennych⁵. SEM przedstawiają liniowe zależności o charakterze przyczynowym. Podstawą wyznaczania parametrów modeli SEM są macierze kowariancji lub korelacji, które to określają powiązania wszystkich par obserwowalnych zmiennych.

Do podstawowych technik modeli SEM zalicza się:

- analizę ścieżki (ang. *path analysis*),
- konfirmacyjną analizę czynnikową (ang. *confirmatory factor analysis*),
- modelowanie regresji strukturalnych (ang. *structural regression modelling*).

Klasyczna metoda wyznaczania parametrów modeli równań strukturalnych SEM wykorzystuje macierze wariancji i kowariancji między zmiennymi obserwowalnymi i ukrytymi. Dodatkowym ograniczeniem dla badań jest to, iż zmienne obserwowalne muszą łącznie mieć wielowymiarowy rozkład normalny, co w niektórych badaniach jest rzeczą trudną do uzyskania. Zaletą metody PLS jest to, iż nie wymaga ona ograniczenia związanego z rozkładem zmiennych obserwowalnych, a także założeń związanych z rozkładem reszt czy z niezależnością obserwacji. Różnice między klasycznymi metodami SEM a metodą PLS przejawiają się także w minimalnej liczebności próby. Modele PLS pozwalają na określenie parametrów na bardzo małych próbach, czego

² Adopcja — przejście lub nowe wdrażanie oprogramowania w firmie na poziomie organizacji.

³ Ang. *partial least squares* (PLS).

⁴ E. Gatnar, *Statystyczne modele struktury przyczynowej zjawisk ekonomicznych*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej, Katowice 2003.

⁵ K. Strzała, *Modelowanie równań strukturalnych: koncepcja i podstawowe pojęcia*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania” 2006, nr 2, Sopot.

nie można było dokonać na klasycznych modelach SEM. Następną zaletą, z punktu widzenia akceptacji oprogramowania, jest różnica w sposobie identyfikacji zmiennych ukrytych. Modele SEM dopuszczają istnienie relacji między zmiennymi ukrytymi i obserwowalnymi tylko w podejściu refleksyjnym⁶, natomiast model PLS uwzględnia także relacje w podejściu formacyjnym⁷. Dodatkową zaletą modelu PLS jest to, iż mogą one być duże, zaś klasyczne modele SEM muszą być małe lub co najwyżej średniej wielkości.

Wszystkie te różnice między klasycznymi modelami SEM i modelem PLS wpływają na to, że częściowa metoda najmniejszych kwadratów jest idealnym narzędziem do badania adopcji i akceptacji oprogramowania. Na świecie, szczególnie w Stanach Zjednoczonych oraz w krajach azjatyckich, przeprowadza się bardzo często badania z wykorzystaniem równań strukturalnych oraz metody PLS. Również w badaniu akceptacji i adopcji oprogramowania metoda PLS sprawdza się doskonale.

Modele adopcji oprogramowania na poziomie organizacji

Proces adopcji oprogramowania przez organizację jest tylko częścią procesu zwanego w literaturze implementacją oprogramowania⁸, a który to dzielony jest na:

- inicjalizację (proces wynikający z potrzeby zmian),
- adopcję (decyzja w sprawie wdrażania oprogramowania i wykonanie niezbędnych operacji z tym związanych),
- adaptacja (wdrażanie oprogramowania),
- akceptacja (zachęcanie użytkowników systemu do jego wykorzystania),
- rutynizacja (ciągłe wykorzystanie nowego oprogramowania w organizacji),
- infuzja (wykorzystanie oprogramowania zwiększa efektywność działania organizacji).

Jednym z najbardziej znanych modeli adopcji oprogramowania przez organizację jest model TOE (*ang. technology-organization-environment*), zaproponowany przez Tornatzky i Fleicher⁹ (rys. 1). W modelu tym wyróżniono 3 aspekty, które mają wpływ na adopcję oprogramowania: **technologiczny**, **organizacyjny** i **środowisko zewnętrzne**.

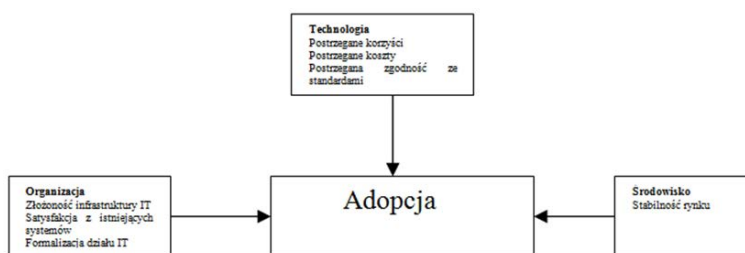
Aspekt technologiczny opisuje zewnętrzne, jak i wewnętrzne technologie związane z firmą, a więc technologie wdrożone w organizacji, jak i technologie istniejące na rynku. **Aspekt organizacyjny** obejmuje kilka czynników, jak: wielkość firmy, jej strukturę, strukturę kadry zarządzającej czy wykształcenie pracowników. **Środowisko zewnętrzne** opisuje sferę (rynek), w której firmy prowadzą swoje interesy, np. przemysł.

⁶Podejście refleksyjne to konstrukcja zmiennych ukrytych, w których obserwowalne zmienne są rezultatem oddziaływania zmiennych ukrytych.

⁷Podejście formacyjne zakłada, że zmienna ukryta jest wynikiem oddziaływania pewnej liczby zmiennych i nie musi faktycznie istnieć.

⁸R.B. Cooper, R.W. Zmud, *Information Technology implementation research: a technological diffusion approach*, "Management Science" 2003, No. 36/2, s. 123–139.

⁹L. Tornatzky, M. Fleischer, *The Process of Technological Innovation*, Lexington, MA: Lexington Books 1990.

Rys. 1. Model TOE

Źródło: opracowanie własne na podstawie: T. Przechlewski, *Przegląd modeli adopcji i akceptacji technologii informacyjnej w organizacjach*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania” 2006, nr 2.

Z wykorzystaniem modelu TOE przeprowadzono także szereg badań. W roku 2004 Dedrick i West¹⁰, przeprowadzili badania wśród kadry zarządzającej działami informatycznymi i sprawdzili adopcję w organizacjach. Również w Polsce przeprowadza się podobne badania. Adopcję oprogramowania *open source* z wykorzystaniem modelu TOE przeprowadzili w roku 2005 Strzała i Przechlewski¹¹. Pokazano w nich, że oprogramowanie *open source* jest cenionym (ponad 60% firm) składnikiem infrastruktury IT w polskich organizacjach. W swoich badaniach Strzała i Przechlewski wykorzystali częściową metodę najmniejszych kwadratów (PLS), w celu wykazania zależności pokazanych na rysunku 1. Do obliczeń wykorzystano program PLSGraph w wersji 3.01.

Innym modelem adopcji oprogramowania jest model zaproponowany przez Zhu i inni¹². W modelu tym widać odwołania do teorii ekonomicznych, w których mówi się, że adopcja oprogramowania uzależniona jest od porównania korzyści i kosztów, kształtowanych pod wpływem czynników, takich jak:

- zewnętrzny efekt sieciowy,
- koszty zmiany,
- ścieżka zależności.

Zaproponowany model dotyczy migracji od systemów EDI¹³ do systemów międzyorganizacyjnych IOS¹⁴. Model Zhu jest modyfikacją modelu TOE. Dla potwierdzenia swojego modelu Zhu i inni¹⁵, w 2006 roku wykonali badania, w których jako główny cel postanowiono sprawdzić, jak takie czynniki, jak: stan technologii, rozmiar firmy, zasięg globalny firmy, zarządzanie firmą, regulacje prawne, działania

¹⁰ J. Dedrick, J. West, *An exploratory study into open source platform adoption*, System Sciences, Proceedings of the 37th Annual Hawaii International Conference, 2004.

¹¹ K. Strzała, T. Przechlewski, *Oprogramowanie otwarte w polskich organizacjach: ocena stopnia wykorzystania, korzyści i kosztów*, Wyższa Szkoła Zarządzania, Kwidzyn 2005.

¹² K. Zhu, K.L. Kraemer, V. Gurbaxani, S. Xu, *Migration to Open-Standards Interorganizational Systems: Network Effects, Switching Costs and Path Dependency*, Ciro Consortium Research Report 2005.

¹³ EDI (ang. *electronic data interchange*) — elektroniczna wymiana danych. Transfer biznesowej informacji transakcyjnej od komputera do komputera z wykorzystaniem standardowych, zaakceptowanych formatów komunikatu.

¹⁴ IOS — system o podobnych cechach jak EDI.

¹⁵ K. Zhu, K.L. Kraemer, S. Xu, *The Process of E-Business Assimilation in Organizations: A Technology Diffusion Perspective*, „Management Science” 2006, Vol. 52, No. 10, s. 1557–1576.

konkurencji, wpływają na adopcję systemów e-biznes na poziomie organizacji. Wykorzystano dane z 1857 firm z 10 krajów, by potwierdzić model i hipotezy. W celu głębszego zbadania wpływu środowiska, porównano dane z krajów rozwiniętych i rozwijających się.

Do analizy wyników wykorzystano częściową metodę najmniejszych kwadratów (PLS). Metodę tą wybrano z dwóch powodów. Po pierwsze model miał strukturę formacyjną, czego nie można było wykonać za pomocą klasycznych modeli SEM, a po drugie częściowa metoda najmniejszych kwadratów PLS jest bardziej odpowiednia w analizie danych, kiedy model jest nowym modelem i nie był intensywnie testowany wcześniej¹⁶. Stwierdzono także, że w literaturze dosyć rzadko spotyka się badania, w których wykorzystuje się powyższe metody, dlatego postanowiono właśnie za pomocą równań strukturalnych SEM analizować ten model.

Już w roku 2004 Zhu, Kraemer, Xu, Dedrick¹⁷ przeprowadzili podobne badania jak te z roku 2006. Także tutaj badano adopcję systemów e-biznes na poziomie organizacji w oparciu o model TOE. W tym wypadku do opracowania danych posłużono się konfirmacyjną analizą czynnikową (CFA), a do analizy użyto programu AMOS w wersji 4.0.

Modele akceptacji oprogramowania przez użytkowników

Jest duża grupa modeli pozwalających na badanie akceptacji oprogramowania przez użytkowników. Są to modele oparte o teorię dyfuzji innowacji¹⁸ lub akceptacji technologii¹⁹. Najnowszym modelem opartym na modelu TAM²⁰, TPB²¹ oraz TRA²² jest model UTAUT²³.

Model TAM i TAM2

TAM był pierwszym modelem, którego przeznaczeniem było badanie użytkowników oprogramowania. W modelu tym postuluje się, że na używanie aktualnego oprogramowania mają wpływ dwie grupy czynników: łatwość użycia²⁴ (ang. *perceived easy of use*) i użyteczność (*perceived usefulness*).

¹⁶ H.H. Teo, K.K. Wei, I. Benbasat, *Predicting Intention to Adopt Interorganizational Linkages: An Institutional Perspective*, MIS Quarterly 2003, (27:1), s. 19–49.

¹⁷ K. Zhu, K.L. Kraemer, S. Xu, J. Dedrick, *Information Technology Payoff in E-Business Environments: An International Perspective on Value Creation of E-Business in the Financial Services Industry*, "Journal of Management Information System" 2004, s. 17–54.

¹⁸ E.N. Rogers, *Diffusion of Innovation*, 5th edition, Free Press, 2003.

¹⁹ F.D. Davis, R.P. Bagozzi, P.R. Warshaw, *User acceptance of computer technology: A comparison of two theoretical models*, "Management Science" 1989, 35(8), s. 982–1003.

²⁰ TAM — ang. *technology acceptance model*.

²¹ TPB — ang. *theory of planned behavior*.

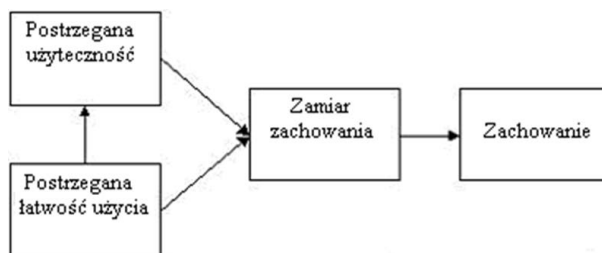
²² TRA — ang. *theory of reasoned action*.

²³ S. Radomski, *Przegląd modeli akceptacji oprogramowania*, „Problemy Społeczeństwa Informacyjnego” 2007, tom I, s. 462–469.

²⁴ Łatwość użycia i użyteczność nie są czynnikami mierzalnymi, dlatego mówimy o postrzeganej łatwości użycia i użyteczności.

Łatwość użycia (PEOU) „to poziom odczucia danej osoby, że system (aplikacja) jest łatwa w swoim zakresie użytkowania”. **Użyteczność (PU)** „to poziom odczucia danej osoby, że używanie tego konkretnego systemu da jej jakieś korzyści w pracy (zwiększy jej efektywność, będzie lepiej przygotowany na tle organizacji, firmy, środowiska, kolegów)”.

Użycie systemu jest natomiast determinowane przez zamiar zachowania. Relacje między powyższymi czynnikami pokazuje rysunek 2.

Rys. 2. Model TAM

Źródło: opracowanie własne na podstawie: F.D. Davis, R.P. Bagozzi, P.R. Warshaw, *User acceptance of computer technology: A comparison of two theoretical models*, "Management Science" 1989, 35(8).

W modelu tym założono, że czynniki z grupy PEOU mają pozytywny wpływ na czynniki z grupy PU. Davis wykazał, że na proces akceptacji technologii mają wpływ zewnętrzne i wewnętrzne motywatory z grup PEOU i PU. Model TAM w swojej postaci miał być pomocny nie tylko do przewidywania, czy dany system (aplikacja) zostanie zaakceptowana przez użytkownika, czy nie, ale także wyjaśnić, dlaczego taka sytuacja ma miejsce i pozwolić kadrze zarządzającej na podjęcie odpowiednich kroków.

W 2005 roku Wang i Benbasat²⁵ badali, jak dołączenie do modelu TAM czynnika zaufania wpływa na akceptację systemów rekomendujących w postaci inteligentnych agentów, na stronach sklepów internetowych. Dane uzyskane w badaniu były analizowane częściową metodą najmniejszych kwadratów PLS. Do potwierdzenia hipotez i zbadania modelu zaproponowanego przez autorów, wykorzystano program ANOVA.

Marimuthu i Dean²⁶ przeprowadzili badania z wykorzystaniem modelu TAM, do którego oprócz PEOU i PE, dołączono trzeci czynnik zwany postrzeganą jakością serwisu PSV (ang. *perceived service value*). Dołączono go w sposób podobny do pozostałych dwóch czynników, a tym samym ma on bezpośredni wpływ na intencję użycia. Głównym celem badań było sprawdzenie, jak jakość serwisu PSV wpływa na intencję użycia technologii. Dane były zbierane wśród australijskich menedżerów. Do opracowania danych również w tym wypadku użyto częściowej metody najmniejszych kwadratów PLS. Badania te potwierdziły przydatność czynnika PSV w modelu

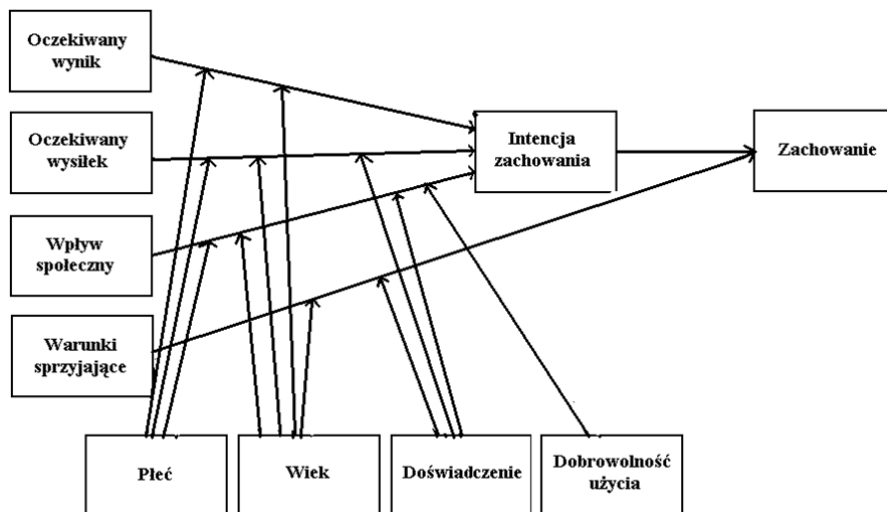
²⁵ W. Wang, I. Benbasat, *Trust in and Adoption of Online Recommendation Agents*, "Journal of the Association for Information Systems" 2005, 6(3), s. 72–101.

²⁶ M. Marimuthu, A. Dean, *The Influence of Perceived Service Value on Information System Adoption Decisions*, ANZMAC Conference, 2007.

TAM. Zmodyfikowany model TAM znalazł szersze zastosowania i pozwolił na lepsze przewidywanie zachowań użytkowników.

Model UTAUT

Najnowszym, a zarazem dającym najlepsze rezultaty jest model UTAUT (ang. *unified theory of acceptance and use of technology*)²⁷. Powstał on na gruncie ośmiu teorii akceptacji: TRA, TAM, MM²⁸, MPCU²⁹, TPB, IDT³⁰, SCT³¹ oraz kombinacji TAM i TPB. Model został sprawdzony, a jego budowa potwierdzona, przy pomocy sześciu bardzo szczegółowych badań, w sześciu dużych, różnych firmach, z różnych gałęzi gospodarki Stanów Zjednoczonych. Badania przeprowadzone na podstawie modelu UTAUT potwierdziły wcześniej postawione hipotezy znacznie lepiej niż każdy z ośmiu modeli oddzielnie. Od tego momentu UTAUT jest uważany za model kompletny do analizy akceptacji i należy się spodziewać, że przyszłe badania będą nakierowane właśnie na użycie tego modelu. Schemat modelu UTAUT przedstawia rysunek 3.

Rys. 3. Model UTAUT

Źródło: opracowanie własne na podstawie: V. Venkatesh, M.G. Morris, G.B. Davis, F.D. Davis, (2003), *User acceptance of information technology: Toward a unified view*, MIS Quarterly 2003, 27(3).

Do weryfikacji hipotez postawionych w tym modelu użyto częściowej metody najmniejszych kwadratów PLS. W tym celu wykorzystano między innymi programu *SmartPLS*.

²⁷ V. Venkatesh, M.G. Morris, G.B. Davis, F.D. Davis, (2003), *User acceptance of information technology: Toward a unified view*, MIS Quarterly 2003, 27(3), s. 425–478.

²⁸ MM — ang. *motivational model*.

²⁹ MPCU — ang. *model of PC utilization*.

³⁰ IDT — ang. *innovation diffusion theory*.

³¹ SCT — ang. *social cognitive theory*.

W roku 2011 zaproponowano zmodyfikowany model UTAUT³², w którym postulowano istnienie jeszcze jednej zmiennej ukrytej mającej wpływ na zamiar zachowania użytkownika danego systemu informatycznego. Zmienną tą nazwano znaczenie otwartości oprogramowania, a w jej skład wchodziło kilka zmiennych mierzalnych, takich jak: koszt posiadania (TCO), wsparcie techniczne, wiarygodność, kompatybilność, wsparcie techniczne. Badaniem objęci byli programiści wykorzystujący w swojej pracy język i technologię PHP. Poprzez wykorzystanie metody PLS potwierdzono istnienie wpływu nowo postulowanej zmiennej ukrytej na zamiar zachowania użytkownika oraz pośrednio także na jego zachowanie. Do analizy wykorzystano program SmartPLS. Aplikacja ta w precyzyjny sposób potwierdziła oddziaływanie zmiennych ukrytych modelu UTAUT na zamiar zachowania i zachowanie, a także wskazała na istnienie zmiennej: „znaczenie otwartości oprogramowania”. Wykazano także siłę z jaką zmienne oddziałują na siebie w modelu.

Zakończenie

W niniejszej pracy przedstawiono, jak ważną rolę w badaniach akceptacji i adopcji oprogramowania, pełnią modele równań strukturalnych (SEM), a w szczególności częściowa metoda najmniejszych kwadratów (PLS). Zauważono, że jest ona wykorzystywana zarówno w badaniach adopcji, jak i akceptacji oprogramowania i przy wykorzystaniu różnych modeli badawczych. W niektórych przypadkach nie byłoby możliwości weryfikacji istnienia zmiennych ukrytych danego modelu, bez wykorzystania tej metody. Coraz więcej autorów przeprowadza badania w tej dziedzinie nauki korzystając z powyższych metod i należy oczekiwać, że wykorzystanie SEM, a szczególnie PLS będzie w przyszłości wzrastać.

Bibliografia

1. Cooper R.B., Zmud R.W. *Information Technology implementation research: a technological diffusion approach*, "Management Science" 2003, No. 36/2.
2. Davis F.D., Bagozzi R.P., Warshaw P.R., *User acceptance of computer technology: A comparison of two theoretical models*, "Management Science" 1989, No. 35/8.
3. Dedrick J., West J., *An exploratory study into open source platform adoption*, System Sciences, Proceedings of the 37th Annual Hawaii International Conference, 2004.
4. Gatnar E., *Statystyczne modele struktury przyczynowej zjawisk ekonomicznych*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej, Katowice 2003.
5. Marimuthu M., Dean A., *The Influence of Perceived Service Value on Information System Adoption Decisions*, ANZMAC Conference, 2007.
6. Przechlewski T., *Przegląd modeli adopcji i akceptacji technologii informacyjnej w organizacjach*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania” 2006, nr 2, Sopot.
7. Radomski S., *Przegląd modeli akceptacji oprogramowania*, „Problemy Społeczeństwa Informacyjnego” 2007, tom I, Szczecin.

³² S. Radomski, *Badanie akceptacji oprogramowania wspomagającego projektowanie (CAD) z wykorzystaniem zmodyfikowanego modelu UTAUT*, „Zeszyty Naukowe Gdańskiej Szkoły Wyższej” 2012, tom 12.

8. Radomski S., *Badanie akceptacji oprogramowania wspomagającego projektowanie (CAD) z wykorzystaniem zmodyfikowanego modelu UTAUT*, „Zeszyty Naukowe Gdańskiej Szkoły Wyższej” 2012, tom 12.
9. Rogers E.N., *Diffusion of Innovation*, 5th edition, Free Press 2003.
10. Strzała K., *Modelowanie równań strukturalnych: koncepcja i podstawowe pojęcia*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania” 2006, nr 2, Sopot.
11. Strzała K., Przechlewski T., *Oprogramowanie otwarte w polskich organizacjach: ocena stopnia wykorzystania, korzyści i kosztów*, Wyższa Szkoła Zarządzania, Kwidzyn 2005.
12. Teo H.H., Wei K.K., Benbasat I., *Predicting Intention to Adopt Interorganizational Linkages: An Institutional Perspective*, MIS Quarterly 2003, (27:1).
13. Tornatzky L., Fleischer M., *The Process of Technological Innovation*, Lexington, MA: Lexington Books 1990.
14. Venkatesh V., Morris M.G., Davis G.B., Davis F.D., *User acceptance of information technology: Toward a unified view*, MIS Quarterly 2003, 27(3).
15. Wang W., Benbasat I., *Trust in and Adoption of Online Recommendation Agents*, “Journal of the Association for Information Systems” 2005, 6(3).
16. Zhu K., Kraemer K.L., Gurbaxani V., Xu S., *Migration to Open-Standards Interorganizational Systems: Network Effects, Switching Costs and Path Dependency*, Cisco Consortium Research Report, 2005.
17. Zhu K., Kraemer K.L., Xu S., (), *The Process of E-Business Assimilation in Organizations: A Technology Diffusion Perspective*, “Management Science” 2006, Vol. 52, No. 10.
18. Zhu K., Kraemer K.L., Xu S., Dedrick J., *Information Technology Payoff in E-Business Environments: An International Perspective on Value Creation of E-Business in the Financial Services Industry*, “Journal of Management Information System” 2004.

